Destinata să informeze şi sa formeze, cartea doctorului Fernandez-Zoila e o cuprinzătoare sinteza a problematicii psihanalizei, văzuta ca o disciplina ale cărei multiple ramificaţii străbat şi domină astăzi corpusul ştiinţelor despre om.

Opera lui Freud este studiată aici în genealogia sa istorica, pentru a explica discursul teoretic şi a facilita înţelegerea derivelor care duc, astăzi, !a atitea «psihanalize noi», Jung, Adler, Karen Hornev, Ferenczi, Reich, Lacan, Melanie Klein, Winnicott ş' mulţi elfii îşi au locul alături de Freud, în timp ce terapia psihanalitică nu s-a schimbat semnificativ, dezvoltările explicative si interpretative s-au multiplicat, contribuind la o mai bună înţelegere a complexităţii umane, De aici necesitatea -de a sublinia convergenţele şi aplicaţiile - în clinica psihopatologică, în dezvoltarea personalităţii, în psihanaiizeie copilului, în abordările psihosomatice, în cercetarea umanistă • • cît şi rupturile critice legate de oedipianizare, de narcisism, de perversiune, de eu, de cuvintele ce trec dincolo de lucruri, Din prezentarea multitudinii de curente actuale se desprind întrebările cate duc spre psihan' lizele de mîine,

ISBN 973-28-0617-6

ADOLFO FERNANDEZ-ZOÎLA — Medic practicant în spitale de psihiatrie, doctor în ştiinţe umane (psihologie), psihoterapeut, studiază interacţiunile dintre psihanalize, psihopatologie, ştiinţe ale limbajului. A publicat printre altele: *Le livre, recherche autre d'E. Jabes* (J. M. Place, 1978), *Ruptures de vie et nevroses: la maladie langage post-traumatique* (Privat, 1979), *Temps de travail, temps de vivre* (Mardaga, 1983), *Corps et therapeutique: une psychopathologie du corps* (P.U.F., 1986).

Dr. ADOLFO FERNANDEZ-ZOILA

FREUD
PSIHANALIZELE

Traducere de
LILIANA VOICU
Şi LILIANA VALERIA D1MCIU

H UMAN ITAS

Coperta IOANA
DRAGOMIRESCU MARDARE

ISBN 973-28-0617-6

Introducere

Psihanaliza a luat avînt în Franţa în perioada postbelică. Ea revenea din Statele Unite; un efect al modei, într-o mişcare aflată deja în expansiune, a apărut Jacques Lacan care a revigorat-o. în cursul acestor ultimi douăzeci de ani, alături de lingvistică şi structuralism, psihanaliza pare să fi dominat activitatea în ştiinţele umane, întoarcerea la Freud predicată de Lacan a permis o mobilizare, un reviriment al interesului, dar şi controverse. Se pune constant problema de a şti dacă există o psihanaliză ortodoxă, legată direct de Freud, sau mai degrabă mai multe psihanalize, asemănătoare si diferite în acelaşi timp, coabitînd fără a se întîlni, fără a se cunoaşte. Perioada de după 1968 a făcut ca anumite domenii prea izolate să cunoască o explozie si a chemat la confruntare multe curente divergente. Instituţiile asociaţiilor de psihanaliză continuă să existe, deşi se înregistrează, în zone marginale, apariţia altor curente. Sînt admise cuvintele pentru intercomunicare. Aici psihanaliza freudiană va fi chemată la o confruntare deschisă, relaţională cu celelalte psihanalize, subliniindu-şi fiecare singularitatea, delimitîndu-si teritoriile şi păstrîndu-si originalităţile. Cititorul trebuie să aibă un maximum posibil de elemente de informare.

Freud este adevăratul inventator al psihanalizei. El a pornit de la medicină, ba chiar de la biologie, pentru

a înţelege mai bine nevrozele si a încerca să le vindece, pentru a aborda altfel „bolile de nervi" şi a introduce o explicaţie nouă, superioară pentru bolile mintale. Freud a înaintat foarte repede. Psihanaliza sa de orientare centrifugă a înglobat curînd dreptul, literatura, arta, istoria. Freud a făcut din ea o ştiinţă totală despre om. Aceasta era ambiţia sa. Psihanaliza-terapie este dublată de o psihanaliză-metodă de explorare a umanului în întregul său.

Marcînd întîia ruptură în universul aparenţelor, psihanaliza face o introducere în inconştient. Ideea plutea în aer. Fiecare bănuia acest altundeva, această lume a virtualului. Freud a ştiut să o exploreze si să ne înveţe să-1 urmăm. El a lucrat la sistematizarea si codificarea modalităţilor de abordare şi de intervenţie. El a intrat dintr-o dată în regatul nebuniei si a forţat psihopatologicul ascultîndu-i strigătele si cuvintele, pînă la a-i descoperi fantasmele latente şi a propune mijloacele pentru a le descifra simbolismul, în jurul doctrinei sale au putut evolua alte abordări ale inconştientului; pe urmele sale si uneori complet altfel. Aceste derive au dat naştere la multe particularisme psihanalitice. Vom încerca să le expunem pe cele mai importante şi să indicăm variantele acestor psihanalize care nu încetează să prolifereze...

Pluralul în psihanaliză este mai mult decît necesar. Mai ales că la Freud însuşi putem reţine conceptualizări diverse. Lui Ernest Jones, biograful lui Freud la care vom face deseori apel, îi plăcea să spună că, dacă Freud ar fi murit în anii primului război mondial, cunoaşterea noastră asupra psihanalizei ar fi fost foarte diferită; si încă una destul de îngustă, la drept vorbind.

Această „introducere în psihanalize" îi rezervă lui Freud partea cea mai importantă. Considerăm că e bine să ştim cum a trăit şi în ce fel şi-a făcut cercetările. Este necesar să stabilim diferitele straturi de organizare psihanalitică pe care le propune. El va fi citat adesea, după lucrările disponibile în limba franceză, astfel încît cititorul să-şi poată completa cunoştinţele şi să îl citească direct. Acelaşi lucru se va întîmpla şi în cazul celorlalte curente psihanalitice. Pentru sistematizarea definiţiilor am recurs la *Vocabulaire de la psychanalyse,* de J. Laplanche si J.-B. Pontalis (1967)[1].

Lucrarea are opt capitole. Primele două se referă la Freud si la freudism: aspecte biografice, bibliografice, izvoare, dezvoltări ale psihanalizei; o încercare de „critică", în sensul pozitiv al termenului, reia în mare problematicile reţinute astăzi de psihanaliză. Următoarele trei capitole se referă la psihanalize non-freudiene, deviaţii sau derive, curente para-freudiene.

Psihanalizele copilului sînt tratate în capitolul al şaselea. Psihosomaticile cu incidenţele lor psihanalitice si non-psihanalitice ating tangenţial ceea ce numim „psihanalizele corpului", sediu şi incarnare atît pentru suferinţă cît si pentru bucurie, problemă-cheie a reglării „stării de sănătate bune sau rele".

Capitolul al optulea este consacrat evoluţiei psihanalizei în Franţa. Ocazie pentru a marca poziţia lui Pierre Janet faţă de Freud şi pentru a preciza dezvoltările psihanalitice din Franţa. Lacan ocupă acel loc ce îi permite să-şi propună propria contribuţie şi în acelaşi timp să diferenţieze contribuţia celorlalţi.

[1] Toate citatele din această lucrare respectă ediţia în limba română, *Vocabularul psihanalizei.* Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, în afară de sublinieri şi de aranjarea în pagină, unde am respectat originalul nostru (n.t.).

Aspectele sînt multiple; dificultatea va consta în a şti unde trebuie să ne oprim. Vom încerca să propunem „deschideri" pentru ziua de azi şi pentru cea de mîine în jocul interacţiunilor, al antropologiei relaţionale, al muncii pragmatice a actelor de limbaj.

Referinţele bibliografice sînt grupate la sfîrsit.

CAPITOLUL I

FREUD ŞI EXPLORĂRILE PSIHANALITICE

1. Sigmund Freud: repere biografice

Freud s-a născut în ziua de 6 mai 1856 la orele 18,30, la Freiberg în Moravia. El a murit la Londra la 23 septembrie 1939. Vom lua datele esenţiale din autobiografia sa scrisă în 1925.

„Părinţii mei erau evrei, eu însumi am rămas evreu. Familia tatălui meu, din cîte ştiu, a stat multă vreme în ţinuturile renane (la Koln), a fugit spre est cu ocazia unei persecuţii împotriva evreilor, în secolul al XlV-lea sau al XV-lea, iar prin secolul al XlX-lea a revenit din Lituania, prin Galiţia, într-o ţară de limbă germană, Austria. La vîrsta de patru ani ne-am mutat la Viena, unde mi-am făcut toată şcoala, în liceu am fost timp de şapte ani cel dintîi în clasă, aveam o situaţie privilegiată, nu a trebuit aproape niciodată să dau examene" *(Mă Vie et la psychanalyse,* p. 13).

Detaliile despre familia sa trebuie reţinute din cauza importanţei pe care Freud o va da „constelaţiei familiale" şi mai ales filiaţiei şi interacţiunilor oedipiene. în momentul naşterii sale, tatăl său, Jakob Freud, avea patruzeci si unu de ani, iar mama sa, Amalia Nathanson, douăzeci şi unu. Diferenţele de vîrsta vor fi remarcate. Tatăl său avea doi copii dintr-o primă căsătorie: Emmanuel şi Philippe. A doua căsătorie a tatălui lui Freud, în 1855, este contemporană cu naşterea lui John, fiul lui Philippe. Se vor naşte atunci (1856) Sigmund (prenumele iniţial era Sigismund), în

1857 Julius, şi în 1858 Anna. In 1858 — criza şi ruinarea lui Jakob, care pleacă în Saxonia, în iunie, cu Emmanuel si Philippe. Sigmund cu mama sa şi cu sora sa Anna sosesc la Leipzig în octombrie 1859. In 1860 familia se reîntregeşte şi se instalează la Viena.

Freud intră la Gymnasium (liceu) în 1865. In 1873 îşi ia bacalaureatul. „Universitatea, în care am intrat în 1873, mi-a adus mai întîi cîteva decepţii sensibile. Am întîlnit acolo această stranie cerinţă: în universitate trebuia să mă simt inferior faţă de ceilalţi si exclus din grupul lor etnic pentru că eram evreu. La prima dintre aceste pretenţii pe care au vrut să mi le impună, am refuzat categoric să mă supun. Nu am înţeles niciodată de ce trebuia să-mi fie ruşine de originea mea, sau, cum deja începea să se spună: de rasa mea" *(Idem, p.* 14). Conform unuia din biografii săi, tînărul Sigmund era „extraordinar de dotat pentru limbi străine şi avea să stăpînească mai tîrziu la perfecţie limba germană. Cunoştea foarte bine latina si greaca si a învăţat temeinic franceza şi engleza; a studiat totodată italiana şi spaniola. Bineînţeles că învăţase şi ebraica" (E. Jones, *La Vie et l'oeuvre de S. Freud,* voi. l, p. 24).

Freud studiază medicina; în 1881 devine doctor. Din 1876 pînă în 1882 lucrează în Laboratorul de histologie a sistemului nervos al lui Ernest Briicke. Nefiind sigur în privinţa carierei sale, caută diferite debusee. Este intern în mai multe servicii spitaliceşti si va deveni asistent în cel al psihiatrului Meynert în 1883. Ar fi vrut să devină neurolog, sau chiar fiziolog al sistemului nervos. Din 1883 pînă în 1885 Freud face cercetări pe măduva spinării, apoi pe cocaină (fără ca totuşi să-i descopere calitatea de anestezic superficial, ceea ce va reuşi Koller). Freud îşi deschide un cabinet particular de consultaţii la Viena în 1886.

în 1882 Freud o cunoaşte pe Martha Bernays, cu care se va căsători în 1886. Au avut cinci copii: Mathilde (1887), Johann-Martin (1889), Oliver (1891), Sophie (1893) şi Anna (1895).

Freud îl întîlneşte pe Joseph Breuer, medic vienez celebru, în 1878. în 1882 ia cunoştinţă de cazul Anna O., o tînără pe care Breuer o trata prin hipnoză cathartică. I se trezeşte interesul pentru psihopatologie, în practica terapeutică a epocii triumfă electroterapia, hipnoza si sugestia. Freud va face un stagiu la clinica Salpetriere, pe lîngă Charcot, din octombrie 1885 pînă în februarie 1886. îl întîlneşte pe Fliess în cursul anului 1887. Pentru a-şi perfecţiona metoda terapeutică prin sugestie, Freud merge la Nancy să lucreze cu Bernheim. Sigur pe el, datorită experienţelor sale si schimburilor de idei cu Charcot, Bernheim, Breuer şi Fliess, va utiliza, începînd din 1890, *metoda cathartică.*

Colaborarea sa cu Breuer va dura pînă în 1894. Vor publica împreună *Mecanismele psihice ale fenomenelor isterice,* apoi, în 1895, ansamblul lucrărilor lor, sub titlul: *Studii asupra isteriei.* Din 1892 pînă în 1897 Freud perfecţionează metoda *asociaţiilor libere.* Dar abia în 1897, după moartea tatălui său (decedat în octombrie 1896, „evenimentul cel mai important din viaţa unui bărbat", va scrie el mai tîrziu) îşi realizează Freud *autoanaliza.* Conform lui Jones, cuvîntul *psihanaliză* a fost folosit prima oară în 1896.

Din acest moment biografia lui Freud este cea a cărţilor sale, a eforturilor sale de a implanta si apăra psihanaliza; cea a întîlnirilor si despărţirilor sale. Teoria si practica se împletesc în crearea asociaţiilor şi a instituţiilor menite să propage noua disciplină.
Să indicăm cîteva evenimente personale marcante: -1914: războiul are consecinţe financiare dezastruoase pentru Freud, ai cărui fii sînt mobilizaţi.

- 1920: decesul fiicei sale Sophie.
- 1923: prima operaţie de cancer al maxilarului.
- 1930: decesul mamei sale, în vîrstă de 95 de ani.
- 1938: *Anschluss-ul* îl determină pe Freud să se exileze: pleacă la Londra în luna iunie.
- 1939: moartea lui Freud, după ani de suferinţe fizice si morale.

2. Dezvoltarea psihanalizei: opera lui Freud

în prezent două titluri regrupează lucrările cele mai importante dinainte de 1900. Pe de o parte: *Desgre^ .începuţut'ile psihanalizei* (editat în 1950, tr. fr. 1956), cuprinzînd „Proiect de psihologie" şi o selecţie (operată de fiica lui Freud, Anna) de scrisori schimbate cu Fliess între 1887 şi 1902, cu note* explicaţii, planuri... Pe de altă parte: *Studii asupra isteriei* (1895), apărută în colaborare cu Joseph Breuer. Prima operă importantă pur freudiană este *Die Traumdeutung (Interrjre_-tarea^yisului),* apărută în 1899 (tr. fr. în 1926 după ediţia a 7-a). *VTmeazăjDespj^^ds (1901)* şi *Psihopatologia vieţii cotidiene* (1901). Revizuirile de ordin tehnic sînt publicate sub formă de articole, ca si „Cazul Dora". Teoria inconştientului, aspectele primei topici sînt deja realizate.

In 1905 apare lucrarea *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii,* care propune o concepţie despre personalitate unde sexualului i se rezervă cea mai mare parte. Viena devine centrul de atracţie al adepţilor: Adler (1902), Federn si Stekel încep să practice psihanaliza din 1903. Bleuler (psihiatru elveţian din Ziirich) intră în corespondenţă cu Freud în 1904. Jones, Hitschmann, Stăcke se lansează în psihanaliză în 1905. Jung şi Freud încep să-si scrie din 1906. întîlnirile sînt din ce în ce mai dese: Eitingon, Jung şi Binswanger

sosesc la Viena în martie 1907, Abraham în decembrie 1907, Ferenczi în februarie 1908, Pfister (pastorul) în 1909. Societatea Psihologică de Miercuri este creată în 1902 în jurul lui Freud. în 1908 va avea loc prima mare reuniune internaţională la Salzburg.

Textele teoretice şi studiile de cazuri clinice apar unul după altul: *Cuvîntul de spirit şi raporturile sale cu inconştientul* (1905), *Delir şi vis în „Gradiva" de W. Jensen* (1907), o serie de texte orientate spre psihanaliza aplicată. După „Cazul Dora", Freud continuă publicarea de cazuri: „Micul Hans" şi „Omul cu şobolani", ce vor fi regrupate în *Cinci psihanalize,* împreună cu „Omul cu lupi" şi comentariile referitoare la „Preşedintele Schreber". în 1909 Freud pregăteşte o primă imagine de ansamblu asupra descoperirilor sale: *Cinci lecţii de psihanaliză,* teme pentru conferinţele ce le va ţine în SUA, unde merge împreună cu Ferenczi (şi cu Jung, invitat şi el separat). „Psihologie colectivă şi analiză a eului" datează din 1909. Urmează mai multe eseuri despre practica psihanalitică; ele vor fi regrupate toate în *Despre tehnica psihanalitică* (tr. fr. 1953). *O amintire din copilărie a lui Leonardo da Vinci* (1910), *Totem şi tabu* (1913), *Contribuţie la istoria mişcării psihanalitice* (1914) încadrează alte eseuri, printre care *Trei eseuri despre viaţa sentimentală,* unde Freud îşi expune concepţia alegerii obiectale oedipiene la bărbat (nu va scrie despre Oedipul femeii decît în 1931).

Această perioadă de dezvoltare intensă a asociaţiilor internaţionale şi a ziarelor şi revistelor *(Jahrbuch der Psychanalyse,* 1909; *Zentral Blatt fur Psychoanalyse* în 1910) va fi si o perioadă de tensiuni, de neînţelegeri, de conflicte. Adler părăseşte Societatea din Viena în 1909, Stekel în 1912; Jung rupe relaţiile cu Freud în 1913. Ceea ce înseamnă începutul unei perioade creatoare diferite.

Aceste rupturi au un efect perturbator asupra lui Freud, care reacţionează printr-o supralicitare a muncii sale, o promovare a cercetărilor sale. Să notăm un eseu: „Pentru a introduce narcisismul", din 1914, care poartă deja fermenţii revoluţiilor ulterioare. Freud se înhamă la redactarea articolelor care formează lucrarea sa *Metapsihologie* (editată în 1917). Pe baza cursurilor si conferinţelor susţinute în 1916—1917 îşi formează un nou punct de vedere exprimat în *Introducere în psihanaliză,* care ţine cont de cuceririle momentului. Pe tot parcursul războiului, disperat din diverse motive, Freud a avut impresia că i se apropie sfîrsitul. Dacă psihanaliza s-ar fi oprit în acel moment, nu am fi ştiut nimic despre ceea ce va deveni „a doua topică" şi mai ales despre munca ultimilor cincisprezece ani în jurul sistemului eului.

Freud continuă să scrie articole afirmînd aplicarea psihanalizei în sectoarele cele mai diverse; acestea vor fi reluate în *Eseuri de psihanaliză aplicată (ir.* fr., 1933). Vom găsi aici în special „Das Unheimliche" sau „Stranietatea" din 1919. în acelaşi an apare „Un copil este bătut" (îl vom regăsi cu ansamblul textelor clinice *m Nevroză, psihoză şi perversiune,* tr. fr., 1973). Se pune problema unei origini diferite a pulsiunilor. Se anunţă două texte fundamentale: „Dincolo de principiul plăcerii" (1920), care introduce noţiunea de „pulsiune de moarte" *(Todestrieb),* si în 1923 „Eul şi şinele", care pune bazele instanţelor personalităţii si confirmă o psihanaliză nouă în „cea de-a doua topică". Aceste texte, ca si „Psihologia colectivă si analiza eului" (1921) şi „Consideraţii actuale asupra războiului si a morţii" (1915) vor fi reunite în *Eseuri de psihanaliză,* carte-cheie de acum înainte pentru abordarea acestei perspective în psihanaliză.

în cursul anilor 1920—1930 şi în continuare, Freud se consacră mai ales psihanalizelor didactice. El urmăreşte îndeaproape rupturile si distanţările adepţilor. Rank şi Ferenczi îl părăsesc. Freud ţine la asigurarea ortodoxiei. Va publica eseuri importante, printre care *Inhibiţie, simptom şi angoasă* (1925) si *Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză* (1932), care vor marca, împreună cu *Compendiu de psihanaliză* (1938) si cu articolul „Analiză terminabilă, analiză interminabilă" (1937), o orientare în care instanţa eului va avea partea cea mai importantă. Această evoluţie coincide cu cea care se confirmă mai ales în lucrările fiicei sale Anna şi ale colaboratorilor săi Hartmann şi Nunberg. Vom nota încă o deschidere către social în *Viitorul unei iluzii* (1927) si *Disconfort în cultură* (1930).

Aceste repere biografice si bibliografice schiţează întinderea ariei psihanalitice, pe care vom încerca să o jalonăm mai precis în continuare.

3. „Straturile" psihanalitice intra-freudiene

înainte de a aborda analiza corpus-ului freudian propriu-zis, este cazul să dăm o idee directoare asupra articulărilor diferitelor faze ale dezvoltării teoretice si practice a psihanalizei. Reflecţia personală a lui Freud asupra unor probleme clinice si ca răspuns la întrebările ridicate de tovarăşii săi de drum, care erau preocupaţi să-si afirme propria lor originalitate, a culminat într-un expozeu de o bogăţie nemaiîntîlnită. Astăzi, fiecare are tendinţa să reţină ceea ce îi convine cel mai rnult. Este adevărat că Freud n-a ţinut să separe diversele abordări ale psihismului uman pe care ni le propune. Ne rămîne nouă sarcina de a determina anumite diferenţe şi a sugera o interacţiune suscepti-

bilă să se grefeze pe achiziţiile antropologice cele mai recente.

Prima fază (1882-1897) marchează separarea între o psihiatrie neurologică împănată cu fiziologie şi cu organicitate şi o psihopatologie axată în uman, în care senzaţiile şi gîndurile cele mai intime capătă o forţă certă. Energetica freudiană de atunci este strîns legată de o practică terapeutică aflată încă sub influenţa hipnozei si a sugestiei. A doua fază se anunţă cu *autoanaliza* şi cu redactarea lucrării *Interpretarea visului*. Ea se prelungeşte pînă în 1905, moment în care prinde contur teoria sexualităţii. Foarte rapid, aparatul psihic este conceput în trei zone: conştientul, preconstientul si inconştientul, începînd din 1900 se impune „ceea ce este dincolo de aparent", o relaţie simbolică între latent si manifest, în acelaşi timp, o dată cu practica asociaţiilor libere între cuvinte şi idei si cu analiza viselor, avem baza tehnicii freudiene, care se îndepărtează de metodele cathartice si purgative ale hipnozei si sugestiei. Cuvîntul, discursul pacienţilor îşi capătă acum deplina valoare. Freud inaugurează ascultarea psihopatologicului si purcede la explicarea conţinutului ascuns al cuvintelor şi imaginilor după o diagramă simbolică ce introduce adevărata explorare a inconştientului. Terapia prin cuvînt *(talking cure)* este asimilată metaforic unui „hornărit" (curăţare a unui horn).

începînd cu *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii* (1905) se amorsează o a treia perioadă, în care sexul şi libidoul vor avea partea preferenţială. Conflictele între „principiul plăcerii" si „principiul realităţii" tind să explice opririle, blocajele, ceea ce va deveni într-un limbaj mai tehnic frustrarea şi refularea. Importanţa acordată „complexului Oedip", deja prezent la 1897, evoluează şi se ancorează cu mai multă precizie în

interacţiunile precoce ale copilului mic cu „mama-tata". Freud situează aceste schimburi (denumite adesea *relaţie obiectată)* între trei şi cinci ani. Acest pan-sexualism, cum afirmă detractorii freudismului, nu place tuturor adepţilor. După Adler si Stekel (din morjve diferite), ruptura lui Jung va găsi în aceasta o motivaţie aparentă. Bazele teoretice ale curei psihanalitice evoluează de asemenea: decît să recurgă la „un hornărit" eliberator prin cuvîntul rostit, cercetarea se orientează mai degrabă spre evidenţierea unui *traumatism* suferit, avînd bază sexuală, marcat printr-o fixaţie posibilă, dublată de o regresie. Noţiunea de stadii afectivo-sexuale ale dezvoltării personalităţii introduce ipoteza unei remanieri posibile şi de dorit la pacient.

Totul se modifică din nou după 1910. **O** a **patra fază,** de tranziţie, apare o dată cu „eseurile despre viaţa sentimentală". Locul mamei ca sursă de ataşament tinde să-1 preceadă pe cel al tatălui, cel puţin pentru băieţi, scrie Freud. Problema *narcisismului* priveşte ansamblul pulsiunilor orientate către sine. Freud va distinge un narcisism primar, postulat ca autoatasament iniţial al subiectului de sine-însuşi, calchiat pe observaţiile făcute pe animale, si un narcisism secundar, apărut tardiv, în jurul *eului,* în cadrul pulsiunilor parţial sau total desexualizate. *Fantasmele,* construcţiile fantasmatice ale imaginarului îl fac pe Freud să înţeleagă că multe dintre „traumatisme" au fost inventate, „fantasmate" de subiecţi, si că aceste fantasme, crede el, au un efect perturbator analog, sau chiar mai puternic decît constrîngerile realului.

Toate aceste aspecte, ce vor fi curînd analizate amănunţit, constituie acea parte a teoriei freudiene inclusă sub numele global de *prima topică.* Observăm deja că pot fi diferenţiate patru faze, cu particula-

rismele lor şi etajele lor „geologice" traducînd o remaniere în profunzime a conţinutului însuşi al freudismului.

Perioada războiului din 1914-1918 pare să fie dominată de pesimism si tristeţe. Freud îşi pierde clienţii si banii austrieci din cauza devalorizărilor succesive. Este singur. Fiii săi mobilizaţi nu îi trimit veşti; îi crede morţi. El face în acea perioadă psihanaliza lui Sândor Ferenczi, prietenul său preferat, singurul care vine la el în timpul permisiilor. Este perioada în care Freud îl citeşte pe Schopenhauer. Mişcarea psihanalitică va ieşi de aici îmbogăţită cu a doua topică, prin introducerea unui „dincolo" de principiul plăcerii în *instinctul de moarte* si prin conceperea celor trei instanţe ale personalităţii împărţite în sine-eu-supraeu. Va fi şi punctul de plecare pentru noi rupturi. Nici Rank, nici Ferenczi nu vor accepta această *pulsiune de moarte;* amîndoi îl vor părăsi pe Freud şi vor fi foarte severi faţă de aceste teoretizări. Alţi adepţi nu vor urma acest „new look", deşi nu părăsesc instituţional domeniul. Să ne gîndim la Jones, Shilder, Balint şi, mai tîrziu, Winnicott, Spitz... Dimpotrivă, Abraham va deveni campionul instinctului de moarte, urmat în acestea de Melanie Klein, eleva sa. Deschidere spre noi rupturi.

Se cuvine să separăm faza introdusă de dominanţa pulsiunii de moarte (a cincea) de viitorul propus de instanţele personalităţii: faza a şasea, care va orienta spre *ego-psychology,* sau psihologie psihanalitică, sau si mai bine psihanaliza *eului.* Dezvoltarea considerabilă a psihanalizei copilului va contribui la marcarea delimitărilor. *Psihanaliza eului* va cunoaşte o dezvoltare în America, unde au emigrat mulţi psihanalişti din Europa, alungaţi de nazism în timpul războiului din 1939—1945 şi după aceea. Să mai spunem că

Freud a depus ultimele eforturi în scopul de a marca mai bine locul *eului*.

4. Există mai multe freudisme?

Noţiunile de bază: pulsaţii, libido, falus, castrare, feminitate, complexul Oedip, perversiuni, instanţele psihismului sau ale personalităţii... tot atîtea teme de discuţii interminabile. Aşa că am optat pentru o expunere, cît mai completă cu putinţă, a acestor deviaţii (faţă de ce? întrebarea se pune tot mai acut!) si a acestor derive, adesea fertile în particularismele lor. Considerăm important să evocăm aici, de acum înainte, variantele ce au apărut la Freud însuşi, pe măsură ce avansa în cercetările sale. Pentru că oricine poate predica o întoarcere la Freud, care pentru el este „adevăratul Freud"! Să spunem clar, lăsînd la o parte orice eclectism, că Freud, de-a lungul evoluţiei sale teoretico-practice, s-a confruntat cu aceste întrebări, aceste incertitudini.

Aceste „straturi geologice" sînt tot atîtea niveluri si/sau registre genealogice unde ramificaţiile şi interacţiunile se distribuie în mod diferit pe măsură ce epocile pun accentul pe un anume aspect sau pe altul, mai mult sau mai puţin izolat de corpus-ul general.

5. Pluralismul psihanalitic si antropologia

Avem aici domeniul „adăugirilor" făcute freudismului. Adler şi Jung introduceau deja importanţa socialului, a mitologicului, a cosmicului. Stekel si, mai tîrziu, Reich axau psihanaliza pe trup, pe sexualul total. O extensivitate crescîndă a dominat dezvoltarea psihanalitică. Abandonînd progresiv psihiatricul pur, Freud invadase deja literarul, istoricul, politicul...

Psihanaliza copilului inspiră nenumărate pedagogii. Terapia psihanalitică însăşi a variat foarte puţin în modalităţile sale de aplicare. Suportul teoretico-practic s-a orientat către rolul major al transferului, o formă de interacţiune între psihanalist şi psihanaliza! în care se realizează esenţialul transformărilor pacienţilor. Indicaţiile s-au lărgit si s-au modificat: extensia indicatorilor către non-psihiatrie creşte neîncetat. Sentimentul de „a nu se simţi bine în propria piele" aduce cu mult mai mulţi pacienţi pe divanul psihanalistului decît bolile mintale...

CAPITOLUL AL II LEA

FREUD ŞI FREUDISMUL

Expunerea corpus-ului freudian aşa cum ni-1 oferă Freud spre lectură în diferitele sale lucrări va fi precedată de o privire generală a condiţiilor de naştere a psihanalizei si completată de o sinteză, un fel de „critică" psihanalitică.

Trei secţiuni: 1. Naşterea psihanalizei. 2. Freudismul. 3. Pentru o „critică" psihanalitică.

1. Naşterea **psihanalizei**

„Preistoria" psihanalizei a dat naştere la numeroase cercetări. O perspectivă retroactivă permite să-i privim premisele într-o optică situată mai aproape de eficacitatea psihanalitică însăşi. Este clasică recunoaşterea influenţelor şi descoperirilor ce permit să fie presimţită apariţia lui Freud. Să reţinem aici trei serii de curente: unele filozofice, în sens larg, pentru care inventarea inconştientului va reprezenta o urmare firească; altele literare; în fine, cercetările terapeutice, aflate la jumătatea drumului între magie şi hipnoză, urmărind să modifice tot ceea ce scapă terapiilor admise, pe atunci înecate în marasm şi imobilism, în realitate, psihanaliza este cea care a putut să dea retrospectiv o valoare tuturor acestor date, si nu invers.

1.1. Izvoare filozofice şi culturale

Freud nu citea prea multă filozofie. El era tehnician, practician, preocupat să reuşească si să fie eficace; acţiunea şi opera sa dovedesc în mod constant acest lucru. Si totuşi psihanaliza porneşte de la anumite baze epistemologice: ea nu se naşte din neant, ea se dezvoltă pe un precedent, *deja* dobîndit. Trei nume ne vin imediat în memorie atunci cînd este evocată psihanaliza. Mai întîi Nietzsche, cel mai apropiat, cel căruia i se atribuie referiri decisive la inconştient, înainte ca Freud să se fi interesat de acesta.

Freud scrie că n-a citit niciodată mai mult de o jumătate de pagină din Nietzsche; nu avem nici un motiv să nu-1 credem.

Impactul cu Schopenhauer este discutabil. Freud 1-a citit tîrziu, cam prin anii primului război mondial. Influenţa pesimismului trebuie să fi găsit un ecou „serios" la Freud. Noţiunea de instinct de moarte se leagă de acesta.

Al treilea nume, cel al lui Eduard von Hartmann (1838—1917), pare a fi avut o importanţă mai mare. El a publicat în 1869 *Filozofia inconştientului.* Inconştientul lui Hartmann este un inconştient generalizat, autonom, inteligent si dotat cu voinţă. Aceste noţiuni trimit la cele de „raţiune", de „transcendental", de „Dumnezeu" si de asemenea de „voinţă", conform lui Schopenhauer. Inconştientul lui Hartmann este eterizat. Sistemul său ar putea fi legat de cel al teozofici lui Schelling. O critică a lui Hartmann o găsim la Franz Brentano (1838 — 1917), al cărui seminar s-ar putea ca Freud să-1 fi urmat prin 1874—1875. Brentano a publicat între altele *Psihologia din punct de vedere empiric* (1874), unde, ca reacţie împotriva

lui Hartmann, prea spiritualist după gustul său, accentul este pus pe sursele empirice ale psihismului. Brentano îl va influenţa puternic pe Husserl. Lui îi datorăm noţiunea de „intenţionalitate", dezvoltată în fenomenologie. Brentano va susţine si poziţia gestaltistă: pentru „Gestalttheorie" (sau teoria formei), numai activitatea omului este fondatoare de obiectivitate '.

Să rezumăm. Se pare că, lăsînd la o parte termenul de *inconştient,* nimic nu permite să ne gîndim că Hartmann 1-ar fi putut influenţa pe Freud. Acesta a plecat de la biologic pentru a introduce această chestiune a inaparentului, a unui tărîm anterior: universul latentului, sursă de explorare a visurilor şi mai ales a asociaţiilor libere. Hartmann, în inventivitatea lui, îşi depăşea epoca; am putea, eventual, să legăm ştiinţa lui cu datele recente care tind să situeze esenţa omului în afara sa; Lacan s-ar putea recunoaşte în acestea.

Hartmann îl va influenţa pe Freud prin intermediul unuia dintre elevii săi, Fechner. Acesta va fi foarte prezent în freudismul de primă manieră, în lucrările datînd dinainte de 1897. Dar legăturile cu Brentano-Fechner sînt implicate în diferite moduri în opera freudiană; putem să legăm de acestea importanţa pe care Freud o dădea *reprezentării, asociaţiilor,* ca si interesul pentru lectura de filozofie eclectică (ne gîndim la *Viaţa lui Isus* de David F. Strauss si la *Esenţa creştinismului* pe care Freud a citit-o în anii săi de tinereţe).

[1] îl putem aminti în cadrul acestui curent „brentano-gestaltist" pe Ignace Meyerson, fondatorul psihologiei istorice. *Funcţiile psihologice şi lucrările* (1948), unde Brentano este prezent, contribuie la afirmarea acestei necesităţi de a studia omul în ceea ce face el: actele sale, lucrările sale; acolo unde se află „funcţiile psihologice" care 1-au creat; şi care îl fac să existe (n.a.)-

E. Jones (1953) şi P.-L. Assoun (1976) furnizează indicaţii suplimentare cu privire la aceste izvoare. Să mai notăm influenţa lui Helmholz, a cărui carte, *Conservarea forţei,* va cîntări greu în concepţiile energetice ale lui Freud; influenţa lui Briicke şi a lui Meynert, dascălii săi în planul neurofiziologiei, promotori primul al unei teoretizări mecanico-energetiste şi al doilea al *sistemului de proiecţie* al cărui termen sau formă, dacă nu chiar conţinut, vor lăsa o urmă clară în opera lui Freud.

S-ar putea evoca si alţi precursori. Noţiunea de inconştient a fost anunţată în multe moduri: religiile, teoriile înţelepţilor din Orient si din India, grecii, misticii, alchimiştii, gnoza... Filiaţiile sînt variate. Să notăm noţiunea de *mana,* împrumutată din textele medicale indiene: „organ spiritual cu funcţii multiple, în care se acumulează date ale inconştientului (şi care) constituie nucleul individualităţii psihice" (Roşu, 1978, p. 68). Să-1 cităm pe La Rochefoucauld: „Omul crede adesea că el conduce, cînd de fapt este condus." Nietzsche nu va uita acest avertisment. Dar Freud a ştiut să creeze corpus-ul psihanalitic deschis la acest tip de explorare, de acum înainte sistematizată şi codificată, a inconştientului. El a ţinut cont în mare măsură de ecourile literare si se poate spune că mai degrabă „cartea" este cea care 1-a condus mai departe în psihologia abisurilor decît biologia şi/sau fizica.

1.2. Izvoare literare

Sînt de reţinut două izvoare: influenţa tragediei greceşti şi cea a unui scriitor: Arthur Schnitzler.

Biblia şi mitologia greacă constituie fondul ascuns al cunoştinţelor literare ale lui Freud. Shakespeare îi va stîrni admiraţia constantă. Complexul Oedip are

rădăcini atîl în Sofocle cît şi în *Hamlet.* Să mai semnalăm şi că noţiunea de *catharsis* este preluată din *Poetica* lui Aristotel: purificarea obţinută prin efecte de tragedie îl va determina pe Freud să facă din terapia psihanalitică un fel de monodramă personală ce culminează cu aşa-numita nevroză de transfer. Mai adăugăm că aceste lecturi puteau întreţine viziunea universalistă si proiecţiile „profetice" ale tînărului Freud. Anticiparea (ideal al eului ?) ca mod de a exista a fost (de asemenea) una din practicile constante ale lui Sigmund. Arthur Schnitzler (1862-1931), scriitor austriac, a fost contemporanul lui Freud. Pentru Frederick J. Beharriel, „dramaturgul şi romancierul Arthur Schnitzler elaborase, încă din 1894, toate ideile fundamentale al căror primat şi-1 va atribui Freud"[1]. Această afirmaţie ca şi însuşi tipul de relaţii existente între Freud şi acest autor au de ce să ne tulbure. Evreu de origine, ateu, Arthur Schnitzler a urmat un drum apropiat de cel al lui Freud. Fiu al unui laringolog, studiază medicina, se interesează de hipnoză, de isterie si urmează cursurile de psihiatrie ale lui Meynert. Comentează *traducerile* făcute de Freud după Charcot si Bernheim. Se pare chiar că tînărul Schnitzler ar fi mers si el la Nancy să se perfecţioneze în hipnoză pe lîngă Bernheim. în orice caz, a îngrijit la Viena bolnavi atinşi de afonie funcţională. Curînd medicul îşi reduce clientela pentru a deveni scriitor, în 1898 publică *Paracelsits,* dramă centrată pe tema hipnozei. Freud va spune în *Interpretarea visului* (1900): „Am fost surprins să văd cîte lucruri ştie un scriitor despre aceasta." Foarte angajat în grupurile de tineri scriitori sau filozofi, Schnitzler este un avangardist, în 1895 propusese

[1] J. Le Rider, în *Histoire de la psychanalyse,* voi. I, 1982, p. 47 (n.a.).

într-o nuvelă, *Un sensibil,* studii clinice orientate spre inconştient, asemănătoare celor întreprinse de către Breuer şi Freud. Coincidenţe.

în 1900 Schnitzler publică *Locotenentul Gustel,* care, în literatura germană, pare a fi prima autopovestire prezentată sub formă de monolog interior. *Hora,* lucrare mai cunoscută, este scrisă prin 1896-1897. Freud îi va scrie tîrziu, în 1922, această scrisoare stranie: „Cred că v-am evitat dintr-un fel de teamă de a-mi întîlni dublura. Adîncindu-mă în splendidele dumneavoastră creaţii, mi s-a părut că găsesc, în spatele aparenţei poetice, ipotezele, rezultatele şi interesele despre care credeam că-mi aparţin... Sensibilitatea dumneavoastră la adevărurile inconştientului, ale naturii pulsionale a omului, staţionarea gîndurilor dumneavoastră pe polaritatea iubirii si a morţii, toate acestea trezeau în mine un sentiment straniu de familiaritate." Roland Jaccard, care citează aceste referiri *(Le Monde,* 4 dec. 1981), comentează: „Privirea pe care o aruncă Schnitzler asupra fiinţelor este aceea a unui psiholog complet lipsit de prejudecăţi, întrucît el a învins singura teamă ce se opune libertăţii noastre: teama de sine." Este adevărat că după 1920 Freud îşi impusese deja instinctul de moarte, o modalitate de reconciliere cu trecutul său şi cu *Biblia.* Temele obsedante ale morţii, ale sinuciderii, din opera lui Schnitzler, probabil 1-au intrigat pe Freud. Roland Jaccard mai adaugă: „Această dublură, acest geamăn psihic pe care Freud se temea să-1 întîlnească, nu este oare si imaginea lui Freud ca *scriitor şi artist,* o tentaţie permanentă pe care nu îndrăzneşte niciodată să si-o asume din plin?"[1]

[1] Roland Jaccard, în *Histoire de la psychanalyse,* voi. I., 1982, p. 130 (n.a.).

1.3. Izvoare medico-terapeutice

Freud, preocupat de eficienţă, povesteşte emoţia sa în faţa acţiunilor hipnogene practicate de Liebault si Bernheim la Nancy în 1889. Nume ca Charcot, Mesmer, Puysegur, Burq, Braid şi mulţi alţii se află la originea practicilor actualei psihanalize. Să ne oprim doar la esenţial.

Mesmer (1734—1815) apare ca un magician şi un teoretician în acelaşi timp. Magnetismul este în mare vogă; fluidul poate fi deblocat prin pase, atingeri, efectuate cu ajutorul unei baghete, scufundată într-un hîrdău... Freud notează importanţa influenţei personale, a sugestibilităţii, a mediului înconjurător. De asemenea, marchizul Armând Chastenet de Puysegur (1715-1825) practică somnambulismul provocat, de unde va deriva somnambulismul magnetic. Vom găsi si darul de taumaturg la Jean-Philippe Deleuze (1753 — 1835), care insistă pe importanţa contactelor, a raporturilor între magnetizat şi magnetizator. Putem să bănuim aici surse ale viitorului transfer şi/sau reguli ţinînd de abstinenţă, adică abstinenţa şi/sau activarea, conform diferitelor orientări. James Braid (1795-1860) ştie să se folosească de stimulări luminoase şi de pase pentru a provoca somnul, sugerînd că trezirea ar putea fi alta. Victor Burq (1822-1884) foloseşte metaloterapia asociată cu hipnoza pentru a interveni asupra „sensibilităţilor".

Freud, foarte atent la aceste cunoştinţe empirice, va reţine ceea ce, transformat, îi va permite să ajungă la o metodologie mai obiectivă, „ştiinţifică", în măsura în care aceasta va rămîne conectată la „medicină". Terapeuticile noastre asa-numite „uşoare" vor putea (de ce nu?) să se inspire de aici (cf. L. Chertok, 1973 şi 1984).

pentru *metapsihanaliza* sa; şi încă aceasta pentru o perioadă scurtă, întrucît în 1920 Freud o va inova cu primele elemente ale celei de-a doua topici. Dar începînd din 1900, o dată cu *Interpretarea visului,* avem deja un tripartitism al aparatului psihic în preconştient, conştient si inconştient, ce furnizează dispozitivul minimal pentru practicile freudiene.

Cititorul este deci invitat aici la un parcurs istoric ce încearcă să regăsească etapele succesive pe care le înfruntă Freud însuşi, în acest stadiu al lucrării el ştie deja care sînt principalele forme de teoretizare şi practică ale freudismului. Am considerat că energetica freudiană şi sistemul visului ar fi total asimilate, înainte de a aborda teoria sexualităţii şi dezvoltarea personalităţii conform stadiilor de organizare ale libidoului. Ansamblul elementelor din „prima topică" va fi încununat de textele din *Metapsihologie* din 1915. Inconştientul va putea atunci să primească totalitatea teoretizărilor pe care le subînţelege şi să lase loc pentru toate dezvoltările lui Freud din a doua manieră. Propunem o sinteză în subcapitolele consacrate „clinicii freudiene" si „terapiei psihanalitice".

2.1. Primele achiziţii freudiene

Aici trebuie să facem referiri la două lucrări ce ne propun în acest moment drumul parcurs în primii ani de cercetări si să ne inspirăm din comentariile pe care Freud însuşi le va face ulterior.

2.1.1. Proiect de psihologie: 1895

„Neplăcerea rămîne singura măsură educativă."
(S. Freud)

Eseul *Entwurf einer Psychologie,* publicat în 1895, a fost inclus în volumul apărut în limba franceză în

1956 sub titlul *La Naissance de la psychanalyse.* Acest proiect de psihologie ştiinţifică este marcat de studiile de neuropatologie pe care le făcuse Freud. Din schimburile sale de idei cu Breuer şi Fliess şi din convingerile sale din acea perioadă, Freud deduce o abordare mai degrabă „organică" a funcţiilor psihologice. El va scrie în 1892: „Departe de mine gîndul că psihologicul pluteşte undeva în aer si nu are baze organice... totuşi, deşi sînt convins de existenţa acestor baze, nestiind mai multe despre ele nici din teorie, nici din terapeutică, mă văd constrîns să mă comport ca şi cum nu as avea de-a face decît cu factori de natură psihologică." Această referire la fiziologic va rămîne mereu mai mult sau mai puţin implicită si se va regăsi în toate explicaţiile dinamicii freudiene.

în acest eseu sînt abordate multe probleme, iar majoritatea vor fi reluate şi revizuite în textele următoare. Să menţionăm conceptul de cantitate (după excitaţiile neuronice, intensitatea lor, scurgerea lor, stazele etc.), problema calităţii, proba satisfacţiei, proba suferinţei; tot atîtea aspecte ce vor servi conceptualizărilor cu privire la „principiile plăcerii si realităţii" cît şi noţiunii de procese primare şi secundare. Să reţinem, în acest stadiu, doar noţiunea de *principiu al inerţiei,* care va rămîne de asemenea în planul al doilea pentru toate evoluţiile ulterioare.

Principiul inerţiei este, în conformitate cu *Vocabularul psihanalizei* de J. Laplanche si J.-B. Pontalis, un „principiu de funcţionare al sistemului neuronal postulat de Freud în *Proiect de psihologie (Entwurf einer Psychologie),* 1895: neuronii tind să evacueze complet cantităţile de energie pe care le primesc" (p. 295). Noţiunea aparţine acestei perioade de elaborare a conceptului de „aparat psihic". Pentru Freud, cantitatea de energie neuronală circulă în mod diferit, după

cum energia este „liberă" sau „legată". Această noţiune va suporta o asemenea transpoziţie ulterioară în conceptualizarea aparatului psihic încît apare în capitolul al VH-lea din *Interpretarea visului* şi mai tîrziu în textele din *Metapsihologie* din 1915. Legea constanţei va servi „metaforic" pentru devansarea ideii acestui principiu Nirvana ce va tinde să explice că „plăcerea" este legată de descărcarea energiei acumulate, în timp ce punerea sub tensiune energetică se soldează cu „neplăcerea". Acest tip de funcţionare se regăseşte constant, de unde şi evidenţierea noastră a „neplăcerii" ca posibilitate a unei condiţionări ce ar îndepărta suferinţele. Să mai insistăm puţin, împreună cu E. Jones, asupra importanţei acestor idei ale lui Freud asupra „«neplăcerii» ca generator de dezordini neuronice"[1].

2.7.2. *Studii asupra isteriei: 1895*

Versiunea franceză poartă numele lui Freud în caractere de o şchioapă si cel al lui Joseph Breuer, dedesubt, într-o grafie mai modestă. Traducerea de Anna Berman este însoţită de o prefaţă de Mărie Bonaparte: *„Studii asupra isteriei* de Breuer şi Freud, apărută în 1895, este o lucrare de mare interes pentru istoria psihanalizei. Această carte deschide calea psihanalizei propriu-zise, în care metoda cathartică este, ca să spunem aşa, eşalonul iniţial. Domnişoara Anna O., primul caz tratat, a fost o pacientă a lui Breuer, care s-a îmbolnăvit după moartea tatălui său şi pe carea el a tratat-o prin catharsis sub hipnoză. Astfel el a reuşit să îi elibereze afectele rigidizate.

[1] Ernest Jones, *La Vie et l'ceuvre de Sigmund Freud,* P.U.F., 1953, P. 421 (n.a.).

Următoarele patru cazuri au fost tratate de Freud însuşi. De un mare interes ştiinţific sînt cele trei eseuri teoretice: „Comunicare preliminară" de Freud şi Breuer (în realitate ea este de Breuer şi Freud), „Despre teorie" de Breuer şi „Despre psihoterapia isteriei" de Freud. Cititorul va găsi aici în germen, alături de ipoteze ce au fost abandonate după aceea, nenumărate concepte pe care el urma să le dezvolte ulterior, cînd va crea psihanaliza" *(Etudes sur l'hysterie,* ed. 1956, p. VII).

Dr. Joseph Breuer (1842-1925) îi vorbise lui Freud despre cazul Anna O. încă din 1882. Freud va preciza din 1913 că inventarea psihanalizei îi aparţine în întregime, din momentul cînd a înlocuit metoda cathartică sub hipnoză, practicată de Breuer, cu asociaţiile libere: „Natura descoperirii lui Breuer... se sprijină pe un lucru fundamental, şi anume că simptomele istericilor sînt legate de scene din viaţa lor (traumatisme) care, după ce i-au impresionat puternic, au căzut în uitare; şi că ea comportă un tratament în raport cu această constatare şi care constă în evocarea, sub hipnoză, a amintirii acestor scene şi provocarea în acest mod a reproducerii (catharsis). De aceea el a crezut că putea formula concluzia teoretică conform căreia SIMPTOMELE respective ar rezulta dintr-o utilizare anormală a cantităţilor de excitaţie neeliberată (CONVERSIE)" (1914).

Am pus în majuscule acei termeni care, împreună cu cel de CATHARSIS, marchează achiziţia acelei epoci. Este evident, si ceea ce va urma o demonstrează îndeajuns, că, indiferent care ar fi meritul lui Breuer, Freud şi numai el este inventatorul psihanalizei, în 1925, Freud scrie: „Pacienta pe care o avusese Breuer... prezenta un tablou clinic eterogen de paralizii cu contracturi, inhibiţii şi stări de confuzie

mentală. O observaţie fortuită i-a permis medicului să îşi dea seama că tînăra putea fi eliberată de una din aceste tulburări cînd era pusă pur şi simplu să exprime « verbal » fantasma afectivă ce o domina în acel moment. .. In stare de veghe, ea nu ar fi putut spune — în aceasta semănînd altor bolnavi — cum luaseră naştere aceste simptome şi nu găsea nici o legătură între ele şi vreo impresie anume din viaţa sa. în stare de hipnoză, descoperea imediat raporturile căutate. S-a dovedit că toate aceste simptome ajungeau la evenimente care o impresionaseră puternic, ce interveniseră pe cînd tatăl său era bolnav; aceste simptome aveau deci un sens şi corespundeau unor urme sau reminiscenţe ale acestor situaţii afective. De obicei lucrurile se petrecuseră astfel: ea fusese obligată să-si reprime, la căpătîiul tatălui său, un gînd sau un impuls în locul căruia, ca un reprezentant al său, apăruse mai tîrziu simptomul. Ca regulă generală, simptomul nu era rezultatul unei asemenea scene «traumatice » unice, ci al însumării unui mare număr de situaţii analoge. Cînd bolnava îşi reamintea halucinatoriu în timpul hipnozei de o astfel de situaţie şi reuşea în acest mod să o înţeleagă, pe dată, întrucît actul psihic reprimat altădată exterioriza în mod liber afectul, simptomul era înlăturat si nu mai apărea niciodată" *(Mă Vie et la psychanalyse,* 1925, pp. 26 şi 27). Freud îşi reconsideră aici poziţia, fără să introducă nici un element etiologic din ceea ce va deveni foarte curînd teoria sa sexuală si care în acelaşi timp îl va despărţi pentru totdeauna de Breuer.

Această perspectivă, în acelaşi timp economică si dinamică, arată că, pentru Freud, simptomul se naşte „din cauza acumulării afectului" *(Ibid.,* p. 29), adică într-o *dinamică* stopată (blocată), si dintr-un factor de ordin *economic,* „considerînd chiar acest simptom ca

rezultat al deplasării unei mase energetice folosite altfel de obicei (aceasta este conversia). Breuer a numit metoda noastră metoda cathartică..." *(Ibid.,* p. 29).

Urmărindu-i pe Laplanche-Pontalis, să subliniem aceste definiţii:

„Metoda cathartică: metodă de psihoterapie care are drept efect terapeutic o « curăţare » (catharsis), o descărcare adecvată a afectelor patogene. Cura permite subiectului să evoce şi chiar să retrăiască evenimentele traumatice de care sînt legate aceste afecte, ceea ce le asigură abreacţia" *(Vocabularul psihanalizei,* p. 77). Prin evenimente traumatice se face aluzie la incidente dezagreabile sau agreabile care 1-au impresionat pe subiect. Prin abreacţie se înţelege o „descărcare emoţională prin care subiectul se eliberează de afectul legat de amintirea unui eveniment traumatic, permiţîndu-i astfel să nu devină sau să [nu] rămînă patogen" *(Ibid.,* p. 25).

Termenul de conversie indică un „mecanism de formare a simptomelor active în isterie şi în special în « isteria de conversie ». El constă în transpunerea unui conflict psihic în simptome somatice, motorii (de exemplu, paraliziile) sau senzitive (anestezii sau dureri localizate) si în încercarea de a-1 rezolva pe această cale. Termenul conversie este pentru Freud corelativ unei concepţii ECONOMICE: libidoul detaşat de reprezentarea *refulată* este transformat în energie de inervaţie. Specifică pentru simptomele de conversie este însă semnificaţia lor SIMBOLICĂ: ele exprimă prin intermediul corpului reprezentări refulate" *(Ibid.,* p. 109). Cu aceasta intrăm deja în freudismul de după 1895, asupra căruia ne vom opri puţin mai tîrziu. Acum trebuie să mai spunem cîteva cuvinte despre scrierile lui Freud de la 1895 la 1900, chiar înainte de a redacta *Interpretarea visului.*

2.1-3. Psihonevroza de apărare şi etiologia nevrozelor

„Privindu-mi astăzi rezultatele de atunci, trebuie să le recunosc ca o schematizare primitivă şi grosieră a unei stări de lucruri pe cît se pare mult mai complicată. Dar în mare îmi par şi astăzi juste." (S. Freud, *Mă Vie et la psychanalyse,* 1925, p. 34)

Freud a dat de mai multe ori explicaţii privind evoluţia cercetărilor sale. In 1913 scria următoarele: „Prima divergenţă de vederi între mine şi Breuer s-a manifestat în legătură cu o problemă legată de mecanismul intim al isteriei." într-adevăr, pentru Breuer „stările hipnoide" ale creierului erau cele ce declanşau nevroza, în timp ce pentru Freud nevroza implică un „proces de apărare": deja preliminarii ale teoriei sale „sexuale" a acestor stări. Freud povesteşte că îl auzise pe Breuer făcînd aluzii la „secrete de alcov" si la „patul conjugal", pe Charcot afirmînd că „în asemenea cazuri regăsim întotdeauna chestiunea genitală...", şi pe Chrobak presupunînd, pentru una din bolnavele sale, încă fecioară după optsprezece ani de căsătorie, că asemenea fapte ar explica apariţia simptomelor nevrotice. Iar Freud îşi mărturiseşte surpriza; de ce atunci această tăcere „oficială" asupra acestei chestiuni a sexului?

între altele, aceste „cure cathartice" sub hipnoză, denumite adesea „talking cure" sau „chimney sweeping", aceste „curăţări" ale sufletului urmau să antreneze ceea ce s-a numit „iubirea de transfer". Astfel, o tînără doamnă venise si i se aruncase de gît, experienţă ce îl înspăimîntase pe Breuer, se pare... Freud s-a hotărît să modifice tehnica cathartică. Nu numai că va înlocui hipnoza prin „asociaţia verbală", dar va introduce în terapie o anume distanţă. El va scrie în

1925: ,,Am abandonat hipnoza si am încercat să o înlocuiesc prin altă metodă, dorind să depăşesc limitarea sa terapeutică pentru stările isterice. Pe măsură ce progresam în experienţa mea, două obiecţii grave se ridicau faţă de folosirea hipnozei, chiar pentru a sluji catharsis-ului. Prima era că şi cele mai frumoase rezultate se topeau brusc, de îndată ce relaţia personală cu pacientul era tulburată. Desigur, reapăreau, dacă era găsit drumul reconcilierii, dar învăţasem astfel că *relaţia afectivă personală* era mai puternică decît tot travaliul cathartic si acest factor însuşi se sustrăgea controlului nostru. Am abandonat deci hipnoza şi n-am păstrat din ea decît poziţia pacientului, culcat pe un divan, asezîndu-mă în spatele acestuia, ceea ce îmi permitea să văd fără ca eu însumi să fiu văzut" *(Mă Vie et la psychanalyse,* 1925, pp. 35—36).

Freud a publicat, în această perioadă de tranziţie între 1895 şi 1900, şapte articole care se citesc astăzi în volumul *Nevroză, psihoză şi perversiune* (tr. fr. 1973). în 1894: „Psihonevrozele defensive", în 1895: ,,Cît este de justificată separarea în cadrul neurasteniei a unui anume complex simptomatic sub numele de «nevroză de angoasă»", în 1895, direct în limba franceză: „Obsesii si fobii", în 1896, tot în limba franceză, în *Revue neurologique:* „Ereditatea si etiologia nevrozelor", în 1896: „Noi observaţii asupra psihonevrozelor defensive". Tot în 1896: „Etiologia isteriei". In sfîrşit, în 1899: „Despre amintirile-ecran".

Freud va scrie în 1925: „în spatele fenomenelor nevrozei, acţionau nu nişte afecte emoţionale oarecare, ci cu regularitate afecte de natură sexuală, ori conflicte sexuale actuale, ori reacţii la evenimente sexuale precoce" *(Ibid.,* p. 31). Si cu mult înainte de a pune la punct teoria refulării, el încearcă explorarea vieţii sexuale a „neurastenicilor". Găseşte ade-

şea „grave « disfuncţionalităţi » ale funcţiei sexuale" şi deosebeşte atunci două tipuri de nevroze: „într-unul din tipuri fenomenul central era accesul de angoasă cu echivalentele sale, formele sale rudimentare si simptomele substitutive cronice; 1-am numit, din această cauză, nevroză de angoasă. Am limitat denumirea de neurastenie la celălalt tip. Era acum uşor de stabilit că fiecăruia dintre aceste tipuri îi corespundea, ca factor etiologic, o altă anomalie a vieţii sexuale (coitus interruptus, excitaţie frustra, abstinenţă sexuală — în nevroza de angoasă; masturbare excesivă, poluţii repetate -- în neurastenie)" *(Ibid.,* pp. 32 — 33). „Astfel am ajuns să pot recunoaşte nevrozele în genere ca tulburări ale funcţiei sexuale, ceea ce numim nevroze actuale fiind expresia *toxică* directă a acestor tulburări, iar psihonevrozele expresia lor psihică" *(Ibid.,* p. 33). „Pe deasupra, aceasta convenea concepţiei mele medicale conform căreia sexualitatea nu ar fi un lucru pur psihic. Ea avea si latura ei somatică, trebuia să i se atribuie de drept un *chimism* special, iar excitaţia sexuală să fie derivată din prezenţa unor substanţe determinate, chiar dacă erau încă necunoscute" *(Ibid., p.* 33). Astfel *intoxicaţia* sau *abstinenţa* antrenînd „absorbţia sau privarea" de anumite substanţe „toxice" puteau explica etiologia nevrozelor. Această „supra-sexualizare" va cîntări în abordările ulterioare, acolo unde „sexuarea" pare mai importantă decît doar „sexualizarea". Ea va apărea în studiul nostru ca „perversiunea şi structura celuilalt" (cf. II.3.3). De altfel, tot în 1925, Freud scrie: „Vreau să scot în evidenţă aici că departe de mine negarea existenţei unor conflicte psihice si a unor complexe nevrotice în neurastenie. Eu susţin numai că simptomele acestor bolnavi nu sînt nici determinate psihic, nici rezolvabile analitic, ci trebuie

privite ca nişte consecinţe *toxice* directe ale tulburărilor *chimismului* sexual" *(Ibid., p.* 34).

2.2. Travaliul visului, sistemul aparatului psihic, refularea

Interpretarea visului (1899—1900) este cartea de căpătîi a lui Freud. Aici el face o trecere în revistă a rezultatelor precedente si anunţă tot sau aproape tot ce va urma. Vom încerca, plecînd de la această lucrare, să precizăm ceea ce se referă la vis, mediu privilegiat de explorare a inconştientului, şi la noţiunea de „aparat psihic".

2.2.1. Travaliul visului

„Interpretarea visului este, în realitate, calea privilegiată a cunoaşterii inconştientului, baza cea mai sigură a cercetărilor noastre, şi studiul visului este cel care vă va convinge mai mult decît orice altceva de valoarea psihanalizei şi vă va obişnui cu practica psihanalitică" (S. Freud, *Cinci lecţii de psifianaliză,* 1909).

Interpretarea visului a fost redactată în plin „travaliu al doliului", pe cînd Freud tocmai îşi pierduse tatăl. **Travaliul visului** constă din două operaţii. Pentru Freud: „Travaliul psihic în formarea visului se împarte în două operaţii: producerea gîndurilor de vis, transformarea lor în conţinut (manifest) al visului" *(Voc.,* p. 449). După cum precizează J. Laplanche şi J.-B. Pontalis, această a doua operaţie constituie, în sens strict, travaliul visului, ale cărui patru mecanisme le-a analizat Freud. *Verdichtung* = condensare, *Verschiebung* = deplasare, *Rucksicht auf Darstellbarkeit* = luarea în considerare a figurabilităţii, *secundare Bearbeitung* = elaborare secundară.

Inconştientul este adus în discuţie încă din această lucrare. Conţinutul manifest al visului trimite întotdeauna la un alt conţinut, mai profund, ascuns, *inconştient;* pe de altă parte, visul este produs pentru a satisface *o dorinţă,* necunoscută, inconştientă. Travaliul diverselor procese enunţate mai sus reprezintă descoperirea majoră în psihanaliză: este ceea ce va permite celui psihanaliza! să meargă mai departe în el însuşi. Să analizăm mai îndeaproape procesul visului precizînd cîteva definiţii.

• Condensare: „Una din principalele modalităţi de funcţionare a proceselor inconştiente: o reprezentare unică exprimă ea singură mai multe lanţuri asociative la a căror intersecţie se situează. Din punct de vedere economic, ea este în acest caz investită cu energii care, legate de aceste diferite lanţuri, vin să i se adauge. Condensarea e activă la nivelul simptomului şi, în general, în diferitele formaţiuni ale inconştientului. Cel mai clar se evidenţiază în vis. Ea se traduce prin faptul că, în comparaţie cu conţinutul său latent, conţinutul manifest al visului este laconic: el constituie o traducere abreviată a conţinutului latent. Condensarea nu trebuie totuşi asimilată unui rezumat: deşi fiecare element manifest este determinat de mai multe semnificaţii latente si fiecare din acestea poate fi prezentă în mai multe elemente; pe de altă parte, elementul manifest nu reprezintă sub acelaşi raport fiecare din semnificaţiile din care derivă, aşa încît el nu le subsumează asemeni unui concept" *(Voc.,* p. 97). Regăsim condensarea în vis, desigur, dar mai ales în uitare, în cuvintele de spirit, în lapsus, în jocurile de cuvinte. Condensarea este o caracteristică a gîndirii inconştiente. După Freud, doar în procesul primar i se realizează condiţiile: pornind de la energia liberă şi datorită tendinţei către identitate a percepţiilor.

• Deplasare: „Mecanism prin care accentul, intere sul, intensitatea unei reprezentări se pot detaşa de aceasta, pentru a trece la alte reprezentări, originar mai puţin intense, dar legate de prima reprezentare printr-un lanţ asociativ. Un asemenea fenomen, reperabil în special în analiza visului, se regăseşte în formarea simptomelor psihonevrotice şi, în general, în orice formaţiune a inconştientului. Teoria psihana litică a deplasării face apel la ipoteza economică a unei energii de investire susceptibilă să se detaşeze de reprezentări si să circule de-a lungul căilor asociative. « Libera » deplasare a acestei energii este una din caracteristicile majore ale procesului primar pentru modul cum acesta reglează funcţionarea sistemului inconştient" *(Voc.,* p. 115).

Această poziţie a autorilor *Vocabularului* include punctele de vedere ale lui Freud din lucrarea din 1900 si merge mai departe, pentru a îngloba toate formele sau modalităţile inconştientului. Ceea ce traduce o anume independenţă între afect şi reprezentare; acesta era punctul de vedere al lui Freud. Pornind de la *Proiect...,* Freud impune această noţiune a deplasării pentru a explica formarea simptomelor, a simbolurilor, a tuturor substituirilor din cadrul trecerii de la latent la manifest, din proiecţia primarului în secundar. Să amintim că Lacan va asimila *Deplasarea* cu *Metonimia* şi *Condensarea* cu *Metafora.* Vom reveni la aceasta.

• Figurabilitate. Luarea în considerare a figurabilităţii este ,,o cerinţă la care sînt supuse gîndurile visului; ele suferă o selecţie si o transformare care face posibilă reprezentarea lor în imagini, mai ales vizuale" *(Voc.,* p. 160). în vis totul funcţionează în imagini şi prin imagini. Deplasările sînt orientate către substitute *imagistice;* rolul viziunilor infantile

este sigur; Freud admisese că scenele infantile neputînd reapărea, substitutul lor imagistic se manifestă în vis.

• Elaborare secundară: „Remaniere a visului, destinată să-1 prezinte sub forma unui scenariu relativ coerent si comprehensibil" *(Voc., p.* 129). Elaborarea ulterioară a ţesăturii onirice include procedeele descrise anterior, condensarea, deplasarea, figurabilitatea. Această elaborare secundară poate — remarca Freud — să fie *un efect de cenzură,* care nu exclude posibilitatea unor adjoncţiuni la nivelul conţinutului manifest. Ulterior *(Totem şi tabu,* 1913), Freud va apropia elaborarea secundară de raţionalizarea producerii de simptome.

Freud utiliza în cura psihanalitică „asocierea liberă" a ideilor verbalizate pornind de la conţinutul manifest al visului, pentru a descifra sau decripta conţinutul non-manifest sau latent. Această lectură va implica o *simbolică* a cărei tematică va fi pentru Freud *sexuală*; în sensul că sexualitatea va face apel la forme ce evocă organele genitale masculine si feminine. Visul apare ca realizare — deturnată— a unei dorinţe. Interpretarea este mai mult decît o simplă „traducere" pornind de la un tabel de simboluri; ea este mai degrabă o reconstituire pornind de la materialul verbal şi imagistic al visului şi de la asociaţiile verbale consecutive produse în cursul şedinţei analitice în care visul este povestit. Visul conduce astfel către articulările acestui „aparat psihic" descris în *Die Traumdeutung,* ale cărui componente am dori acum să le descriem, precizînd ce înseamnă pentru Freud termenii de conştient — inconştient, proces primar — proces secundar, principiul plăcerii — principiul neplăcerii (şi, ulterior, al realităţii).

2.2.2. *Proces primar şi proces secundar*

însăşi noţiunea de aparat psihic reia conceptualizările anterioare, deja sistematizate în *Proiect.* Freud subliniază capacitatea psihismului de a transforma energiile, păstrînd în acelaşi timp anumite diferenţieri în cadrul sistemelor şi al instanţelor. Transformarea energiei din stare liberă în stare asociată, joc de investiţii, de contra-investiţii, de supra-investiţii. Astfel se degajă două moduri principale de funcţionare: procesul primar şi procesul secundar. Aceste moduri se disting: „a) din punct de vedere topic: procesul primar caracterizează sistemul inconştient, procesul secundar caracterizează sistemul preconstient-conştient; b) din punct de vedere economico-dinamic: în cazul procesului primar energia psihică se scurge liber, trecînd fără piedici de la o reprezentare la alta, conform mecanismului de deplasare si condensare : ea tinde să reinvestească pe deplin reprezentările legate de trăirile de satisfacţie constitutive ale dorinţei (halucinaţie primitivă), în cazul procesului secundar, energia este mai întîi « legată » înainte de a se scurge de manieră controlată; reprezentările sînt investite în mod stabil, permiţînd astfel experienţe mentale care testează diferitele căi posibile de satisfacere. Opoziţia dintre procesul primar şi procesul secundar este corelativă opoziţiei dintre principiul plăcerii şi principiul realităţii" *(Voc.,* p. 306). Această ultimă diferenţiere, care priveşte „realitatea", nu va fi stabilită decît prin 1911.

Inconştientul care nu este supus cenzurii (sau avînd eventual o cenzură slăbită) este jocul proceselor primare, unde „energiile" se pot deplasa „liber". Această „viziune" devine un postulat deoarece aparatul psihic este (în acel moment) înrădăcinat puternic în

biologic. Procesul secundar, dimpotrivă, deja conştient sau aproape conştient, este împiedicat de prezenţa reprezentărilor, fie ele verbalizate sau nu. Inconştientul este postulat cu o libertate asigurată. Conştientul va trebui să „negocieze" şi să-si cîstige această „posibilă" libertate. Aceste aspecte se vor modifica o dată cu a doua topică.

Concepţia aceasta implică noţiunea de regresie, un fel de involuţie a gîndirii verbale în imagini către moduri de formare anterioare, cu posibilităţi de stază si de blocaj mai frecvente. Inconştientul „curge" mai puţin bine. Dar în paralel imaginile senzoriale au tendinţa să „halucineze", să prindă relief, ceea ce este tipic în dramatizarea visului. Acest sens de *topică* domină în această primă concepere a aparatului psihic prezentată în *Die Traumdeutung* (1900). Ulterior, noţiunea de regresie va fi dotată cu o proprietate de reversibilitate temporală, a cărei acceptare este mai delicată.

Ceea ce domină în această epocă este cuplul plăcere-neplăcere si piedicile topice, economice şi dinamice ale realizării plăcerii potenţiale. Intervine, ca frînă, refularea.

2.2.3. Refularea

Pentru Freud, *dorinţa* este singura forţă capabilă să pună în mişcare aparatul psihic. Dorinţa „este un curent care îşi are izvorul în vreo neplăcere oarecare si care ajunge la plăcere". Ea conţine o cădere de tensiune. Dacă tensiunea persistă fără a fi satisfăcută, se poate ajunge la o „realizare halucinatorie a dorinţei", ca în cazul visului şi al psihozelor.

Refularea, în *Die Traumdeulung,* nu este încă o teorie complet elaborată. Există deja o legătură prin

raportarea la pulsiunile sexuale, dar ea nu este bine definită. Să spunem că i se pot recunoaşte trei funcţii:

- acţionează în calitate de apărare primară în faţa suferinţelor şi şocurilor;
- deturnează tot ceea ce ar risca să suscite neplăcere;
- şi în fine asigură dezaprobarea conştientă a unei pulsiuni considerată — inconştient •— inadmisibilă.

Refularea implică o forţa retrogradă care creează o tensiune generatoare de angoasă şi de anxietate. Această reacţie întăreşte regresia intra-psihică la nivelul inconştientului şi/sau al preconştientului.

Concluziile din *Interpretarea visului* vor fi dezvoltate în cursul anilor următori, în timp ce Freud studiază faptele psihopatologiei cotidiene si raporturile cuvintelor de spirit cu travaliul inconştientului. Dar cotitura decisivă se situează în 1905, o dată cu apariţia lucrării *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii.*

2.3. Teoria sexualităţii şi „libidoul"

Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii vede lumina zilei în 1905. Freud avea deja în gînd originea „sexuală" a tulburărilor isterice şi nevrotice; el nu va înceta niciodată să dezvolte această perspectivă. Freud considera instinctul sexual ca un proces psihofizic ce se manifestă prin reacţii somatice şi psihice. Prin libido Freud înţelege trebuinţa sexuală şi manifestările sale fie că sînt bine investite sau nu. Libidoul este „forţa prin care se manifestă instinctul sexual" (1905). Expunerea din 1905 a fost revizuită si dezvoltată fără încetare de-a lungul ediţiilor succesive, integrînd în text achiziţiile ulterioare. Teoria sexualităţii şi teoria libidoului au beneficiat de asemenea de ,,o elaborare secundară". Versiunea franceză din 1962 are meritul de a fi ţinut

cont de aceste adăugiri succesive, menţionate între paranteze pătrate, în acest fel oricine poate urmări geneza operei si filiaţiile gîndirii sale. Cu titlu de exemplu, să reţinem această anecdotă raportată de Ernest Jones: „în *Interpretarea visului* — în ediţiile din 1900 şi 1909 — se găseşte un pasaj surprinzător unde se spune că nici un copil nu are dorinţe sexuale. Jung a fost cel ce i-a atras atenţia lui Freud asupra pasajului respectiv şi 1-a determinat să-1 suprime în cea de-a treia ediţie" (Ernest Jones, *La Vie et l'aeuvre de Freud,* voi. II, 1955, p. 304).

Deşi Freud anunţase încă din 1899: „O teorie a sexualităţii va urma imediat după cartea asupra viselor" (scrisoare către Fliess), vor fi necesari mai mulţi ani pentru a acumula faptele şi a le interpreta, în cursul acestor ani Freud se interesează de fapte ale vieţii cotidiene şi de cuvintele de spirit, ca si de anumite aspecte ale tehnicii psihanalitice (două articole culese ulterior în lucrarea de ansamblu *Despre tehnica psihanalitică).*

Lucrarea cuprinde trei părţi: l. aberaţiile sexuale; 2. sexualitatea infantilă; 3. transformările la pubertate; şi o concluzie, în prefaţa ediţiei din 1914, Freud indica: „Pare exclus ca din aceste eseuri să poată ieşi o teorie a sexualităţii."

Este interesant de ştiut, după Ernest Jones, că ediţiei originale, trasă într-o mie de exemplare, i-au trebuit patru ani pentru a se epuiza. James Strachey a putut nota cu precizie diferitele adăugiri la text în cursul reeditărilor succesive: capitole întregi tratînd despre teoriile sexuale infantile, despre organizarea pregenitală si chiar despre teoria libidoului, şi mai ales ideea nouă a libidoului eului (narcisismul), nu apar decît în ediţia a treia, la zece ani după ediţia originală.

1. Prima parte tratează despre aberaţiile sexuale: deviaţii referitoare la *obiectul sexual,* deviaţii referi-

toare la *scopuri.* Cu privire la homosexualitate (Freud preferă să-i spună inversiune), el afirmă caracterul *dobîndit* al pulsiunii sexuale, reţinînd în acelaşi timp argumentul unei predispoziţii bisexuale înnăscute, conform punctului de vedere al lui Fliess. „In cazul inversiunii el observase că subiecţii, după ce traversaseră un stadiu de fixare precoce pe mamă, ulterior se identificaseră cu ea. Obiectele din care au obţinut ulterior satisfacţie sînt nişte oglinzi narcisice ale lor înşişi, iubindu-le aşa cum ar fi dorit să fie iubiţi de către propria lor mamă" (E. Jones, voi. II, 1955, p. 306). în ceea ce priveşte „scopurile", deviaţiile se realizează fie prin transgresări anatomice, fie prin fixaţii pe stadii preliminare. „Freud atribuia o mare importanţă supraestimării obiectului care, atît de adesea, însoţeşte atracţia sexuală. Cînd această supraestimare se dovedeşte excesivă, ea este puţin compatibilă cu activitatea genitală, care se vede atunci înlocuită cu uşurinţă de altele" *(Ibid.,* p. 307).

Deviaţiile sau „perversiunile" implică o transformare a pulsiunii sexuale traversînd cîteva rezistenţe de ordin psihic (pudoare, dezgust), în paralel, deviaţiile arată că „pulsiunea sexuală" nu este un fapt simplu, ci este compusă din mai mulţi factori. Ceea ce explică substituţiile, conversiile şi alte transformări si ajunge pînă la noţiunea de „pulsiuni parţiale". „Prin pulsiune — scrie Freud — desemnăm reprezentanta psihică a unei surse continue de excitaţie provenind din interiorul organismului, pe care îl diferenţiem de « excitaţia » exterioară şi discontinuă. Pulsiunea este deci la limita domeniilor psihic şi fizic" *(Trois essais sur la theorie de la sexualite,* 1962, p. 56). „Sursa unei pulsiuni se găseşte în excitaţia unui organ si scopul său imediat este atenuarea unei asemenea excitaţii organice. O altă noţiune provizorie, derivată din

studiul pulsiunilor si pe care nu dorim să o neglijăm, priveşte faptul că excitaţiile somatice sînt de două categorii care se diferenţiază după natura lor chimică. Vom desemna una din aceste excitaţii ca specific sexuală, iar organul ce îi corespunde ca zonă « erogenă » de unde provine pulsiunea sexuală parţială" *(Jbid.,* p. 57).

Deci foarte devreme, Freud separă particularismele pulsionale legîndu-le de nişte zone erogene, care sînt fie „organice" în sens propriu, fie „organice" în sens metaforic. Prin aceasta sexualitatea îşi va pierde din „organicitatea" sa fizică pentru a trece de genital şi a îngloba orice excitabilitate din domeniul plăcerii.

2. A doua parte evocă sexualitatea infantilă. Freud notează o „amnezie infantilă" atingînd ansamblul afectelor, senzaţiilor, impresiilor, foarte bogate, ale micii copilării. Astfel este valorizată infima protoistorie a fiinţei umane, dublată de o cercetare ce vizează regăsirea urmelor celor mai îndepărtate senzaţii: emoţii erotice legate de cea mai mică plăcere sau neplăcere. Freud descrie o perioadă activă pînă la patru ani sau mai mult, urmată de o „perioadă de latenţă", fază de tranziţie, pînă la trezirea pubertăţii. (Reamintim aici că, în această perspectivă genetică, teoria sexualităţii va suferi şi alte remanieri.)

încă de la naştere sînt manifeste suptul si autoerotismul. Zonele erogene se specializează în funcţie de stimulările pulsionale si de plăcerile întîlnite sau descoperite. Zona buco-labială va organiza stadiul oral. Această sexualitate orală necesită suptul (Freud nu va vorbi decît mai tîrziu, în 1915, despre organizare şi despre stadiu). Suptul degetului a putut fi asimilat unei substituiri masturbatorii (observaţii făcute deja de pediatrul Lindner). Mai tîrziu, „situarea *zonei anale,* ca si cea a zonei buco-labiale, o face propice să

susţină o activitate sexuală pe o funcţie fiziologică" *(Ibid.,* p. 79). Analiza ulterioară a micului Hans va duce la descrierea *castrării* (1908), şi mult mai tîrziu (abia în 1923) apare „stadiul organizării falice", fază deja genitalizată parţial. Vom reveni asupra acestor organizări sistematizîndu-le mai bine. Freud, în acest text din 1905, insistă pe aceste faze, orală si sadico-anală. El descrie trei faze ale activităţii masturbatorii: cea a micii copilării, cea a punctului culminant de la patru ani, apoi cea a pubertăţii. După cum vom vedea, pe de o parte Abraham, pe de alta Melanie Klein vor modifica această distribuţie.

3. A treia parte se ocupă de transformările pubertăţii, unde este fixat stadiul terminal al sexualizării, sau *genitalizării,* traversînd evoluţii şi remanieri influenţate atît de constituţia sexuală înnăscută, cît si de incidentele trăite. Sînt valorizate astfel „actele preliminarii" obţinerii plăcerii totale, în acel moment Freud nu diferenţiază încă funcţia genitală totală, cu reproducerea eventuală, de funcţiile parţiale; astfel acestea (gesturile preliminare şi/sau comportamentele parţiale) vor putea fi considerate ca deviaţii sau perversiuni. Freud va atenua — parţial — acest punct de vedere. El credea pe atunci că *libidoul* primar este mai degrabă masculin — falie— decît feminin, chiar si la fetiţă. La femeie, „absenţa penisului" capătă o importanţă majoră: acest concept va rămîne o constantă în perspectiva freudiană; valorizarea clitorisului cu practicile masturbatorii îl va determina pe Freud să presupună că vaginul rămîne vreme îndelungată ignorat sau de practică incompletă.

Freud atrage atenţia asupra rolului „seducţiei", al influenţelor excercitate mai întîi asupra copilului, apoi asupra adolescentului. Alegerea obiectului devine foarte repede capitală. Noţiunile de inhibiţie, de fi-

xaţie, de regresie vor fi situate deja în această epocă prin raportare la alegerea obiectului. Se anunţă o anume dialectică între această alegere, influenţele suferite şi organizările ulterioare ale sexualităţii. Noţiunea de complex oedipian nu este încă elaborată în 1905; Freud avansase ideea rivalităţii faţă de părintele de sex opus, mai ales tatăl — din moment ce privilegiase băieţii prin propria sa autoanaliză; el vedea aici o proiecţie a datelor etnologice ale paricidului, începînd din 1910, el va ,,erotiza" mai mult oedipianizarea.

Trebuie să reluăm acum aceste noţiuni şi să încercăm să alcătuim un tablou mai sistematic al „teoriei sexualităţii şi libidoului", chiar dacă este incompletă, aşa cum a apucat Freud să o conceapă în urma adăugirilor şi remanierilor intervenite de-a lungul întregii sale cariere. Această parte a expunerii noastre va fi mai puţin genetică şi va cuprinde definiţiile propuse de *Vocabularul* Laplanche-Pontalis si/sau de către Freud însuşi.

2.4. Dezvoltarea personalităţii din punctul de vedere al libidoului

Conform concepţiei lui Freud, vom reţine: 1. stadiul prenatal; 2. stadiul oral, care acoperă primul an al copilăriei; 3. stadiul sadico-anal, care se întinde pe timpul perioadei de la un an la trei ani; 4. stadiul falie, care merge de la trei pînă la cinci ani, sau chiar pînă la sase ani; 5. perioada de latenţă care, după vîrsta de şase ani, acoperă copilăria mare aproape pînă la pubertate; apoi prepubertatea, pubertatea si stadiul genital (denumit — stîngaci — si stadiul adult). Pentru Freud, dezvoltarea personalităţii şi dezvoltarea libidoului sînt, ca să zicem aşa, sinonime.

2.4.1. Stadiul prenatal şi naşterea

Momentul naşterii implică noi ajustări ce se vor face pe o bază reflexă. Separarea de mamă este o deschidere spre lume, plină de non-securitate. Freud a bănuit dificultăţile emoţionale, pulsionale şi afective ale acestei etape, fără ca din această cauză să adere la teoriile lui Rank, pentru care naşterea constituie deja prin ea însăşi un accident major (traumatism al naşterii) purtător al angoasei fundamentale, regăsită ulterior de-a lungul întregii existenţe.

Traumatism al naşterii si/sau schimbare bruscă de mediu, putem scrie si noi împreună cu Colette:

> „La naştere, copilul este neputincios şi lipsit de ajutor; el nu se poate bizui decît pe un număr redus de reflexe si de mecanisme pentru a proceda la adaptarea sa la un mediu nou. Această situaţie în sine se reproduce de nenumărate ori în cursul existenţei, atunci cînd individul trebuie să facă faţă situaţiilor care cer noi ajustări şi care, din acest motiv, sînt generatoare de anxietate. Dacă, evident, situaţiile nu sînt comparabile, am putea totuşi să ne închipuim că anxietatea care derivă din această goliciune de la naştere serveşte drept prototip pentru stările de anxietate ulterioare" *(Introduction ă la psychologie dynamique,* 1963, p. 88).

2.4.2. Stadiul oral

Gura, zona buco-labială constituie „zona erogenă" a primului an de viaţă. Nevoile de alimentaţie, suptul diferitelor obiecte sînt primul contact al sugarului cu lumea exterioară. Suptul va răspunde foarte repede unei plăceri proprii si specifice a omuleţului. Freud ia în considerare suptul degetului, al veşmintelor, al jucăriilor, al buzelor însele... în aspectul lor libidinal, adică în calitate de sursă de plăcere. Suptul este „autoerotic", fără alt obiect decît mica fiinţă. Suptul vizează

atenuarea excitaţiei erotice a zonei erogene care este gura. Oralitatea implică încorporare şi captare. Mama este introiectată oral în acest stadiu, ca mamă-hrană. In prima fază a stadiului oral, asa-zis *pasivă,* copilul, unit fuzionai cu mama, o introiectează pe aceasta, într-o iubire de sine care coincide cu iubirea de mamă; acest narcisism primar conduce la iubirea de sine-însuşi, în mod oral, deci prin obiect, el însuşi introiectat (este greşit să spunem aici: prin altul, întrucît obiectul introiectat nu apare ca „altul" decît pentru ochiul exterior), înţărcatul, îndepărtarea mamei introduc *frustrări* relative, care duc spre *„faza* orală activă": mama, recunoscută ca exterioară sinelui, este sursa unei relative ambivalenţe, în acelaşi timp de încorporare şi de distrugere. Termenul de *bivalentă* ar fi poate mai adecvat, întrucît aceste pulsiuni nu sînt nici simultane, nici coextensive, ci mai degrabă *succesive,* chiar dacă trecerea de la una la cealaltă este foarte rapidă şi — în această perioadă - - fără intermedieri. S-au putut distinge două tipuri de mame: „mama cea bună, sursă de plăcere şi de securitate, si mama cea rea, sursă de neplăcere şi de insecuritate" (Colette, *op. cit.,* p. 91). înţărcatul, moment al primei mari frustrări — dacă facem excepţie de cel al naşterii, asimilat mai degrabă unui traumatism —, moment în care pierderea mameihrană poate însemna şi pierderea mamei-iubire sau afecţiune. Aici „obiectul" nu este încă distinct. Apariţie a unor substitute: suptul degetului, al cuverturii, al unei bucăţi de haină; mai tîrziu s-a dorit să se lege de aceasta gustul bomboanelor, al dulciurilor, al hranei, nevoia de a fuma, în fine oralitatea palavragitului si a exhibiţionismului verbal. Fixaţia orală implică păstrarea caracteristicilor stadiului oral dincolo de evoluţia către celelalte stadii; regresia orală implică reapariţia caracteristicilor stadiului oral atunci cînd,

acest stadiu depăşit fiind, o ruptură, un traumatism, sau o frustrare insurmontabile determină individul să se poziţioneze pe ceea ce s-a dobîndit deja, în loc să continue să progreseze.

2.4.3. Stadiul anal şi sadico-anal

„Al doilea stadiu al evoluţiei libidinale: este caracterizat de organizarea libidoului sub primatul zonei erogene anale; relaţia de obiect este impregnată cu semnificaţii legate de funcţia de defecare (expulsie-retenţie) şi de valoarea simbolică a materiilor fecale. Acum se afirmă sado-masochismul în relaţie cu dezvoltarea capacităţii de a-şi controla musculatura" *(Voc., p.* 413).

Pentru Freud trăsăturile unui erotism anal sînt, la adult, reflexul evoluţiei genetice a copilului privind defecarea şi retenţia materiilor fecale, încă din 1905, apoi în remanierile succesive la *Trei eseuri...,* Freud avansează ideea importanţei acestui stadiu anal în organizarea pregenitală a libidoului. în 1908, referindu-se la „caracter şi erotism anal" (Vezi *La Vie sexuelle,* 1969), Freud pune în relaţie triada: ordine, zgîrcenie, încăpăţînare, o dată cu erotismul anal al copilului, considerat atunci ca un stadiu pregenital. Aceste trăsături de caracter corespund *unei fixaţii anale* pornind de la importanţa excesivă ce o capătă *curăţenia.* Punctualitatea este o rămăşiţă a dresajului sfincterian; zgîrcenia apare ca un vestigiu al refuzului de a se despărţi de ceea ce aparţine la propriu individului; încapăţînarea se leagă de interdicţiile parentale referitoare la activităţile anale (vezi mai departe: „caracterologie psihanalitică").

în acest stadiu se constituie o bipolaritate activ-pasiv si se dezvoltă pulsiunile sado-masochiste. Acest stadiu va fi numit sadico-anal. Pulsiunile parţiale se

elaborează asupra musculaturii pentru sadism, ca şi asupra erotismului anal în sine, în timp ce pasivitatea, mai aproape de retenţie, se încrustează în senzaţiile mucoasei anale. Excreţie-expulsie şi sadism pe de o parte, si retenţie-senzaţie de plenitudine a mucoasei anale ca organ detensionat, pe de alta, par a se articula pentru a constitui o distribuţie bivalentă: bipolaritatea anală.

Analitatea de la sfîrşitul primului an de viaţă pînă la vîrsta de trei ani reţine mai multe aspecte ale dezvoltării copilului care se leagă de interesul pe care copilul îl manifestă pentru „caca" şi de rolul incitărilor parentale pentru a condiţiona copilul şi a obţine curăţenia. Fecalele pot fi considerate ca un „cadou" *(Introducere în psihanaliză,* 1917), ceea ce implică acest echivalent universal: fecale = bani. Lichidarea agresivităţii este strîns legată de funcţionarea bifazică a analităţii după ritmicitatea reţinere-expulzare. „Fecalele-cadou" marchează amorsarea *capacităţii de a aduce ofrande,* posibilitate simultană de „detaşare" de ceva aparţinînd persoanei-însesi şi posibilitatea de „a oferi"; ceea ce denotă deja o investiţie obiectală.

2.4.4. *Stadiul f alic*

„Stadiu al organizării infantile a libidoului, ulterior stadiilor oral şi anal şi caracterizat prin unificarea pulsiunilor parţiale sub primatul organelor genitale; spre deosebire de organizarea genitală puberală, copilul, băiat sau fată, nu cunoaşte în acest stadiu decît un singur organ genital, organul masculin" (Vot., p. 405).

Freud introduce stadiul falie începînd din 1923 (vezi „Organizarea genitală infantilă", 1923; „Declinul complexului Oedip", 1924; „Cîteva consecinţe psihice ale diferenţei anatomice între sexe", 1925;

articole reunite în *La Vie sexuelle,* 1969). Primatul falusului fusese deja avansat de Freud încă de mai înainte: sexualitatea este „masculină" la ambele sexe: aceasta este evident chiar în concepţia unei sexualităţi pregenitale. Freud gîndea la început că numai stadiul genital adult permite ieşirea din anarhia pulsiunilor primare. Dar el va spune ulterior că acest stadiu, falie, realizează deja, în copilărie, o relativă unificare. Iată de ce el atribuie penisului (care lipseşte fetei şi va reprezenta cerinţa sa) această putere metaforică şi/sau biologică de a reuni în el însuşi şi în jurul său sexualitatea, pentru a o libidiniza mai bine într-un fel. O dată cu analiza micului Hans, Freud se gîndeşte la complexul de castrare care se exersează asupra falusului: dorinţă de a-1 poseda, frică de a fi lipsit de el, aşa cum se întîmplă cu fetele. Freud va păstra ideea că fata manifestă un interes pentru penis, pentru că ea nu îl posedă si şi-1 doreşte. Ameninţarea cu castrarea joacă un rol important în teoretizarea freudiană: ea permite declinul complexului Oedip la băiat şi marchează „privarea" la fată. Organizarea falică la fată o determină însă pe aceasta să revendice falusul si să-1 dorească în echivalentul său simbolic ce va constitui pentru femeie copilul. Acesta este punctul de vedere al lui Freud.

în stadiul falie, „opoziţia sexelor este echivalentă cu opoziţia falic-castrat. Stadiul falie corespunde momentului culminant si declinului complexului Oedip: complexul de castrare este prevalent în acest moment" *(Voc., p.* 405).

Stadiul falie debutează în jurul vîrstei de trei ani şi se prelungeşte pînă la vîrsta de cinci sau şase ani. In plan comportamental domină masturbarea, masturbare secundară, activitate de învăţare si de control a excitaţiei sexuale care se adaugă la nevoia de explorare şi de cunoaştere a corpului. Incitarea adulţilor

joacă un rol important: seducţie, antrenament, imitare pasivă sau activă. Efectele „scenei originare" au reţinut îndelung gîndirea lui Freud: a-şi vedea mama şi/sau tatăl dezbrăcaţi; a asista tacit la scene de dragoste ; a fi incitat să pătrunzi (fără a fi pătruns) în jocul dragostei. Nu ştim ce anume 1-a frapat mai puternic pe Freud, propriile sale „amintiri" evocate în timpul propriei sale autoanalize, sau referirile pacienţilor săi care îl duceau la starea de „amintire" a propriilor sale „percepţii conştiente si inconştiente". Toate aceste teoretizări datează dintr-o perioadă în care masturbarea şi scenele de dragoste erau foarte reprimate, condamnate în plan moral (şi religios). Recăderile „morale" şi supradoza de „moralitate" - cum ar spune Nietzsche —, din care aceste teorii vor moşteni unele elemente , ar merita, într-o bună zi, un studiu dincolo de ceea ce se afirmă si astăzi. Acest stadiu va amorsa evoluţia oedipiană, al cărei declin va fi anunţat nu mult mai tîrziu (cf. II.3.1. privind complexul Oedip).

2.4.5. Perioada de latenţă

în jurul vîrstei de sase ani, micul om a parcurs deja un traseu important din organizarea sa libidinală: copilul este gata pentru un exerciţiu sexual; moravurile, morala, psihologia adulţilor, societatea în modurile sale de existenţă, totul va contribui la introducerea unei pauze: perioada de latenţă.

„Perioadă care durează de la declinul sexualităţii infantile (la cinci sau şase ani) pînă la începutul pubertăţii şi marchează un interval de timp de oprire în evoluţia sexualităţii. Din acest punct de vedere, se observă o diminuare a activităţilor sexuale, desexualizarea relaţiilor de obiect şi a sentimentelor (mai ales, prevalenta tandreţei asupra dorinţelor sexuale), apariţia de sentimente ca pudoarea si

dezgustul şi a unor aspiraţii morale şi estetice. Conform teoriei psihanalitice, perioada de latenţă îşi are originea în declinul complexului Oedip: ea corespunde unei intensificări a refulării (ceea ce are ca efect o amnezie ce acoperă primii ani de viaţă), transformării investirilor de obiecte în identificări cu părinţii, dezvoltării sublimărilor" *(Voc.,* p. 219).

Perioadă de oprire între două pusee ale libidoului, dar si fază a „decarnalizării". Această perioadă a decarnalizării nu implică nici o organizare reală a libidoului, ci doar un fel de aşteptare pentru ca individul şi socialul să se întîlnească; de asemenea pentru ca socialul si culturalul să contribuie la perfectarea învăţării atitudinilor, a comportamentelor si a conduitelor care vor conveni existentei adulte.

2.4.6. Stadiul genital

„Stadiu al dezvoltării psihosexuale caracterizat prin organizarea funcţiilor parţiale sub primatul zonelor genitale; el este alcătuit din doi timpi, separaţi de perioada de latenţă: faza falică (sau organizarea genitală infantilă) şi organizarea genitală propriu-zisă, care se instalează la pubertate. Anumiţi autori rezervă termenul de organizare genitală pentru cel de-al doilea timp, incluzînd faza falică printre organizările pregenitale" *(Voc.,* p. 407).

Genitalizarea, sau dobîndirea stadiului organizării genitale a sexualităţii si a libidoului, implică integrarea stadiilor pregenitale precedente. Pulsiunile parţiale, preferinţele (orale, anale, falice) se pot articula într-un tot reversibil si interschimbabil. „Perversitatea polimorfă" si „autocratismul" copilului sînt, în principiu, depăşite. Alegerile libidoului eului şi cele de obiect se completează si se armonizează.

Această teorie a sexualităţii libidoului va suferi remanieri şi o transformare mai importantă o dată cu textele din anii 1920, care introduc „cea de-a doua

topică" freudiană. Dar, înainte de a expune aceste puncte, să analizăm conţinutul conferinţelor din 1915, ce constituie metapsihologia.

2.5. Metapsihologia din 1915

Eseurile lui Freud („preliminarii la o metapsihologie") constituie o magistrală redactare a principalelor probleme pe care le-a influenţat psihanaliza: pulsiunile, refularea, inconştientul, visele, doliul si melancolia. Vom urmări aceste dezvoltări, în ordinea lor, înainte de a aborda modificările introduse de articolul „Un copil este bătut", din 1919, care completează aporturile din *Introducere în psihanaliză,* apărută în 1917, ceea ce ne va permite să punem problema imaginarului şi a fantasmei.

2.5.1. Pulsiuni şi destin al pulsiunilor

Triebe und Triebschicksale propune de la bun început pentru traducerea franceză o diferenţă faţă de Instinkt. Instinct, trebuinţă, dispozitiv preformat si deja constituit, schemă a comportamentului moştenit, gata să-şi asume funcţionările adaptate mediului „natural". Din această serie omul posedă „suptul" pentru a se hrăni încă de la naştere. Astfel Trieb a fost tradus în franceză prin *pulsion* (pulsiune) datorită faptului că el vizează altceva: presiune, „sursă continuă de stimuli endosomatici", diferită, conform lui Freud, de excitaţiile provenite din afară. In 1915, Freud introduce termenul de *Triebregung* pe care Laplanche si Pontalis (traducători ai volumului *Metapsychologie,* în 1968) îl redau prin „mişcare pulsională", termen utilizat de Freud pentru a desemna pulsiunea sub aspectul său dinamic, adică aşa cum se

actualizează si se specifică într-o stimulare internă determinată *(Voc.,* p. 234). Mişcare pulsională, stimuli endogeni, *Trieb, Triebregung* par a putea fi folosiţi într-un mod relativ echivalent.

Pulsiunea se exersează ca o forţă relativ constantă care acţionează din interiorul corpului şi nu poate fi suprimată prin „satisfacţie". Pulsiunea este supusă principiilor plăcerii-neplăcerii, „care produc procesul de dominare a excitaţiilor" (Freud, *Metapsychologie,* 1968, p. 17). Patru elemente sînt de luat în considerare: presiune, sursă, obiect, scop, pentru a defini pulsiunile. *Presiunea* este factorul motor, „suma forţei sau cantitatea de cerinţă de travaliu pe care o reprezintă... orice pulsiune este o parte dintr-o activitate" *(Ibid.,* p. 18). Scopul unei pulsiuni este întotdeauna satisfacţia, care nu poate fi obţinută decît suprimînd starea de excitaţie a sursei pulsiunii *(Ibid.,* p. 18). Uneori putem întîlni „inhibiţii referitoare la scop", sau progresia către scop nu este decît parţială. *„Obiectul* pulsiunii este acel lucru în care sau prin care pulsiunea îşi poate atinge scopul": obiect străin sau parte a corpului propriu; se pot întîlni „deplasări" sau „fixaţii" în satisfacerea pulsiunilor. *Sursa* este „procesul somatic ce se localizează într-un organ — sau într-o parte a corpului — şi a cărui excitaţie este reprezentată în viaţa psihică de pulsiune" *(Ibid.,* p. 20). Factorul cantitativ este cel care introduce o diferenţă în calitativul pulsiunilor.

Freud deja distinge aici „pulsiunile eului" si „pulsiunile sexuale", de unde posibilele conflicte între revendicările sexuale şi cele ale eului. Destinul pulsiunilor cuprinde patru posibilităţi: întoarcerea în sens contrar, întoarcerea asupra propriei persoane, refularea, sublimarea dacă satisfacţia sau plăcerea de organ sînt imposibile. Destinul pulsiunilor apare în sensul de *modalităţi de apărare* împotriva pulsiunilor. Primele

două conduc la inversiune, exemplu de întoarcere a iubirii în ură, începutul unui „masochism" şi al dinamismelor aşa-zise de eşec, cu desfăşurarea modalităţilor de a fi unde „bucuria şi durerea" sînt posibile, şi unde se dezvoltă „compasiunea" faţă de propria persoană, în ceea ce priveşte sublimarea, Freud s-a gîndit întotdeauna la un fel de deturnare transcendentă, prin mijlocirea activităţilor sociale, artistice, culturale. Vom reveni la aceasta.

2.5.2. *Refularea*

„Esenţa refulării nu constă decît în faptul de a îndepărta si a menţine la distanţă de conştient; refularea si inconştientul sînt corelative" *(Ibid, p.* 48). De unde fixarea care acţionează în inconştient. Dar al doilea stadiu al refulării priveşte „refularea propriu-zisă; o refulare « ulterioară »: vom lua în considerare în aceeaşi măsură atracţia pe care refulatul originar o exercită asupra a tot ceea ce poate ataşa legături. Se pare că tendinţa la refulare nu si-ar realiza intenţia dacă aceste forţe nu ar acţiona împreună, dacă n-ar exista ceva *deja refulat,* care să fie în măsură să primească ceea ce este *respins* de către conştient" *(Ibid.,* p. 49). Noţiunea de presiune spre înapoi, retrogradă, se impune: refularea este o operaţie, un demers represiv în intra-inconstient, sau de la conştient spre inconştient. Ulterior noţiunea de „supraeu" va explica mai bine faptele. Ce este sigur e că reprezentarea refulată rămîne re-activă în inconştient: „Refularea lucrează deci într-o manieră complet individuală: fiecare avorton al refulatului poate cunoaşte un destin special; ceva mai multă deformare sau ceva mai puţină si rezultatul se schimbă complet" *(Ibid.,* pp. 51-52). „Refulatul exercită o presiune continuă în direcţia conştientului,

care trebuie să fie echilibrată de o contra-presiune neîncetată. Menţinerea refulării presupune deci un consum constant de energie; a-1 suprima înseamnă, din punct de vedere economic, o economie" *(Ibid.,* p. 53). Dacă evitarea plăcerii poate implica refularea, forţele şi reprezentările refulate pot fi sursa punctiformă a unei „transpoziţii de energii psihice ale pulsiunilor în afecte şi mai ales în angoasă" *(Ibid.,* p. 56). Mecanismele refulării nu pot fi înţelese decît dacă întoarcem *simptomele* înapoi către sursele lor, pentru a observa acolo formarea de „substitute" care, la rîndul lor, reproduc alte simptome... Ilustraţiile isteriei de angoasă, ale isteriei de conversie, ale nevrozelor obsesionale si fobice arată punerea în funcţiune a acestor mecanisme de transformare a pulsiunilor refulate în suferinţe.

2.5.3. Inconştientul

Freud se declara satisfăcut de acest articol asupra inconştientului şi Jones observa că nu mai apăruse nimic la fel de important de la *Die Traumdeutung.* Trebuie luate în considerare şapte părţi, remarcînd că „orice refulat rămîne în mod necesar inconştient, dar dorim să precizăm de la bun început că refulatul nu acoperă tot inconştientul" *(Ibid.,* p. 65).

• *Justificarea inconştientului*

Visele, actele ratate, lapsus-urile, simptomele clinicii de psihopatologie au demonstrat pe larg că inconştientul există. Procesele latente ale inconştientului (=Ics) răspund unor procese primare a căror realitate se dovedeşte evidentă de la sine pentru Freud.

• *Pluralitatea semnificaţiilor termenului de inconştient şi punctul de vedere topic*

Topografia reprezentativă a straturilor Ies permite să ne gîndim că anumite elemente pot circula în inte-

riorul lui Ies însuşi sau să treacă prin preconstient (Pcs), fără ca prin aceasta să fi atins totuşi conştientul (Cs). Ies cuprinde acte si procese. După Freud orice act trece prin două stări, între care se intercalează o cenzură: în prima fază actul este Ies; el poate să fie refulat de către cenzură, să rămînă inconştient, sau să atingă un fel de preconstiinţă (Pcs), în fine, acest act poate să treacă în cel de-al doilea sistem: să devină Cs. Jocul *cenzurii* se desfăşoară în mod riguros, ca o *interdicţie,* acolo unde se regăsesc simultan ecourile conştiinţei morale si represiunile intra-psihice ale lui Ies însuşi si ale lui Pcs. Psihanaliza a putut fi numită *psihologia abisurilor,* în funcţie de topografia sau *topica* de distribuţie a actelor si proceselor (Ies, Pcs, Cs), dar şi în funcţie de *dinamica* sau mobilitatea proceselor inconştiente. „Suprimarea refulării nu intervine înainte ca, rezistenţele o dată depăşite, reprezentarea conştientă să nu fi intrat în legătură cu urmele mnezice inconştiente" *(Ibid.,* p. 80). Amintirea inconştientă este legată de ceea ce a fost trăit, real sau în fantasmă. Freud precizează: „Faptul de a fi auzit sau a fi trăit ceva sînt două lucruri de natură psihologică complet diferită, chiar dacă ele au un conţinut identic" *(Ibid.,* p. 81).

• *Sentimente inconştiente*

„O pulsiune nu poate deveni niciodată obiect al conştiinţei. Reprezentarea sa este singura în stare de acest lucru" *(Ibid.,* p. 82). Emoţiile, afectele sînt supuse la presiunea refulării; aceasta acţionează asupra mişcării pulsionale şi le împiedică să se transforme în afecte elaborate. Cele două sisteme Ies şi Cs luptă constant pentru a-si asigura primatul afectivităţii (afectivitatea reglatoare si emoţională în interiorul sinelui si afectivitatea motoare în exterior). Afectele refulate se încarcă de *angoasă* în măsura în care Cs şi

Pcs nu primesc reprezentarea substitutivă adecvată. Ceea ce este cu atît mai adevărat cu cît *refularea* are ca scop *separarea* afectului de reprezentarea sa. Astfel, se constată că procesul afectului nu se dinamizează în mod real decît dacă găseşte, prin mijlocirea reprezentărilor adecvate, o cale de exprimare în **Cs.**

• *Topică şi dinamică a refulării*

Refularea operează la limita dintre sistemele Ies şi Pcs printr-o retragere de investire Pcs: conservarea investirii inconştiente cu posibilitatea unei reinvestiri Ies, ceea ce poate fi „deturnat", deci generator de angoasă. Refularea este dublată de posibilitatea unei *contra-investiri,* „prin care sistemul Pcs se protejează de presiunea reprezentării inconştiente". Investirea retrasă reprezentării poate fi utilizată pentru contra-investire. Astfel aspectele dinamic şi topic se completează cu dispozitivul economic. Freud încearcă după aceea să descrie acţiunea refulării în trei nevroze de transfer cunoscute: isteria de angoasă, isteria de conversie şi nevroza obsesională.

• *Proprietăţile specifice ale sistemului Ies*

„în Ies nu există decît conţinuturi « investite » mai puternic sau mai puţin puternic" *(Ibid.,* p. 97). Mobilitatea procesului este mare: efecte de deplasare şi de condensare, fluctuaţii ale investirilor proceselor primare. Sistemul Ies nu cunoaşte timpul: aici stăpîneşte atemporalul, totul se joacă în prezent (şi se găseşte din această cauză mai degrabă spaţializat). „Relaţia cu timpul este legată de travaliul sistemului Cs" *(Ibid.).* La aceasta Freud va adăuga în 1923 rolul cuvintelor.

Procesele Ies nu au nici o legătură cu realitatea; ele scapă reglărilor şi cerinţelor plăcere-neplăcere. Iată cum rezumă Freud: „Absenţă a contradicţiei, proces

primar (mobilitate a investirilor), atemporalitate si substituire a realităţii exterioare prin realitatea psihică, iată trăsăturile majore ale lui Ies" *(Ibid., p.* 98). Aceste procese se pot observa în vis, în lapsus... în nevroze. Sistemul Pcs demonstrează procese mai puţin mobile: energia este aici uneori legată, uneori mai mobilă sau liberă; această ipoteză a lui Breuer este amintită aici de Freud, pentru a o reţine, întrucît nu este încă „depăşită" (inclusiv de invenţiile ulterioare din 1920-1923).

• *Raporturile dintre cele două sisteme*

„în măsura în care dorim să accedem la o concepţie metafizică a lumii psihice, trebuie să învăţăm să ne emancipăm de importanţa acordată simptomului: fapt al fiinţei conştiente" *(Ibid.,* p. 105). Schimburile dintre sistemele Cs şi Ies nu se reduc la refulare. Ies este un sistem viu, capabil să evolueze, care întreţine un număr mare de relaţii cu Pcs. Orice progres sau achiziţie în Cs spre un nivel superior de organizare antrenează apariţia unei noi cenzuri. „Modificarea spontană a Ics-ului de către Cs este un proces dificil si care se derulează lent" *(Ibid.,* p. 108). în altă parte Freud atrage atenţia asupra „fantasmelor inconştiente ele însele" care pot să rămînă aşa în pofida întregului Cs.

• *Recunoaşterea inconştientului*

Freud apelează aici la ceea ce numeşte o psihonevroză narcisică, mai exact, după propriii săi termeni, *schizofrenia.* Libidoul retras, în afara obiectului, contribuie la crearea unei stări „anobiectale primitive de narcisism". De unde derivă reprimarea realităţii, diminuarea transferurilor, tendinţa la apatie: limbajul, ataşat procesului primar, devine un „limbaj de organ". Ca si în cazul visului, cuvintele pot fi luate drept lucruri. Dar identitatea relaţiilor dintre cuvinte este

cea care se impune asupra relaţiilor dintre lucruri, pentru a crea substituţiile şi echivalenţele delirante. Abandonul investirilor obiectale, fuga de sine îi fac pe schizofrenici să trateze lucrurile concrete ca şi cum ar fi abstracte: ei trebuie să se declare mulţumiţi cu cuvinte în locul lucrurilor.

2.5.4. Complement metapsihologie la teoria visului

Starea de somn corespunde, pentru Freud, narcisismului absolut asumat în regresie hipnotică. „Desăvîrşirea procesului visului constă în aceea că aici conţinutul gîndirii, transformat prin regresie şi remaniat într-o fantasmă a dorinţei, devine conştient ca percepţie senzorială, suferind atunci elaborarea secundară la care este supus orice conţinut perceptiv. Spunem, aşadar, că dorinţa visului este *halucinată* şi îşi găseşte, sub formă de halucinaţie, credinţa în realitatea înfăptuirii sale" *(Ibid.,* p. 137). Visul joacă acest rol dublu de a fi în acelaşi timp *revelator* al procesului si *realizator* în înfăptuirea procesuală Ies.

„Visul actualizează topica procesului refulării: în vis retragerea investirilor libidinale atinge toate sistemele; în nevrozele de transfer, este retrasă investirea Pcs; în schizofrenie, cea Ies; în amentia lui Meynert, cea Cs" *(Ibid.,* p. 146).

2.5.5. *Doliu şi melancolie*

Freud este frapat de similitudinea dintre sentimentul „normal" de doliu şi tabloul melancolic. Doar sentimentul stimei de sine nu este perturbat în afectul de doliu. Melancolia este o depresie cu retragere din lumea exterioară, incapacitate de a iubi, diminuarea sentimentelor de stimă (sau iubire) de sine, auto-

reproşuri, apariţia ideilor de culpabilitate şi de pedeapsă. Pierderea obiectului, distrugerea ataşamentului sînt însoţite de o lipsă de stimă de sine accentuată: „Avem în mînă cheia tabloului clinic atunci cînd recunoaştem că autoreprosurile sînt reproşuri adresate unui obiect al iubirii, care sînt întoarse de la acesta către eul propriu" *(Ibid.,* p. 156).

Freud izolează aici ceea ce a devenit travaliul doliului; „proces intrapsihic, consecutiv pierderii unui obiect de ataşament, prin care subiectul reuşeşte, în mod progresiv, să se desprindă de acesta" *(Voc., p.* 448). Travaliul doliului constă în a ucide mortul, pe de o parte şi, pe de alta, în a reinvesti libidoul eului în stima de sine.

Melancoliile (de inhibiţie, anxioasă, delirantă...) şi/sau mania (atunci cînd aceasta este o consecinţă a doliului, prin mutaţie timică, însoţită de apariţia unei bucurii morbide paradoxale) ţin de acest travaliu al doliului printr-o pierdere (adevărată sau fantasmatică) a obiectului cu pierderea simultană a interesului pentru sine. „Aversiunea morală a bolnavului faţă de propriul său eu este cea care trece în prim-plan, înainte de etalarea altor defecte: infirmitate corporală, urîţenie, slăbiciune, inferioritate socială" *(Metapsychologie,* p. 155). Oare acest tablou corespunde într-adevăr unei „sărăciri de origine toxică în libidoul eului" *(Ibid.,* p. 165), cum sugerează Freud?

2.6. Fantasmare si fantasme originare

Freud a pus înainte „realitatea " fantasmei şi rolul travaliului de fantasmare, în articolul „Un copil este bătut" (1919), unde el expune cel mai bine acest travaliu de fantasmare la copil şi demonstrează astfel elaborarea (secundară) sau perlaborarea acestui

univers subiectiv al fantasmărilor care se constituie într-un fel de „autolegendă" de care fiecare se agaţă, ca şi cum ar fi cea mai bună si cea mai autentică realitate. După Laplanche-Pontalis, fantasma se defineşte ca:

> „Scenariu imaginar în care subiectul este prezent şi care simbolizează, într-o manieră mai mult sau mai puţin deformată de procesele de apărare, împlinirea unei dorinţe şi, în ultimă instanţă, a unei dorinţe inconştiente. Fantasma se prezintă în modalităţi diverse: fantasme conştiente sau vise diurne, fantasme inconştiente precum cele descoperite de analiză ca structuri subiacente unui conţinut manifest, fantasme originare" *(Voc.,* p. 154).

Freud desemnează, sub numele de *Phantasien,* visele diurne, ficţiunile de diferite feluri pe care subiectul şi le „povesteşte" în starea de veghe (cf. *Studii asupra isteriei,* 1895). In *Die Traumdeutung* (1900), el asimilează fantasmele travaliului visului, unde ele facilitea/ă elaborarea secundară. Noţiunea unei „fantasme inconştiente" este evocată de Freud, ca un fel de reverie subliminală, preconştientă. în 1908, în articolul „Fantasme isterice şi relaţia lor cu bisexualitatea", Freud leagă fantasmele inconştiente de visele diurne, în simptomele de isterie. Aceste niveluri ale fantasmei: conştient, subliminal, inconştient, intră în joc în însăşi formarea subiectivităţii şi a vieţii psihice a oricărei persoane, pentru a juca un rol — după Freud — creator, elaborator al arhitecturii fie psihice, fie psihopatologice.

în 1915, în *Metapsihologie,* Freud îşi îmbunătăţeşte perspectivele, fantasma devine „trecerea" între diferite sisteme psihice: fantasmele „sînt pe de o parte foarte organizate, noncontradictorii, folosindu-se de toate avantajele sistemului Cs, raţiunea noastră distingându-le cu dificultate de formaţiunile acestui sistem; ele sînl inconştiente şi incapabile să devină conştiente. *Decisivă pentru destinul lor le este originea (inconşti-*

entâ). Pot fi comparate cu acei metişi ce seamănă în mare cu albii, dar a căror culoare de origine se trădează prin vreun semn frapant, ceea ce-i face să fie excluşi din societate, nebucurîndu-se de nici unul din privilegiile rezervate albilor" (cf. *Voc.,* p. 156 şi Freud, *Ibid.,* pp. 102-103).

Fantasma se află în raport direct cu dorinţa *(Wunschphantasie).* Fantasmele subiacente sînt la originea conduitelor repetitive, a viselor, a realizărilor, a simptomelor. „Din această perspectivă, întreaga viaţă a subiectului se dovedeşte a fi modelată, aranjată, organizată prin ceea ce s-ar putea numi, pentru a-i sublinia caracterul structurant, o *fanstasmatică" (Voc., p.* 157). în halucinaţia fantasmatică, se pare că subiectul reelaborează el însuşi o întreagă secvenţă trecută cu remanieri de limbaj intricate şi producerea de figuri ale sistemului inconştient: deplasări, condensări, returnări în contrariul său, proiecţie, negare... o întreagă regie a dorinţei care conţine si interdicţia care îi este ataşată.

Să încercăm să precizăm *statutul fantasmei,* cu ajutorul unor demersuri vizînd fantasmele speciale şi alte producţii asimilate.

Fantasme originare:

„Structuri fantasmatice tipice (viaţă intrauterină, scenă originară, castrare, seducere) pe care psihanaliza le recunoaşte ca organizînd viaţa fantasmatică, oricare ar fi experienţele personale ale subiecţilor: universalitatea acestor fantasme se explică, după Freud, prin faptul că ar constitui un patrimoniu transmis filogenetic" *(Voc.,* p. 158).'

Termenul de *Urphantasien* sau fantasme originare se leagă de cel de *Urszenen* sau scene originare, scene vizînd raportul sexual al părinţilor văzute de copii: traumatism adevărat sau re-imaginat, mascat în orice

' Autorii se referă şi la articolul lor „Fantasme originaire, fantasme des origines, origine du fantasme", *Leş Temps modernes,* 1964 (n.a.).

caz de fantasme şi reelaborat fără încetare ulterior. Freud adaugă la acestea seducţia, „scenă reală sau fantasmatică în care subiectul (de obicei, un copil) suferă pasiv, din partea unei alte persoane (cel mai adesea un adult), avansuri şi manevre sexuale" *(Voc.,* p. 387). Freud acordase o importanţă deosebită acestei teorii cam din 1895 pînă în 1897. El va continua să atribuie posibilelor scene de seducţie, reale (atingeri ale organelor genitale, dacă nu chiar veritabile jocuri sexuale) sau imaginare (dorinţe suscitate şi fantasme) o mare valoare psihogenă, fie în constituirea personalităţii, fie în eventuala apariţie a simptomelor.

După abandonarea teoriei primare a seducţiei, termenul de realitate psihică va fi „utilizat adesea de Freud pentru a desemna ceea ce, în psihismul subiectului, prezintă o coerenţă si o rezistenţă comparabile cu cele ale realităţii materiale: este vorba în primul rînd de dorinţa inconştientă si fantasmele conexe" *(Voc.,* p. 346). Această realitate psihică a fantasmelor si a altor elemente ale psihismului îndeplineşte pentru Freud funcţia majoră în producţia nevrotică, întîlnim aici un punct în care fundamentările sale nu s-au schimbat prea mult, chiar dacă modalităţile de utilizare au putut introduce cîteva aparente variante.

Pînă a nu închide această secţiune, trebuie să citim cele două texte scrise de Freud în 1919, chiar înainte de introducerea unei schimbări radicale în teoretizarea sa despre *pulsiuni,* texte deosebit de importante, al căror titlu a fost tradus în mai multe feluri: „Ein Kind wird geschlagen" („Un copil este bătut")[1] şi „Das Unheimliche" („Stranietatea").

[1] Autorul se referă aici la diferenţe apărute între traducătorii francezi, intraductibile în limba română; textul original al parantezei este: „On bat un enfant" sau „Un enfant est battu", în funcţie de traducători (n.t.).

Mai întîi, să menţionăm importanţa pe care Freud o atribuia romanului familial, ansamblu de fantasme prin care subiectul îşi închipuie o familie şi îşi descrie o filiaţie. Freud a vorbit despre aceasta în 1887, apoi în 1909 publică un articol pe tema respectivă pe care Otto Rank îl integrează în lucrarea sa asupra *Mitului naşterii eroului.* Aceste fantasme construiesc adevărate deliruri de filiaţie în care megalomania alimentează neîncetat trama narativă. La copil se regăsesc aceste fantasme, adesea sub formă negativă; îşi spune că este un copil găsit, eventual adoptat, şi neagă părinţilor săi autenticitatea parentală. Fie că provin din dorinţa de a-şi minimaliza părinţii sau de a-i exalta, fie că sînt o expresie a rivalităţii fraterne, aceste fantasme contribuie la construirea unui „roman", a unei naraţiuni care trece de fantasmatic si cel mai adesea se amestecă prin cuvinte în restul raporturilor sociale. In articolul său „On bat un enfant"[1] Freud propune o geneză a fantasmei si, denunţînd existenţa „erorii", pune pe seama imaginarului toată greutatea proceselor ce se vor înlănţui de aici atît pe plan nevrotic, cît şi pe planul perversiunilor. Cei ce îi spun că „au fost bătuţi" nu au fost bătuţi în realitate, dar îl acuză fantasmatic pe „tată" sau pe un substitut oarecare, institutorul, preotul, orice reprezentant posibil al *puterii.* Freud rezumă: „Fantasma de flagelare a fetiţelor trece prin trei faze, dintre care cea dintîi şi cea de-a treia persistă

[1] Titlul francez al primei traduceri de H. Hoesli, apărută în 1933, în ***Revue frangaise*** *de psychanalyse.* De notat o a doua traducere de D. Guerineau: „Un enfant est battu", publicată în culegerea de articole intitulată *Nevrose psychique et perversion* din 1973 (titlul menţionat de autor în bibliografie este *Nevrose, psychose et perversion* — n.t.) Freud ştia deja de multă vreme că pacienţii săi povesteau „istorioare": de ce aşteaptă anul 1919 pentru a dezvălui acest lucru, şi mai ales în sensul foarte precis vizînd denunţarea realităţii fantasmelor? (n.a.)

în amintirea conştientă, *cea de-a doua rămînînd inconştientă.* Cele două faze conştiente par a fi sadice, cea intermediară, faza inconştientă, fiind indubitabil de natură masochistă; conţinutul său: « a fi bătută de către tată ». Pe ea sînt fixate investirea libidinală si conştiinţa culpabilităţii. Copilul bătut imaginar este în celelalte două faze întotdeauna diferit de subiect, în cea intermediară numai subiectul însuşi, în cea de-a treia, fază conştientă, de cele mai multe ori băieţii sînt cei bătuţi. Persoana care bate este la început tatăl, mai tîrziu unul din substituţii săi" *(Revue frângaise de psychanalyse,* 1933, p. 290). Astfel, alături de localizarea originii şi a puterilor fantasmelor, Freud avansează aici, fără a o înţelege perfect, ideea că aceste *fantasfne* provin dintr-un loc necunoscut încă — *inconştient deci* —, dar anterior locului virtual al plăcerii.

Freud îi scria lui Ferenczi în martie 1919: „Tocmai am terminat un articol de douăzeci şi sase de pagini despre geneza masochismului; titlul său este: « Un copil este bătut». Am să încep un al doilea sub misteriosul titlu « Dincolo de principiul plăcerii ». Nu ştiu ce anume m-a făcut dintr-o dată atît de productiv — primăvara aceasta deosebit de friguroasă sau regimul vegetarian" (cf. E. Jones, 1957, voi. III, p. 44). Articolul-cheie „Dincolo de principiul plăcerii" a fost deci scris în primăvara anului 1919 si publicat abia în 1920. Intre prima ciornă si textul definitiv, Freud va scrie „Stranietatea", utilizînd o lucrare deja începută pe care a regăsit-o într-un sertar — tot după Jones; textul a apărut în „Imago" la sfîrşitul anului 1919 (versiunea franceză în *Essais de psychanalyse appliquee,* 1933, apoi 1971, Gallimard).

„Stranietatea" este prezentată ca un eseu „estetic". în realitate, acest studiu cuprinde mai multe problematici. Una este în legătură directă cu viaţa lui

Freud însuşi, credinţa sa în telepatie (a scris „Psihanaliză şi telepatie" în 1921, articol nepublicat, care va apărea abia în 1941). Lui Freud i se păruse că aude vocea logodnicei sale strigîndu-1 de mai multe ori pe nume, în timpul sejurului său la Paris din 1886. Cealaltă este în legătură cu convingerile sale foarte puternice privind un *inconştient* ireductibil care, dincolo de toate aparenţele si toate raţionalizările, *predetermină absolut totul:* convingerea că *trecutul* comandă *viitorul* si că *prezentul* nu este decît consecinţa emoţiilor infantile este aici pe piedestalul cel mai înalt, în fine, pornind de la textul „Negustor de nisip" de E. T. A. Hoffmann, Freud demonstrează că fricile, temerile iraţionale sînt o interminabilă *compulsiune de repetiţie,* care îşi are rădăcinile în *refulat.* Ipotezele referitoare la „dublura" personalităţii si credinţele privind fie „opusul său", fie „adevărata sa dublură" si-ar putea avea aici rădăcinile. Supranaturalul, superstiţia, magicul, straniul, ineditul se împletesc continuu în acest text foarte frumos. Familiarul si neaşteptatul au ca numitor comun ceea ce se ascunde în noi în maniera cea mai inconştientă si ceea ce niciodată n-atn avut răbdare să dezgropăm, fie în autoanaliză, fie chiar în cursul terapiei înseşi. Castrarea, moartea, boala, fantomele, demonismul, toate sentimentele de stranietate sînt trezite de returnarea refulatului. Freud anunţă deja ceea ce urmează să se înfrunte în lupta dintre Eros si Thanatos.

2.7. Pulsiuni de viaţă, pulsiuni de moarte: „Dincolo de principiul plăcerii" (1920)

în conformitate cu Jones, „în 1916, în plin război, Freud trebuie să fi simţit că a dat lumii tot ceea ce era în stare să dea si că nu îi mai rămînea mare lucru de

făcut în afară de a-si trăi timpul care îi mai rămăsese de trăit — un răgaz de doi ani de care credea că mai dispune" (E. Jones, 1957, voi. III, p. 43). La sfîrşitul anului 1918, Freud îşi regăseşte moralul si începe redactarea articolelor „Un copil este bătut" şi „Dincolo de principiul plăcerii". „A scris prima ciornă pentru acestea în două luni, hotărît să le revizuiască în timpul curei la Bad Gastein" *(Ibid., p.* 44). „«Dincolo. .. » a fost scris în 1919, pe vremea cînd fiica (sa) Sophie era tînără şi înfloritoare. Moartea ei a survenit în 1920." („Scrisoare a lui Freud către Wittels", citată de Jones) *(Ibid., p.* 45).

„Numeroase persoane, printre care mulţi analişti, au încruntat din sprîncene în faţa acestor idei noi, si o mai fac încă... Ideile revoluţionare avansate de Freud privind relaţia dintre viaţă şi moarte în formularea conceptului său de « instinct al morţii » erau nu numai profund filozofice, ci şi de natură înalt speculativă" *(Ibid., p.* 46). Jones îşi pune întrebări şi avansează explicaţii pentru a încerca să înţeleagă cotitura lui Freud. Acesta „se apropiase, ca niciodată înainte, de fenomenul de temut al morţii. Au fost la mijloc... masacrele războiului, (frica de) moartea celor doi fii ai săi mult iubiţi... el aştepta... data prevăzută pentru propria sa moarte (în) februarie 1918. Şi, adaugă Jones, nu ar trebui să uităm că tema morţii — frica de aceasta sau dorinţa de a muri — nu a încetat să-1 preocupe pe Freud, pe cîte ştim, niciodată" *(Ibid.)...* „Această carte este... singura lucrare a lui Freud care a fost acceptată cu rezervă de către discipolii săi. Astfel, de-a lungul celor aproximativ cincizeci de articole care au fost consacrate de atunci acestui subiect, notăm că, în timpul primului deceniu, doar jumătate dintre ele au susţinut teoria lui Freud, în timpul celui de-al doilea doar o treime, iar în ultimul absolut nici unul" *(Ibid., p.* 304).

Freud însuşi, în 1925, ne avertizează asupra lucrărilor din această perioadă: „Nu as vrea să las impresia că în această ultimă perioadă de lucru aş fi întors spatele observaţiei pline de răbdare si că m-as fi abandonat în întregime speculaţiei... Am fost întotdeauna deschis pentru ideile lui G. H. Fechner si m-am sprijinit în unele puncte importante pe ideile acestui gînditor. Concordanţele extinse dintre psihanaliză şi filozofia lui Schopenhauer — el nu a susţinut numai primatul afectivităţii şi importanţa preponderentă a sexualităţii, dar chiar a ghicit mecanismul refulării — nu se potrivesc cu ceea ce ştiu eu despre doctrina sa. L-am citit pe Schopenhauer foarte tîrziu. Pe Nietzsche, celălalt fdozof ale cărui intuiţii si puncte de vedere coincid într-o măsură surprinzătoare cu rezultatele dobîndite cu mare caznă de către psihanaliză, 1-am evitat multă vreme din această cauză; ţineam deci mai puţin la prioritate decît la a rămîne liber de orice influenţe" (Freud, *Mă Vie et la psychanalyse,* 1925, p. 74).

„Jenseits des Lustprinzip" = „Dincolo de principiul plăcerii" este conceput în şapte capitole.

2.7.1. Principiul plăcerii

„Teoria psihanalitică admite fără rezerve că evoluţia proceselor psihice este condusă de principiul plăcerii" (S. Jankelevitch-Hesnard, p. 7)[1].

După ce a publicat *Metapsihologie* în 1915, pentru a situa procesele psihice Freud a ţinut cont de trei puncte de vedere: topic, dinamic, economic. Principiul

[1] Cităm aici traducerea după S. Jankelevitch din 1920, revizuită de A. Hesnard în 1963, adăugînd, dacă se iveşte necesitatea, traducerea (b) de J. Laplanche si J.-B. Pontalis din 1981 (n.a.).

plăcerii tinde să atenueze tensiunile dezagreabile şi apăsătoare. Neplăcerea corespunde creşterii energiei nelegate, plăcerea diminuării acestei energii. Principiul plăcerii se deduce din principiul constanţei: tendinţa la stabilitate. „Sub influenţa instinctului de conservare a eului, principiul plăcerii se retrage şi cedează locul principiului realităţii..." *(Ibid.,* p. 10). Refularea poate transforma unele posibilităţi de plăcere în sursă de neplăcere: „Este cert că orice senzaţie de neplăcere, de natură nevrotică, nu este în fond decît o plăcere care nu este resimţită ca atare" *(Ibid.,* p. 12).

2.7.2. *Principiul plăcerii' şi nevroza traumatică; principiul plăcerii şi jocul copiilor*

Freud nota că revenirea unor repetiţii în nevroza traumatică, vise şi coşmaruri, asigură revenirea angoasată a conţinutului accidental perturbator. Pe de altă parte, el îl observase pe nepoţelul său, Ernst, prin 1915, în timpul călătoriei sale la Hamburg; el expune revenirile în jocul copilului pe atunci în vîrstă de 18 luni, care, cu ajutorul unei bobine, reda imaginea lui da şi nu *(fort-da)* înlocuind absenţa (-prezenţa-) mamei sale. Freud nu menţionează că jocul se desfăşoară prin actualizarea însăşi a părinţilor, care, absenţi, sînt totuşi „prezenţi" pentru copil în fantasmările sale. Freud trage concluzia: „Caracterul dezagreabil al unui eveniment nu este incompatibil cu transformarea sa în obiect de joc, cu reproducerea sa scenică" *(Ibid.,* p. 19).

[1] Traducerea lui S. JankeleVitch-Hesnard spune „Principe du plaisir", în timp ce Laplanche si Pontalis spun „de plaisir" (n.a.).

2.7.3. Principiul plăcerii şi transferul afectiv

Freud expune aici eficacitatea abreacţiei: retrăirea trecutului ca şi cum el ar fi prezent si nu numai în amintire. Rezistenţele care emană de la eu pot constitui baraje. Numai transferul activ între ieri şi azi permite această trecere ce face neplăcerea re-prezentabilă. Autorul conchide de aici că „există în viaţa psihică o tendinţă irezistibilă la reproducere, tendinţă ce se afirmă fără a ţine cont de principiul plăcerii, plasîndu-se deasupra acestuia" *(Ibid.,* p. 27). Pentru Freud trebuie admisă „tendinţa la repetiţie, care apare ca fiind mai *primitivă,* mai *elementară,* mai *impulsivă* decît principiul aşa-zis al plăcerii, pe care ajunge de multe ori să îl eclipseze" *(Ibid.,* p. 28, s.n.).

2.7.4. Mecanismele de apărare împotriva excitaţiilor exterioare şi a eşecului lor; tendinţa la repetiţie

In cadrul sistemului P-C (percepţie-constiinţă), procesele de excitaţie se nasc pentru conştiinţă acolo unde se opreşte urma mnezică. Ceea ce înseamnă că excitaţia se atenuează oarecum devenind conştientă. Astfel, Freud îşi poate reaminti „că elementele sistemului conştient ar fi caracterizate de faptul că ele conţin exclusiv energie liberă, descărcîndu-se fără a avea de învins obstacole, fără tensiune sau presiune" *(Ibid.,* p. 33). Prudent, Freud retrage această afirmaţie; el o lasă cel puţin în suspensie, întrucît „pentru un organism viu, protecţia împotriva excitaţiilor constituie o sarcină aproape la fel de importantă ca recepţia excitaţiilor" *(Ibid.,* p. 34). Freud mai aminteşte că procesele inconştiente sînt *atemporale.* O protecţie împotriva excitaţiilor din exterior este necesară pentru a evita tensiunile interne susceptibile de creştere a

neplăcerii. De aici această posibilitate de a trata excitaţiile *interne* ca si cum ar fi *externe,* ceea ce stă la originea mecanismelor psihopatologice ale ***proiecţiei.*** Freud numeşte **„traumatice** excitaţiile exterioare suficient de puternice pentru a sparge bariera reprezentată prin modalitatea de protecţie" *(Ibid.,* p. 36). Totul depinde deci de modalitatea de protecţie împotriva excitaţiilor, principiul plăcerii fiind primul de scos din luptă. Astfel, „organismului nu îi mai rămîne decît o singură ieşire: să facă efortul de a stăpîni aceste excitaţii, de a obţine mai întîi imobilizarea lor psihică, apoi descărcarea lor progresivă" *(Ibid.,* p. 37). Freud va spune pe pagina următoare că nu cunoaştem nimic despre aceste procese de excitaţie. Totuşi, el crede că nevrozele traumatice survin atunci cînd barierele de apărare se prăbuşesc: este cazul fricilor terifiante ce survin în absenţa oricărei pregătiri. *Visele* sînt locul în care putem observa aceste tendinţe la **repetiţie,** unde angoasa revine pentru a fi, mereu mai mult şi mai pregnant, *„angoasă*[1]'. Este deci posibilă o perioadă preliminară în care plăcerea este *absentă.* Nevrozele de război, traumatismele înfricoşătoare arată funcţionarea acestei *repetiţii.*

2.7.5. Constrîngerea la repetiţie, obstacol la principiul plăcerii

Repetiţia nu cere permisiunea de a se *repeta.* Repetiţia simptomală, o dată intrată în joc, are tendinţa să rămînă si să revină în acelaşi loc. Este cazul oricărui proces psihopatologic. Aşa cum copilul nu oboseşte să tot resolicite acelaşi joc sau aceeaşi poveste, simptomul psihopatologic se repetă la infinit. Freud vede în aceasta un principiu al permanenţei, în care tot ceea ce trăieşte are tendinţa de a nu mai trăi,

de a reveni la anorganic, la acea stare ce nu avea încă viaţă. „Putem spune: sfîrşitul către care tinde orice viaţă este moartea; şi invers: non-viul este anterior viului" ((*Ibid.,* p. 48). Adăugind la acestea: „După părerea mea, evoluţia omului, aşa cum s-a desfăşurat ea pînă în prezent, nu necesită altă explicaţie faţă de cea a animalelor" (*Ibid.,* p. 53). Pentru Freud viaţa organică animală şi umană este condusă de regresie, de inerţie.

2.7.6. *Dualism al instinctelor: instincte de viaţă şi instincte de moarte*

„Există o opoziţie clară între «instinctele eului » (traducerea Laplanche-Pontalis spune: « pulsiuni ale eului » = mai actual) si instinctele sexuale, primele tinzînd către moarte, cele din urmă spre prelungirea vieţii" (*Ibid.,* p. 55). Dar, după Freud, instinctele (sau pulsiunile) eului, „născute în ziua în care materia lipsită de viaţă a primit suflul vieţii, ar tinde către restabilirea stării de lipsă a vieţii", în timp ce instinctele (sau pulsiunile) sexuale tind spre diferenţiere. Freud revine asupra organicului si vitalităţii, către „legea implacabilă a naturii" (*Ibid.,* p. 56). Toate citatele sale trimit textul la un biologism de dinainte de 1920. Pentru a înlocui libidoul concentrat asupra eului (=narcisism), ceea ce, în cele din urmă, înseamnă deja un libido organizat în *eu,* adică departe de biologic, un demers complex si dificil va deveni indispensabil. De aici şi această diferenţă între *instincte de viaţă* si *instincte de moarte.*

Se impune o diferenţă topică, rezultat al conflictului dintre eu si încărcătura libidinală a obiectelor. Pentru Freud, de acum înainte, punctul de ruptură trece prin opoziţia radicală: *instincte de viaţă — instincte*

de moarte. Un masochism *primai* va învinge acest masochism secundar care nu era decît sadism inversat. Instinctele care intră în joc în conservarea vieţii îi par, în 1920, primordiale. Instinctul sexual va fi această tendinţă eternă la repetiţie, pe care orice organicitate o re-naste. Sexualitatea depinde, în ultimă instanţă, de ceea ce îi este anterior şi îi permite subzistenţa, adică *instinctul de moarte:* totul este nemişcat înainte de a fi mişcător si totul revine la nemişcare. Mituri, istorie, scientism se întîlnesc aici pentru a justifica această *returnare.* Deci: teorie a unei regresii a instinctelor, a unei repetiţii. Cu diferenţierea secundară între instinctele libidinale (dirijate spre *eu)* şi instinctele de distrugere. Instinctele de moarte implică pulsiuni returnate contra *eului* şi instinctele de distrugere *(destrudo),* adică pulsiunile îndreptate către exterior, împotriva altcuiva. Să notăm că Freud nu foloseşte niciodată, în scris, termenul de *Thanatos* pentru a vorbi despre instinctele de moarte; îl folosea doar verbal.

2.7.7. Principiul plăcerii şi instinctele de moarte

Noţiunea de energii legate revine pentru a arăta că *legătura* este menită să permită şi să întărească principiul plăcerii *(Ibid.,* p. 79). „Procesele nelegate, adică primare, sînt capabile să genereze, atît de partea plăcerii cît şi de partea neplăcerii, senzaţii mult mai puternice decît cele generate de procesele legate, secundare" *(Ibid.).* Această tensiune *primitivă,* în acţiune atît pentru procesele primare cît şi pentru cele secundare, este un instinct complet diferit, cel pe care Freud îl asimilează instinctului de moarte: tot ceea ce conduce într-acolo de unde venim, spre neant. După acest rezumat la textul lui Freud, să consemnăm aceste definiţii, conform termenilor înşişi din *Vocabularul...* de Laplanche-Pontalis:

Compulsie la repetiţie: „La nivelul psihopatologiei concrete, proces incoercibil şi de origine inconştientă, prin care subiectul se plasează activ în situaţii neplăcute, repetînd astfel experienţe vechi, fără a-şi aminti de prototipul lor; dimpotrivă, subiectul are impresia foarte puternică [sici că este vorba de ceva pe deplin motivat în actualitate". „La nivelul elaborării teoretice pe care i-o dă Freud compulsia la repetiţie este considerată un factor autonom, ireductibil în ultimă analiză la o dinamică conflictuală axată doar pe jocul principiului plăcerii si al principiului realităţii. Ea este pusă esenţial în legătură cu caracterul cel mai general al pulsiunilor, si anume caracterul lor conservator" *(Voc., p.* 94).

La aceste definiţii se adaugă diferite comentarii: „Noţiunea de compulsie se află în centrul eseului « Dincolo de principiul plăcerii » (« Jenseits des Lustprinzip », 1920), în care Freud repune în discuţie conceptele fundamentale ale teoriei sale"... „Este evident că psihanaliza s-a confruntat încă de la început *cu fenomenele* repetiţiei" (simptome ale riturilor obsesionale, refulatul care încearcă să se întoarcă sub forma viselor, a simptomelor, a traducerii în act, repetiţiile transferenţiale din cadrul curei...). „Punînd pe primul plan, în « Dincolo de principiul plăcerii », noţiunea de compulsie la repetiţie, invocată încă din « Rememorare, repetiţie şi perlaborare » (« Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten », 1914), Freud regrupează un anumit număr de fapte de repetiţie si identifică altele, în care repetiţia se află în prim-planul tabloului clinic (nevroza de destin şi nevroza traumatică, de pildă). Aceste fapte îi par ca neccsitînd o nouă analiză teoretică."... „în *Inhibiţie, simptom şi angoasă (Hemmung, Symptom und Angst,* 1926), Freud vede în compulsia la repetiţie modelul rezistenţei proprii inconştientului... atracţia prototipurilor inconştiente asupra procesului pulsional refulat" *(Ibid.,* pp. 94-96).

Pulsiuni de moarte *(Todestriebe): „în* cadrul ultimei teorii freudiene a pulsiunilor desemnează o categorie fundamentală de pulsiuni care se opun pulsiunilor de viaţă şi care tind la reducerea completă a tensiunilor, adică la reducerea fiinţei vii la starea anorganică, îndreptate mai întîi spre exterior şi tinzînd la autodistrugere, pulsiunile de moarte sînt secundar dirijate spre exterior, manifestîndu-se în acest caz sub forma pulsiunii agresive sau de distrugere" *(fbid.,* pp. 332-333).

Pulsiune de distrugere *(Destruktiontrieb):* „Termen folosit de Freud pentru a desemna pulsiunile de moarte dintr-o perspectivă apropiată de experienţa biologică şi psihologică. .. pulsiune de moarte în măsura în care ea este orientată spre lumea exterioară.

în acest sens specific, Freud foloseşte şi termenul pulsiune agresivă *(Agressiontrieb)" (Ibid.,* pp. 324-325).

Trebuie să precizăm că pulsiunile de autoconservare „desemnează ansamblu] nevoilor legate de funcţiile corporale necesare conservării vieţii individului şi al cărui prototip îl constituie foamea. Pulsiunile de autoconservare sînt opuse de Freud pulsiunilor sexuale în cadrul primei sale teorii a pulsiunilor" *(Ibid.,* p. 330).

Pulsiuni de viaţă „Categorie mare de pulsiuni, pe care Freud, în ultima sa teorie, le opune pulsiunilor de moarte. Ele tind spre constituirea şi menţinerea unor unităţi din ce în ce mai mari. Pulsiunile de viaţă, desemnate si prin termenul Eros, cuprind nu numai pulsiunile sexuale propriu-zise, dar şi pulsiunile de autoconservare" *(Ibid.,* p. 338).

Mai sînt două noţiuni de precizat:

Principiul constanţei *(Konstanzprinzip):* Principiu enunţat de Freud conform căruia aparatul psihic tinde să menţină la un nivel cît mai scăzut, sau cel puţin cît mai constant cu putinţă, cantitatea de excitaţie pe care o conţine. Constanţa este obţinută pe de o parte prin descărcarea energiei deja existente, iar pe de altă parte, prin evitarea a ceea ce ar putea creşte cantitatea de excitaţie şi apărarea împotriva acestei creşteri" *(fbid..* p. 290).

Autorii *precizează* că acest principiu a fost formulat într-adevăr în „Dincolo de principiul plăcerii", deci abia în 1920. Nu se poate totuşi evita o doză de echivoc, întrucît „tendinţa la reducerea absolută si tendinţa de constanţă sînt considerate ca echivalente" *(Ibid.,* p. 293). „Cu toate acestea - adaugă autorii - tendinţa spre zero, sub numele de « principiul Nirvana » este considerată ca fundamentală, celelalte principii nefiind decît modificări ale acesteia" *(Ibid.,* p. 293).

Principiul Nirvana *(Nirwanaprinzip):* „Termen propus de Barbara Low si reluat de Freud pentru a desemna tendinţa aparatului psihic de a reduce la zero sau măcar de a reduce cît mai mult posibil orice cantitate de excitaţie de origine externă sau *internă" (Ibid.,* p. 297).

Acest termen de „Nirvana", de origine budistă, transmis de Schopenhauer, este reluat în „Problematica economică a masochismului" (1924). Extincţia dorinţei umane, topirea individualităţii, pacea, fericirea perfectă, toate aceste sensuri care îi sînt ataşate în India, nu sînt reluate integral de Freud, care îl foloseşte mai degrabă în acest sens limitat de „tendinţă internă la reducţie, la constanţă, la suprimarea tensiunii de excitaţie internă" (1920).

Punînd ipoteza „pulsiunii de moarte", Freud a admis de asemenea un:

Masochism primar: „Stare în care pulsiunea de moarte este încă dirijată asupra subiectului însuşi, dar legată de libido şi unită cu acesta. Acest masochism este numit primar pentru că nu succedă unei perioade în care agresivitatea este orientată către exterior si, de asemenea, pentru că se opune unui masochism secundar, definit prin returnarea sadismului contra propriei persoane şi adăugîndu-se masochismului primar" *(Ibid.,* pp. 227-228).

Ansamblul acestor noţiuni noi urmează să se sistematizeze în **Cea** de-a doua topică si, reluînd

problema economică a masochismului, în textele produse de Freud în 1923 si 1924.

2.8. „Eul şi Şinele" (1923)

După „Dincolo de principiul plăcerii" din 1920, Freud publică în 1923 „Eul şi Şinele" *(Das Ich unei das Es).* în paralel, el a publicat „Psihologia mulţimilor si analiza eului" (1921) si „Despre cîteva mecanisme în gelozie, paranoia si homosexualitate" (1922).

Trei instanţe sînt diferenţiate de acum înainte: *Şinele, Eul, Supraeul.* Eseul, reluat în *Essais de psyahanalyse* (ed. 1963 citată), este conceput în cinci părţi.

2.8.1. Conştiinţa si inconştientul

Freud reaminteşte separarea conştient-inconştient, unde dinamismul latent al psihismului se distribuie în straturi (preconstient, inconştient), în funcţie de travaliul *refulării.* Această forţă care produce refularea, Freud o numeşte rezistenţă, ea fiind întîlnitâ în acest fel în timpul curei psihanalitice. Freud admite că eul coerent diferă de elementele disparate, fragmentare, refulate; şi că inconştientul şi refulatul nu se suprapun total. „Ne găsim aici în faţa necesităţii de a admite existenţa unui al treilea inconştient, nerefulat; mărturisim însă că, tocmai din acest motiv, caracterul de inconştient îşi pierde pentru noi orice semnificaţie precisă" *(Essais de psychanalyse,* trad. Jankelevitch-Hesnard, 1963, p. 185).

2.8.2. Eul si Şinele

Avem nevoie de o reprezentare spaţială a faptelor psihice. Imaginile sînt urme mnezice deja învechite,

un fel de gîndire vizuală primară. Freud remarca deci că *reprezentările verbale* sînt indispensabile pentru a face ca inconştientul cel mai profund să acceadă la preconştient şi la conştient. O gîndire verbală va fi atunci posibilă şi analizabilă: de asemenea, exprimabilă prin asociaţiile de cuvinte în cadrul curei. *Eul* este tot inconştient, dar el se formează pornind de la sistemul P = percepţie, care constituie pentru el un fel de nucleu. *Şinele,* dimpotrivă, corespunde cu ceea ce este mult mai ascuns, adică pre-perceptiv. „Aşa încît pentru noi un individ se compune dintr-un *sine* psihic, necunoscut si inconştient, peste care se suprapune *eul* superficial, emanînd din sistemul P ca nucleu" *(Ibid.,* p. 192). Dar, adaugă Freud, „între *eu* şi *sine* nu există o separare tranşantă, mai ales la partea inferioară a celui dintîi, unde ele tind să se confunde" *(Ibid.,* p. 192). Este uşor de constatat că *eul* este o parte a *sinelui* ce a cunoscut unele schimbări sub influenţa lumii exterioare şi prin intermediul constiinţei-percepţie" *(Ibid.,* p. 193). Aşa încît în noi totul poate fi inconştient: ceea ce se află mai în străfunduri, dar si ceea ce se află mai la suprafaţă. Noţiunea de rezistenţă, de sentimente de culpabilitate, de scrupule *inconştiente* devine evidentă pentru Freud.

2.8.3. Eul, Supraeul şi idealul eului

Freud rămîne fidel nucleului *eului,* constituit de sistemul constiinţă-percepţie. Dimpotrivă, refulatul, împreună cu sentimentele inconştiente de culpabilitate vor constitui o parte deosebită: supraeul pe care Freud îl asimilează aici idealului eului. Este vizată astfel o relaţie de identificare cu *tatăl* din preistoria personală, al cărui depozitar ar fi *supraeul* (inconştient). *Supraeul* este tot o formaţiune primitivă, care la

rîndul său reglează opţiunile *sinelui,* menţinînd aici caracterele reziduale ale *tatălui,* în ceea ce este dincolo de faza oedipiană. Freud o spune în mod expres: „Eul ideal reprezintă astfel moştenirea complexului Oedip si deci expresia celor mai puternice tendinţe, a celor mai importante destine libidinale ale *sinelui.* Prin intermediul său, *eul* s-a făcut stăpîn peste complexul Oedip si în acelaşi timp si-a supus *şinele" (Ibid.,* p. 206). *Supraeul* este plasat implicit în latura cea mai interioară, cea mai inconştientă, sursă de reglare, introiectată foarte devreme în timpul ontogenezei. Şi poate, gîndeşte Freud, chiar al filogenezei sau al evoluţiei speciei umane, întrucît el leagă apariţia *supraeului* de experienţele tribale care au dat naştere *totemismului.* Să reţinem că *eul* nu este decît o parte a *sinelui,* ce a suferit o diferenţiere specifică şi că eul ideal sau supraeul rămîne în bună parte inconştient.

2.8.4. Cele două feluri de instincte

Dacă Eros, pulsiunile sexuale tind să complice viaţa (sau cel puţin să o facă mai complexă), implicînd la nevoie instinctele de autoconservare, *pulsiunea de moarte* are drept funcţie să ducă organicul spre anorganic. *Şinele,* concept rnai vast decît cel al vechiului inconştient, implică în organicitatea sa profundă reuniunea sincretică (legată confuz) între cele două pulsiuni fundamentale de viaţă si de moarte. Pentru a pune în relaţie cele trei instanţe: *eu, sine, supraeu,* i-a fost necesar lui Freud un efort de analogie cu jocul urii si al iubirii, ceea ce i-a permis să ajungă la o ipoteză. Această ipoteză (şi el insistă mult asupra faptului că ea este complet lipsită de baze clinice) constă în considerarea *unui libido desexualizat* provenind din rezerva de libido narcisic ce investeşte *eul.* Această

energie indiferentă animă *şinele* si *eul*; ea este pasibilă de deplasări ce lucrează în serviciul principiului plăcerii, „prevenindu-i opririle şi stagnările si facilitîndu-i descărcările" *(Ibid.,* p. 216). Libido desexualizat, care este şi un libido *sublimat,* sugerează Freud, permiţînd astfel să se urmărească o anume unificare a *eului.* Putem asista la o transformare a libidoului *sinelui* în libido al *eului,* care, renuntînd la scopurile sexuale, să se desexualizeze simultan. Ceea ce permite relevarea ideii unui *narcisism secundar al eului,* pornind de la energiile sustrase obiectelor (oarecum dezinvestite). Freud concepe, în acest text, o alianţă între *eu* şi *sine* pentru a contribui la desexualizarea libidoului; şi la sublimarea acestuia (poate).

2.8.5. Stările de dependenţă ale eului

Instanţa *supraeului* rămîne în contact cu *şinele. Eul* se formează în travaliul său de identificări succesive si chiar aceste identificări se constituie în *supraeu:* „Aşa cum copilul se vede constrîns să-si asculte părinţii, *eul* se supune imperativului categoric al *supraeului" (Ibid.,* p. 221). *Supraeul* emite influenţe ce pot fi ignorate de *eu:* rezistenţele, simptomele, boala, obsesiile, tot atîtea ocazii pentru Freud de a reaminti realitatea acestor intrapresiuni. Aşa încît poate face această afirmaţie: „Psihanaliza este un procedeu care facilitează *eului* cucerirea progresivă a *sinelui" (Ibid.,* p. 230), considerînd sarcinile de identificare şi de sublimare ca dobîndite. Astfel, *eul,* dependent de *sine,* dar şi de *supraeu,* va avea de îndeplinit munca de autocreaţie pe două fronturi. Ameninţările cu castrarea şi angoasa de castrare (a cărei formă minoră ar fi scrupulele conştiinţei morale, angoasante într-un grad mai mic) se leagă de această ameninţare

a ceva ce se situează mai departe: pulsiunea de moarte. „Cred că angoasa de moarte se derulează între *eu* şi *supraeu" (Ibid.,* p. 232). Freud încheie astfel parcursul ipotezei sale: *supraeul* inconştient reglează *eul* printr-o desexualizare maximală, susceptibilă a-i favoriza luarea în stăpînire a *sinelui.*

Putem relua definiţiile acestor instanţe în terminologia *Vocabularului* Laplanche-Pontalis pentru a armoniza această problemă delicată a traducerii.

> Sine: „Una din cele trei instanţe descrise de Freud în cea de-a doua sa teorie [sic] despre aparatul psihic. Şinele constituie polul pulsional al personalităţii: conţinuturile sale, expresii psihice ale pulsiunilor, sînt inconştiente: unele moştenite şi înnăscute, altele refulate şi dobîndite. Din punct de vedere economic, şinele este pentru Freud rezervorul principal al energiei psihice; din punct de vedere dinamic, el intră în conflict cu eul şi supraeul, care, din punct de vedere genetic, reprezintă diferenţierile sale" *(Voc.,* p. 402).

> **Eu:** „Instanţă pe care Freud, în a doua sa teorie a aparatului psihic, o deosebeşte de sine şi de supraeu. Din punct de vedere *topic,* eul se află într-o relaţie de dependenţă atît faţă de revendicările sinelui, cît şi faţă de exigenţele realităţii. Deşi se afirmă ca mediator, reprezentant al intereselor totalităţii persoanei, autonomia sa este cu totul relativă. Din punct de vedere *dinamic,* eul reprezintă în primul rînd conflictul nevrotic, polul defensiv al personalităţii; el pune în joc o serie de mecanisme de apărare, care sînt motivate prin percepţia unui afect neplăcut (angoasă-semnal). Din punct de vedere *economic,* eul apare ca un factor de legare a proceselor psihice; dar, în operaţiile defensive, tentativele de legare a energiei pulsionale sînt contaminate prin caracteristicile specifice procesului primar; ele capătă un aspect compulsiv, repetitiv, dereal" *(Voc.,* p. 136).

Dar autorii, care ţin cont de ansamblul scrierilor lui Freud şi de teoretizările secundare, adaugă (ceea ce ne va permite să avem o vedere de ansamblu):

„Teoria psihanalitică încearcă să explice geneza eului în două registre relativ eterogene, fie considerîndu-1 un aparat adaptativ diferenţiat din cadrul sinelui în contact cu lumea exterioară, fie definindu-1 ca produs al identificărilor care conduc la formarea înăuntrul persoanei a unui obiect de iubire investit către sine. In raport cu prima teorie a aparatului psihic, eul este mai cuprinzător decît sistemul preconştient-conştient prin faptul că operaţiile defensive sînt în mare parte inconştiente. Dintr-o perspectivă istorică, conceptul topic de eu este rezultatul unei noţiuni prezente în mod constant la Freud, încă de la începuturile operei sale" *(Ibid.,pp.* 136-137).

înţelegem că în mod special poziţia *eului a* putut să fi creat dispute: tot atîtea puncte de origine a diferitelor curente psihanalitice despre care vom avea o privire generală în capitolul al cincilea, al cărui discurs priveşte „Ego-psihanalizele" si „Psihanalizele eului".

Supraeu *(Uber-lch):* „Una din instanţele personalităţii descrisă de Freud în cadrul celei de-a doua teorii asupra aparatului psihic: rolul său este echivalent cu cel al unui judecător sau cenzor în raport cu eul. După Freud, conştiinţa morală, autoobservarea, formarea idealurilor sînt funcţii ale supraeului. în mod clasic, supraeul este definit ca moştenitorul complexului Oedip; el se constituie prin interiorizarea exigenţelor si interdicţiilor parentale" *(Ibid.,* p. 423).

Idealul eului *(Ichideal)* este o instanţă apropiată de supraeu: „rezultă din convergenţa narcisismului (idealizarea eului) şi a identificării cu părinţii, cu substituţii lor şi cu idealurile colective. Ca instanţă diferenţiată, idealul eului constituie un model căruia subiectul încearcă să i se conformeze *(Ibid.,* p. 180). Autorii subliniază că, în „Eul şi şinele", „idealul eului şi supraeul apar ca sinonime".

Eul ideal *(Idealich):* „Formaţiune intrapsihică pe care anumiţi autori, diferenţiind-o de idealul eului, o definesc drept un ideal de atotputernicie narcisică, creat după modelul narcisismului ***infantil"(Ibid.,*** p. 148).

Ansamblul acestor formaţii apărute o dată cu textul din 1923 „Eul si şinele" constituie Cea de-a doua topică.

în II.3.4. „Şinele între două topici" vom analiza funcţionarea critică a celor două sisteme[1].

2.9. Dezvoltări teoretice din 1923 pînă în 1929

Freud n-a încetat să scrie decît la moartea sa. Ultimul său text teoretic, apărut postum în 1940, a fost terminat chiar în 1939. Este vorba de *Compendiu de psihanaliză.* Vom reţine aici doar lucrurile noi, abordate în *D ie Verneinung* (1925), în *Inhibiţie, simptom şi angoasă,* în *Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză* si în fine în sus-numitul *Compendiu.*

2.9.1. Die Verneinung: Negarea (1925)

> *Vocabularul* preferă termenul **Denegare:** „Procedeu prin care subiectul formulează dorinţe, gînduri, sentimente, pînă atunci refulate, dar continuă să se apere de ele, negînd că i-ar aparţine" *(Voc.,* p. 112).

Se impune o primă separare faţă de vocabula folosită de Freud: *Verleugnung,* adică negare a realităţii, ceea ce traducătorii englezi au numit „disavowal", *dezavuare.* Negarea realităţii este înainte de orice refuzul de a accepta realitatea aşa cum este, la nivelul percepţiei înseşi. Această negare este înainte de toate refuzul de a recunoaşte o realitate exterioară, o modalitate de apărare pentru a îndepărta percepţia

' Avem două versiuni în franceză pentru *Das Ich und das Es:* versiunea lui S. Jankele'vitch, revăzută de A. Hesnard şi apărută în *Essais de psychanalyse,* „P. B. Payot", nr. 44, Paris, 1963. Versiunea lui Jean Laplanche, apărută în 1981, „P. B. Payot", nr. 44, înlocuieşte de acum înainte prima traducere în aceeaşi *Essais de psychanalyse* (n.a.).

traumatizantă. Originea sa, după Freud, provine din această necesitate de a nega absenţa penisului la femeie. „Castrarea feminină" este o achiziţie teoretică pentru Freud, bazată pe „diferenţa anatomică dintre sexe". Negarea realităţii va putea ajunge pînă la un *clivaj* al eului, aspect psihopatologic asupra căruia vom mai reveni.

Dacă în „Negare" (a realităţii) refuzul de a admite exogenul este vădit, în *Denegare* rezistenţa este mai curînd intrapsihică. Observaţiile sînt aduse de pacienţi în cursul psihanalizei atunci cînd refuză să admită necesitatea de a-şi actualiza trecutul şi amintirile. Atunci cînd conştientizarea pacientului devine presantă, intervine refuzul sau denegarea pentru a arunca înapoi ceea ce cheamă la re-prezentare.

Freud crede că *Denegarea* este şi un mijloc de a insista asupra importanţei refulatului, de a solicita o intervenţie eventuală a analistului. *Denegarea* ar căuta, prin această cale deturnată, să transgreseze *Refularea*. Avem deci un indiciu, care se adresează deja, pe deasupra refulatului superficial, nucleului dur al refulatului însuşi.

2.9.2. Inhibiţie, simptom şi angoasă (1926)

în 1926 Freud revine asupra teoriei libidoului. El încearcă să integreze concluziile ultimilor ani, ale celor scrise în 1920 si 1923, dar si să ţină cont de criticile sau devierile formulate. Deşi Freud nu o spune explicit, conţinutul textului său face permanent aluzie la aceasta. Este, poate, motivul acestei cărţi de mici dimensiuni, concepută într-un mod mai puţin clar şi totodată mai puţin monolitic: un moment în care apare discontinuitatea demersului său.

Inhibiţie: limitare a funcţiilor obişnuite. Freud o semnalează pentru funcţiile sexuale, alimentare, motrice (mers), muncă. El scrie: *„Eul* renunţă la acele funcţii ce depind de el, pentru a nu trebui să întreprindă o nouă refulare, deci pentru a *evita un conflict cu şinele.* Şi Freud adaugă: Eul renunţă aici la aceste activităţi *pentru a nu intra în conflict cu supraeuT' (Inhibition, Symptome et Angoisse,* 1926, p. 5). Inhibiţiile sînt limitări ale funcţiilor eului, acceptate din precauţie sau suportate în urma unei sărăciri a energiei psihice" *(Ibid.,* p. 6).

„Simptomul ar fi semnul unei pulsiuni instinctuale rămase nesatisfăcute şi substitutul satisfacerii ei adecvate" *(Ibid.,* p. 7). Transformarea afectelor se efectuează în urma refulării. Freud reaminteşte că multe stări afective sînt încorporate vieţii psihice ca nişte reziduuri ale unor evenimente traumatice foarte arhaice. In acest fel se amorsează acceptarea a ceea ce este colectiv, preindividual: aceste noţiuni de inconştient colectiv (Jung) şi de traumatism al naşterii (Rank), totuşi niciodată explicit admise.

Refulările pot fi primitive sau secundare. Este vorba tot de o forţă prezentă retroactivă, care conţine, care împiedică. Refulările intervin atunci cînd presiunea intelectuală indezirabilă se manifestă, atunci cînd ea ţîsneşte din propriul său interior, sau cînd provine dintr-o sursă externă. De fiecare dată, „simptomul îşi trage consistenţa din conţinutul presiunii intelectuale împiedicată de refulare" *(Ibid.,* p. 12). Simptomul este înlocuirea: o ultimă soluţie, „înlocuire demnă de milă, deplasată si inhibată, si în care este imposibil să mai recunoşti vreo satisfacţie" *(Ibid.,* p. 12). Dar „simptomul este însărcinat, încet-încet, să reprezinte interese importante, el devine un element de autoapărare, îşi întăreşte legăturile cu eul şi îi

devine indispensabil" *(Ibid.,* p. 17). Eul, să ne amintim, este o organizare care se scufundă de asemenea în sine, dar a cărui energie este desexualizată[1] *(Ibid.,* p. 18). Freud aduce noţiunea de „beneficiu secundar al nevrozei", ceea ce favorizează tendinţa eului de a încorpora simptomul, a-i întări fixarea, a trage foloase de pe urma lui. Eul se foloseşte de două procedee: *conservarea* simptomului si procedeul opus, *combaterea* lui, în însăşi prelungirea refulării.

Angoasa este abordată în noua analiză a fobiilor „micului Hans", caz studiat în 1909 (publicat cu cele *Cinci psihanalize).* Fobia lui Hans, frica lui de a nu fi muşcat de cal, este un simptom, substitut al unei frici inconştiente de tatăl său. Tatăl este înlocuit de către cal: această deplasare face „simptomul". Dacă ar fi vorba doar de temeri directe în faţa animalului, acestea ar fi „temeri" emoţionale, nimic mai mult. Substituirea + deplasarea impun realitatea simptomului *nevrotic.* Agresiunea sadică presupusă de Freud (consecinţă a complexului oedipian) suportă o refulare dublată de o regresie, de unde acest simptom: micul Hans nu poate suporta vederea cailor. Aceştia declanşează la el o angoasă **de castrare.** Angoasa, ameninţarea sînt cele care declanşează refularea şi nu invers, precizează Freud, care modifică aici procesul explicativ. Astfel, în fobii, spune Freud, angoasa este o angoasă a eului, care se manifestă în eu, care nu se iveşte din refulare, ci „provoacă refularea" *(Ibid.,* p. 31).

Angoasa necesită dezvoltări mai ample. In isteria de conversie adevărată nu apare nici o angoasă, investirile se supun unor procese care „convertesc" perfect pulsiunile libere: contracturi, dureri, paralizii,

[1] Aici Freud admite un libido desexualizat, ceea ce nu acceptase din partea lui Jung, în 1913 (n.a.).

atacuri convulsive... care au toată aparenţa organicităţii. Conversia este obscură, foarte profundă, nonvizibilă.

în nevrozele obsesionale vom găsi fie simptome de înlocuire sub deghizarea lor simbolică, fie interdicţii, măsuri de ordin negativ: pedepse, precauţii, aşa încît să fie diminuată anxietatea latentă. Dar, precizează Freud, un strat al simptomelor isterice îşi are sediul dedesubt, sub orice nevroză obsesională. Eul se apără şi antrenează o regresie de la faza falică la faza sadico-anală. Se produce o dezintricare a pulsiunilor. In paralel eul dezvoltă, prin raportare la presiunile supraeului, reacţii de scrupul, de milă, de curăţenie. Orice refulare produce o creştere a apărărilor în faţa unui supraeu din ce în ce mai sever. Supraeul, derivînd el însuşi din sine, nu se poate sustrage de la dezintricările pulsiunilor libidinale. Acestea, prin simptome, invadează viaţa cotidiană sub forma *repetiţiilor. Riturile obsesionale* sau şirurile nesfîrşite de simptome sînt singura satisfacţie a eului.

Apar două tehnici nevrotice: anularea, izolarea.

Anularea, conform *Vocabularului,* este un „mecanism psihologic prin care subiectul face eforturi să anuleze retroactiv gînduri, cuvinte, acte înfăptuite" *(Voc.,* p. 55). Este vorba de o compulsie cu alură magică, frecventă în nevrozele obsesionale, mecanism de apărare ce face apel la un gînd sau un comportament cu semnificaţie opusă (iubire-ură). Sub termenul de *Ungeschehenmachen* Freud aduce această necesitate imperativă de ,,a face să fie neînfăptuit". Anularea retroactivă, care vizează înlăturarea, ştergerea a ceea ce s-a întîmplat deja, a ceea ce există deja: imposibilul. Se poate lega acest comportament de „răscumpărare", atitudine foarte răspîndită (de origine socio-religioasă), mai mult culturală decît impulsională; nu mai

puţin ineficace; cu atît mai mult, cu cît anularea este contaminată de ceea ce încearcă să anuleze. Astfel dezinvestirea pulsională si contrainvestirea de răscumpărare reuşesc să reamorseze angoasa.

Izolarea constă în separarea de ceea ce este sursă de angoasă. *Vocabularul* o defineşte astfel: „mecanism de apărare, tipic mai ales nevrozei obsesionale şi care constă în a izola o idee sau un comportament în aşa fel încît conexiunile lor cu alte idei sau cu restul existenţei subiectului sînt întrerupte. Printre procedeele de izolare să cităm pauzele în fluxul gîndirii, formulele, ritualurile şi în general toate masurile care permit instalarea unui hiatus în succesiunea temporală a ideilor sau actelor" *(Voc., p.* 212). Freud înrădăcinează angoasa în angoasa de castrare, ce este un echivalent al pierderii: al pulsiunii de moarte. *Vocabularul* defineşte astfel complexul de castrare: „complex centrat pe fantasma castrării, care oferă un răspuns problemei puse copilului de diferenţa anatomică dintre sexe (prezenţă sau absenţă a penisului): această diferenţă este atribuită tăierii penisului la fetiţă... Băiatul se teme de castrare ca de realizarea unei ameninţări paterne ca răspuns la activităţile sale sexuale; de aici rezultă la băiat o imensă teamă de castrare; la fată, absenţa penisului este resimţită ca un prejudiciu pe care ea încearcă să-1 nege, compenseze sau repare" *(Ibid.,* p. 85; cf. supra, *Die Verneinung).* Complexul castrării se află în relaţie cu complexul Oedip şi în special cu funcţia interdictivă şi normativă a acestuia.

în acest text din 1926, Freud încearcă să respingă poziţiile lui Rank, ţinînd cont în acelaşi timp de debuturile foarte timpurii - - dacă nu chiar de la naştere - care sînt legate de castrare, de unde importanţa separării: pierderea obiectului de ataşament şi/sau de *investire,* mai ales atunci cînd acest obiect a fost sau este valorizat în mod narcisic, adică introiectat în eul însuşi.

Fobia încearcă în mod inconştient să interiorizeze pericolul văzut din exterior sau fantasmat în manieră internă, subiectivă. Din această cauză se presupune că

orice nevroză urmează să evolueze pe un fond gata pregătit, adică modulat de angoasa morţii. Aceste idei ale lui Freud capătă caracter de lege după 1920, o dată cu ataşamentul său faţă de pulsiunea de moarte. Orice separare înseamnă doliu, durere, angoasă si moartea este propusă ca separarea supremă, în această a doua *teoretizare a angoasei,* Freud explicitează şi delimitează mai bine afirmaţiile sale. Angoasa este „o stare specială de neplăcere comportînd acţiuni de descărcare ce se derulează pe căi determinate dinainte" *(Inhibition, Symptome et Angoisse,* 1926, p. 59). Tensiunile, durerea, doliul sînt altceva decît simpla angoasă. Neplăcerea specifică (puternică, susţinută, perturbatoare) a angoasei răspunde unor evenimente anxiogene pre-individuale: de dinaintea naşterii şi, de asemenea, de la naştere. Vom putea diferenţia şi defini o angoasă automată, „reacţie a subiectului de fiecare dată cînd se află într-o situaţie traumatică, adică supus unui aflux de excitaţii, de origine externă, pe care este incapabil să îl stăpînească" *{Voc.,* p. 53).

Această angoasă automată se opune angoasei-semnal: „termen introdus de Freud o dată cu restructurarea teoriei sale asupra angoasei (1926) pentru a desemna un dispozitiv pus în acţiune de eu, într-o situaţie de pericol, cu scopul de a evita să fie copleşit de afluxul de excitaţii. Angoasa-semnal reproduce sub o formă atenuată reacţia de angoasă trăită în mod originar într-o situaţie traumatică, ceea ce permite declanşarea reacţiilor de apărare" *(Voc., p.* 54). Termenul de *Angstsignal* condensează aportul acestei remanieri teoretice referitoare la angoasă: angoasa ca apărare a eului. Aici angoasa, după Laplanche-Pontalis, face apel la simboluri afective mai degrabă decît la factori economici, totuşi fără a-i exclude pe aceştia cu totul *(Ibid.,* p. 55). Freud reţine şi angoasa în faţa unui pericol real. *Vocabularul* spune: „Termen *(Realangsf)* utilizat de Freud în cadrul celei de a doua teorii despre angoasă: angoasa faţă de un pericol extern ce constituie pentru subiect o ameninţare reală" *(Ibid.,* p. 54).

Aceste tipuri de angoasă diferenţiază mai bine faptele. La angoasa pulsională, automată, ca să spunem aşa, răspunde fie angoasa-semnal, fie angoasa în faţa unui pericol real; ultimele două fiind angoase ale eului.

2.9.3. Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză (1932)

„Ar trebui să facem în permanenţă ceva, chiar cu riscul de a fi întrerupţi — este de preferat aşa decît să dispari în stare de lene..." (Freud).

Acest citat, extras dintr-o scrisoare, coincide cu decizia lui Freud de a scrie noi „prelegeri", pentru a încerca să vină în ajutorul editării documentelor psihanalitice, în dificultate. Au fost publicate şapte prelegeri pe 6 decembrie 1932. Primele două: 1. „Revizuirea interpretării visului"; 2. „Vis si ocultism" sînt o remaniere a teoretizărilor asupra visului: o revizuire critică. Ce-a de-a treia conferinţă, intitulată „Diversele instanţe ale personalităţii psihice", actualizează jocul eu-supraeu-sine; cea de-a patra: „Angoasa şi viaţa instinctuală" precizează ceea ce tocmai am expus despre angoasa pulsională si angoasa eului. Cea de-a cincea tratează despre „feminitate". Ultimele două aduc una o „clarificare" si cealaltă concepţia despre lume a lui Freud, „Weltanschauung". Aceste conferinţe sau prelegeri n-au fost niciodată rostite; ele sînt destinate popularizării psihanalizei.

2.9.4. Compendiu de psihanaliză (1938)

Această lucrare a rămas neterminată. Freud a început să o scrie în iulie 1938. Partea a treia, sub formă de note, a trebuit să fie dezvoltată pentru publicare în 1940. Freud dorea să ofere un rezumat al disciplinei sale, „sub o formă cît mai concisă si cît mai precisă

posibil". Prima parte tratează despre „natura psihismului" (aparatul psihic, teoria instinctelor, dezvoltarea funcţiei sexuale, interpretarea viselor). A doua parte se referă la „practică" (tehnica psihanalitică, oferind un exemplu de psihanaliză). Cea de-a treia priveşte „progresele teoretice": raporturile aparatului psihic cu cele două lumi, exterioară şi interioară.

Aparatul psihic este prezentat cu cele trei instanţe ale sale: *şinele,* cu pulsiunile sale „emanate de organizarea somatică si care găsesc în sine, sub forme care ne rămîn necunoscute, o primă modalitate de expresie psihică" *(Abrege de psychanalyse,* 1958, p. 4). *Eul* se formează sub influenţa lumii exterioare, pornind de la sine şi se constituie ca un intermediar între sine si exterioritate, în ansamblul eu-sine se formează o a treia instanţă: *supraeul;* şinele şi supraeul au un punct comun. „Instinctele sau pulsiunile" se grefează pe acest sistem, în 1938, Freud rămîne fidel celor „două instincte fundamentale: Eros şi instinctul de distrugere" *(Ibid.,* p. 8). în Eros intră: instinctele de conservare a propriei persoane şi a speciei, iubirea de sine şi iubirea obiectală. Freud precizează: „Toată energia disponibilă a lui Eros, pe care o vom numi de acum înainte *libido,* se găseşte în eul-sine încă nediferenţiat şi serveşte la neutralizarea tendinţelor distructive care sînt prezente în aceeaşi măsură" *(Ibid.,* p. 9). Nu există nici un termen pentru a desemna instinctul de distrugere. „Este greu de descris comportamentul libidoului în sine şi în supraeu. Tot ceea ce ştim priveşte eul, unde se acumulează, încă de la început, toată partea disponibilă a libidoului. Pentru această stare de lucruri primară noi folosim numele de *narcisism* primar absolut. El persistă pînă în momentul în care eul începe să-şi investească libidinal reprezentările obiectale, să transforme în *libido obiectai* libidoul narcisic" *(Ibid.,*

p. 10). Freud concepe libidoul ca fiind mobil, dar putînd să se fixeze si să se ataşeze de anumite obiecte speciale. Părţile corpului de unde porneşte libidoul — pe care Freud îl consideră de provenienţă somatică — sînt *zonele erogene...* „Dar la drept vorbind întregul corp constituie o zonă erogenă" *(Ibid.,* p. 11).

2.10. Clinica psihanalitică

După Freud, personalitatea se află în poziţie de apărare: ea produce mijloace de apărare care sînt tot atîtea conduite ce pot forma ele singure un fel de mini-nevroză. Freud a putut arăta că barierele dintre normal şi patologic nu erau chiar aşa de etanşe pe cît lăsau să se înţeleagă criteriile raţiunii. Schimburile între vizibil si invizibil, trecerile de la vis la starea de veghe, încrucişările dintre conştient şi inconştient impun definiţiilor o doză de imprecizie. Totuşi Freud predica, în felul său, o anume „normalitate": aceea a unei persoane genitalizate total, care a realizat transcenderea complexului Oedip. Personalitate ipotetică, ce 1-a făcut să spună că nevroze sînt peste tot. în acelaşi timp totul depinde de anxietatea produsă şi de suferinţele îndurate. Adler, Jones, de exemplu, vor fi mai puţin categorici şi vor admite că atunci cînd suferinţele sînt minime, cînd pe plan sentimental, social, profesional viaţa este acceptabilă, dînd satisfacţie celui interesat, nu este nevoie să fie evocat diagnosticul de nevroză.

Vom încerca aici să sistematizăm, din punct de vedere clinic, aspectele pre-, para- sau deja patologice, conform criteriilor utilizate de Freud. Vom putea atunci eventual să înţelegem mai bine funcţionarea personalităţii umane din perspectiva psihanalitică freudiană.

Vom trece în revistă succesiv:

- organizarea personalităţii si acţiunea modali tăţilor de apărare;
- sexualitatea şi tipurile libidinale;
- perversiunile, din punctul de vedere clinic şi din cel dinamic;
- nevrozele;
- psihozele.

2.10.1. Personalitatea: organizare, modalităţi de apărare

„William James a compus manuale de psihologie ce seamănă cu nişte romane; fratele său Henry a scris romane ce seamănă cu nişte manuale de psihologie. Se poate spune despre Freud că el, spre deliciul nostru, a combinat aceste două planuri" (Ernest Jones, voi. U, 1955, p. 224).

Daniel Lagache explica undeva că „în concepţia freudiană, funcţia integrativă a eului trebuie să fie studiată în acelaşi timp în relaţia sa cu lumea exterioară şi în relaţia sa cu lumea interioară a pulsiunilor instinctuale".

Perspectivele psihanalitice ale personalităţii sînt integrative. Ele înglobează punctele de vedere economic, dinamic, topic. Conform proiectului *economic*, procesele mintale şi afective sînt concepute ca raporturi de forţe, în termeni de conflict. Ceea ce contează este aspectul cantitativ al forţelor care intră în conflict : energia instinctuală mai puternică sau mai puţin puternică, variaţiile acestei energii în funcţie de moment (pubertate, menopauză, vîrsta a treia, de exemplu...). Forţa relativă a pulsiunilor si a contrapulsiunilor este decisivă în evoluţia conflictului. Deplasările de energie, viteza acestora, perseverenţa, reversibilitatea sînt tot atîtea aspecte de reţinut. Din punct de vedere *dinamic*, contează originile pulsiunilor: sexua-

le, erotice sau, dimpotrivă, distructive, „thanatice". *Agresivitatea* este un numitor fundamental: „tendinţă sau ansamblu de tendinţe care se actualizează în conduite reale sau fantasmatice ce ţintesc să facă rău altuia, să-1 distrugă, să-1 constrîngă, să-1 umilească..." *(Voc., p.* 34). Punctul de vedere *topic* pune în funcţiune aspectul *structural* al aparatului psihic: mai întîi sistemele inconştient — preconştient — conştient, apoi instanţele sine, eu, supraeu, în fine forţele si originile acestor instanţe determinînd scopul şi orientarea conflictelor între forţele subzistente.

Principiile plăcerii-neplăcerii, faţă de principiul realităţii, sînt integrate în compulsia la repetiţie sau instinctul de moarte. Aşa încît formele de a fi ale personalităţii vor tinde să se prezinte într-o anume „ontologie" (=metafizică a fiinţei) faţă de moarte, faţă de teama de moarte. Aceasta este, în realitate, esenţa ultimelor achiziţii freudiene.

Organizarea personalităţii urmează mai multe linii de evoluţie. O linie genetică, după stadii şi poziţii: oral, anal, falie, genital, cu sub-stadiile lor pasive şi active sau agresive introduse de Abraham şi acceptate de Freud. O altă linie, structurală, verticalizantă si repartitivă în acelaşi timp, distribuie pulsiunile în jurul *sinelui,* al *eului,* al *supraeului.* Inyestirea pulsiunilor, prin intermediul identificărilor şi chemărilor în funcţie de centrele de interes (sociale), va da o deosebită importanţă „narcisismelor" primar şi secundar. Narcisismul primitiv va persista, într-o poziţie repliată (autistică) cu atît mai mult cu cît romanţa (iubirea primită) va fi slabă. De îndată ce *eul* se revigorează suficient, investirea se autogenerează asupra ei înseşi într-un narcisism secundar (de bun augur). Afectele mobilizate în acest fel vor putea fi disponibile din nou pentru „investiri de obiect" valabile sau non-valabile, şi va fi

aici una din sursele patologiei prin intrarea în joc a mijloacelor de apărare.

Conduitele personalităţii, statutul sau ţin de miza mecanismelor de apărare: raporturile pulsionale intrapsihice şi interpersonale, intrapsihicul cîştigînd — pentru Freud — în faţa a ceea ce vine din social. Freud este impregnat de noţiunea de *reprezentare* după Brentano; el consideră că intricările şi dezintricările pulsionale se stratifică în interiorul personalităţii după articularea celor trei instanţe ale *sinelui, eului, supraeului* şi după jocul straturilor inconştientului în hărţuielile lor intrapulsionale pornind de la forţe ale refulării si presiunile refulatului. Să semnalăm printre aceste modalităţi de apărare: fixarea si regresia. în *fixare* libidoul se ataşează puternic la persoane sau la imagouri (imagini parentale încorporate în sine, introiectate). Fixaţiile se fac într-unul din stadiile pregenitale (oral, anal, falie) ce condiţionează o anume distribuţie a afectelor si pulsiunilor. *Regresiile* se produc atunci cînd nivelul de investire libidinală revine la un stadiu anterior, sub greutatea influenţelor externe (extrapresiuni) sau a involuţiilor afective intrapersonale (intrapresiuni).

Proiecţia. Operaţie care constă în a expulza din sine însuşi si a localiza în altul ceea ce (sentimente, emoţii, afecte, dorinţe...) este refuzat în sine însuşi. Apărare foarte arhaică ce se regăseşte în superstiţii, credinţe şi în toate comportamentele sau atitudinile paranoice.

Sublimarea. Proces „normalizator" ce permite o suprainvestire a pulsiunilor prin deturnarea de la agresivitatea lor şi derivarea către o altă finalitate: aşa încît, pentru Freud, arta, literatura, ştiinţa, filozofia, religia sînt nişte „sublimări" ale pulsiunilor sexuale deturnate de la investirea lor de obiect (sau obiectală). Derivarea către un ţel nesexual este cea care realizează sublimarea.

Alături de mecanisme de apărare „cotidiene", putem regăsi alte mijloace, folosite mai puţin constant, dar obişnuite: returnarea împotriva propriei persoane (contrainvestire agresivă asupra subiectului a unei investiri obiectale ratate); introiecţia (descrisă de Ferenczi, un fel de încorporare devorantă pentru a-si asigura mai bine posesia obiectului sau/si a-1 distruge simultan); izolarea (sciziune între emoţii si sentimente atunci cînd presiunile lor sînt excesive); retracţia eului (punere deoparte, evitare); formaţiunile reacţionale (care introduc deja într-o formă patologică suferinţele anxioase legate de pulsiuni ne-(sau prost) investite şi care, deturnate, se întorc înspre persoana însăşi, se auto-re-investesc într-un mod dureros...)- Apar alte manifestări: negarea prin cuvinte, fantasme, comportamente; *denegări; negări ale realităţii; raţionalizări; compensări; anulări retroactive.* Tot atîtea forme de conduită care, deturnate de la scopurile lor iniţiale, sînt anxiogene şi pregătesc pentru organizări nevrotice.

2.10.2. Sexualitatea şi tipurile libidinale

„Mi-am petrecut într-adevăr o mare parte din viaţă lucrînd la distrugerea propriilor mele iluzii şi a celor ale umanităţii" (Freud: „Scrisoare către R. Rolland", 4 martie 1923).

Trei idei principale conduc freudismul: importanţa copilăriei (copilul este tatăl omului); dezvoltarea sexualităţii; travaliul oedipianizării. Expunerea Oedipului o vom face în II.3.1 şi, ulterior, vom relua ansamblul datelor (actualizate) privind psihanaliza copilului. Să rezumăm aici esenţialul despre sexualitate:

„Din perspectiva experienţei şi a teoriei psihanalitice, sexualitatea nu desemnează doar activităţile şi plăcerea care

depind de funcţionarea aparatului genital, ci o serie întreagă de excitaţii şi activităţi prezente încă din copilărie, care produc o plăcere ireductibilă la satisfacerea unei nevoi fiziologice fundamentale (respiraţie, foame, excreţie etc.) şi care sînt incluse ca elemente în forma numită normală a iubirii sexuale" (*Voc.,* p. 393).

Sexualitatea nu este nici doar procrearea, nici doar fiziologicul genital, ci mai degrabă ansamblul afectelor legate de plăcerea erotică. Manifestările precoce, încă din prima copilărie, si faptul că simptomele nevrotice trimit iremediabil la acele faze primare permit păstrarea acestei idei a unei plăceri de organ (investire precoce a pulsiunilor sexuale asupra corpului sau a unei părţi izolate a corpului).

Evoluţia de-a lungul fazelor (orală pasivă/activă, anală pasivă şi sadico-anală, falică, genitală) se va distribui, conform „relaţiilor de obiect", cu mama, tatăl, părinţii, mediul fizic şi social. De aici provin favorizările şi piedicile, după vigoarea frustrărilor. Acestea corespund unor condiţii de refuz (impus, suportat, sau provocat şi căutat) al satisfacţiilor pulsiunilor sexuale, în funcţie de forţa, motivarea, parcursul, finalitatea acestor pulsiuni. In funcţie si de stadiul lor de organizare. Sînt invocate şi alte două noţiuni: aceea a scenei originare si a efectului retroactiv. Scenă originară sau scenă primitivă: de ştiut ansamblul fantasmelor legate de debuturile sexualităţii umane, seducţiile suportate, vizualizarea coitului părinţilor sau al altor adulţi, ameninţările cu castrarea...), fie că aceste scene au fost reale, fie că ar fi fost complet inventate sau fantasmate. Freud a acordat întotdeauna o valoare-cheie acestor momente, raportate la *zonele erogene* ale corpului, la *autoerotismul copilului* (ancorat în narcisismul său primar), la raporturile *de sprijinire* (relaţiile cele mai primitive între pulsiunile sexuale şi pulsiuni-

le de autoconservare sau vitale: pulsiunile sexuale îşi cîstigă autonomia, după Freud, încorporîndu-şi stratul fundamental al vieţii si nu neglijîndu-1 sau distrugîndu-1).

Efectul retroactiv, noţiunea explicativă a faptului că experienţele primare, reale şi/sau fantasmate sînt *reluate* în mod constant de alte experienţe de viaţă, care le transformă, îşi revendică semnificaţia, agravează latura lor anxiogenă sau dimpotrivă eliberează si atenuează rănile iniţiale.

Observaţia îi permisese lui Freud să arate că variantele satisfacţiei sexuale şi erotice sînt foarte diversificate de-a lungul existenţelor umane: graniţele dintre formele sexuale aşa-numite *perverse* şi ceea ce s-ar putea numi *normal* sînt greu de trasat. Nu este permis să se spună că Freud ar fi suprimat aceste graniţe; mai degrabă el a arătat că trecerile sînt numeroase si variate. Freud s-a menţinut foarte aproape de figurarea anatomică; grija sa fiziologică, naturalistă rămîne constantă. Pe de altă parte, vederea i-a fost mai degrabă întunecată de sexualitatea masculină; el atribuie femeii o sexualitate sincretică. Din această cauză sexualitatea feminină nu a încetat să-1 preocupe pe Freud, care nu a reuşit să formuleze o ipoteză explicativă definitivă. El îi scria lui Jones: „Problema majoră ce rămîne fără răspuns şi la care eu însumi n-am putut răspunde niciodată în ciuda celor treizeci de ani ai mei de studiu al sufletului feminin este aceasta: ce doreşte femeia?" (Ernest Jones, *La Vie et l'oeuvre de Freud,* voi. II, 1955, p. 445).

Invidia de penis este acel „element fundamental al sexualităţii feminine şi resort al dialecticii sale. Invidia de penis se naşte din descoperirea diferenţei anatomice dintre sexe: fetiţa se simte defavorizată în raport cu băiatul şi doreşte să posede, ca şi el, un penis (complex de castrare); apoi,

această invidie de penis ia în desfăşurarea complexului Oedip două forme derivate: dorinţa de a dobîndi un penis în interior (în primul rînd, sub forma dorinţei de a avea un copil); dorinţa de a se bucura de penis în coit" *(Voc., p.* 205).

La drept vorbind, aceste două forme ale manifestării dorinţei de penis nu au fost explicitate prea mult de Freud, care a insistat mai mult pe formele lor patologice şi/sau sublimate.

Noţiunea de femeie falică derivă de aici: „Femeie fantasmatică, dotată cu falus. O asemenea imagine poate avea două forme principale, după cum femeia este reprezentată fie ca purtătoare a unui falus extern sau a unui atribut falie, fie avînd conservat în interiorul ei falusul masculin" *(Voc.,* p. 151).

Fantasmele acestea ale femeilor sau mamelor falice sînt frecvente. Pentru Freud, acesteia i s-a asociat la bărbat o noţiune de substitut-fetis. în limbaj curent, expresia de femeie falică ar tinde să traducă aspecte masculine, autoritare, fără a ţine cont de fantasmele subiacente. *Falusul* rămîne la nivel simbolic echivalentul penisului, al forţei sale. Feminitatea este dobîndită, după Freud, atunci cînd fata reuşeşte să deplaseze investirile sale oedipiene de la mamă spre tată si cînd se produce o schimbare a zonei erogene de la clitoris spre vagin.

Sexualitatea psihică poate să coincidă sau nu cu anatomia: totul depinde de fantasmele subiacente. De unde provine acea noţiune de ***bisexualitate:*** acele dispoziţii duble, feminine si masculine, proprii oricărei fiinţe umane conform ideilor lui Fliess, acceptate de Freud. Acesta, plecînd de la importanţa biologicului, are unele dificultăţi în a păstra această noţiune, foarte biologică, moştenită tot de la Fliess, a cărei „absenţă" va deveni sursa tuturor insuficienţelor si patologiilor.

în 1931, în articolul „Despre tipurile libidinale" (reluat în *Viaţa sexuală),* Freud distinge trei tipuri libidinale: erotic, obsesional şi narcisic. Eroticul este îndreptat către viaţa sentimentală, încearcă să iubească şi mai ales să fie iubit, în tipul obsesional este preponderent supraeul, la acesta angoasa morală învinge angoasa iubirii. Tipul narcisic manifestă interes pentru autoconservare; eul său dominant elimină tensiunile eu-supraeu; autonom, greu de intimidat, el se afirmă în dorinţa de a iubi mai mult decît de a fi iubit. Tipurile mixte produc amestecuri: erotico-obsesional, erotico-narcisic, narcisico-obsesional, erotico-obsesional-narcisic.

2.10.3. Clinica perversiunilor sexuale

Perversiunile sexuale sînt deja binecunoscute în epoca lui Freud. Havelock-Ellis, Krafft-Ebing (ca să nu ne extindem prea mult) publicaseră operele lor de psihopatologie sexuală. Freud favorizează o descriere orientată mai bine: după alegerea obiectală, după zonele erogene excitate si după mijloacele folosite. El permite de asemenea atenuarea graniţelor dintre „normal" si „anormal". Dimpotrivă, deşi ştie că actul procreării şi actul erotic de plăcere nu sînt sinonime, el menţine o referinţă la normalitate. El introduce de asemenea acea idee a unei homosexualităţi inconştiente generalizate.

Vom studia mai departe semnificaţiile psihopatologice ale perversiunilor, referitor la sexualizare si sexuare (II.3.3.).

Perversiunile sexuale se clasează după:

Alegerea obiectală (prin deformarea imaginii partenerului):

Autocratism. Onanism. Anumite forme de narcisism.

Pedofilie. Gerontofilie. Incest.
Homosexualitate.
Zoofilie.
Fetişism.

Obiectul erotizărilor substitutive (deformări ale actului sexual): Sado-masochismul; erotizare a durerii, algolagnii.

Erotizările privirii: voaiorism, scoptofilii, exhibiţionism.

Grupul celorlalte erotizări: ale funcţiilor digestive, ale gustului (coprofilie); ale urinei şi ale funcţiilor urinare (ondism).

In clinica psihiatrică termenul *perversiune* acoperă, înainte de Freud si după el, şi deviaţii ale instinctului moral (delincventă), social (proxenetismul, de exemplu), ale setei (dipsomanie) etc. Perversiune se raportează şi la *perversitate,* ceea ce evocă prezenţa unui nucleu comportamental cuprinzînd plăcerea de a face rău şi de a provoca suferinţa, pînă la cruzime. *Perversiunile sexuale stnt devieri* „în raport cu actul sexual « normal », definit ca un coit, vizînd obţinerea orgasmului prin penetrarea genitală, cu o persoană de sex opus" *(Voc.,* p. 278).

Devianţele obiectate se caracterizează printr-un orgasm obţinut cu obiecte sexuale neclasice sau anormale. Să reamintim că Freud si psihanaliza conservă noţiunea de normă, ce corespunde raportului sexual „adult", unei „maturităţi", ceea ce implică: depăşirea complexului Oedip, asumarea complexului castrării, renunţarea la incest.

In *autoerotism,* satisfacţiile sînt obţinute pornind de la corpul propriu, fără nici un partener; onanismul, masturbarea fac parte din această categorie; sînt invocate fixaţiile infantile, regresiile, o anume formă de narcisism primar.

Pedofilia, gerontofilia sînt forme unde obiectul căutat se situează printre copii, bătrîni. în formele homosexuale este necesară în plus identitatea sexuală, în incest, obiectul aparţine aceleiaşi constelaţii familiale.

Pentru Freud, *homosexualitatea* este „perversiunea" cea mai frecventă. Invocînd homosexualitatea generalizată a inconştientului, Freud vrea să arate că alegerea erotică este tardivă şi că necesită un moment decizional, o „maturitate". El indică prin aceasta şi un fel de unisexuare sau sexuare parţială, în orice caz, este foarte clar că există un decalaj între anatomia-fiziologia procreatoare si alegerea sentimentală înainte ca pulsiunile să capete o organizare adecvată a plăcerii. Dezvoltarea eului permite ulterior alegerea obiectală; această alegere este homo- sau heterosexuală, căci sexualitatea nu este „normală" prin ea însăşi. Alegerile homosexuale masculine sau feminine implică la rîndul lor necesitatea de a-şi putea asuma dubla schimbare: erotico-sexuală si sentimentală pentru a atinge, în aceste modalităţi ale plăcerii, o satisfacţie minimă. Freud ar fi înclinat să creadă că este necesară o organizare plenară a stadiului genital.

Zoofiliile sînt fixaţii pe animale. *Fetişismul* necesită obiecte substitute (încălţări, obiecte vestimentare): substitute fantasmate ale falusului presupus la mamă. *Erotizările mijloacelor de înlocuire* sau ale mijloacelor complementare sînt nenumărate. Ele se pot adăuga conduitelor sexuale asa-zis „normale" sau parţiale (favorizînd o anume parte a corpului, privilegiind o anume zonă erogena) sau, dimpotrivă, pot să realizeze în ele însele plăcerea aşteptată. Privirea capătă o adevărată erotizare culturală: a vedea, a fi văzut (voaiorism, scoptofilii, exhibări).

Masochismul si sadismul, asociate, separate, se regăsesc în centrul psihanalizei si în toate conduitele

psihopatologice. Sadismul este legat de agresiunea orientată spre altcineva, de impulsul de rapacitate, de activitatea de penetrarea falică, de masculinitate şi de stadiul falico-anal, de canibalismul oral. Masochismul este inversul acestuia: pasivitate, castrare, lipsă, privare, poziţii depresive, durerea suportată de propria persoană şi aplicată tot ei (anxietate, obsesii, fobii), durerea aplicată prin altul, durerea provocată de conduite care vizează obţinerea aplicării unor pedepse. Se observă aria vastă unde pulsionalul freudian şi non-pulsionalul pur vor putea schimba puncte de vedere contradictorii. Să încercăm să situăm mai bine punctul de vedere al lui Freud.

Masochism. Termen creat de Krafft-Ebing pornind de la numele scriitorului austriac Sacher-Masoch, în opera căruia găsim o atracţie pentru durere (cf. *Acea Venus cu blană,* 1870)'. în psihanaliză este denumit şi „perversiune sexuală în care satisfacţia e legată de suferinţa sau umilirea suferită de subiect" *(Voc., p.* 227). Manifestările clinice sînt diverse, printre care: durere fizică prin înţepare, lovire, flagelare, umiliri morale, atitudini de supunere însoţite (sau nu) de pedeapsă corporală.

Poziţia lui Freud a variat. Faţă de sistemul plăcere-neplăcere, perversiunea masochistă este refuzul plăcerii obişnuite, inversarea tendinţelor si dezvoltarea unei autoagresivităţi însoţite de căutarea umilirii, a culpabilităţii, a eşecului, a pedepsei. Masochismul *moral* se poate explica relativ uşor. Masochismul *erogen* radicalizează legătura plăcere-durere: inversiune care traduce fixaţiile si/sau regresiile libidoului rămas prizonier al complexului Oedip nedepăşit. Freud, după 1920, va admite o dată cu pulsiunea de moarte un masochism primar, originar, fixat pe un supraeu exce-

[1] Cf. Gilles Deleuze, *Presenration de Sacher-Masoch* (cu textul original al lucrării *Acea Venus cu blană),* ed. de Minuit, Paris, 1967 (n.a.).

siv, căruia relaţiile de obiect (relaţiile parentale primare) îi pot adăuga o greutate specifică pentru ca durerea să devină finalitatea directă sau indirectă, sub formă de „dinamism de eşec", de „nevroză de abandon", de sentiment al greşelii, de univers al culpabilităţii. Vom defini toţi aceşti termeni puţin mai departe. Să nu uităm că problema pulsiunii de moarte originară nu a fost acceptată de toată lumea.

Mai rămîne problema delicată a *masochismului feminin.* Freud a desemnat prin „masochismul femeii" esenţa însăşi a femininului, incluzînd caracterele de acceptare, de primire, de pasivitate, de receptivitate si, de asemenea, de supunere. Acest masochism este în realitate bisexual. Feminitatea, pe de altă parte, nu este asimilată masochismului de mulţi psihanalişti, printre care E. Jones si cei din şcoala americană (cf. Karen Horney, de exemplu).

Sadism. Perversiune sexuală izolată de Krafft-Ebing, după opera Marchizului de Sade, ai cărui eroi obţin plăcerea sexuală, orgasmul — cu sau fără penetrare — prin suferinţele fizice si/sau morale provocate partenerilor. Pentru Laplanche şi Pontalis sadismul este acea „perversiune sexuală în care plăcerea este legată de suferinţa sau umilirea produse unei alte persoane" *(Voc.,* p. 378). Noţiunea de cruzime îi este ataşată. Agresivitatea, violenţa, conduitele de dominare şi de exerciţiu al puterii fac parte din tabloul său clinic.

Sado-masochismul a fost considerat de Freud (încă din 1905 : în *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii)* ca fiind două laturi ale aceleiaşi perversiuni: forma activă sau sadică şi forma pasivă sau masochistă. Cele două laturi alternează la acelaşi individ. Acest cuplu, simetric sau complementar, leagă cele două perversiuni în evoluţia si în manifestările lor: sînt regăsite în conflictele intersubiective (dominare - supunere) şi în intrapersonalitate, în căutarea alternată a autopedepsirii şi a triumfului.

în „Pulsiuni şi destin al pulsiunilor" (1915) Freud consideră sadismul ca fiind primar, asimilîndu-1 agresivităţii. Masochismul este o returnare[1], o inversare a activităţii în pasivitatea plăcerii si satisfacţie prin durere. Articularea sadismului şi masochismului în domeniul fantasmelor a fost analizată pe larg de Freud în „Un copil este bătut" (1919). După 1920, pulsiunile de distrugere şi de moarte vor recunoaşte masochismului rădăcini mai profunde.

Să semnalăm poziţia lui Gilles Deleuze (1967), pentru care masochismul şi sadismul corespund unor orientări autonome, fără a fi în mod obligatoriu reversibile. Poziţie non-biologică, în care culturalul si juridicul, socialul, artisticul fac din masochism o întreagă lume (cu tehnicile, efectele sale), alta decît un simplu complement sau contrariu al sadismului.

2.10.4. Nevrozele

„Afecţiuni psihogene în care simptomele sînt expresia simbolică a unui conflict psihic avîndu-si rădăcinile în istoria infantilă a subiectului şi realizînd compromisuri între dorinţă si apărare" *(Voc.,* p. 244).

Termenul de nevroză a fost folosit de W. Cullent în 1777. în secolul al XlX-lea noţiunea de nevroză a suferit unele transformări. Am putea spune că tulburările psihopatologice se pot distribui nosografic în patru registre: nevrozele (isterie, nevroză obsesională, neurastenie); psihozele (psihoză maniaco-depresivă, schizofrenie, deliruri); tulburări ale corpului de tip psihosomatic şi nevroze de organ; psihopatii: tulburări ale personalităţii organizate (vechi dezechilibre, constituţii psihopatice, tulburări ale caracterului...).

[1] Noţiuni reluate de S. Nacht, *Le **Masochism,*** 1938, ed. a 4-a, 1976 (n. a.).

în fine, un al cincilea registru ar privi *stările deficitare,* de origine strict organică, demenţele si arierările. în această lucrare nu va fi vorba de aceste stări, ce fac parte dintr-o psihopatologie neurologică.

începînd din 1895 — 1900, Freud încearcă să pună în evidenţă motivarea psihogenă, sexuală, a nevrozelor; să renunţe la orice idee de organicitate; să pună şi fundamentele unei terapii psihice eficace. El separă *nevrozele actuale* de *psihonevroze.* Nevrozele actuale sînt, din punct de vedere etiologic si patogen, cauzate de dezordini sexuale actuale si nu de conflicte infantile uitate. Exemplul cel mai bun este aici neurastenia (concept ce va fi ulterior divizat în tulburări psihosomatice şi în nevroza de angoasă). Simptomele actuale sînt legate de satisfacţii sexuale insuficiente sau frustrate (rol, descris de Freud, al coitului întrerupt, al masturbărilor excesive sau insuficiente), de plăceri contrariate... Excese de excitare sau substimulări, autointoxicaţii posibile prin absenţa descărcării excitaţiilor sexuale sau prin descărcări prea rapide, prea inadecvate (masturbări). *Nevrozele actuale* (neurastenia, nevroza de angoasă, ipohondria) sînt opuse *nevrozelor de transfer,* adică „transferate", din moment ce conflictele sînt localizate în trecut si reapar în actual: aceste nevroze sînt susceptibile de a trage folos dintr-o psihanaliză — crede Freud la vremea aceea — întrucît un conflict ascuns, necunoscut trebuie să fie descoperit. (El îşi va schimba curînd părerea... pentru a gîndi că toate nevrozele se articulează pe conflicte subiacente, ca si psihozele de altfel: orice afecţiune psihopatologică — non-organică — va fi deci susceptibilă de a trage foloase dintr-o psihanaliză...)

Ni se pare indispensabil să reţinem aici anumite definiţii:

Psihonevroză: „termen folosit de Freud pentru a caracteriza, în opoziţia lor cu nevrozele actuale, afecţiunile psihice

în care simptomele sînt expresia unică a conflictelor infantile, adică nevrozele de transfer si nevrozele narcisice"... „Cînd Freud vorbeşte de psihonevroză, el pune accentul pe psihogeneza afecţiunilor respective... (adică) pentru a o opune termenului de nevroze actuale" *(Voc., p.* 317).

Psihonevroză nu este sinonimă cu nevroza. Freud include aici psihonevrozele denumite narcisice: schizofrenia, psihoza maniaco-depresivă. Se va impune o distincţie mai bună.

Psihonevroză de apărare: „termen folosit de Freud în anii 1894— 1896 pentru a desemna un anumit număr de afecţiuni psihonevrotice (isterie, fobie, obsesii, anumite psihoze), punînd în evidenţă rolul conflictului defensiv descoperit la început în isterie. O dată admisă ideea că în orice psihonevroză apărarea are o funcţie esenţială, termenul de psihonevroză de apărare, care se justifică prin valoarea sa euristică, dispare, în favoarea celui de psihonevroză" *(Voc., p.* 318).

Observăm aceste tatonări de început ale lui Freud, pentru a se dezbăra de definiţiile tradiţionale si pentru a-şi insera propriile noţiuni, printre care cea de *apărare* va fi oarecum definitivă.

Să vedem acum *nevrozele,* formele lor şi modalităţile clinice:

Neurastenia: „Afecţiune descrisă de medicul american George Beard (1839-1883), care presupune un tablou clinic centrat pe oboseală fizică de origine « nervoasă » şi care cuprinde simptome din registrele cele mai diverse. Freud a subliniat printre primii extensiunea prea mare acordată acestui sindrom, la care trebuie, în parte, să se renunţe în favoarea unor entităţi clinice. In plus, el nu mai menţine neurastenia ca nevroză autonomă; o caracterizează prin impresia de oboseală fizică (dureri de cap, dispepsie, constipaţie, parestezii spinale, sărăcirea activităţii sexuale). El o plasează în cadrul nevrozelor actuale, alături de nevroza de angoasă, şi îi caută etiologia într-o funcţionare sexuală incapabilă să rezolve în mod adecvat tensiunea libidinală (masturbaţie)" *(Voc.,* p. 241).

Această „slăbiciune nervoasă" (de unde unii vor deriva termenul de „nevropatie", complet impropriu) va pierde teren în mod progresiv. Tabloul său clinic cuprinde simptome care vor fi legate fie de isterie, fie de diversele psihosomatici, somatizări si nevroze de organ si, în fine, de ceea ce, creată de Freud, va deveni singura şi veritabila nevroză actuală: nevroza de angoasă.

Nevroză de angoasă: „Tip de boală pe care Freud a izolat-o şi a diferenţiat-o: a) din punct de vedere simptomatologie, de neurastenie, prin predominanţa angoasei (aşteptare anxioasă cronică, acces de angoasă sau echivalente somatice ale acesteia); b) din punct de vedere etiologic, de isterie: nevroza de angoasă este o formă de nevroză actuală caracterizată în mod specific prin acumularea unei excitaţii sexuale care se transformă direct în simptom, fără mediere psihică" *(Voc.,* p. 249).

Isteria: „Maladia isterică este foarte veche. Fără a intra în istoria sa nosografică, foarte complexă, să reţinem că Freud distingea *isteriile de angoasă* (însoţite mai ales de fobii: fricile) si *isteria de conversie* sau *isteria adevărată."*

„Isteria de conversie, în care conflictul psihic este *simbolizat* prin simptome corporale dintre cele mai diverse, paroxistice (exemplu: criză emoţională sau teatralism) sau mai durabile (exemplu: anestezii, paralizii isterice, senzaţie de globus histericus etc.)... Specificitatea isteriei este căutată în prevalenta unui anumit tip de mecanisme (mai ales refularea, deseori manifestă), în emergenţa conflictului oedipian care se desfăşoară predominant în registrele libidinale *falie* şi *orar (Voc.,* p. 207).

Nevroza isterică şi nevroza obsesională sînt deci cele două mari tipuri de nevroză (de transfer), în care conflictele infantile dovedesc o fixaţie-regresie la stadiile oral şi falie pentru isterie si la stadiul anal pentru obsesii.

Fobiile si organizările nevrotice fobice vor fi separate de nevroza obsesională, deoarece organizarea afectivo-sexuală se situează în stadiul falie.

Isteria de angoasă ca şi isteria de organ sînt forme intermediare. In isteria de angoasă fobiile colcăie. Ea va fi legată de nevroza fobică. în isteria de organ somatizările sînt regula: ea va fi legată fie de isterie pur si simplu, fie de psihosomaticile extensive (întrucît sînt susceptibile să absoarbă toate tulburările asa-numite funcţionale, non-organice într-un mod evident).

Freud a mai folosit si alţi termeni pe care se cuvine să îi amintim:

Isteria de conversie: „formă de isterie care se caracterizează prin prevalenta simptomelor de conversie... fără nici o angoasă..." *(Voc.,* pp. 209-210).

Iar cînd este însoţită de simptome somatizate, aparent corporale şi organice:

Isteria de apărare: „delimitată de alte două forme de isterie: isteria hipnoidă şi isteria de retenţie; ea se individualizează prin activitatea de apărare pe care subiectul o exercită contra reprezentărilor susceptibile să provoace afecte neplăcute" *(Voc.,* pp. 208-209).

Isteria de retenţie: „delimitată de Freud şi Breuer în anii 1894—1895; patogenia ei se caracterizează prin faptul că afectele, mai ales sub acţiunea circumstanţelor exterioare defavorabile, n-au putut fi exprimate prin abreacţie" *(Voc., p.* 210).

Isteria hipnoidă: termen provenind de la Breuer pentru a desemna acele stări nevrotice apropiate de stările hipnoide (vecine situaţiilor de hipnoză sau crepusculare). Momente de *absenţă a stării de veghe,* secunde în cursul cărora percepţiile-senzaţii nu sînt integrate (cf. *Voc., p.* 415).

Am putea evoca şi noţiunea de zonă histerogenă:

„O anumită zonă a corpului despre care Charcot şi, apoi, Freud au arătat că este, în anumite cazuri de isterie de conversie, sediul unor fenomene senzitive deosebite; calificată de bolnav ca dureroasă, această regiune se dovedeşte a fi investită libidinal, excitarea sa provocînd reacţii apropi-

aţe de cele ce însoţesc plăcerea sexuală şi putînd merge pînă la criza isterică... Zona histerogenă este deci o regiune a corpului devenită erogenă" *(Voc.,* p. 461).

Nevroză obsesională *(Zwangsneurose).* „Se exprimă prin simptome numite *compulsive:* idei obsedante, compulsie la comiterea de acte indezirabile, lupta contra acestor gînduri şi tendinţe, ritualuri de exorcizare etc. si printr-un mod de gîndire definit mai ales prin ruminaţie mentală, îndoială, scrupule şi ducînd la inhibiţii... fixaţie la stadiul anal... relaţie sado-masochistă interiorizată sub forma tensiunii dintre eu şi supraeu" *(Voc.,* p. 259).
Izolată de Freud în 1894, nevroza obsesională permite stabilirea de raporturi între trăsăturile „compulsionale" si fixarea-regresie la stadiul anal: structură care condiţionează lupta obsesională însăşi. Caracterul anal al formaţiunilor reacţionale este dublat de o ambivalenţă a pulsiunilor. Mecanismele dominante de apărare au la bază: izolare, anulare retroactivă, deplasare a afectelor. Este o nevroză gravă, de foarte lungă durată. Cura psihanalitică este în acest caz interminabilă... Evoluţia către formaţiuni psihotice ireversibile nu este niciodată exclusă. Structurile obsesionale îşi trag rădăcinile dintr-o fixare dublată de o regresie repetitivă de tip anal, care revine continuu asupra ei înseşi pentru a amplifica iar şi iar tipologia compulsională.

Nevroza fobică a fost izolată de nevroza obsesională, pentru că fobiile sînt structurate în jurul unei faze falice. Pronosticul său este mai bun. Fobiile sînt legate de angoase care se reactualizează, relansîndu-se în acelaşi timp în procesul repetitiv anxiogen. Curele psihanalitice sînt în acest caz mai eficace. Fără îndoială, reprezintă cea mai bună indicaţie.

Alături de aceste nevroze mari se mai folosesc numeroase apelative nevrotice, din care evocăm aici esenţialul pentru a introduce un diagnosatic diferenţial şi a separa „nevrozele structurate" de „nevrozele-simptom accesorii".

Nevroză traumatică: „Tip de nevroză în care apariţia simptomelor este consecutivă unui şoc emoţional, legat, în genere, de o situaţie în care subiectul şi-a simţit viaţa ameninţată... Criză anxioasă paroxistică, ce poate provoca stări de agitaţie, de stupoare sau de confuzie mentală"... Traumatismul (care revine sub formă de retrăire a evenimentului traumatizant, coşmar repetitiv, tulburări de somn...) apare ca o tentativă de a „lega" şi a provoca abreacţia „traumei" *(Voc., p.* 260).

Acestea sînt nevroze emoţionale, la care pot urma — după un interval liber sau fază de latenţă — nevroze post-traumatice care se organizează — timpul ajutînd aici — ca nişte nevroze adevărate. Rămîne deschisă problema de a şti dacă un fond prenevrotic, structurînd personalitatea în care se dezvoltă aceste tablouri clinice, nu predispune cumva la izbucnirea lor. Poziţiile variază. Soluţia clară va veni atunci cînd problema banilor — de revendicare financiară sau acordare de indemnizaţii — va fi îndepărtată. Trebuie să ne păstrăm aprecierile.

Nevroză narcisică. Freud desemna prin acest termen acele stări psihiatrice caracterizate prin retragerea libidoului la nivelul eului. Acest grup desemnează ansamblul psihozelor funcţionale (sau productive) (cf. *Voc.,* p. 258).

Nevroză mixtă. Denumire dată de Freud anumitor stări psihopatologice cu simptome de origine diversă. Acest termen, ca şi cel de psihonevroză, tinde să dispară pe măsură ce diagnosticele devin mai pragmatice şi sînt mai bine ancorate în structurarea lor afectivo-sexuală.

Nevroze de transfer. Freud Ie opune nevrozelor actuale dar şi nevrozelor narcisice. Aici se înscriu isteria de angoasă si de conversie, nevroza obsesională (şi fobică). Conflictul ascuns, inconştient poate fi abordat în timpul curei psihanalitice.

Sub numele de nevroză de transfer, Freud mai înţelege: „în teoria curei psihanalitice, nevroză artificială în cadrul căreia tind să se organizeze nevrozele de transfer. Ea se constituie în jurul relaţiei cu analistul; este o reeditare a nevrozei clinice; elucidarea ei conduce la descoperirea nevrozei infantile" *(Voc., p.* 255).

Nevroză de eşec *(Misserfolgsneurose):* „Termen introdus de Rene Laforgue şi avînd o accepţie foarte largă: desemnează structura psihologică a unei întregi game de subiecţi, de la cei care par în general responsabili de propria lor nenorocire, pînă la cei care nu pot suporta să obţină tocmai ceea ce îşi doresc mai intens" *(Voc.,* p. 253). Ar fi cazul să legăm această nevroză de sindroamele dinamismului de eşec, toate acele situaţii în care subiecţii, în mod inconştient, îşi impun frustrări sau piedici pentru a introduce un ecran care îi îndepărtează de satisfacţii — aparent — aşteptate (si dorite). Aceste frustrări interne sînt tot atîtea baraje impuse de supraeu.

Nevroze de destin. „Desemnează o formă de existenţă caracterizată prin revenirea periodică a unor înlănţuiri identice de evenimente, de obicei nefericite, înlănţuiri la care subiectul pare să fie supus ca la o fatalitate exterioară, deşi, din punct de vedere psihanalitic, mecanismele trebuie căutate în inconştient si, în mod special, în compulsia la repetiţie" *(Voc., p.* 253).

Nevroză de abandon *(Verlassenheitsneurose).* „Termen introdus de psihanaliştii elveţieni (Charles Odier, Germaine Gueux) pentru a desemna un tablou clinic în care predomină angoasa de abandon şi nevoia de siguranţă. Este vorba de o nevroză a cărei etiologic este preoedipiană. Ea nu corespunde neapărat unei abandonări suferite în copilărie. Subiecţii care prezintă această nevroză sînt numiţi « abandonici »" *(Voc.,* p. 248).

Nevroză de caracter. „Tip de nevroză în care conflictul defensiv nu se traduce prin formarea de simptome izolabile în mod clar, ci prin trăsături de caracter, tipuri de comportament, chiar printr-o organizare patologică a ansamblului personalităţii" *(Voc.,* p. 251).

Nevroză familială. Desemnează „faptul că, într-o familie dată, nevrozele individuale se completează, se condiţionează reciproc, punînd în evidenţă influenţa patogenă pe care o poate exercita asupra copiilor structura familială şi, în primul rînd, cea a cuplului parental" *(Voc., p.* 256). Acest apelativ a fost utilizat mai ales de către psihanaliştii francezi, urmîndu-1 pe Rene Laforgue.

Orice clinică psihopatologică de structură psihanalitică este tributară principiului însuşi de *Alegere a nevrozei:* „Cum şi de ce procese generale care explică formarea nevrozei (de exemplu, conflictul defensiv) se specifică în organizări nevrotice suficient de diferite ca pe baza lor să poată fi stabilită o nosografie?" Autorii *Vocabularului* (p. 38) se întreabă cum de este rezervat un loc pentru „alegere" într-un determinism aşa cum este cel al psihanalizei. Bineînţeles, nu este vorba de a alege între două posibilităţi, ci de a reproduce — poate — relaţia copilului cu mama-doică. Tot atîtea întrebări deschise...

2.10.5. Psihozele

Aceste organizări psihiatrice durabile, caracterizate de perturbări ale înseşi structurii personalităţii angajate în procesul psihotic, se traduc printr-o transformare a relaţiilor faţă de realitatea exterioară. S-a vorbit despre o „pierdere a realităţii". Este evident că, dimpotrivă, este vorba de o prea mare interpenetrare cu realitatea, dar *realitatea psihoticului este întotdeauna cea pe care el o deţine.* Eul este în ruptură cu realitatea exogenă, dar eul reelaborează o realitate a sa proprie, pentru ca ea să corespundă apelurilor sinelui. Astfel maniile, melancoliile sau psihozele maniaco-depresive, sub forma lor tristă sau euforică, precum si schizofreniile sau stările disociative sau discordante sînt tot atîtea creaţii invadate într-un mod mai mult sau mai puţin evident de deliruri (de structură paranoică, paranoidă sau parafrenică).

Pentru Freud, actualizat de Lacan, psihozele se supun unui proces de forcludere: renunţare primordială la semnificantul falie fundamental care, exclus si respins (forclus), scapă simbolicii inconştientului. Semni-

ficanţii respinşi (forcluşi) se reîntorc chiar la sînul unui real „imaginat" în fenomenele halucinatorii. Aceste structurări ar explica importanţa intrapresiunilor pulsiunii de moarte în *melancolii;* sau forţele de *dislocare* ale *schizofreniilor* supuse la intra-şi-extra presiuni (forcludere + refulare respinsă ea însăşi); scăpările *maniilor,* un fel de răspuns ultim la presiunile angoasei intropresive; în fine, hazardul *delirurilor,* sau jocul proiecţiilor, al fantasmărilor, se prinde în procesul forcluderii pentru a reapărea în travaliul *halucinaţiilor.* Poziţii adesea post-freudiene, căci Freud însuşi a văzut puţini pacienţi psihotici. Cazul său Schreber este un comentariu despre paranoia pornind de la memorii publicate.

2.11. Cura psihanalitică freudiană

Comunicîndu-i lui Freud, în 1882, povestea clinică despre Anna O..., Joseph Breuer impulsiona o orientare psihologică al cărei viitor nu-1 putea ghici. Pornind de la hipnoză, trecînd prin sugestia hipnotică, peste metodele cathartice, urma să se instaureze psihanaliza, aşa cum o cunoaştem astăzi.

Toate psihoterapiile contemporane sînt derivate din hipnoză, înţelegem prin hipnoză o stare de somn parţial, produsă artificial, în timpul căreia subiectul rămîne capabil să se supună anumitor sugestii făcute de hipnotizator. Acest somn hipnotic este diferit de somnul obişnuit întrucît percepţiile rămîn posibile, ca si atenţia si anumite acţiuni. De altfel, ştim acum că ritmurile electroencefalogramei sînt identice celor din starea de veghe. Este vorba, cum spunea Freud, de „o paralizie a voinţei". Din această amorţire a vigilenţei au plecat intervenţiile terapeutice orientate către reînvierea urmelor mnezice aparent uitate.

Metoda cathartică, direct inspirată din hipnoza sugestivă, vizează obţinerea unei purificări: o purgaţie care să descarce afectele patogene (adică susceptibile să producă maladia sau tulburările care aduc subiectul la consultaţie). Cuvîntul *catharsis* vine din greacă, este împrumutat de la Aristotel, care credea că tragediile erau eficace prin explozia pasională şi emoţională pe care o provocau la spectatori. Efectul obţinut este cel al unei *abreacţii,* adică al unei descărcări emoţionale prin care subiectul se eliberează de afectul ataşat amintirii unui eveniment traumatic. Debarasîndu-se de efectul introiectat (adică introdus si încorporat în el însuşi, fără voia sa), abreacţia cathartică viza obţinerea unei eliberări. Dar subiecţii rezistă, se apără, pun problematica de acum înainte deschisă a conversiei şi a curei psihanalitice propriu-zise.

Să definim **rezistenţa** : „în cadrul terapiei psihanalitice, tot ceea ce în acţiunile şi cuvintele analizatului se opune accesului acestuia la propriul inconştient este numit rezistenţă" (Vor., p. 375).

Rezistenţa este ceea ce împiedică evoluţia terapeutică : un fel de greutate datorită căreia ceea ce este deja acolo se conservă, durează din *cama* unei anumite forţe de inerţie. Printre altele, rezistenţa este si o forţă care tinde să se opună ei înseşi si prin aceasta terapiei, acţiunii altcuiva.

Freud a făcut un progres decisiv recurgînd la metoda asociaţiilor libere sau la libera asociaţie. Aceasta s-a produs între 1892 şi 1898. L-a influenţat aici şi propria sa autoanaliză.

„Metodă care constă în a exprima fără discriminare toate gîndurile care vin în minte, fie plecînd de la un element dat (cuvînt, imagine, număr, imaginea unui vis, o reprezentare oarecare), fie în mod spontan" *(Voc.,* p. 63).

Asociaţia liberă va deveni *regula de aur a oricărui psihanalist:* „a spune totul" pentru analizant. Freud a

observat foarte curînd că *ceea ce era important aici era de a spune totul,* indiferent care erau cuvintele sau imaginile ce veneau în mintea subiectului. Caracterul lor ridicol, insignifiant, aparent lipsit de importanţă sau dimpotrivă dificil de verbalizat, nimic nu trebuia să împiedice pacientul de la această *obligaţie* a sa de a fi expus totul, în ceea ce îl priveşte, pacientul trebuia să fie sigur că analistul său îl ascultă atent şi neutru, adică fără a-1 judeca sau a interveni într-un mod negativ în derularea fluxului verbal al discursului său. Aceste date sînt dobîndite foarte repede, de îndată ce cura se îndepărtează de hipnoză mai întîi, de abreacţia-cathartică simplă ulterior.

Aceste directive se bazează pe două supoziţii: a asociaţiei înseşi si a atenţiei flotante.

Asociaţia „desemnează orice legătură între două sau mai multe elemente psihice a căror serie constituie un lanţ asociativ... (si mai este) ansamblul materialului verbalizat în cursul şedinţei" *(Voc.,* p. 61).

Importanţa „ideilor care vin din ele însele" a fost înţeleasă rapid de către Freud. în practica freudiană raporturile cu asociaţionismul clasic sînt puţin explicitate. Freud a dorit să vadă în cuvinte reprezentanţi ai punctelor pulsionale ascunse în inconştient. El nu va recunoaşte aceasta decît prin 1923, şi încă nu în mod explicit.

Autoanaliza forţase fără îndoială barierele hipnozei, ale sugestiei hipnotice, ale abreacţiei, ale catharsis-ului.

Ea este „investigarea de sine făcută de propria persoană într-un mod mai mult sau mai puţin sistematic şi care recurge la anumite procedee ale metodei psihanalitice — asociere liberă, analiză a viselor, interpretare de conduită etc." *(Voc.,* p. 66).

Freud se supune la autoanaliză si inventează sau reinventează metoda. De aici va ieşi psihanaliza aşa

cum o cunoaştem astăzi. De altfel Freud şi-a menţinut întotdeauna această convingere fermă că nici o psihanaliză didactică nu trebuia să dispenseze pe nimeni de a-şi continua în adîncul propriei persoane o veritabilă şi inepuizabilă autoanaliză.

Ascultarea altcuiva vorbind în asociaţie liberă necesită o atitudine de dublă atenţie, atenţia voluntară şi atenţia flotantă:

„Mod în care, după Freud, analistul trebuie să-1 asculte pe analizat [analizant]: el nu trebuie să privilegieze *a priori* nici un element din discursul acestuia, ceea ce presupune ca el să-şi lase propria activitate inconştientă să funcţioneze în modul cel mai liber posibil si să suspende motivaţiile ce orientează în mod obişnuit atenţia. Această recomandare tehnică reprezintă corespondentul regulii de asociere liberă propusă analizatului" *(Voc.,* p. 64).

Este vorba de a suprima orice atenţie forţată sau dirijată: ceea ce este, fără îndoială, una din dificultăţile majore ale meseriei[1]. Să explicăm noţiunea şi istoricul psihanalizei didactice:

„Psihanaliză pe care o urmează cel care se dedică exercitării profesiei de psihanalist şi care constituie elementul principal al formării sale... Valoarea formativă a unei analize personale este recunoscută mai clar în « îndrumări pentru medici cu privire la tratamentul psihanalitic»... Analistul trebuie să fie capabil să comunice mai liber cu propriul inconştient (pentru a putea)... să-şi îndrepte propriul inconştient către inconştientul bolnavului... Freud aduce un omagiu şcolii de la Ziirich pentru a fi instituit cerinţa ca oricine doreşte să practice analiza asupra altora trebuie mai întîi să se supună el însuşi analizei cuiva experi-

[1] Freud a precizat în mai multe articole regulile de urmat în materie de psihanaliză. Regăsim aceste texte în culegerea *De la technique psychanalytique* (Paris, 1953) şi în *Abrege de psychanalyse* (1938), traduse de Anna Berman, secretară a d-nei Mărie Bonaparte, instigatoare a expansiunii lui Freud în Franţa. Din aceste texte şi din tradiţiile care şi-au stabilizat obiceiurile, putem extrage liniile generale ce fixează derularea terapiilor psihanalitice (n.a.).

mentat... Condiţia analizei didactice pentru orice analist a fost statuată... în 1922. Se pare că cel care a contribuit cel mai mult la punerea în valoare a funcţiei analizei didactice a fost Ferenczi" *(Voc., p.* 51).

De atunci au avut loc numeroase discuţii, adesea pasionate, privind tehnica psihanalitică, precum si psihanaliza aplicată de ne-medici, sau durata şedinţelor (între treizeci şi cincizeci de minute, şedinţele „scurte" tinzînd să aibă cîstig de cauză)... Incepînd din anii '50, Lacan a putut ilustra aceste schimbări în Franţa... Avem aici de-a face cu probleme de „bucătărie psihanalitico-tehnică", unde prerogativele financiare nu sînt deloc inocente.. .Mutaţiile în chiar interiorul curei ar putea descrie trei faze:

1. Re-găsirea „programului" ce determinase trauma, ruptura, si se interpusese între trecutul refulat si prezent.

2. După această fază, unde important era ceea ce condiţiona refularea, faza următoare a fost cea a „curăţării", importantă fiind aici eliberarea de ceea ce implica frustrări, complexe si represiuni: aspectul cathartic al abreacţiei era încă în prim-plan în acest stadiu, chiar dacă acel „catharsis" nu era acelaşi pentru toată lumea.

3. în fine, venea faza (de lungă durată) a transfe rului.

Freud a înţeles că ceea ce era important nu era atît ceea ce se spunea, eventual se inventa din tot felul de bucăţele în cursul asociaţiei libere, ci relaţia foarte specială care se stabilea între analizant şi analist: transferul cu al său dublu versant „pentru", de la analizant către analist si în sens „contrar", de la analist către analizant. Efectele transferului si ale contratransferului par a trece de acum înainte în prim-plan. Totul depinde de actualizarea afectelor, a dorinţelor inconştiente: este aici — pentru Freud — o repetiţie a

prototipurilor infantile... *Vocabularul precizează:* „în mod clasic, transferul este recunoscut ca terenul pe care se desfăşoară problematica unei cure psihanalitice, instalarea, modalităţile, interpretarea şi rezolvarea sa caracterizînd-o pe aceasta" (p. 437).

Aspectele tehnice ale curei sînt cunoscute de toată lumea. Poziţia culcată a analizantului pe un divan. Poziţia aşezată a analistului, pe un fotoliu, la adăpost de vederea analizantului. Aceste poziţii au fost alese si recomandate de Freud pentru ca analizantul să se bucure de cît mai multă autonomie cu putinţă, ca să poată spune tot ceea ce are de spus, fără a fi tulburat de privirea analistului. Tăcerea analistului este mai greu de explicat: se ştie că Freud vorbea cu plăcere, că el comenta cu analizanţii găselniţele acestora... Exemplul descris de Mărie Bonaparte, remarcile lui Jones o demonstrează destul de bine. Apoi, începînd din 1920 (mai ales după ce a fost operat de cancer al maxilarului) n-a mai fost pentru el la fel de uşor să vorbească, aşa încît n-a mai făcut decît psihanalize neterapeutice, cu persoane venite de peste tot, din SUA mai ales, care uneori îl plictiseau. Şi Freud devine din ce în ce mai tăcut. Şi ortodoxia tace la rîndul său, păstrează tăcerea, iar la nevoie o preconizează[1]. Cu siguranţă că tăcerea este necesară, pentru a nu viola asocierile verbale ale analizanţilor si a lăsa toată libertatea derivelor si variaţiilor acestora... Freud a propus, dintr-un alt punct de vedere, desigur înrudit, dar diferit, regula de abstinenţă.

> *Vocabularul* spune: „Regulă a practicii analitice conform căreia cura trebuie condusă astfel încît pacientul să găsească cît mai puţine satisfacţii substitutive pentru simp-

[1] Vezi pe acest subiect Octav Mannoni, *(^a n'empeche pas d'exi.t-ter,* Seuil, Paris, 1982 (n.a.)-

tomele sale. Ea implică pentru analist principiul de a nu accepta satisfacerea cererilor pacientului şi îndeplinirea efectivă a rolurilor pe care acesta tinde să şi le impună, în anumite cazuri si în anumite momente ale curei, regula de abstinenţă poate fi precizată în consemne referitoare la comportamente repetitive ale subiectului care împiedică travaliul de rememorare şi elaborare" *(Voc.,* p. 26).

împotriva acestui principiu, unii, printre care Ferenczi, prin atitudinile lor de activare fantasmatică, intervenţiile lor, propunerile de tehnici active (traduceri în act şi/sau manifestări de afect) au mers sau merg încă spre transferuri cu mai multă partajare. Fundamentele teoretizate pornesc de la procedeul ce vizează o participare optimizată la confuzia pacienţilor, pe cînd Freud era convins că această confuzie era necesară pentru a se vindeca.

Astfel se conturează încet-încet o evoluţie, care deplasează punctul de impact al refulatului. In loc să aştepte revenirea urmei, a amintirii, a trecutului, în loc să se plaseze în aşteptarea refulatului, lucrurile se petrec *ca şi cum asocierea — din ce în ce mai liberă — şi transferul ar merge înaintea refulatului şi, într-un fel, l-ar reconstrui...* de altfel, în explozia contemporană, multe forme de abordare analitică au mers în acest sens. Freud simţise, pe cînd scria „Analiză terminabilă, analiză interminabilă", că fluxul nu curgea aşa cum îl prevăzuse el... Că nu era de ajuns să ,,deblochezi", ci mai trebuia să şi re-construieşti, dacă nu să *construieşti,* pur şi simplu. Chestiuni rămase încă deschise, modificate în fiecare zi de surprizele rezultatelor curelor, a căror desfăşurare exactă este de altfel greu de cunoscut, cu toate hazardurile, devianţele lor. Durata curelor, modalităţile lor de execuţie au făcut (fac) obiectul multor confruntări.

Să ne păstrăm această certitudine că o dată cu Freud a devenit posibil să abordăm umanul pe ambele sale laturi: conştientă şi inconştientă.

3. Pentru o critică psihanalitică

Freud a marcat începutul unei cotituri în ştiinţele umane şi în perspectivele antropogenetice. Specificitatea erei psihanalitice nu este legată doar de noţiunile de inconştient şi de pulsiune. După ce am parcurs etapele evoluţiei practice şi teoretice, trebuie acum să arătăm situaţiile-cheie care fac din psihanaliză o adevărată „critică". Punctul de legătură cu Kant nu este întîmplător: revoluţia kantiană, ca si revoluţia psihanalitică mai tîrziu au fost taxate drept „coperniciene", pentru a semnala mai bine caracterul lor inevitabil şi ireversibil.

Se cuvine să reţinem cîteva axe în jurul cărora a continuat evoluţia teoriei freudiene; noi le situăm în jurul a cinci serii de probleme:

1. Travaliul oedipianizării. Precizarea teoriei Oedipului, locul „complexului", dar şi, prin diferenţierea sexuală, amorsarea celeilalte diferenţieri, cea a „sexualii", aparent non-biologică, deschizînd si poarta pentru travaliul limbajului, în limbaj.
2. Narcisismul, rolurile sale, funcţiile; dedublările şi simulacrele. Cercetarea locului narcisismului în evoluţiile psihopatologice şi diferenţierile care se amorsează între un narcisism „bun" şi unul „mai puţin bun".
3. Perversiunea şi structura celuilalt: raporturi de identitate şi de neasemănare, între acelaşi şi celălalt.
4. Sistemul „sine-eu" în individuare, sau locul „sinelui" între cele două topici.
5. Deschiderea simbolică a psihanalizei, sau jocul de cuvinte dincolo de lucruri. Pornind de la imagini si fantasme, Freud a mers din ce în ce mai aproape de cuvinte. De la conştient înspre inconştient, doar *cuvintele* permit în acelaşi timp trecerea si efectuarea. Mai mult, la nivelul cuvintelor se produce (şi) un anume

inconştient, un fel de sens secund care scapă inventarului afectiv al limbajului. Cuvintele răspund unor semnificaţii, unui simbolism, dar au şi o „forţă": efectele numite „perlocutoare", care, dincolo de mesajele schimbate între interlocutori, mai fac si unele „lucruri". Prin aceste efecte perlocutoare cuvintele dau viaţă discursurilor al căror suport sînt: deschidere pentru credinţe, pentru convingeri, pentru deliruri. Freud a presimţit acest destin al cuvintelor pe deasupra jocului trimiterilor lor între registrele conştientului şi inconştientului. Jocurile de cuvinte sînt şi „jocuri de limbaj".

3.1. De la complexul Oedip la travaliul oedipianizării

Pentru a urmări noţiunea însăşi de complex Oedip trei date trebuie reţinute: 1897, 1910, 1931. Cam prin 1896 Freud îşi începea autoanaliza, în *Interpretarea visului* (1900) autorul îşi expune prima sa concepţie despre relaţiile oedipiene. Dar abia în 1910 va preciza cu adevărat alegerea obiectului iubirii la băieţel. Şi va prezenta în 1931 o expunere „despre sexualitatea feminină" (cf. *Viata sexuală)* ce trasează etapele oedipianizării la fete. Să notăm că, după Laplanche şi Pontalis, Freud nu a făcut o expunere completă şi definitivă a acestei teoretizări. Situată central în teoria sexualităţii infantile, noţiunea de complex Oedip deschide problematica psihanalitică pentru alte destine în care Oedipul rămîne „complexul nuclear".

3.1.1. De la mit la complex

„Complexul" indică în primul rînd un fel de amestec de înclinaţii şi de tendinţe cu orientări diverse: atracţie si repulsie a copilaşului faţă de figurile paren-

tale. Dacă termenul „complex" a suferit deviaţii spre sensul popular de inferiorizare, aceasta se datorează mai degrabă lui Adler şi psihologilor americani decît lui Freud însuşi. Filiaţia Oedipului este o recunoaştere a datoriei lui Freud faţă de Sofocle si povestea regelui Oedip. „Complexul Oedip" exprimă deci ansamblul bivalent şi ambiguu al înclinaţiilor afective şi ostile ale copilului faţă de părinţii săi.

într-o scrisoare adresată lui Fliess (vezi *La Naissance de la psychanalyse,* pp. 198—199), datată 15 octombrie 1897, Freud scrie: „Am găsit în mine, ca oriunde în altă parte, sentimente de dragoste faţă de mama şi de gelozie faţă de tata, sentimente ce sînt, cred, comune tuturor copiilor mici... Legenda greacă a surprins o compulsiune pe care toţi o recunosc pentru că toţi au simţit-o. Fiecare auditor a fost cîndva, în germen, în imaginaţie, un Oedip..." Mitul si realitatea subiectivă se vor amesteca de acum înainte. Freud parcursese un anumit drum interior în el însuşi din 1893. E. Jones (cf. voi. I, 1953, cap. XIV „Autoanaliza: 1897") luminează acest labirint complicat, împins de cercetarea sa proprie, Freud va „inventa" interpretarea viselor şi ansamblul componentelor teoriei sexualităţii infantile, pe care de asemenea n-o va desăvîrşi niciodată, după cum observă Colette Chiland[1].

Să îl citim pe Jones. „Numai urmînd o cale ciudat de ocolită si nu studiind copilul însuşi descoperă Freud aspectele aloerotice ale sexualităţii infantile, adică prin studiul părintelui în cauză. Din mai 1893, perioadă în care vorbeşte pentru prima oară despre aceasta lui Fliess, pînă în septembrie 1897, perioadă în care îşi recunoaşte greşeala, el admite ideea că o

' Colette Chiland, *Chemins de VAnti-Oedipe,* Privat, Toulouse. 1974, pp. 39-58 (n.a.).

seducţie sexuală exercitată asupra unui copil inocent de către un adult — cel mai adesea de către tatăl său - reprezenta cauza esenţială a isteriei, probele pe care le furnizau materialele analitice păreau irefutabile. Timp de mai bine de patru ani, această convingere a sa rămîne de nezdruncinat, deşi frecvenţa acestor aşa-zise incidente îl surprinde tot mai mult. Totul părea să indice că un număr mare de taţi se pretau la atacuri incestuoase. Mai rău încă, aceste acte erau perverse, gura sau anusul fiind regiunile alese. Freud trage de aici concluzia că, după unele simptome observate la fratele său şi la unele din surorile sale *(nota bene:* el însuşi era exceptat), si tatăl lui ar fi putut fi, la rîndul său, incriminat (11 februarie 1897)... Mai tîrziu, Freud a descoperit adevărul: ceea ce conta în special, mult mai mult decît dorinţele incestuoase ale părinţilor, mai mult chiar şi decît unele acte ocazionale de acest gen, era faptul general al dorinţelor incestuoase inspirate copilului de către părintele de sex opus" (E. Jones, *La Vie et l'oeuvre de Freud,* voi. I, 1953, p. 354). Freud îşi pierde tatăl în octombrie 1896. Acest eveniment îl determină să scrie *Interpretarea visului,* în fundal subzistă indicaţiile manuscrise în care Freud consemnase, „la « nevrozaţi», existenţa ostilităţii si a dorinţelor de moarte nutrite de fiu referitor la tată şi de fiică referitor la mamă" (Jones, *Ibid.).* Gelozia, interdicţia incestuoasă ascund încă realitatea sexualităţii infantile. Freud se îndepărtează, după moartea tatălui său, de prima sa explicaţie şi admite un rol mai clar pentru mamă, cu existenţa — formulată mai tîrziu - a unei faze pre-oedipiene, ea însăşi foarte importantă.

Pentru a rezuma această descoperire, să-1 citām pe Freud însuşi, care, în 1909, în *Cinci lecţii de psihanaliză,* explica astfel noţiunea sa de Oedip: „Să mai

revenim o dată la evoluţia sexuală a copilului. Trebuie să reparăm multe scăpări, derivînd din faptul că am acordat toată atenţia noastră manifestărilor somatice, mai puţin manifestărilor psihice ale vieţii sexuale. Alegerea primitivă a obiectului la copil (alegere care depinde de sărăcia lui de mijloace) este foarte interesantă. Copilul se îndreaptă mai întîi către cei care îl îngrijesc; dar aceştia dispar curînd în spatele părinţilor. Raporturile copilului cu părinţii săi, aşa cum o dovedesc observaţiile directe asupra copilului şi studiul analitic al adultului (să ne reamintim că Freud se baza tot timpul pe propria sa autoanaliză, analiza copiilor fiind, la acea dată, încă în faşă...), nu sînt niciodată lipsite de elemente sexuale. Copilul îşi ia cei doi părinţi, şi mai ales pe unul din ei, drept obiecte ale dorinţei. De obicei, el se supune unei impulsionări a părinţilor înşişi, a căror tandreţe are un caracter net sexual, e adevărat că inhibat în scopurile sale. Tatăl îşi preferă în general fiica, mama fiul. Copilul reacţionează de obicei în acest mod: fiul doreşte să-i ia locul tatălui, fiica pe cel al mamei. Sentimentele care se trezesc în aceste raporturi ale părinţilor cu copiii si în cele ce derivă din acestea între fraţi şi surori nu sînt numai pozitive, adică tandre: ele sînt şi negative, adică ostile. Complexul ce s-a format astfel este condamnat la o refulare rapidă; dar, din străfundul inconştientului, el exercită încă o influenţă importantă si durabilă. Putem presupune că el constituie, împreună cu derivatele sale, *complexul central* al fiecărei nevroze, si ne aşteptăm să îl găsim la fel de activ în alte domenii ale vieţii psihice. *Mitul regelui Oedip* care îşi ucide tatăl şi o ia pe mama sa de soţie este o manifestare puţin modificată a dorinţei infantile împotriva căreia se ridică, mai tîrziu, pentru a o respinge, *bariera incestului,* în fundalul dramei lui Hamlet din piesa

lui Shakespeare regăsim tot această idee a unui complex incestuos, dar mai bine voalată" *(Cinq legons sur la psychanalyse,* 1966, pp. 55—56). Să citim în continuare: „Este perfect logic şi inevitabil ca micul copil să îşi facă din părinţi obiectul primelor alegeri sentimentale. Dar aceasta nu înseamnă că *libidoul* trebuie să rămînă fixat la aceste prime obiecte; el trebuie să se mulţumească să-i ia mai tîrziu drept modele, în epoca alegerii definitive, să treacă de la aceştia la persoane străine. *Copilul trebuie să se detaşeze de părinţii săi: este indispensabil pentru ca el să-si poată juca rolul social" (Ibid.,* p. 57). Si Freud termină amintind (în 1909) că „am putea defini tratamentul psihanalitic drept o educaţie progresivă pentru ca fiecare din noi să depăşim reziduurile copilăriei" *(Ibid.,* p. 57).

3.1.2. Eseul din 1910 despre „alegerea obiectală la bărbat"

Noţiunea unei detaşări faţă de părinţi trebuie să se definească în însuşi faptul *separării,* separare care — vom încerca să o demonstrăm -- nu pare doar lineară, conţinută în acea formulă vulgarizată de „tăiere a cordonului ombilical". Freud publică în 1910 drept „Contribuţie la psihologia vieţii sentimentale" primul din cele trei articole ce vor fi mai tîrziu reunite sub acest titlu generic. Acest prim text, „Despre un tip aparte de alegere obiectală la bărbat", a fost redactat în timpul verii anului 1910 (Jones, 1955, voi. II, p. 318). El va fi tradus în limba franceză în culegerea *La Vie sexuelle* (pp. 47—55). Evocînd mai multe posibilităţi de alegere la femeie, ţinînd cont de funcţia substitutivă a acestei alegeri raportată la mamă, Freud introduce un element nou în concepţia sa asupra Oedipului, si acesta va fi „travaliul dorinţei", dacă nu

chiar manifestarea sa, în timpul acestei perioade din copilărie pe care o situa între trei şi cinci ani sau ceva mai mult. Trecînd în revistă diversele explicaţii sexuale întîlnite sau înţelese de-a lungul existenţei, Freud scrie: „Există un corolar ce lipseşte arareori din « explicaţiile sexuale »: este vorba de existenţa unor anume femei care fac din actul sexual o meserie şi sînt din această cauză obiect al dispreţului general. Acest dispreţ nu poate fi decît străin pentru gîndirea băiatului; el nu simte faţă de aceste nefericite decît un amestec de atracţie şi oroare, de îndată ce ştie că ele îl pot introduce si pe el în viaţa sexuală pe care şi-o reprezenta pînă atunci ca apanaj exclusiv al « oamenilor mari». Prin urmare, atunci cînd nu mai poate exista nici un dubiu faţă de ceea ce i se spune (reţinem rolul discursului narativ...), atunci cînd nu mai poate păstra ideea că părinţii săi fac excepţie de la această activitate urîtă (remarcăm moralismul lui Freud), îşi spune, raţionînd ca un perfect cinic (subliniem din nou funcţia discursului monologat şi nu doar a fantasmelor), că, în definitiv, diferenţa dintre o tîrfă şi propria sa mamă nu este chiar aşa de mare, întrucît, la urma urmei, fac acelaşi lucru, într-adevăr, explicaţiile pe care le-a primit au trezit în el urmele mnezice ale impresiilor si ale dorinţelor datînd de la *începutul copilăriei* (s.n.) si au reactivat, pornind de la aceste urme, anumite mişcări psihice. El începe să-şi dorească însăşi mama, în sensul care tocmai i s-a revelat si să-şi urască din nou tatăl, ca pe un rival care stă în calea dorinţei sale. Cade deci, după cum spunem noi, sub dominaţia Oedipului" *(La Vie sexuelle,* 1969, p. 52). Această traducere de Jean Laplanche va arăta în realismul său că aspectul „tîrfă", sau femelă al femeii-mamă a reţinut atenţia lui Freud, în acel moment, si a acordat mamei un rol de primă mărime. Ceea ce

înseamnă că noţiunile împrumutate din preistoria „paricidului" sau a morţii tatălui trec pe planul al doilea, pe cînd mama tinde să joace un rol mai important în ataşamentul sexual primar.

în acest articol, Freud pare a sugera că, la un moment dat, băieţelul trebuie să modeleze în el însuşi un fel de acceptare a acestei părţi a propriei sale mame care îi este încă ascunsă, parte care are o legătură strînsă cu *dorinţa.* Oedipul contribuie înainte de toate la detaşarea din această femeie-mamă a părţii ce poate fi dorită, aceea de care băiatul va putea fi îndrăgostit; astfel, separarea primară se face într-un sens non-linear, în însuşi trupul tuturor reprezentărilor si configuraţiilor susceptibile de a îngloba figura mamei. Tăind în carne vie, pentru a preleva acea suprafaţă de primire non-maternă, care, în ceea ce are ea de femelă, lasă loc liber pentru a naşte si a primi atributele dorinţei. Astfel travaliul Oedipului nu ar fi simpla identificare, de asimilare şi de renunţare, ci o veritabilă construcţie în însuşi spaţiul relaţiei, un spaţiu intrapersonal propriu copilului, susceptibil de a conţine propria sa dorinţă. Oedipianizarea se orientează mai degrabă către această achiziţie majoră în persoana-care-se-face, în chiar trupul propriei persoane, în acest spaţiu privilegiat în care toate spaţierile vor fi posibile. Dintr-o perspectivă mai mult operaţională decît morală sau socio-morală se vădeşte necesară elaborarea unui dispozitiv raţional nou. Copilul nu va mai putea reţine o singură relaţie cu mama sa, relaţie ne-echivocă, ci va trebui să construiască o relaţie dublă: în acelaşi timp cu mama ca mamă, dar si cu ceea ce în mamă corespunde „tîrfei" sau femelei. Să spunem doar, pentru a reveni la aceasta, că oedipianizarea este mai mult domeniul culturii şi al „sexuării" decît al biologiei sexualităţii.

Freud trimite la „ura" faţă de tată în momentul al doilea: băiatul „începe să-şi dorească însăşi mama, în sensul care tocmai i s-a relevat si să-si urască din nou tatăl, ca pe un rival care stă în calea dorinţei sale" *(Ibid.,* p. 52). Dorinţa ocupă aici două poziţii privilegiate : mai întîi dorinţa asistă la creşterea sa faţă de o femeie alta decît însăşi mama, apoi această dorinţă o dată constituită sau constituindu-se va alimenta o rivalitate (eventuală) faţă de tată (spunem eventuală, căci avem în aceasta şi un indiciu al unei relative insuficienţe a dorinţei oedipiene înseşi). Dar să admitem în întregime protocolul freudian. El este interesant prin locul ocupat de relaţiile care se stabilesc în plin spaţiu intra-personal si în plin spaţiu micro-social, cel al familiei. Familia pare să joace, în fundal, un rol în instaurarea acestor relaţii, rol complet diferit de cel al romanului familial, afirmat de Freud. Şi să mai remarcăm si rolul acordat *limbajului,* în sens de discurs interior, ca monolog unde faptele iau dimensiuni semantice care înglobează achiziţiile perceptuale, senzoriale si, bineînţeles, fantasmatice.

3.1.3. Oedipul feminin sau „Despre sexualitatea feminină": 1931

Freud a aşteptat mult pentru a-si preciza gîndurile cu privire la femeie, înţeleasă ca neavînd „falus" sau dotată cu un ipotetic complex al Dianei. Freud nu a explicita! niciodată noţiunea de complex Electra. I se părea că pentru fetiţă şi pentru băieţel lucrurile nu erau la fel, dar a întîrziat să-si expună oedipianizarea fetei. Din start operativitatea oedipianizării n-a primat niciodată (nici pentru băiat) o explicitare completă.

în 1931, Freud îşi publică articolul „Despre sexualitatea feminină" (reluat în *La Vie sexuelle,* 1969). El

afirmă aici rolul principal al mamei: fetiţa trece printr-o vectorializare a mamei, un fel de Oedip negativ, pe care va trebui să-1 traverseze, să-1 parcurgă şi să-1 abandoneze pentru a se orienta către tată şi a realiza oedipianizarea pozitivă. „Această bisexualitate este mult mai accentuată la femeie decît la bărbat", va spune Freud. Adică relaţia de obiect la mamă este *primară,* atît pentru băiat cît şi pentru fată. Si se pare că această operaţie se stabileşte prin intermediul *dorinţei.* Aşa încît adevăratul efect al Oedipului este înflorirea dorinţei: atracţiile-repulsii ale dorinţei invită la ideea că efectul oedipianizării va fi *separarea* sau ruptura de mamă. Va fi de asemenea dobîndirea *diferenţei.* Prin aceasta, acelaşi îşi pierde drepturile şi abandonează ceea ce îl trimite pe acelaşi la el însuşi: propria sa specificitate. Orientarea diferită care urmează trece obligatoriu prin *circuitul tatălui,* dar acesta pare să joace un rol pentru el însuşi, reprezentînd în acelaşi timp (în sens psihologic) *legea.* Nominalizarea necesară si punerea în simboluri necesită o spaţiere a propriului limbaj, o achiziţie nouă în capacitatea unei lărgiri, a unei figurări ce scapă legii unicităţii, pentru a se deschide către registrul dualităţii, ceea ce va putea ulterior să revină în *eu,* pentru ca acesta să poată îngloba unul-si-celălalt în *unul,* dublat potenţial: deschis la celălalt.

3.1.4. Mişcarea trans-oedipiană

Continuînd lectura textelor lui Freud pînă la capăt, fără a ne opri la primele sale scrieri, putem avansa ideea că acesta si-a dat perfect de bine seama de importanţa „invenţiei" sale. Pornind de la asimilarea unui mit, el a căzut peste această noţiune contemporană cu o lucrare importantă, capitală chiar, pentru

antropogeneză. Unii, printre care J. P. Vernant[1], sau alţii, ca M. Balmary[2], pot, folosind căi foarte diferite, să ne arate consecinţele şi reuşitele anumitor reflecţii şi abordări freudiene. Că se *bazează* pe exactitudine în apelative sau pe intricare la propriul drum, ca să rămînem doar la aceste două poziţii, nu contează prea mult; esenţa oedipianizării constă în cercetarea sa, care, în ciuda aparenţelor, vizează indicarea drumului pe care fiecare trebuie să-1 parcurgă pentru a se înălţa în el însuşi[3]. Vom spune mai tîrziu, cînd vom vorbi de ceea ce este dincolo de psihanalize, cît de diferită ni se pare a fi această epocă de o simplă „relaţie de obiect"[4]. Oedipianizarea este un moment crucial în ontogeneză, în cursul căruia se construieşte spaţiul din interiorul propriei persoane, prin mijlocirea limbajului, producînd în acelaşi timp un spaţiu intra-limbaj pornind de la *dorinţa* pusă în mişcare în oedipianizare. Că dorinţa ar fi cu totul altceva decît o simplă energie doritoare sau o producţie „spontană", iată ce ne pare clar de acum înainte. Dar dorinţa este de asemenea şi mai ales o producţie a forţelor implicate în jocurile de limbaj, în actele de enunţare, care sînt în ultimă instanţă opera primă şi cea mai desăvîrşită a hominizării din ziua de azi.

De aici încolo vechile certuri se distanţează. Ceea ce e sigur este că oedipianizarea este un travaliu ce

[1] Jean-Pierre Vernant şi Pierre Vidal-Naquet, *Mythe et tragedie en Grece antique,* Maspero, Paris, 1972 (n.a.).

- Mărie Balmary, *L'Homnie aux statues,* Grasset, Paris, 1979 (n.a.).

[3] Adolfo Fernandez-ZoVla, „Leş Jeux d'Oedipe", în *L'Information psychiatrique,* 1967, 4, pp. 525-534 (relativ la *L'Anti-Oedipe,* de Gilles Deleuze şi Felix Guattari, ed. de Minuit, Paris, 1972) (n.a.).

[4] Maurice Bouvet, „La relation d'objet", în *La_ Psychanalyse d'aujowd'hui,* P.U.F.. Paris, 1956, I, pp. 41-123 (şi Adolfo Fernandez-Zo'ila, „La relation d'objet (selon Bouvet)" în *La Raison,* Paris, 1957, pp. 96-99) (n.a.).

trebuie parcurs, si că acesta îşi are sursa în *ivirea dorinţei.* Desigur, femeia zămisleşte viaţa, dar copilul (mascul sau femelă) va trebui să preleveze această suprafaţă de primire indispensabilă pentru antropogeneză, din partea cea mai feminină (femininul pur) al femeii înseşi pentru a avea acces deplin la existenţa proprie. Femeia asigură o dublă naştere. Iată sensul oedipianizării şi soarta sa, aceea de a permite dedublarea, separarea, dia-logarea, şi aceasta în interiorul limbajului însuşi, sursă finală a oricărei dia-logări exterioare inter-personale si de aici deschiderea spre orice posibil dialog... Jocul neîntrerupt al intra- si inter-personalului constituie travaliul permanent al persoanei.

3.2. Spaţiul narcisismului: dedublări si simulacre

Freud abordează problema narcisismului în două etape; mai întîi într-o manieră neexplicită sub numele de autoerotism în cadrul sexualităţii copilului, apoi într-un mod foarte direct, în 1914, într-un articol redactat în acelaşi timp cu „istoria mişcării psihanalitice". Textul din 1914, „Pentru a introduce narcisismul", a fost încorporat în culegerea *La Vie sexuelle.* Dar termenul de narcisism apare încă din 1910 pentru a da substanţă alegerii homosexuale, într-o cercetare asupra similarului şi asemănătorului, în acest fel — după Freud — tinerii homosexuali se orientează către cei cu care seamănă, sau se identifică cu cei care, ca si părinţii, i-au iubit la rîndul lor. în *Cazul Schreber,* în 1911, apoi în *Totem şi tabu,* în 1913, este vorba de asemenea de această iubire a subiectului pentru el însuşi, pentru propriul său trup, şi care vizează o mai bună unificare a pulsiunilor. în ceea ce-1 priveşte pe Jones (voi. II, 1955, pp. 322-326),

acesta dă unele informaţii interesante despre circumstanţele contemporane ale redactării acestor texte. Freud era preocupat pe atunci de ceea ce am putea numi astăzi „răni narcisice", din conflictele care îl opuneau lui Adler si Jung.

Pentru Jones, „Introducere în studiul narcisismului" a fost „perturbator". Jones reproduce, în lucrarea sa din 1955, notele pe care le publicase în 1935. Freud introducea deja o reformă în teoria sa asupra instinctelor, înainte de a aborda, mai tîrziu, cea de-a treia topică însăşi. Jones citează o scrisoare trimisă de Freud lui Abraham: „Am zămislit cu multă greutate narcisismul. El poartă urmele deformării pe care a suferit-o din această cauză" (18 martie 1914). Şi mai departe: „Sînt profund mişcat de faptul că admiteţi spusele mele relativ la narcisism şi sînt convins că aceasta ne leagă şi mai mult. Imperfecţiunea muncii mele mă umileşte nespus" (6 aprilie 1914). Această întoarcere la iubirea de sine va fi un punct de plecare pentru multe dezvoltări. Jones arată, tot în 1935: „Freud presupune, pe bună dreptate, că libidoul este la început concentrat complet în eu, că iubirea de sine este începutul oricărei iubiri." Iubirea obiectală, exterioară si iubirea de sine se completează în schimburi reciproce ce nu se sfîrşesc niciodată. Dar aceste teoretizări nu sînt chiar aşa de simple. Ceea ce este nou aici este că eul este la rîndul său „libidinal", investit într-o iubire necesară. Noutatea şi dificultăţile expuse de Freud însuşi determină persistenţa unor ambiguităţi, cu o anume dezvoltare în chiar apelativele de narcisism. Morala nu este străină de aceste consideraţii. Freud vorbeşte şi în acest text despre „idealul eului". Dar să ne adîncim mai mult în referirile lui Freud, pentru a încerca apoi să le analizăm, cu ajutorul remarcilor lui Laplanche si Pontalis.

3.2.1. Locul narcisismului la Freud

Freud pornea de pe o poziţie dualistă: cea a celor două pulsiuni, sexuală si de conservare. Aveam de a face în acest caz cu o proiecţie poate prea biologică. Termenul de narcisism este împrumutat de la Năcke. Acesta 1-a utilizat în 1899 pentru a „desemna comportamentul prin care un individ îşi tratează propriul trup într-o manieră asemănătoare cu cea în care tratăm de obicei trupul unui obiect sexual: deci îl contemplează simţind în aceasta o plăcere sexuală, îl mîngîie, îl alintă, pînă cînd ajunge prin aceste practici la satisfacţia completă" *(La Vie sexuelle,* 1969, p. 81). în realitate, termenul de narcisism fusese deja folosit de Havelock Ellis care, în 1888, descrisese un comportament pervers în relaţie cu mitul lui Narcis. Pentru Ellis, narcisismul era o perversiune. Aspect ce nu va rămîne străin pentru unele derive psihanalitice, într-adevăr, mitul are mai multe versiuni; dacă ne raportăm însă la Ovidiu, în *Metamorfoze,* Narcis, rămînînd insensibil la farmecul nimfelor, va stîrni mînia lui Echo, ce o va determina pe Nemesis să îl facă pe Narcis ca, însetat fiind, să meargă să bea din apa unui izvor unde se va îndrăgosti de propria sa imagine. Ceea ce va însemna pierzania sa: va rămîne dependent de această imagine, pînă la a muri din cauza ei...

Freud vorbeşte despre existenţa unui narcisism primar, conectat la autoerotismul sugarului, legat de pulsiunile sale de conservare. Ulterior, în relaţiile de obiect ce primează în oedipianizare, pulsiunile se vor investi în afara individului, spre figurile parentale. Si atunci cînd libidoul se va retrage sau va fi deviat de la obiectul investit, el va trebui să se investească în eul însuşi. Adică libidoul va avea o dublă investire, către obiect si către eu. „Este necesar să admitem că nu

există în individ, de la începuturile sale, o unitate comparabilă cu eul; *eul trebuie să sufere o dezvoltare.* Dar pulsiunile autoerotice există încă de la început; trebuie deci ca altceva, o nouă acţiune psihică, să vină să se adauge autoerotismului pentru a da naştere narcisismului" *(Ibid.,* p. 34). Freud observa că în bolile organice, în ipohondrie, în somn, ca şi în deliruri de genul parafreniilor, se produce o regresie sau cel puţin o repliere a libidoului, care se returnează spre sine sau spre eu. Freud va numi anumite psihoze şi psihonevroze, printre care autismele schizofrenice, „maladii narcisice". In fine, viaţa sentimentală poate prezenta, după Freud, două tipuri de investire în acţiune, fie că libidoul obiectai si-ar primi elanul complet în pasiunea sentimentală, fie că individul ar investi pe celălalt după el însuşi si ar căuta să regăsească în celălalt un alt el însuşi. Eul ideal ar fi un fel de model ce este avut permanent în faţă, model dotat cu toate atributele propriei persoane: astfel perfecţiunea psihică a copilăriei este întreţinută prin ea însăşi şi în ea însăşi. Freud discută, în trecere, problemele stimei de sine la individul normal si la nevrozat. El îşi diferenţiază poziţia de cea a lui Adler si a lui Jung, mai ales în ceea ce priveşte noţiunea de libido şi de energie libidinală. Noţiunea de narcisism va mina invenţia freudiană, după cum prevedea Jones în 1935. Să îl citām pe Freud în continuare: „Dezvoltarea eului constă în îndepărtarea de narcisismul primar şi cuprinde o aspiraţie intensă spre acoperirea acestui narcisism" *(Ibid.,* p. 104).

3.2.2. Remarci asupra narcisismului primar şi narcisismului secundar

Trebuie să revenim la noţiunea iniţială de autoerotism. Satisfacerea pulsiunilor parţiale se efectuează în

chiar organul în *cauză.* De aici provin plăcerile de organ şi, prin acestea, nevrozele de organ. Autoerotismul fără investire de obiect riscă autoinvestirea repetitivă prin mijlocirea fantasmelor, cu returnarea energiilor către un punct lipsit de resurse, aproape de punctul zero. Să citim această remarcă în lucrarea lui Laplanche si Pontalis: „Originea autoerotismului ar fi deci acest moment, mai degrabă permanent reînnoit decît localizabil într-un timp determinat al evoluţiei, moment în care sexualitatea se desprinde de obiectul natural, e lăsată în seama fantasmei şi prin aceasta se creează ca sexualitate" *(Voc.,* p. 68). Risc major de a se închide într-un cerc vicios ce în curînd se va închide complet... Aceasta s-ar putea întîmpla dacă investirea nu ar necesita prezenţa socialului relaţional, prezenţa celuilalt, o anume legătură de limbaj si intralimbaj. Astfel Laplanche si Pontalis îşi continuau discuţia referitoare la acest autoerotism *anobiectal,* considerat ca un dat primar ce pare a funcţiona la Freud ca un postulat. Este evident că narcisismul primar nu este un simplu sinonim al autoerotismului, si atunci va trebui să acceptăm o remaniere a teoriei freudiene, chiar dacă n-ar fi vorba decît de ceea ce propune Lacan în „stadiul oglinzii" (la acest subiect vom mai reveni), conform căruia individul îşi bazează propriile sale premise ca viitor subiect pe imaginea sa ce provine de la altul. Un mod de a face să intre socialul, ce nu va fi recunoscut ca atare decît în limbajul ulterior, în măsura în care, încă o dată, acesta din urmă va fi apt pentru dialog, adică să îl „includă" pe celălalt. Astfel, narcisismul primar si narcisismul secundar se situează la o distanţă mai mică decît s-ar fi crezut iniţial. Esenţialul constă aici în a determina eşuarea clivajului: între sine-însusi si sine-însuşi; între sine-însuşi şi celălalt. Referinţa unei imagini la propria

persoană nu se va putea face fără a trece prin referinţa la imaginea celuilalt... Şi atunci cînd, oedipianizarea o dată terminată, investirea de obiect se modifică, devine mai mult decît necesar recursul la investirea către eu, pentru a evita împrăstierile şi parcelările. Ceea ce totuşi Freud va continua să considere ca opus, în funcţionarea celor două tipuri de investire, devine puţin aleator, întrucît această iubire obiectală nu se va putea realiza decît în cadrul unităţii eului, pornind deci de la iubirea libidinală care o investeşte deja. Aici riscul de întîmpinat ar putea proveni din scizura între sine-însuşi si celălalt; aici se află amorsarea situaţiilor ce sînt încă denumite cu termenul acela urît de „perversiuni". Dacă libidoul ce investeşte eul ar rămîne încercuit în acest eu, am avea de-a face cu un eu non-unit, incomplet, parcelar, ceea ce ar consemna falimentul nu numai al investirii narcisice, dar şi al însuşi travaliului oedipianizării. Individul o dată închis în narcisism, primar în felul său, rămîne acolo pentru că nu poate accede la celălalt altfel decît în imagini sau în fantasme, care sînt tot imagini ce se oglindesc în ele însele. Oedipianizarea, nu vom insista niciodată îndeajuns asupra acestui punct, este etapa nucleară a individuării, etapă în cursul căreia subiectul ia în posesie ansamblul dispozitivelor sale operatorii printre care limbajul, în complexitatea sa, este de departe locul privilegiat. Narcisismul secundar îşi va trage toată valoarea sa creatoare din „narcisismul bun" dacă el contribuie la continuarea schimburilor înăuntrul propriei persoane si în afara sa.

3.2.3. Amor-propriu, simulacre, dedublări

Investirea narcisică a eului pare a fi condiţia sine qua non pentru ca *identificările* să meargă pînă la capăt.

Narcisismul completează efectele achiziţiilor post-oedipiene în cursul genitalizării. Nu numai că eul se poate bucura de o unitate, dar această unitate devine o formă operaţională pentru ca schimbarea formelor să poată continua. Unitatea eului — non-clivajul - este acum o continuitate a amorului-propriu; în acest fel se afirmă şi începutul unei independenţe: iubirea de sine va putea să facă abstracţie de aprobarea constantă a figurilor-obiecte. Relaţia intra-personală (preferăm această poziţie celei intra-psihice) se dublează în măsura în care dedublările au fost posibile, pe de o parte între propria persoană si figurile parentale, pe de alta între propria persoană si „eu însumi-celălalt". Aceste dedublări se fac şi se desfac în chiar interiorul propriei persoane; şi atunci cînd investirea libidinală către sine este puternică şi iubirea de sine solidă, nu survine nici o angoasă. Aşa încît apariţia angoaselor este indiciul unui nivel de investire spre sine prea slab; ceea ce se traduce prin expresia: „a se teme", sau „a nu avea încredere în sine"...

Idealul eului apare şi el cu al său dublu caracter pozitiv şi negativ. Pe de o parte idealul eului este o proiecţie înspre înainte a personalităţii prezente; acest dispozitiv îmbracă şi o funcţie temporală, întrucît se doreşte un fel de proiecţie sau o înaintare spre ceea ce este mai îndepărtat, încă necunoscut. In acest mod intră în joc un montaj mobil complet *virtual,* care, la rîndul său, atrage către eu. Idealul eului funcţionează fie ca punct de alimentare a unui *viitor aferent,* fie ca o *anticipare* care ajută eului pe drumul său.

Iubirea de sine narcisică implică în seria identificărilor ce împing eul înaintea sa pornind de la acel punct virtual care este idealul eului, favorizează returnarea libidinală spre sine, fără a exclude din această cauză „obiectele bune" ce vor putea fi încor-

pqrate, şi mai ales semantizate, în procesul global al individuării. Dedublarea initiatică, o dată înrădăcinată în travaliul oedipianizării, continuă pentru a atinge posibilităţile unei relaţii asimetrice faţă de sine-însuşi si faţă de alţii. Avem aici o lucrare de lungă respiraţie ce se va materializa în adolescenţă şi mai ales în anii ulteriori. Ea este opera existenţei integrale şi înseamnă acel *a exista* ca sine-însuşi în acte.

Dar idealul eului poate avea si efecte negative în măsura în care el tiranizează eul, îl slăbeşte si îl privează în final de amorul său propriu. Idealul eului se sudează în acest fel în jurul supraeului, pentru a-1 regla, desigur şi pentru a-i regulariza elanurile, dar riscînd continuu să-i frîneze dedublările. Apar atunci *simulacrele,* aceste fantasme fără obiect, fără nici un respondent. Simulacrele ocupă sferele imaginarului şi îi întreţin funcţionarea în acel registru al neliniştii, la hotarele anxietăţii.

Spaţiul narcisismului apare astfel ca un dat ce nu este deloc simplu. Pentru ca narcisismul „bun" să se instaleze, are nevoie de un loc, loc ce se face el singur în măsura în care investirea este susţinută şi de bună calitate. Ceea ce înseamnă că imaginea de sine este o formă încă prea slabă pentru a accede la această interiorizare dedublată. Percepţia şi trimiterile în „conştiinţă" nu sînt suficiente pentru a stinge anti-pulsiunile „inconştientului", nici pentru a castra imperativele supraeului. Totul depinde de procesul acesta de individuare, care trebuie să rămînă cu faţa la colectiv si la social, încorporînd în acelaşi timp acest univers al socialului. Narcisismul aduce cu sine această posibilitate a unei autorecunoaşteri în diversitate, permite şi asumarea *diferenţei de sine,* acceptînd în acelaşi timp diferenţele celorlalţi. Dar el se poate şi să închidă eul asupra lui însuşi, mulţumindu-se cu o pseudodife-

rentă şi negînd diferenţele celorlalţi. Este deci vorba de o modalitate a eului care este menită să supravegheze, să lărgească, să menţină o deschidere, pentru ca reizvorîrea sa fie oricînd posibilă.

Narcisismul primar şi narcisismul secundar urmează unul după altul si îşi au baza în amorul-propriu. Acesta din urmă nu mai are prea mult de a face cu „instinctul de conservare". Datele biologice împrumutate din viaţa animalelor nu aduc decît lumini palide în domeniul *existenţei.* Limbajul realizează frontiera si se deschide spre cei doi versanţi: loc în care *acelaşi* si *celălalt* coabitează în *unul* si în *singular.* Sub ameninţarea de a se împotmoli în „perversiune", spaţiu mai puţin propice sexuării complete[1].

3.3. Perversiunea si structura celuilalt

Oricine cunoaşte referirile lui Freud la tema perversiunii: „Nevroza este o perversiune negativă" sau „nevroza este negativul perversiunii". Cum să înţelegem aceste întrebări provocate de perversiune?... Să încercăm să diferenţiem mai întîi substantivele şi adjectivele, utilizate cu prea multă uşurinţă de mai bine de un secol. Apoi să ne punem din nou acele întrebări pe care le-a ridicat Freud, rezumînd unele din textele sale, printre cele mai importante, în fine, să încercăm să propunem o nouă interogare, în lipsa posibilităţii de a înscrie aici un răspuns definitiv. Freud s-a împiedicat de această întrebare sub cele două forme ale sale, pe plan biologic, acolo unde toate soluţiile sînt sau par posibile, întrucît ele depind doar de ideologii. Pe de o parte, trupul îşi impune terenul de

[1] P.-L. Assoun, „La R6volution narcissique", în *Histoire de la psychanalyse,* Hachette, Paris, 1982, pp. 182-188 (n.a.).

acţiune, limitat şi închis; pe de altă parte, noţiunea unei normativităţi atîrnă greu asupra spiritelor, ca şi asupra conceptelor utilizate de Freud însuşi, în ceea ce priveşte trupul si sexualitatea, va trebui să acceptăm astăzi separări asupra cărora Freud însuşi nu s-a hotărît niciodată foarte clar. Astfel vom putea diferenţia activităţile de procreare şi activităţile genitalo-erotice, chiar dacă pentru unele obedienţe religioase şi morale aceste separări nu par încă foarte evidente. Dar, şi aceasta este dificil în alt sens, va fi necesar să punem pe planuri diferite activităţile trupului; trăirea corporală şi existenţa carnală în toate componentele lor psihosociale şi prin aceasta semantice şi simbolice. Perversiunea, după cum o arată şi numele, s-a definit prin opoziţie la o „normă", considerată ca imuabilă. In trup, funcţiile respiratorii, cardiace, renale etc. se supun unor constante precise. Nimic surprinzător în *aceea* că oricine ar fi dorit ca funcţiile neuropsihice să fie la fel într-o anume normativitate şi într-o normalitate absolută. Dar, fiecare pare a uita că funcţiile neuropsihice sînt construite din multe bucăţele pentru fiecare individ şi că aceste funcţii pot (sau nu pot) să atingă această limită. Pentru sexualitate complicaţia este încă si mai mare, întrucît sexualitatea implică funcţii în acelaşi timp corporale, deci fiziologice, şi de asemenea funcţii afective, psihice sau si mai bine psiho-culturale. O primă separare pare evidentă, pentru a pune de o parte ceea ce ţine de reproducere şi este comun omului şi animalului (omului ca animal...) şi a plasa de cealaltă parte ceea ce este cucerirea pură a umanului: această posibilitate de a utiliza organele genitale în versantul lor erotic în scopuri străine de reproducere. Si fiecare va înţelege imediat că atingem aici unul din principiile de religie din cele mai arhaice, reluate si dezvoltate de religia noastră iudeo-catolică

şi romană, şi anume că faimosul „păcat originar" îşi trage substanţa din înclinaţia misiunii originare a corpului... în măsura în care, deturnat de la teleologia sa, el îşi va consacra partea de „bucurie" a vieţii în dauna procreaţiei pure şi simple. Prima întrebare ce apare este aceasta: omul este el (si) un animal? Fără îndoială. Dar el se bucură de o existenţă; pe cînd animalele doar trăiesc... Pornind de la acest punct, întrebările nu mai sînt aceleaşi. Or, se pare că Freud, deşi ar fi pus aceste întrebări, nu ar fi ajuns să le rezolve tranşant si ar fi rămas (aparent) prizonierul propriilor sale premise si conceptualizări. Ceea ce nu 1-a împiedicat să înainteze cu întrebările sale de mai multe ori de la începuturile operei sale si pînă la sfîrsit. Să consimţim să precizăm că este poate mai aventuros să vrei să pui o „normă" în acest domeniu, si că este cel mai puţin periculos să vrei prea mult să reduci omul la datele corporale, chiar dacă aceasta se face sub vocabula „instinctelor" sau, într-un fel mai specific, a „pulsiunilor". Aspectul pur biologic nu rămîne mai puţin limitat de îndată ce este vorba de „om", întrucît acesta nu se poate despărţi de propriul său „univers de artificii".

3.3.1. Locul „perversiunii" la Freud

După Laplanche si Pontalis, perversiunea este o „deviaţie în raport cu actul sexual « normal », definit ca un coit, vizînd obţinerea orgasmului prin penetrare genitală, cu o persoană de sex opus" *(Voc.,* p. 278). Definită astfel, perversiunea întîlneşte problematica pe care tocmai am indicat-o... într-adevăr: „Se vorbeşte despre perversiune: cînd orgasmul este obţinut cu alte obiecte sexuale (homosexualitate, pedofilie, zoofilie etc.) sau prin alte zone corporale (coit anal, de

exemplu); cînd orgasmul este imperios subordonat anumitor condiţii extrinsece (fetişism, travestism, voaiorism si exhibiţionism, sado-masochism) ce pot provoca, prin ele însele, plăcerea sexuală, în general, se desemnează ca perversiune ansamblul comportamentului psihosexual ce presupune condiţii atipice pentru obţinerea plăcerii sexuale" *(Voc., p.* 278).

Se vorbeşte despre instinct ca despre un „comportament preformat", propriu unei anume specii şi considerat ca invariabil pentru ceea ce ţine de înfăptuirea sa si de obiectul său. Pornind de aici, tot ceea ce nu se conformează este „perversiune", adică anormalitate şi/sau comportament atipic. Acest termen de *perversiune* a cunoscut, de altfel, numeroase îmbogăţiri semantice, după cum vorbim despre biologic sau şi mai bine despre „instincte sociale sau morale", de unde (tot după indicaţiile Laplanche-Pontalis) exemplul perversiunilor de instinct moral, cum ar fi delincventa, perversiunile instinctului social, cum ar fi „proxenetismul", sau alte perversiuni biologice, ale instinctului nutriţiei, de exemplu: „bulimia sau dipsomania". In fond, este de ajuns să luăm un instinct considerat ca normal pentru a taxa orice deviaţie în plus sau în minus (sau în para...) ca anormalitate şi/sau perversiune.

Se cuvine să facem o precizare: cuvîntul *perversitate* se referă tot la comportamentele psihosociale. Un nucleu „pervers" a fost descris în planul conduitelor, în măsura în care acestea au ca finalitate să obţină suferinţa sau răul psihic si moral si să se bucure de suferinţele impuse sau provocate. Perversitatea este vecină cu comportamentul aşa-numit „sadic", dar ea nu are un caracter sexual, oricum, nu direct erotic. Dimpotrivă, adjectivul „pervers" aparţine în aceeaşi măsură perversităţii ca si perversiunii. Astfel ar fi

poate preferabil să îl suprimăm, aşteptînd modificarea de ansamblu a vocabularului.

„în psihanaliză se vorbeşte despre perversiune numai în relaţie cu sexualitatea. Deşi Freud recunoaşte şi existenţa altor pulsiuni decît cele sexuale — precizează Laplanche şi Pontalis — el nu vorbeşte de perversiune în legătură cu acestea, în domeniul pulsiunilor de autoconservare, foamea, de exemplu, el descrie, fără a folosi termenul perversiune, tulburări ale nutriţiei, pe care mulţi autori le desemnează ca perversiuni ale instinctului de nutriţie. Pentru Freud, asemenea tulburări sînt datorate efectelor pe care sexualitatea le poate produce asupra funcţiei de alimentare (libidinizare); s-ar putea deci spune că aceasta este «pervertită» de sexualitate" *(Voc.,* p. 278). Este clar că pentru Freud sexualitatea este altceva decît genitalul si procreativul; sexualitatea este „plină", dacă putem spune astfel, de afectivitate, deci de existenţă.

Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii (1905) marchează poziţia lui Freud, în cadrul teoriei sale a sexualităţii, în ceea ce credea el despre perversiune în acel moment. Dacă modalităţile „plăcerii preliminare" actului sexual „normal" ne sînt la toţi comune, aceste conduite, „perverse" deci, fac si ele parte din „normalitate". Cel puţin în calitate de „dispoziţie". Ceea ce tinde să confirme realitatea unei sexualităţi infantile subiacente şi persistenţa anumitor comportamente sau moduri de a fi ale copilăriei la adult. Jocul pulsiunilor parţiale si diversitatea zonelor erogene poate explica această „perversiune polimorfă" a copilului, cu posibile vestigii la adult... „Din această perspectivă, perversiunea adultă apare ca persistenţă sau reapariţie a unor componente parţiale ale sexualităţii... (conform stadiilor organizării sexuale...); perverşi-

unea este o regresie la un stadiu anterior în raport cu care a avut loc o fixaţie libidinală" (Vor., p. 279). Se deschid două căi: pe de o parte putem afirma că sexualitatea aşa-numită normală nu este un dat al naturii umane, pe de altă parte putem reţine că în momentul acela Freud admite o ierarhie cu o dezvoltare şi de aici o noţiune implicită de „normă", sau de neîmplinire. Pentru autorii noştri (care par a trage textul către o lectură mai liberală...), sexualitatea umană ar putea să fie definită ca „perversă" în fondul său (oare Freud ar fi consimţit?); aşa încît este de ajuns, în însuşi exerciţiul actului genital, ca subiectul să se ataşeze excesiv de plăcerea preliminară, pentru ca să fie accentuată latura perversă... Dar Laplanche şi Pontalis confirmă că totuşi Freud şi toţi psihanaliştii au în vedere o sexualitate „normală" *(Voc.,* p. 279); că noţiunea implică foarte clar o „normă"; şi că teza iniţială din 1905 nu a fost niciodată abandonată cu adevărat de Freud, nici chiar atunci cînd acordă o valoare etapelor pregenitale. „Trebuie să reamintim că trecerea la deplina organizare genitală presupune, după Freud, depăşirea complexului Oedip, asumarea castrării, acceptarea interdicţiei incestului" *(Voc.,* p. 280). Un scurt rezumat al unora dintre textele ulterioare ale lui Freud va preciza mai bine poziţia sa.

3.3.2. Forme de perversiune: homosexualitate, masochism, fetişism, după Freud

Am dori să evocăm conţinutul textelor din 1922, 1924 şi 1927, consacrate următoarelor modalităţi perverse: homosexualitate, masochism, fetişism.

Interesul sexual exclusiv al bărbatului pentru femeie şi viceversa nu vine de la sine. Freud, în „Un copil este bătut" din 1919, care poartă ca subtitlu:

„Contribuţie la naşterea şi geneza perversiunilor sexuale", scrie că perversiunea îşi trage rădăcinile dintr-o manifestare reziduală şi confirmă rolul fantasmelor în persistenţa unor asemenea „reziduuri". In 1920, Freud scrie: „Despre psihogeneza unui caz de homosexualitate feminină", unde spune că alegerea obiectală trebuie să suporte restricţii pentru ca sexualitatea să meargă în ea însăşi pînă la capăt şi să fie „normală"; dar în cazul studiat, obiectul ales nu este decît un substitut al mamei. Si mai face remarca generală că „bărbaţii homosexuali au cunoscut o relaţie deosebit de puternică cu mama lor" si, pe de altă parte, că „toţi indivizii normali prezintă alături de heterosexualitatea lor manifestă o proporţie destul de însemnată de homosexualitate latentă sau inconştientă" (în *Nevrose, psychose et pen>ersion,* 1973, p. 269).

Freud, în 1922, în „Despre cîteva mecanisme nevrotice în gelozie, paranoia si homosexualitate", confirmă achiziţia: legătura cu mama, narcisismul, angoasa de castrare sînt factorii afectivi ce se regăsesc în etiologia homosexualităţii, dar, precizează el, nu îi sînt specifici. Adaugă la acestea influenţa *seducţiei,* „responsabilă pentru o fixare precoce a libidoului" (el revine în acest mod la una din preferinţele sale de dinaintea morţii tatălui său...). Va adăuga aici gelozia şi rivalitatea, ivite, spune el, din complexul matern. La homosexuali „există o conexiune între sentimentul social şi alegerea obiectului". Si mai departe: „La homosexualii dotaţi cu simţ social, separarea de sentimentele sociale si alegerea obiectului nu vor reuşi pe deplin" *(Ibid.,* p. 281).

Freud marca aici, ca si în 1905, că rămîne ceva diferit, care îl duce la o nediferenţiere, la fixaţii, la o dezvoltare „sexuală" care este întrucîtva incompletă.

„Problema economică a masochismului" datează din 1924 şi marchează poziţia lui Freud în acel moment, reluînd în acelaşi timp spusele sale anterioare. El distinge între: un masochism „normal" care ar fi esenţa însăşi a modului de a fi al femeii, care „suportă coitul" (sic); un masochism „moral", căruia îi corespund sentimentele de culpabilitate inconştiente şi variantele lor; un masochism „erogen", adevărată „perversiune" a plăcerii erotice, întrucît numai plăcerea îndurată şi căutată poate provoca bucuria. Freud mai nota şi posibilitatea unui sadism inversat, ce ar da un masochism secundar.

„Fetişismul" apare în 1927. Alegerea obiectală se fixează asupra fetişului care înlocuieşte falusul: „Voi spune mai clar că fetişul este substitutul falusului femeii (mamei) în care a crezut copilaşul şi la care, nu ştim de ce, nu vrea să renunţe" *(Le Fetichisme,* 1969. p. 134). Astfel fetişul „rămîne semnul unui triumf asupra ameninţării cu castrarea şi o protecţie faţă de această ameninţare, el fereşte fetisistul de a deveni homosexual acordînd femeii acest caracter prin care ea devine suportabilă ca obiect sexual" *(Ibid.,* p. 135). „Probabil nici o fiinţă masculină nu este ferită de teroarea castrării, atunci cînd vede organul genital feminin" *(Ibid., p.* 135). Remarci care traduc şi această insuficienţă a dezvoltării sexuale si afective.

Toate aceste texte şi încă altele ar putea depune mărturie că ceea ce numim dezvoltare sexuală trece dincolo de sexualul propriu-zis. Plăcerea este întîlnită şi luată în consideraţie; bucuriile există; procreările au fost sau sînt posibile. Dar ansamblul persoanei nu este corect „sexuat", la nivelul posibilităţilor sale. Astfel Freud cercetează în trecut ceea ce a putut împiedica această desfăşurare si ne dă motivele, deja amintite, ale acestei „etiologii".

3.3.3. Absenţa celuilalt şi perversiunea

Din textele şi din referirile lui Freud însuşi reiese o posibilă diferenţiere: separarea a ceea ce ţine de „sexualizare" si a ceea ce ţine de „sexuare". Sexualizarea este ceea ce, biologic, dă caracterul sexual, faptul de a deveni sexual mascul sau femelă si rezultatul acestei acţiuni. Dar aceasta fiind în planul anatomic si fiziologic, „sexuarea" ar necesita o dublă prezenţă a sinelui-însuşi si a celuilalt într-un acelaşi ansamblu „unitar". Este vorba de faptul că acelaşi şi non-acelaşi aparţinînd unei identităţi simple nu sînt de ajuns pentru a face unitatea. Freud lăsase să se înţeleagă că, în ceea ce îl privea, nu îşi cucerise complet partea sau componenta sa feminină. Pentru a fi unul, sînt necesare două componente: sine-însuşi şi celălalt, într-un tot ce se poate diferenţia ca ansamblu sau separat. Iată o cucerire dificilă, ce nu întotdeauna reuşeşte. Astfel, putem spune că „anormalitatea" nu trece prin această absenţă a celuilalt (ea este foarte frecventă), ci prin *suferinţa* provocată indirect de această absenţă. De asemenea, nu practicile erotico-sexuale sînt cele ce diferenţiază fiinţele umane; variantele pot să fie multiple, să coexiste, sau să succeadă una alteia, fiecare după gusturile proprii; nu există ierarhie între oameni după înclinaţiile şi alegerile lor sentimentale. Dar poate că realizarea şi efectuarea lor se determină prin această posibilitate de a se simţi simultan şi succesiv sine-însuşi si celălalt, împreună şi separat. Să spunem că individul în individuarea sa este chemat să fie el însuşi într-o mişcare de rotaţie în jurul lui însuşi si în el însuşi, continuîndu-şi în acelaşi timp mişcările de translaţie în jurul unui altuia virtual care îl locuieşte în acelaşi timp. Aceste operaţii temporale şi spaţiale se fac si se desfac în chiar interiorul intim al persoanei, în alianţele intra-personale şi paralel, în-afară-

de-sine, în alianţele inter-personale. Astfel sîntem determinaţi să gîndim că fiecare fiinţă umană îşi conjugă posibilităţile conform gîndirii şi afectelor sale, dar afectele sale nu sînt de o esenţă diferită; ele sînt legate - si fără îndoială produse — de jocurile de limbaj.

Problema perversiunii ne apare astfel ca atingînd însuşi nucleul persoanei, în măsura în care ea ar traduce în sine-însăsi această absenţă a structurii celuilalt. Celălalt este undeva, nu doar în fantasme, în imagini, în percepţii. Acestea sînt formele cele mai elementare ale funcţionării fiinţei umane. El se află mai degrabă în formele cele mai desăvîrşite: cele ale modalităţilor de funcţionare a limbajului luat în totalitatea sa intra-limbaj, acolo unde fiecare din „moleculele" sale emite efecte si face posibilă efectuarea enunţiativă într-o *povestire* care, la rîndul său, emite *voci* sau *discursuri* apte a se derula în sistem *dia-logic:* adică în răspunsul reciproc al unuia şi al celuilalt. Perversiunea este unilateralitatea, latura unică într-un tot simplu, singularul fără celălalt. Sexuarea incompletă poate să coincidă foarte bine cu o sexualizare aparent normală, „non-perversă", dar, totuşi, condamnată la insulari ţaţe[1].

3.4. Şinele între cele două topici

Freud împrumută termenul de „topică" de la Aristotel; astfel, topicile sale sînt teoretizări care ţin de „locurile" raţionării, în edificarea locurilor aparatului psihic. Această teoretizare a aparatului psihic s-a făcut cu un anume număr de sisteme relaţionale care au va-

[1] Cf. A. Fernandez-Zoi'la, „L'alterite dans le langage psychopathologique", în *Annales Medico-Psychologiques,* 1982 şi 1983 (mai ales partea a treia: „Le sexe des mots", pp. 279-296, nr. 3, 1983) (n.a.).

riat după caracteristici şi funcţiuni. Aceste sisteme sînt organizate, adică ele sînt articulate după o anume *ordine.* Sînt *locuri psihice* în interacţiune; putem astfel avea fie o configuraţie spaţială, fie o spaţializare non-figurală ce pare preferabilă. La Freud se succedă două topici. Prima este sistemul: Ies (inconştient) -- Pcs (preconştient) — Cs (conştient). Acest sistem Ics-Pcs-Cs este cel care vede lumina zilei în *Die Traumdeutung* (1900). Topica primitivă va conduce dezvoltarea psihanalizei timp de mulţi ani, si o mai face încă în zilele noastre, întrucît se pare că explozia celei de-a doua topici nu a stins complet luminile celei dintîi. Or, această a doua topică va corespunde unui sistem complet diferit în cele trei instanţe ale persoanei pe care le-am menţionat: şinele, eul şi supraeul.

în 1923, „Eul si şinele" inaugurează un alt mod de a gîndi, psihanaliza, în 1920, „Dincolo de principiul plăcerii" marca un fel de culme a primei topici. Şinele urma să funcţioneze de acum înainte ca un inconştient. După ce vom analiza textele care se referă la aceasta în „Eul si şinele", „Diferitele instanţe ale personalităţii psihice" din 1932 şi *Compendiu de psihanaliză* din 1938, vom vedea cum, în realitate, aceste două topici se conjugă.

3.4.1. „Eul şi Şinele" (Das Ich und das Es, J923)

Diviziunea psihică între un psihic conştient si un psihic inconştient constituie premisa fundamentală a psihanalizei (cf. *Essais de psychanalyse,* 1963, p. 179). Inconştientul decurge, pentru Freud, din efectul *refulării.* De unde cele două nivele ale conştientului: inconştientul latent sau preconştient, care poate reveni la conştiinţă, şi adevăratul inconştient, constituit din fapte psihice refulate. Dar, va spune Freud: „Inconştien-

tul nu coincide cu elementele refulate" *(Ibid.,* p. 155). Eul poate, cel puţin în parte, să fie si el inconştient. „Ne găsim astfel în situaţia de a admite existenţa unui *al treilea inconştient,* ce nu este *refulat;* dar mărturisim că, din însuşi acest fapt, caracterul de inconştient îşi pierde pentru noi orice semnificaţie precisă" *(Ibid.,* p. 185, s.n.).

Freud abordase deja această dificultate în *Metapsihologie* (1915). Insistase asupra unei concepţiii spaţiale a aparatului psihic, în care conştiinţa ar forma *suprafaţa;* de unde aceste reprezentări în straturi ale locurilor psihice sau „topici". Pentru a ajunge la conştient şi a reveni la suprafaţă, Freud credea că reprezentările senzoriale ar trebui să recurgă la „reprezentările verbale corespunzătoare". Aceasta implică, o remarcăm în trecere, o concepţie a memoriei sub formă de urme, a existenţei unor locuri unde „ideile" pot fi stocate. Dar Freud de fapt opunea o gîndire prin imagini, o gîndire vizuală, foarte imperfectă şi foarte apropiată de procesele inconştiente primare... unei *gîndiri verbale,* mai recentă în filogeneză şi în ontogeneză, singura capabilă să introducă pulsiunile (transformîndu-le şi semnificîndu-le) în activitatea conştientă.

Freud admite influenţa lui G. Groddeck, pentru care „sîntem bîntuiţi de forţe necunoscute, (care) scapă stăpînirii noastre". Groddeck publicase în 1923 *Cartea sinelui* de inspiraţie nietzscheniană. Şi Freud urma să spună: „Aşadar, un individ se compune pentru noi dintr-un *sine psihic,* necunoscut şi inconştient, pe care se suprapune *eul superficial,* emanînd din sistemul P (percepţie) ca dintr-un nucleu" *(Essais de psychanalyse,* 1963, p. 192). Eul acoperă şinele... „Nu există, între sine şi eu, o demarcare tranşantă, mai ales în partea inferioară a acestuia din urmă, unde tind să

se confunde"... „Dar ceea ce este refulat se confundă cu şinele, din care nu este decît o parte". „Este uşor de văzut că eul este o parte a sinelui ce a suferit modificări sub influenţa directă a lumii exterioare si prin intermediul conştiinţei-percepţiei" *(Ibid.,* p. 193)... „Percepţia este pentru eu ceea ce instinctul sau pulsiunea instinctivă sînt pentru sine. Eul reprezintă ceea ce numim raţiune şi înţelepciune, şinele, dimpotrivă, este dominat de pasiuni" *(Id.).*

Freud insistă şi notează *(Ibid.,* p. 196): sistemul constiinţă-percepţie este cel care contribuie la formarea nucleului eului. Iar între eu si sine, Freud situează supraeul pe care îl asimilează aici cu Idealul eului. Şinele răspunde înainte de orice de rezervorul enorm al libidoului. Eul îşi va primi libidoul „său" prin mijlocirea *identificărilor,* sau prin acel proces al *narcisismului secundar.* Fiecare înţelege mai bine acum că libidoul poate fi investit în două regiuni distincte: cea a *eului* şi cea a *obiectului.* Freud nu va da niciodată eului valoarea de investire pe care i-o atribuiau Groddeck şi mai ales Nietzsche. Pentru Freud, trebuie să o spunem, libidoul obiectai va fi privilegiat. Vom vedea totuşi că, fără un eu „puternic", nimeni nu este în stare nici să-şi investească libidoul asupra obiectului (acesta putînd exersa o atracţie excesivă), nici să şi-1 investească „returnînd" propriul libido asupra lui însuşi. *Lebensirieb* sau „pulsiunea de viaţă" nu va primi în întregime valoarea sa umană decît dacă reţine maximum din Eros, neutralizîndu-i în acest mod reactivitatea, ceea ce Freud punea în rîndul „pulsiunilor de moarte".

Relativa sinonimie a supraeului si a idealului eului atribuie acestei „instanţe" o origine dublă: ea apare în ceea ce vine după „complexul Oedip" prin introiectarea supraeului parental, în special cel al *tatălui,* care

pentru Freud este întotdeauna preponderent: „Eul ideal reprezintă şi moştenirea complexului Oedip si, prin aceasta, expresia tendinţelor celor mai puternice, ale destinaţiilor libidinale celor mai importante ale sinelui. Prin intermediul acestuia, eul a luat în stăpînire complexul Oedip şi şi-a supus în acelaşi timp şinele. Pe cînd eul reprezintă în esenţă lumea exterioară, realitatea, supraeul i se opune, ca reprezentant al lumii interioare, al sinelui. Si va trebui să ne aşteptăm ca, în ultimă instanţă, conflictele dintre eu şi ideal să reflecte opoziţia care există între lumea exterioară şi lumea psihică" *(Essais de psychanalyse,* 1963, pp. 205-206). Să adăugăm la acestea că supraeul ca şi eul ideal rămîn în mare parte inconştiente, inaccesibile eului care nu cunoaşte nimic prin el însuşi. Cura este cea care trebuie să edifice eul asupra acestor implicaţii.

Şinele, rezervor libidinal, va putea să furnizeze ceva din libidoul desexualizat pentru eu care se formează tot prin „sublimări". Eul apare astfel format dintr-o „energie susceptibilă de deplasare care reprezintă un libido desexualizat, putem spune în aceeaşi măsură că reprezintă energie sublimată..." *(Ibid.,* p. 217). „Eul se substituie sinelui în fixaţiile sale pe obiecte"... „De această transformare a libidoului sinelui în libido al eului se leagă în mod natural o renunţare la scopurile sexuale, o desexualizare" *(Id.).* Eul, pe măsură ce creşte si se fortifică, desexualizează şinele si atrage spre el libidoul obiectai, de unde vine această întărire a *narcisismului* numit aici secundar: narcisismul eului. Un „narcisism sustras obiectelor" *(Ibid.,* p. 218). Principiul plăcerii serveşte sinelui drept busolă (sic), el menţine instinctele de moarte în tăcere (unde totuşi ele operează), totul fiind reglat de „principiul constanţei" (după Fechner). Să îl ascultăm pe

Freud însuşi: „Orientat de principiul plăcerii, adică de percepţia neplăcerii, şinele se apără de aceste noi tensiuni prin diferite mijloace, în primul rînd, adaptîndu-se cît de repede este posibil la exigenţele libidoului ce nu a fost desexualizat, deci căutînd să satisfacă tendinţele direct sexuale, în al doilea rînd, şi aceasta într-o măsură mult mai eficace, debarasîndu-se, în cursul uneia din aceste satisfaceri, care reduce la tăcere toate exigenţele parţiale, de substanţele sexuale, aceşti purtători saturaţi de tensiuni erotice" *(Ibid.,* p. 219). „Eul este format în bună parte din identificări ce provin din fixaţii erotice deturnate de la nivelul sinelui. .. Supraeul îşi datorează locul pe care îl ocupă în eu, sau, dacă preferăm, atitudinea pe care o manifestă faţă de eu, unui factor ce prezintă o dublă importanţă si trebuie, în consecinţă, să fie apreciat dintr-un dublu punct de vedere: în primul rînd el reprezintă prima identificare, ce s-a produs pe cînd eul era încă slab; în al doilea rînd, el este moştenitorul complexului Oedip şi, ca atare, el a introdus în eu obiectele cele mai apreciate". Adică: părinţii, înţeleşi de Freud la singular, este vorba despre *tată.* „în aceeaşi măsură în care copilul este nevoit să asculte de părinţii săi, tot aşa şi eul ascultă de imperativele categorice ale supraeului" *(Ibid.,* pp. 220-221). Aşa arată textul tradus în limba franceză. Or, Freud scrie: „în favoarea acestei circumstanţe, supraeul rămîne întotdeauna în contact strîns cu şinele si poate fi reprezentantul acestuia pe lîngă eu. El se scufundă în adîncurile sinelui si, din această cauză, este mult mai îndepărtat de conştiinţă decît eul" *(Ibid.,* p. 221). Freud îşi dezvoltă astfel topica în continuare: „Eul se îmbogăţeşte în urma tuturor experienţelor pe care le primeşte din afară; dar şinele constituie pentru el o altă lume exterioară pe care caută să o supună ascultării. El sustrage

sinelui cît mai mult din libidoul acestuia, transformă obiectele de fixaţie libidinală ale sinelui în tot atîtea avataruri ale eului. Cu ajutorul supraeului eul se inspiră, într-un mod care pentru noi rămîne deocamdată un mister, din experienţele preistorice acumulate în sine" *(Ibid.,* p. 229).

Acest punct - ce nu este final - din 1923: „Psihanaliza este un procedeu ce facilitează eului cucerirea progresivă a sinelui" *(Ibid.,* p. 230).

3.4.2. „Diversele instanţe ale personalităţii psihice"

Să vedem, pe scurt, cea de-a treia prelegere din 1932: „Diversele instanţe ale personalităţii psihice"[1]. Locul supraeului este perfect clar: „Oricine ştie că micul copil este amoral; la el nici o inhibiţie interioară nu se opune impulsurilor care tind către plăcere. Rolul jucat mai tîrziu de supraeu incumbă mai întîi unei forţe exterioare, autorităţii părinţilor. Influenţa parentală se exersează prin mijlocirea manifestărilor de tandreţe şi ameninţărilor cu pedeapsa. Pedepsele echivalează pentru copil cu o retragere a iubirii si sînt temute ca atare. Această teamă reală este precursoarea viitoarei temeri a conştiinţei si, atîta timp cît ea domină, nu putem vorbi despre supraeu şi conştiinţă. Abia mai tîrziu va fi stabilită situaţia secundară, cea pe care sîntem mult prea înclinaţi să o considerăm ca normală; o dată interiorizat obstacolul exterior, supraeul ia locul instanţei parentale, acest supraeu care *supraveghează, dirijează si ameninţă* aşa cum altădată părinţii *supravegheau, dirijau şi ameninţau* copilul" *(Nouvelles conferences sur la psychanalyse,* 1971, p. 85, s.n.).

[1] Cf. *Nouvelles conferences sur la psychanalyse* (1932), Gallimard, Paris, 1971 (o traducere nouă a apărut în 1983) (n.a.).

Identificarea si alegerea obiectată sînt cele două mari modalităţi ale funcţionării eului, după Freud. Eul *reglează* astfel poftele sinelui, dar în paralel contribuie la procesul prin care supraeul devine un ideal: „Eul tinde să se conformeze acestui ideal, să-i semene". Iată că apar diferenţele între supraeu şi idealul eului: acesta din urmă, idealul eului, devine un fel de formă virtuală de anticipare a eului, ca o avangardă a ceea ce ar vrea sau ar putea să fie.

„Să revenim la supraeu. Noi i-am atribuit autoobservarea, conştiinţa morală si funcţia idealului" *(Ibid.,* p. 90). Freud precizează că: „supraeul copilului nu se formează după imaginea părinţilor, ci după imaginea supraeului acestora" *(Ibid.,* p. 91). *Refularea apare aici ca fiind rezultatul efectelor supraeului: „acest supraeu poate acţiona el însuşi sau îl poate însărcina pe docilul eu să îi îndeplinească ordinele" (Ibid.,* p. 93). Dacă eul si supraeul pot rămîne în mare parte în inconştient, nu este mai puţin adevărat că aceste două instanţe se află sub dependenţa şi tutela sistemului percepţiilor şi ale sistemului conştient-preconstient. Aici Freud introduce o legătură între cele două topici, ceea ce vom înţelege mai bine pornind de la textul său din 1938.

Să mai reţinem că eul „detronează principiul plăcerii, care, în interiorul sinelui, domină în mod absolut tot procesul. El îl înlocuieşte cu principiul realităţii, mai potrivit pentru asigurarea securităţii si reuşitei"... „Eul reprezintă raţiunea, prudenţa, iar şinele, pasiunile dezlănţuite" *(Ibid.,* pp. 102-103). înainte de toate „eul trebuie să realizeze intenţiile sinelui" *(Ibid.,* p. 103). „Eul si-a separat o parte a sinelui prin rezistenţele refulării; dar refularea nu continuă în sine, refulatul se confundă cu ceea ce a mai rămas din acestea" *(Ibid.,* p. 104). Eul poate să nu reuşească în misiunea sa:

„Cei trei despoţi sînt lumea exterioară, supraeul si şinele" *(Ibid.,* p. 104). în acest travaliu de diferenţiere al eului cu supraeul, *„Eul trebuie să-şi exproprieze şinele" (Ibid.,* p. 107). Iar după Lacan, o traducere cu adevărat fidelă ar fi: acolo unde este şinele, eul trebuie să fie.

3.4.3. Compendiu de psihanaliză

în cel de-al doilea text al său din 1938, *Compendiu de psihanaliză* (publicat în limba franceză în 1955), Freud face o legătură între cele două topici. Inconştientul şi şinele sînt puse pe acelaşi plan. „Inconştienţa este singura calitate dominantă în interiorul sinelui. Eul si inconştientul sînt la fel de strîns legate între ele ca şi eul şi preconstientul" *(Abrege de psychanalyse,* 1955, p. 26). Şinele si refulatul se regăsesc apropiate şi se supun aceloraşi procese *primare,* prin opoziţie cu procesele *secundare* ce conduc fenomenele preconstientului si ale eului.

Psihanaliza apare ca procedeul ideal de a ajuta eul să se grefeze pe sine. Ceea ce este neorganizat, dezordonat va intra astfel într-o anume ordine în acelaşi timp desexualizată şi/sau sublimată, începînd din 1923, Freud leagă topica sa de noţiunea de *interzis* si *instinct de moarte.* El postulează „un sentiment de culpabilitate inconştient", ba chiar „o pulsiune de pedeapsă inconştientă". „Eul poate fi considerat ca un adevărat rezervor de angoasă. Eul ameninţat dezvoltă reflexul de fugă şi, mai tîrziu, reflexele numite de apărare sub formă de fixaţii fobice si/sau obsesionale. Eul este ameninţat cu « castrarea» şi această angoasă de castrare constituie nucleul în jurul căruia este depusă mai tîrziu angoasa, în raport cu mustrările de conştiinţă"... în altă parte Freud precizează că „angoasa de moarte se derulează între eu şi supraeu" („Eul si şinele", 1923, în *Essais de psychanalyse,* 1963, p. 232).

Angoasa de moarte ar fi deci poate mai puţin „instinctuală", sau poate mai degrabă eul este acela care, devenit „instinctual", domină instinctul de moarte. Putem avea de aici impresia că Freud a introdus şinele nu pentru a-1 face să joace un rol propriu — în sensul lui Groddeck —, ci mai degrabă pentru a-si susţine sistemul despre inconştient care devine astfel direct „instinctual", la aceasta venind să se adauge efectele refulării. Sistemul în ansamblu este mai coerent, dar „basculează" aproape în întregime de partea a ceea ce este *interzis,* a *legii,* a unei morale la urma urmei foarte *patriarhale.*

De partea sinelui, regăsim angoasa de moarte, angoasa de castrare si chiar angoasa provocată de mustrările de conştiinţă, din moment ce supraeul atinge şinele, prin versantul său inconştient... Va fi vorba de a ajuta eul să-şi exproprieze şinele, si astfel să întărească un supraeu mai liniştit si mai coerent la rîndul său. „Supraeul îndeplineşte aceeaşi funcţie de protecţie si de salvare ca tatăl, providenţa sau, mai tîrziu, soarta" *(Ibid.,* p. 233).

Prin mijlocirea identificărilor şi sublimărilor eului, sub influenţa alegerii obiectale, supraeul se întăreşte la rîndul său: „Nu sînt deloc satisfăcut — spune Freud în 1932 — de aceste referiri la identificare, dar permiteţi-mi să pot considera stabilirea supraeului ca un caz reuşit de identificare" *(Essais de psychanalyse appliquee,* 1971, p. 87). Sentimentul de inferioritate si sentimentul de culpabilitate se aliază în sentimentul de inferioritate morală, toate depinzînd de supraeu. Pentru Freud, supraeul implică: „autoobservarea, conştiinţa morală si funcţia de ideal" *(Ibid.,* p. 90). „Trecutul, tradiţia rasei şi a popoarelor subzistă în ideologia supraeului" *(Ibid.,* p. 91). în 1932, şinele rămîne „partea obscură, impenetrabilă a personalităţii noastre,

haosul, cuva plină de emoţii în fierbere" *(Ibid.,* p. 99)... „Se subînţelege că şinele ignoră judecăţile de valoare, binele şi răul, morala" *(Ibid.,* p. 100). Omul, biată luntre, trăieşte temîndu-se pentru elanurile sale... „Ah, viaţa nu-i deloc uşoară! Eul, cînd este forţat să-şi recunoască propria slăbiciune, este cuprins de frică: frică reală în faţa lumii exterioare, temeri ale conştiinţei în faţa supraeului, anxietate nevrotică în faţa puterii pe care o au pasiunile de la nivelul sinelui" *(Ibid.,* p. 105).

3.4.4. Cele două topici şi supraeul

Cea de-a doua topică se serveşte de sine pentru a introduce supraeul, instanţă reglatoare capitală în aparatul freudian. Paul-Laurent Assoun[1] semnalează de asemenea importanţa acestei probleme a *interdicţiei.* Supraeul îşi va asuma rolul important de „paznic": „De el depinde culpabilitatea" *(Histoire de la psychanalyse,* voi. I, p. 185). „Instanţa de interdicţie a supraeului concordă destul de bine cu elogiul patriarhatului pe care îl regăsim la Freud." „în *Moise şi monoteismul* Freud atinge din nou ideea omorului tatălui introdusă în *Totem şi tabu* (1913) —, pe cînd în «Psihologie colectivă si analiză a eului» (1921) se recentrase pe condiţiile producţiilor imaginare ale grupului uman." Nu ne putem desprinde de impresia că Freud ar fi efectuat, în concepţia sa asupra interdicţiei, un demers care seamănă cu cel pe care îl descrie la sfîrşitul studiului său despre Moise: „întoarcerea la un Dumnezeu-tată, singur, unic, omni-

[1] P.-L. Assoun, „Leş grandes d£couvertes de la psychanalyse", în *Histoire de la psychanalyse,* Hachette, Paris, 1982, voi. I, pp. 127-202 (n.a.).

potent". Şi, mai departe: „Restaurarea tatălui primitiv în drepturile sale istorice a marcat un progres considerabil..." De aceea — continuă P.-L. Assoun — el o salută ca pe „o victorie a spiritualităţii asupra senzorialităţii", din moment ce „maternitatea se revelează simţurilor, pe cînd paternitatea este o conjunctură bazată pe deducţii şi ipoteze: progres « fundamental » al civilizaţiei" *(Ibid., p.* 187). „Suveranitatea supraeului apare ca un ecou în psihismul individual al acestei cuceriri" *(Ibid., p.* 188).

3.5. Deschiderea simbolică a psihanalizei: cuvintele dincolo de lucruri

Simbolistica freudiană nu se limitează nici la interpretarea visurilor, nici la o gramatică a inconştientului, în afara celor deja spuse despre descoperirile lui Freud în materie de simbolism, am dori să insistăm puţin pe deschiderea acestei simbolici în limbaj şi, prin aceasta, în parcurgerea drumului antropogenetic. „în sens larg, simbolismul este un mod de reprezentare indirectă si figurată a unei idei, a unui conflict, a unei dorinţe inconştiente; în acest sens, în psihanaliză, orice formaţiune substitutivă poate fi considerată simbolică, în sens restrîns, este un mod de reprezentare care se distinge în primul rînd prin constanţa raportului între simbol şi simbolizatul inconştient, o asemenea constanţă fiind prezentă nu numai la acelaşi individ si de la un individ la altul, ci şi în domeniile cele mai diverse (mit, religie, folclor, limbaj etc.) sau ariile culturale cele mai îndepărtate unele de altele" (Laplanche şi Pontalis, *Voc., p.* 398).

în mai multe texte de prin 1895 *(Voc., p.* 401), Freud propune noţiunea de „simbol mnezic" pentru a desemna faptul că un simptom aparent poate simboliza

un traumatism patogen sau un conflict inaparent. Intrăm astfel în era substituirilor, tablou de lectură ce va fi extraordinar de fecund pentru psihanaliză şi care va fecunda la rîndul său diverse registre ale ştiinţelor umane.

în Franţa, abordările psihanalitice sînt dominate de noţiunea de „simbolic" aşa cum este interpretată de Lacan şi Levi-Strauss. Rezervîndu-ne dreptul de *a* aborda mai tîrziu lacanismul, mai întîi să semnalăm pe moment această poziţie, pentru a o păstra în referirile noastre ca pe un simplu reper. Aria psihanalizei este decupată de Lacan în trei regiuni: simbolicul, imaginarul, realul. „Simbolicul desemnează ordinea de fenomene structurate ca un limbaj cu care psihanaliza are de a face" *(Voc.*, p. 396). Astfel, Lacan, apropiind structura inconştientului de cea a limbajului, va putea eventual să utilizeze, pentru studiul inconştientului, metodologia lingvisticii, în speţă cea a lui Ferdinand de Saussure. El va încerca, de asemenea, să demonstreze că subiectul uman este introdus într-o ordine prestabilită, ea însăşi de natură simbolică, în sensul lui Levi-Strauss (cf. *Voc., p.* 397). După ce am menţionat acest lucru, să încercăm să extragem de la Freud însuşi alte elemente servind o simbolică mai largă ce îi era proprie, în sensul pe care i-1 atribuim, domeniul limbajului fiind şi el inclus aici.

Laplanche şi Pontalis reţin unele indicaţii care lărgesc sensul simbolicii freudiene. în primul rînd nu există o relaţie simplă între abstract şi concret: simbolizatul poate să fie tot atît de concret ca si simbolul, în al doilea rînd, dacă demersul simbolic este mereu indirect, legînd un conţinut manifest de un sens latent, nu trebuie să ajungem la un dicţionar de simboluri sau la un tablou de traducere cum s-a propus uneori, în fine, în ceea ce priveşte visul, Freud distingea deja un

determinant asociativ (şi de aici o interpretare asociativă, realizată prin cuvintele pronunţate de analizant) şi un determinism simbolic (mai orientat către cunoaşterea psihanalistului). Acest simbolism dominant a putut să ajungă la simbolismul universal al „inconştientului colectiv", propus de Jung (asupra căruia vom reveni), domeniu în care Freud nu s-a prea aventurat. Ar mai fi încă o perspectivă de explorat în direcţia fantasmelor; fantasme totuşi „povestite" si, prin aceasta, implicate si ele în limbajul însuşi.

3.5.1. „Despre sensul antitetic al cuvintelor primitive" (Freud, 1910)

Freud scrie în 1901 *Psihopatologia vieţii cotidiene,* lucrare tratînd despre influenţa proceselor inconştiente asupra manifestărilor conştiente. Uitările, actele ratate, lapsusurile fac substanţa acesteia. Uitări ale cuvintelor, transpoziţii, substituiri, lapsusuri în vorbire sau în scriere sînt tot atîtea indicii ducînd la o problematică a limbajului în care apar diversele straturi care îl constituie. Bineînţeles, tehnologia de gîndire şi de exprimare rămîne marcată de conceptualizarea anterioară, dar acest text introduce, în domeniul „cotidianului", într-o dualitate necesară si prin aceasta în poli-logos şi în plural, ambele implicate şi ascunse în aparenţa unuia.

Cuvîntul de spirit şi raporturile sale cu inconştientul, din 1905, furnizează încă multe alte comentarii. Mai ales că aici se găseşte expusă toată practica *metaforelor* si *a. figurilor de limbaj,* care ar fi putut trece ca o invenţie foarte recentă, eventual post-freudiană... Freud ştia să împrumute din lucrările secolului al XlX-lea recent publicate ceea ce era esenţial pentru ;i-si susţine propriile invenţii. Cita tot timpul diverse

surse şi oricine putea urmări înaintarea propriului său efort de asimilare si de inventare. Jocurile de cuvinte, funcţia lor socială, sînt noţiuni împrumutate din operele lui Kuno Fischer si Th. Lipps, sau din Jean-Paul pentru care „spiritul nu este un simplu joc de idei", „asocierea discursivă" jucînd rolul esenţial în organizarea atît de limbaj cît si poetică. Rolul substituirilor, exprimarea prin contrar seamănă cu procedeele proprii visului (condensare, deplasare, figurare, supradeterminare) şi deschid calea jocului „dublului sens", creat prin sensul metaforic şi prin sensul real. Diversitatea posibilităţilor este surprinzătoare, ele arătînd — după părerea noastră — mai degrabă complexitatea inextricabilă a limbajului însuşi decît relaţiile de substituire sau de decalaj de la o ipotetică realitate imuabilă şi adevărată pentru toată lumea, ce ar constitui sistemul de referinţă. Să citäm cîteva referiri ce ilustrează această teză. „Dublul sens, creat de *sensul real* şi *sensul metaforic* al unui cuvînt, este o sursă fecundă a tehnicii spiritului" *(Essais de psychanalyse appliquee,* 1971, p. 51). Contrasensurile, asonantele, transpoziţiile, inversiunile sînt tot atîtea procedee ale limbajului însuşi în textura sa intra-limbaj. Aşaîncît: „Cuvintele de spirit cele mai inofensive revelează, şi ele, spiritul cuvintelor" *(Ibid.,* p. 133). Forma expresivă este cea care „face" cuvîntul de spirit şi care îi prezidează efectele atît asupra spiritului însuşi, cît şi asupra celor ce ascultă.

Articolul „Sensuri opuse în cuvintele primitive" (1910) ar trebui citat în întregime[1]. Freud remarca aici că sensurile „simple" sînt de achiziţie recentă. Altădată semnificaţiile erau duble, amestecate, intricate

[1] **Vezi** *Essais de psychanalyse appliquee,* Gallimard, Paris, 1971 (n.a.).

unele în altele. Acest mod „p'rimitiv" de a vorbi şi de a-şi vorbi se regăseşte în formele cele mai arhaice ale activităţilor mintale (vise, visări, lapsus etc.), dar si în vorbirea naivă a oamenilor puţin obişnuiţi cu achiziţiile limbii si limbajului, cît si în limbajul copiilor, întîlnim aici funcţiile limbajului ce sînt proprii unei anume culturi, funcţii afective în utilizarea intra-personală, în utilizarea intra-familială şi intra-grupală circumscrisă. Freud se inspiră pentru această lucrare din broşura lui Karl Abel, filolog german, publicată în 1884 *(Der Gegensinn der Urworte* = sensul antitetic al cuvintelor primitive). Freud găseşte aici si argumentul pentru a explica în ce mod poate fi elidată în vis negaţia. Dar el este frapat de această trăsătură a limbilor străvechi (egipteana, sanscrita, araba si chiar latina) ca un cuvînt să poată desemna lucruri contrare. Astfel absurdul poate lua naştere din cuvinte compozite. Separarea, existenţa independentă a fiecăruia dintre cele doua sensuri ce sînt iniţial implicate în cuvînlul respectiv nu îşi ia originalitatea proprie decît mult mai tîrziu. Fiecare experienţă umană poate avea astfel două sensuri opuse. Mai tîrziu, Abel, în *Ursprung der Sprache* (ce reia textul din 1884), atrage atenţia asupra numeroaselor vestigii ale gîndirii primitive ce influenţează cuvintele actuale. Si Freud conchide în eseul său din 1910 prin aceste fraze: „Nouă, psihiatrilor, ni se impune astfel ideea că am înţelege mai bine şi am traduce mai uşor limbajul visului dacă am fi mai instruiţi asupra evoluţiei limbajului" *(Ibid.,* p. 87). De meditat.

E. Jones comentează în mod special acest text şi adaugă această remarcă: „Descoperirile empirice ale lui Abel în filologie si cele ale lui Freud în interpretarea visului scot în evidenţă în aceeaşi măsură o formă primitivă a limbajului, ceea ce fusese deja indi-

cat, încă din 1870, de către filozoful englez Bain ce se plasa pe un teren pur teoretic. Relativitatea esenţială a cunoştinţelor nu se poate revela decît în limbaj. Dacă tot ceea ce ajungem să cunoaştem trebuie să fie considerat ca o tranziţie plecînd de la altceva, derivă de aici că fiecare experienţă comportă o semnificaţie dublă sau, altfel spus, orice accepţie trebuie să poarte două nume" (E. Jones, voi. II, 1955, p. 332).

3.5.2. De la o simbolică la alta

Simbolurile au intervenit pentru a traduce lucrurile măreţe din domeniul miturilor şi legendelor. Simbolurile au invadat regnul imaginarului si au prezidat înfloririle figurative de toate tipurile. Fiecare civilizaţie îşi are simbolica sa ce vine să se articuleze pe simbolica planetară si cosmică. Ceea ce înseamnă că înainte de toate *omul este un animal simbolic.* Dar trebuie să spunem si că omul este singurul ce-şi fabrică propriul univers de simboluri si de artificii. Adică tot (absolut tot) ceea ce atinge omul şi umanul este *simbolic.* Dintr-o asemenea perspectivă, nici Freud, altădată, nici Lacan, mai recent, n-ar fi putut aduce nimic prea nou. Pe de o parte mai trebuia să fie reamintită, adică să fie reactualizată această noţiune, cunoscută mai ales de istorici, arheologi, filologi, iar pe de altă parte trebuia încercată precizarea modalităţilor de lectură sau de transcriere a numitelor simboluri. Opera lui Freud se plasează în această perspectivă, dar se pare că ar fi putut să decurgă de aici chiar ceva mai mult. Bineînţeles, Freud nu a renunţat niciodată complet la referinţa individuală şi corporală. Faptul că a desemnat „inconştientul" drept receptacul al unui univers pîna atunci nebănuit i-a permis să facă referiri la acesta pentru a plasa în el tot ceea ce scăpa

cunoaşterii zise „conştiente" si inventarului acestor cunoştinţe.

Raportîndu-se la lucruri si la realitate, se pare că umanul poate elabora din nenumărate bucăţi un univers de artificii şi simboluri care are drept suport travaliul limbajului, prin semantică. Fără îndoială că astăzi acea parte din ştiinţele limbajului ce se numeşte pragmatică, disciplină ce se ocupă cu utilizarea frazării şi folosirea sa în ceea ce numim în mod obişnuit limbajele naturale, ar putea să introducă o perspectivă diferită în chiar această concepţie a omului. Freud, încă departe de această perspectivă, în scopuri pragmatice si clinice, a decelat la om o zonă ce-i este proprie şi care scăpase oricărei raportări la real. El a numit-o imaginar sau fantasme si a tras concluzia că există o posibilitate ca simptomele pornind din fantasmatic să cunoască o elaborare la fel de solidă ca si cea pornind de la o etiologic fizică. Mai mult, Freud a acordat o forţă extraordinară imaginilor si fantasmelor, lăsînd să se înţeleagă că faptele (reale) suferă o re transformare la nivelul imaginarului care le conferă o altă realitate şi le „realizează" într-adevăr în plenitudinea forţelor lor[1].

Şi dacă aceste fantasme şi alte imagini au fost de asemenea produse în/de limbajul însuşi? Dacă în loc

[1] Freud a consacrat mai multe scrieri literaturii şi artei, printre care: *Delir şi vis în „Gradiva" de W. Jensen* (1907), *O amintire din copilărie a lui Leonardo da Vinci* (1910), şi numeroase articole, majoritatea regrupate în *Essais de psychanalyse appliquee* (cf. bibliografia), în *Disconfort în cultură* (1929), Freud remarcă: „Din păcate psihanaliza are cele mai puţine lucruri de spus tocmai despre frumuseţe". Iar în altă parte: „Psihanaliza trebuie din păcate să-si pună deoparte armele în faţa problemei pe care o constituie creaţia literară" (1928). Nu acesta a fost însă destinul psihanalizei în ceea ce priveşte investigaţia literară şi recomandăm spre consultare: *Psychanalyse et Langages litteraires* de Jean Le Oalliot şi Simone Lecointre (Nathan, 1977) (n.a.).

să ne referim la o tehnologie psihică puţin demodată ce contribuie la salvgardarea noţiunilor aparatului psihic sau psyche, am fi obligaţi să credem că limbajul poate funcţiona si el la rîndul său ca unul inconştient? Dacă acele cuvinte dotate cu dublu sens, eventual cu sensuri multiple, ar putea fi considerate ca avînd pliuri si suprapuneri ce, în adîncimea limbajului, ar da naştere unor simbolizări nemaiauzite si unor sensuri insolite? Atunci am putea admite că simbolica psihanalitică se produce mai ales în ea însăşi, fără a recurge în mod real la real, cu nişte circuite de limbaj în care cuvintele, dincolo de lucruri, funcţionează pentru ele însele fără a se raporta la nişte referinţe obligatorii.

O întreagă altă problematică ne apare astfel pornind de la Freud însuşi, care, într-o referire la ansamblul metodologiilor de abordare a limbajelor — si nu la o singură doctrină, oricît ar fi ea de seducătoare —, ne-ar putea introduce din plin în pragmatica discursului şi în semantica textelor, aşa cum sînt ele aplicate dintotdeauna prin lectura, cuvîntul si scrisul omeneşti. Problematică deschisă.

3.6. Poziţia lui Freud în freudism şi în postfreudism

Freud a ştiut să-şi creeze un stil, o serie de metode care îşi dovedesc utilitatea în ştiinţele umane. Psihanaliza ortodoxă poate fi considerată în foarte multe feluri, însuşi Freud prezintă în imanenţa scrierilor sale mai multe fascicule şi mai multe straturi geologice. Toate aceste straturi sînt la rîndul lor productive. Printre tovarăşii săi de drum şi printre adepţii săi au fost şi mai sînt multe sciziuni; dovadă că plămada propusă era fecundă şi de bună calitate. Astăzi plura-

lismul este obligatoriu. Aşa că noţiunea de disidenţă se atenuează în psihanaliză. Noi, cititori ai anilor ce in, practicieni şi cercetători, nu trebuie să ne facem prea multe griji pentru rădăcinile originare. Freudolo-gia va continua să producă încă destule derive şi forme para... Lui Freud nu-i plăceau devierile; şi, pe vremea aceea, nu era singurul care să le combată. Bisericile, capelele urmau să fie obligate să lase loc pentru investigaţii multiple, în ceea ce ne priveşte, noi trebuie să reţinem tot ceea ce a putut fi propus în domeniul psihanalizelor. Gloria lui Freud, dacă mai avea nevoie de ea, va fi cu atît mai mare... Este vorba în special să inventariem mişcările şi curentele care s-au lansat în cucerirea ştiinţelor umane, să reţinem de aici toate învăţămintele compatibile cu prezentul şi cu viitorul ce se anunţă. Nici o scriere, nici o teorie nu sînt imuabile, decît, poate, în materie de religie, în domeniul psihopatologicului si al psihanaliticului nu există „Mecca". Toate orientările sînt destinate a fi citite si studiate, pentru a le descoperi pe cele mai adecvate, cele mai eficace, cele mai „rentabile" pe plan uman. Iată de ce vom cerceta în cele ce urmează tablourile cele mai semnificative din tot ceea ce s-a întreprins în materie de psihanaliză.

CAPITOLUL AL III-LEA

PSIHANALIZELE NON-FREUDIENE

începînd din 1930, în jurul lui Freud se organizează treptat un grup de elevi şi de adepţi. Trei nume trebuie reţinute: Adler, Stekel, Jung. Sînt tot atîtea curente care vor milita pentru originalitatea lor specifică. Rupturile şi disidenţele vor interveni în 1911 în cazul lui Adler, în 1912 în cazul lui Stekel, în 1913 în cazul lui Jung. Cei trei sînt în dezacord cu „pansexualismul" lui Freud din „prima manieră". Adler va introduce o puternică dimensiune *socială.* Jung, dedat „ştiinţelor oculte" încă înainte de a-1 întîlni şi citi pe Freud, se va consacra unei dimensiuni *cosmologice.* Stekel va pune în valoare *sexul* şi *corpul,* în dimensiunile lor cele mai reale si mai efective: o practică a conduitelor sexuale, care va cunoaşte ulterior o mare dezvoltare.

In *Contribuţie la istoria mişcării psihanalitice* (1914) Freud scrie: „Am proclamat adesea cu recunoştinţă meritele deosebite pe care si le-a cîştigat şcoala psihiatrică de la Ziirich, în special Bleuler si Jung, prin contribuţia lor la răspîndirea psihanalizei... Aş vrea de asemenea să transmit această autoritate (de fapt, a sa proprie) unuia mai tînăr decît mine, care, la dispariţia mea, să fie desemnat în mod natural ca succesor al meu. Acesta n-ar putea fi decît C. G. Jung" (după ed. fr. *Contribution â l'histoire du mouvement psychanalytique,* 1966, p. 121).

Aproape cincisprezece ani mai tîrziu, în *Autobiografie* (1925), deja angajat în „cea de-a doua manieră" (în realitate, o altă psihanaliză), Freud reaminteşte: „In Europa, între 1911 si 1912, s-au produs două mişcări disidente, mişcări inaugurate de persoane care pînă atunci jucaseră un rol important în noua ştiinţă: A. Adler si C. G. Jung. Aceste mişcări păreau foarte periculoase şi au dobîndit repede un mare număr de partizani..." (după ed. fr. *Mă vie et la psychanalyse,* 1968, p. 66).

Noile teoretizări tratează altfel spaţiul si timpul. Mult mai aproape de trup, de social, de practicile vieţii si existenţei. Prezentul, „imediatul", importanţa traumatismelor actuale înscriu timpul în substanţa însăşi a proceselor psihologice şi psihopatologice.

Expunerea care urmează, consacrată în exclusivitate lui Adler, Stekel şi Jung, va reda esenţialul acestor orientări.

1. Alfred Adler (1870-1937) şi psihologia individuală comparată

Născut la Viena, Adler, medic, începe să profeseze ca oftalmolog în 1897. Ulterior se orientează spre medicina internă si pătrunde în medicina psihologică, pentru a se consacra tratamentului nevrozelor. El 1-a cunoscut pe Freud prin anii 1899/1900. Adler are convingeri socialiste şi este adept al partidului socialist. Din 1902, el este invitat de Freud la discuţiile organizate asupra etiologici nevrozelor.

De origine modestă, Adler s-a născut într-un cartier periferic al Vienei. Punctele cele mai constante ale teoriei sale pot fi puse în relaţie cu experienţele pe care le-a trăit în prima copilărie: fiind rahitic, el a suferit într-adevăr de o „inferioritate organică". Pe

deasupra, era al doilea copil din familie, corespunzînd perfect cu imaginea pe care el însuşi a dat-o despre aceasta, adică: tot timpul în stare de tensiune, străduindu-se să rivalizeze cu fratele său mai mare si urmat îndeaproape de un frate mai tînăr, la fel de competitiv. Tot aşa, Adler va suporta cu greu să trăiască în umbra unui frate mai mare, pe nume Sigmund. Se spune că la ruptura de Freud (iunie 1911), Adler ar fi strigat: „Şi de ce ar trebui eu să lucrez în umbra dumneavoastră?" Să-1 cităm si pe Roland Jaccard: „Un alt punct pe care biografii săi 1-au subliniat cu prisosinţă: constelaţia familială în care a crescut Adler nu semăna deloc cu cea în care a trăit Freud. Ştim că acesta din urmă era primul născut şi preferatul mamei sale; simţea în schimb un anume resentiment împotriva tatălui său, aşa încît situaţia oedipiană i s-a părut a fi întru totul naturală. Lucrurile nu stăteau la fel cu Adler, care se simţea foarte ataşat de tatăl său, pe cînd pe mama sa n-o înţelegea si se simţea respins de ea; de aici ar decurge, după Ellenberger (1970), faptul că nu va putea accepta niciodată ideea complexului Oedip[1]."

Adler era evreu, dar nu se simţea evreu. El era si se simţea vienez. în 1904 s-a convertit la protestantism. Această convertire a fost interpretată de Freud, conform lui Manes Sperber, ca o dovadă de ambiţie şi oportunism. Cu atît mai mult cu cît Adler avea convingeri socialiste. Soţia sa, Raisa Epstein, era foarte implicată politic alături de revoluţionarii ruşi, printre care se afla si Troţki. Adler, mai degrabă social-democrat, s-a căsătorit cu Raisa în 1897: au avut patru copii, dintre care doi au devenit psihiatri.

[1] „Alfred Adler dans l'ombre de Freud", de R. Jaccard, în *Histoire de la psychanalyse,* Hachette, Paris, 1982, voi. I, pp. 235-244 (n.a.).

Partizan al medicinei sociale, prima lucrare publicată a lui Adler a fost un *Manual de igienă pentru meseria de croitor* (1898). In 1902, Freud 1-a invitat la „miercurile psihanalitice", ca si pe Stekel, Reitler, Kahane. în 1911, Adler fonda Societatea de Psihologie Individuală, la Viena. Adler era un orator înnăscut. El îi frecventa pe intelectualii vienezi care se întîlneau în cafenele. „Adler era foarte sociabil; arăta neglijent şi avea o dispoziţie schimbătoare; mare amator de muzică" *(Ibid.,* p. 238). Freud, cu fobia sa pentru muzică si cu pesimismul său schopenhauerian, era exact contrariul. Pentru Freud, după Ellenberger, nevrozatul era victima iluziei grandioase si dramatice a umanităţii. Pentru Adler, nevroticul nu este decît un individ demn de milă care a recurs la tot felul de vicleşuguri pentru a scăpa de obligaţiile vieţii. Astfel, pentru Adler criteriile vor fi clare: o viaţă sentimentală şi erotică satisfăcătoare, o viaţă de muncă, o viaţă socială si relaţională corespunzătoare, toate acestea înseamnă că nu există o nevroză manifestă. Prenevrozele sau nevrozele latente nu sînt nevroze declarate. Aceste criterii sînt corecte. Ele evită abuzurile în materie de medicină legală şi socio-profesională. Grijile sociale, chiar socialiste, ale lui Adler, ca si pragmatismul său protestant, îşi arată aici omenescul lor eficient.

în 1907, Adler publică un *Studiu asupra inferiorităţii organelor.* Lucrare apreciată de Freud. Pentru Adler. indivizii atinşi de inferiorităţi organice sau fiziologice, fie din naştere, fie în urma unui accident, vor manifesta o *supracompensaţie* si vor dezvolta aptitudini superioare mediei. Avem exemplul lui Demostene care, bîlbîit, a devenit cel mai mare orator al timpului său. Inteligenţa primeşte, după Adler, o „plusvaloare", dacă funcţiile organo-fiziologice sînt

deficiente, în fond, începînd din 1908, Adler este în dezacord cu Freud. Pentru el *libidoul* nu este totul. El admite un *principiu al agresivităţii,* pornire instinctivă, ce nu se explică prin simpla frustrare a sexualităţii-libido. *Complexul* său *de inferioritate* se grefează pe *compensare.* Orice inferioritate, fizică sau psihică (de exemplu: platfus, tulburări de vorbire, statură mică, păr roşu...) declanşează un mecanism de supracompensare pentru a atenua imperfecţiunile şi a încerca abolirea „handicapului", prin mobilizarea tuturor forţelor fizice şi psihice disponibile (în germană: *Minderwertigkeitskomplex* — complex de inferioritate, adică acel ansamblu de sentimente, idei si atitudini ce decurg din impresia penibilă de a fi inferior faţă de ceilalţi sau faţă de un ideal la care fiecare poate să aspire: nivelul de aspiraţii). Adler leagă *compensaţia* de aceste sentimente sau complexe de inferioritate. El le-a asimilat, pe nedrept, *voinţei de a fi puternic* a lui Nietzsche, în vreme ce această noţiune nu înseamnă nici voinţă de putere, nici voinţă de dominare: voinţa de a fi puternic nu este — după noi — nici un instinct, nici o simplă pulsiune, în sensul pe care aceste cuvinte 1-au primit în contemporaneitate, începînd cu Adler şi Freud.

Din 1912, Adler dezvoltă la Viena, sub egida socialiştilor, o psihologie şcolară individualistă, încercînd, înainte de toate, să pregătească institutorii. Psihologia şcolară s-a dezvoltat ulterior în SUA şi în Anglia, prin Adler si adepţii săi, foarte numeroşi. Adler a fost un precursor al teoretizărilor lui Reich, ale Annei Freud (pentru mecanismele de apărare). Sinteza sa din Darwin, din Nietzsche şi din socialism va avea ecouri în mişcarea psihanalitică culturalistă americană (cf. cap. V).

Adler face rar apel la inconştient. Nevrozatul este cineva care aşteaptă prea mult de la viitor. Dispoziţia sa „naturală" pentru fericire va fi frustrată. Prea ambiţios, nevrozatul vrea să fie un „om total"; eşecurile sale îl fac să-si reconstruiască un trecut „unde mai adaugă cîte ceva"... Dacă pentru Freud reminiscenţele refulate în inconştient nasc repetiţia, pentru Adler „reminiscenţele" vin ulterior: un fel de memorie fantasmată care izvorăşte din imaginar. Freud, cel din anul 1919, din „Un copil este bătut", lasă să se întrevadă aceste construcţii fantasmice... Pentru Adler inconştientul este un artificiu. Mai tîrziu, Adler nu va recurge nici la inconştient, nici la sexualitatea infantilă, nici la refulare. Nu va fi vorba decît de „putere". Din 1910, Adler dezvoltase o teorie a „hermafroditismului" psihologic, dată fiind frecvenţa caracterelor secundare ale sexului opus la nevrotici. Compensaţia va duce la o „protestare virilă" pentru a-şi depăşi tatăl sau pentru a poseda mama. O modalitate diferită de a considera complexul Oedip.

Roland Jaccard relatează această anecdotă: Adler ar fi spus: „Ştiţi cum găsim cheia tuturor nevrozelor? întrebăm: cine trebuie să crape? Acesta este întotdeauna scopul. Toţi nevroticii sînt bolnavi împotriva cuiva" (R. Jaccard, *op. cit.*, p. 240).

Adler a murit la 28 mai 1937, în Scoţia, la Aberdeen, în urma unei crize cardiace. Se afla acolo pentru a ţine nişte conferinţe. Freud îi va scrie lui Arnold Zweig: „Pentru un copil evreu din periferia Vienei, această moarte este încununarea unei cariere nesperate; ea dovedeşte pur şi simplu că a ajuns foarte departe, într-adevăr, lumea 1-a recompensat în mod generos pentru faptul că s-a opus psihanalizei" *(Ibid.*, p. 241).

Pentru Adler psihologia eului este propulsată în mod constant de miza complexelor de inferioritate-compensare şi de combinatorica bisexuală în care componenta feminină subiacentă se dezvoltă prin „protestul viril". Mimetismele, rivalităţile, contextul social capătă o importanţă foarte mare, ca si relaţiile interprofesionale. Sentimentul de slăbiciune al fiinţei umane şi nevoia sa de securitate împreună cu agresivitatea sînt „motoarele" esenţiale ale evoluţiei. Boala poate fi un refugiu în faţa dificultăţilor de afirmare, un mod de a evita rana narcisică.

Poziţiile psihoterapeutice ale lui Adler sînt educative, pedagogice. El propovăduieste poziţia faţă-în-faţă, cu scaune de aceeaşi înălţime şi formă pentru cei doi parteneri. Şedinţele pot fi mai puţin frecvente, durata lor poate fi scurtată; este posibilă şi gratuitatea lor. Mediile sociale în care lucrau Adler şi Freud erau diferite.

E. Jones *{La vie et l'oeuvre de Freud,* II, 1955) explică disensiunile care au dus la ruptura din 1911. Freud îndura conflictele, rivalităţile, clevetirile, pentru împărţirea influenţelor, a clientelei, pentru ocuparea locurilor de onoare. Se pare că Stekel, Adler, Sadger, Tausk erau printre cei mai revendicativi. Totuşi Freud încearcă să îi liniştească pe Adler si pe Stekel care devin în 1910 directori ai revistei *Zentralblatt,* creată în toamna lui 1910. Adler devine preşedinte al Societăţii de Psihanaliză din Viena. Dar, poate şi din cauza interesului marcat [al lui Freud] pentru Jung, Adler îşi va da demisia în şedinţa din 11 octombrie 1911 şi împreună cu el toţi socialiştii grupului; ei vor deveni „adlerieni". în corespondenţa sa cu Ferenczi, Freud se plînge: „Adler şi cu Stekel m-au făcut să trec prin nişte momente îngrozitoare..." Ecou al rupturii cu Fliess, zece ani mai devreme. Jones îşi

exprimă astfel opinia cu privire la Adler: „Adler îmi dădea impresia unui personaj ursuz si acru a cărui dispoziţie era cînd bătăioasă, cînd plictisită. Era în mod evident un ambiţios, întotdeauna pe cale de a revendica prioritatea ideilor... Totul ne permite să credem că Freud îl stimase foarte mult la început..." (R. Jaccard, *op. cit.,* p. 235).

Dezvoltarea psihologiei individuale si comparate va încerca să ţină cont de „stilul de viaţă", de linia dinamică de orientare a caracterului, în funcţie de posibilităţile individuale (fizice şi psihice), dar si în funcţie de fraţi, de familie, de condiţiile sociale de existenţă. Aplicaţie în psihologia şcolară si la delincvenţi, la asociali... Pentru Adler, „Omul ştie mult mai mult decît înţelege". Toate trăsăturile de caracter sînt *dobîndite.* Este vorba ca fiecare să înveţe să-şi cunoască „planul de viaţă". Copilul îşi poate cultiva trăsăturile care îi sînt cele mai utile pentru scopurile pe care si le propune. De unde importanţa educaţiei în psihologia adleriană. Dimpotrivă, si din perspectiva nietzscheniană „remuscarile sînt indecente", iar sentimentul de culpabilitate nu este decît un vestigiu al sentimentului de inferioritate, în care ,,socius-ul" a putut juca în mod cert un rol, pentru a-1 inculca şi a-1 „cultiva".

2. Wilhelm Stekel (1868-1940) şi sexanaliza

Medic practicant la Viena, Stekel aude vorbindu-se de Freud prin prietenul său Kahane. El deja scrisese, în 1895, un articol despre „coitul la copii". Stekel, care suferea de tulburări nevrotice, şi-a făcut o analiză cu Freud. Această psihanaliză a fost scurtă. Jones vorbeşte despre opt şedinţe. Stekel scria în ziare, redacta foiletoane, era foarte meloman. El a apărat în

presă lucrarea *D ie Traumdeutung* (1900) şi a început să practice psihanaliza în 1901. Adeziunea sa la Freud a durat pînă în 1912.

Stekel s-a interesat enorm de sexualitate. După ceilalţi analişti, trecea drept „inventator" al „cazurilor" sale. El a fost iniţiatorul „miercurilor psihanalitice". Freud 1-a invitat să participe la acestea, împreună cu Adler, Kahane, Reitler. Jones admite contribuţia sa simultan cu Freud, pentru a crea prima Societate de Psihanaliză la Viena. Foarte inventiv, Stekel a dezvoltat teoretizarea visului şi a simbolismului. Neînţelegerile sale cu Freud au fost legate mai mult de probleme de caracter şi de conduită decît de chestiuni teoretice. Iată ce-i scria Freud lui Abraham: „Vienezii nu-mi mai dau nici o satisfacţie. Vechea generaţie îmi pune pe umeri o grea cruce: Stekel, Adler, Sadger. în curînd mă vor privi ca pe un obstacol si mă vor trata ca atare. Totuşi nu-mi pot închipui că au pe cineva mai bun pentru a-1 pune în locul meu" (Scrisoarea către Abraham din 24 februarie 1910; cf. Jones, 1956, p. 74). Stekel şi Adler devin „patronii" revistei *Zentralblatt.* Ei sînt totodată si preşedintele şi vicepreşedintele Societăţii de Psihanaliză din Viena. Stekel nu se înţelegea deloc cu Tausk, pe care îl califica drept „fiară feroce". Succesele sale în domeniul simbolismului 1-au făcut să creadă că îl depăşise pe Freud. Stekel lucrase pe tema influenţei numelor asupra indivizilor, „inventînd" cazurile şi numele. Se pare că a fabulat foarte mult. La fiecare reuniune de miercurea, tocmai văzuse în cursul zilei cazurile despre care urma să fie vorba...

El a părăsit Societatea în octombrie 1912. Continuă să apere psihanaliza si să corespondeze cu Freud. Acesta îi scrie lui Abraham: „Sînt foarte mulţumit că Stekel se desolidarizează de noi. Nici nu vă puteţi

închipui cîte arn pătimit, trebuind să-1 apăr de toată lumea. Este un băiat insuportabil." Iar în 1924 Freud va vorbi despre „nebunie morală". După Jaccard *(op. cit.,* p. 243), nazismul 1-a forţat să se exileze la Londra, unde şi-a pus capăt zilelor la 25 iunie 1940[1].

Stekel este partizan al psihanalizelor scurte, de cel mult şase luni. Va apăra metoda activă, care permite ideilor „libere" ale pacientului să-şi atingă mai repede finalitatea. Intuiţia sa, calităţile sale de fineţe si de analiză a simbolurilor şi viselor au contribuit, împreună cu studiile sale — pertinente —, asupra sexualităţii, la dezvoltarea pozitivă a psihanalizei, mai ales în varianta ce-i era proprie.

3. Karl Gustav Jung (1875-1961) şi mitanaliza

Jung este al doilea nume „mare" al psihanalizei. El este creatorul psihologiei analitice pe care o va numi, după 1913, psihologie complexă. L-a frecventat pe Freud din 1906 pînă în 1913. Jung are treizeci si unu de ani cînd intră în relaţie epistolară cu Freud. El are deja o formaţie medico-psihiatrică.

[1] Stekel a publicat zece volume. Vom menţiona mai jos pe cele traduse în limba franceză, în 1932, el a venit la Sainte-Anne pentru a ţine o conferinţă, ce ţine loc de prefaţă pentru cartea sa: *Femeia frigidă* (Gallimard, Paris, 1949, tradusă de Jean Dalsace, după ediţia a treia din 1927). Tot la Gallimard regăsim: *Onanism şi homosexualitate* (trad. fr. 1951) în care studiază „parapatia homosexuală" sau parafilia, terminologie stekeliană pentru „nevroză" si „perversiune". Stekel apăra masturbarea, practica sexuală, erotismul sub toate formele sale. Se mai pot citi: *Omul neputincios* (1950) si *Femeia frigidă* (reeditată în col. „Idees", la Gallimard). Lucrările anilor '50 (Gallimard) mai anunţau în limba franceză: *Educaţia părinţilor; Scrisori către o mamă. Stările de angoasă nervoasă şi tratamentul lor* (Payot, 1930). Mai găsim astăzi: *Tehnica psihoterapie! analitice* (Payot, 1975) (n.a.).

3.1. Jung înainte *de* întîlnirea sa cu Freud

Karl Gustav Jung s-a născut la 26 iulie 1875 la presbiteriul din Kesswil (canton din Thurgovie), în Elveţia. Tatăl său era pastor, provenind dintr-o familie de origine germană, venită să se stabilească în împrejurimile lacului Constanţa. Jung îşi face studiile secundare la gimnaziul şi la liceul din Basel. El manifestă foarte devreme un mare interes pentru paleontologie si arheologie. Studiază medicina la Universitatea din Basel, din 1895 pînă în 1890. în 1890 devine asistent voluntar la azilul cantonai condus de profesorul Eugen Bleuler la Burgholzli, spital si clinică universitară în acelaşi timp al catonului Ziirich. In 1902 îşi susţine teza de doctorat în medicină: *Contribuţie la psihologia şi patologia fenomenelor zise oculte,* în 1902—1903 Jung face un stagiu la Paris, unde urmează cursurile de la Salpetriere si Seminarul lui Pierre Janet. La întoarcere, se căsătoreşte cu Emma Rauschenbach, cu care va avea cinci copii.

în 1903, Jung este medic-voluntar la Burgholzli, unde conduce primele sale lucrări asupra asociaţiilor de idei şi asupra teoriei complexelor; din 1905 va deveni medicul-şef al instituţiei. El ţine si/sau urmează cursuri de hipnoză. Face cercetări asupra demenţei precoce. Docent particular al Facultăţii de Medicină din Ziirich, ţine un curs de psihonevroze si de psihologie.

Se poate vedea că acest tînăr şi strălucitor „arian" are cu ce să-1 seducă pe Freud, a cărui carieră nu a fost atît de strălucitoare. Freud avusese de suferit din cauza originii sale evreieşti si a antisemitismului, în 1907, Jung publică primele rezultate ale cercetărilor sale: *Uber die Psychologie der Dementia Praecox,* şi se situează astfel în continuarea lucrărilor lui E. Bleuler. Jung este un „psihiatru", posedînd „toate tainele", ce-şi va deschide un cabinet propriu de consultaţii la Ziirich pen-

tru a-si realiza „psihologia analitică" personală, din 1909. El va continua să participe la predarea psihiatriei la Universitatea din Ziirich pînă în 1913.

3.2. întîlnirea cu Freud: Jung între 1906 şi 1913/1914

Jung citise foarte devreme *Interpretarea visului* a lui Freud şi îl antrenase pe Bleuler împreună cu echipa sa să studieze „psihanaliza". Din 1902, Jung îl menţionează pe Freud si lucrarea sa *Die Traumdeutung.* El încearcă să aplice ideile lui Freud şi găsim urmele acestor încercări încă din 1904. Atunci cînd inventează „asociaţiile sale de idei" (publicate în 1906), testele de asociaţie confirmă ingerinţa factorilor emoţionali în rememorare. Sub numele de complexe afective, Jung relua termenul de „complex" avansat de Ziehen. Jung i-a trimis imediat lui Freud cele două cărţi ale sale: *Diagnostische Assoziations-Studien* şi *Uber die Psychologie der Dementia Praecox.* Nerăbdător, Freud cumpărase deja prima lucrare. Corespondenţa lor a început în aprilie 1906. Timp de şapte ani au schimbat numeroase scrisori. Jung şi-a făcut „prima vizită duminică, 27 februarie 1907, la ora 10 dimineaţa" (E. Jones *La Vie et l'oeuvre de Freud,* II, 1955, p. 35). împreună cu Binswanger, a participat pe 2 martie 1907 „la reuniunea săptămînală a grupului vienez" *(Ibid.).*

Jung s-a impus în faţa lui Freud; „este omul de mîine", îi va scrie el lui Ferenczi, iar cînd va reuşi, în 1914, să formeze Asociaţia Internaţională, îl va desemna pe Jung drept preşedinte pe o durată nedeterminată: acesta va demisiona în aprilie 1914. „Cu ţinuta lui impozantă si prestanţa sa militară, Jung părea desemnat din oficiu pentru a exercita funcţiile unui conducător" *(Ibid.,* p. 36).

în cursul anului 1907, Freud a primit vizitele a trei ziirichezi: Max Eitingon, născut în Rusia, care-i va deveni prieten credincios; doctorul Bresler, redactor-şef al revistei *Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift*, care îi va cere lui Freud să devină coredactor al unei noi reviste: *Zeitschriftfiir Religionpsychologie*; în fine, Jung. Freud era foarte sensibil la această „sosire" a elveţienilor, gentili, arieni (unii dintre ei), care puteau ajuta la vehicularea ideilor si a influenţei sale. îl vom urma pe Jones prin acest labirint. Anii aceştia dinainte de primul război mondial vor fi importanţi. „Freud estima că, dintre toţi discipolii săi, Jung si Otto Gross[1] erau singurele spirite cu adevărat originale." Jung, delfinul, a fost considerat ca moştenitorul, fiul, succesorul. „Ar fi trebuit să fie losua menit să exploreze pămîntul făgăduinţei în psihiatrie, pe care Freud, precum Moise, era singurul autorizat să-1 zărească de departe" *(Ibid.,* p. 35).

Dacă prima întrevedere Freud-Jung durase treisprezece ore (?), prietenia lor, de fapt, s-a întărit neîncetat în timpul celor trei ani care au urmat. Jung îşi expunea părerile cu vigoare; lui Freud îi plăcea să „claseze": „să distribuie conţinuturile discursului în diferite capitole foarte distincte" *(Idem).*

Să situăm aici poziţia lui Karl Abraham care îl vizitează pe Freud în 1907. Abraham a lucrat timp de trei ani în serviciul lui Bleuler şi Jung; dar nefiind elveţian, va fi obligat să meargă să se instaleze ca psihanalist la Berlin, în noiembrie 1907. Ca şi Jung, studia lucrările lui Freud de multă vreme, cel puţin din 1904. Abraham va juca un rol disociant între Jung şi Freud. Cei doi se admirau reciproc. S-au întîlnit „de

[1] Otto Gross va încerca să construiască o psihanaliză între Nietzsche şi Freud (n.a.).

nouă sau de zece ori... la Viena, la Ziirich, la patru congrese si în timpul călătoriei în America. Dar impresia primei întrevederi nu se va mai repeta niciodată. S-au văzut pentru ultima oară la Congresul de la Miinchen în septembrie 1913" *(Ibid.,* p. 36).

în 1908, la Salzburg, are loc Primul Congres internaţional al tuturor celor care se interesau de lucrările lui Freud. Elveţienii erau reprezentaţi prin Bleuler, Jung, Eitingon, Riklin din Ziirich, Claparede din Geneva, Bertschinger din Schaffhausen. Erau patruzeci si doi de participanţi. Jung a fost cel care a insistat ca invitaţiile să fie redactate sub numele de „întîlnirea psihologilor freudieni" *(Ibid.,* p. 42). Să reţinem acest conflict între Abraham si Jung. Abraham, cu un antagonism irevocabil în privinţa lui Jung, omite în expunerea sa despre „Diferenţe psiho-sexuale între isterie si demenţa precoce" să menţioneze cercetările lui Bleuler şi Jung asupra a ceea ce va deveni *schizofrenia.* Este adevărat că Abraham, împreună cu Freud, considera că această „demenţă" nu era decît un blocaj afectiv... *(Ibid.,* p. 49). Jones publică scrisorile lui Freud către Abraham, căci Freud, nemulţumit de această neînţelegere, vrea să aplaneze dificultăţile... (cea din 26 decembrie 1908 spune: „în definitiv, prietenii noştri arieni ne sînt indispensabili; fără ei psihanaliza ar deveni victima antisemitismului"). Abraham, plin de bun-simţ, a luat această critică aşa cum trebuia... *(Ibid.,* p. 53).

Călătoria în Statele Unite i-a reunit pe Freud, invitat care a ţinut să fie însoţit de Ferenczi, si Jung, invitat şi el separat. Pe de altă parte, neînţelegerea progresivă dintre Jung si Bleuler, care nu-1 aprecia pe Freud si nici psihanaliza, o dată trecut primul efect al curiozităţii, 1-a condus pe Jung să demisioneze si să se instaleze ca psihanalist pe cont propriu. Jung părăsea

în acelaşi timp Universitatea şi părea cucerit complet de psihanaliză si de Freud. In 1910, totul părea perfect aranjat: Freud se bizuie pe Jung pentru viitorul psihanalizei. Orizontul se întunecă în 1912. Sînt de reţinut trei incidente. Freud îl vizitează pe Bingswanger de Rusalii si petrece 48 de ore la Kreuzlingen, lîngă Constanţa. Freud îi anunţase în acelaşi timp de sosirea sa pe Binswanger si pe Jung, care nu vine să-1 întîlnească pe Freud, pretinzînd că a primit misiva lui Freud cu întîrziere. Pe de altă parte, în martie 1912, invitat în SUA, Jung va ţine conferinţe la care lasă să se înţeleagă că ideile lui Freud sînt deja uşor învechite... E adevărat că Jung se interesa din ce în ce mai mult de mitologie, de religie, de ştiinţele zise oculte, si mult mai puţin de sexual, mai ales prin optica — pe care o considera prea îngustă — a lui Freud. In fine, la crearea revistei *Zeitschrift* (trebuind să înlocuiască *Zentralblatt,* lăsată lui Stekel, deja în disensiune...), Jung „omite" să-1 anunţe pe Jones...

3.3. Jung, din 1913 pînă în 1961

Jung publică, în 1912, *Metamorfoze şi simboluri ale libidoului.* Libidoul jungian este ansamblul pulsiunilor şi nu sexualul separat de rest. Jung îi lasă lui Freud termenul „psihanaliză" şi optează pentru „psihologie analitică", apoi pentru „psihologie complexă". Opoziţiile se adîncesc după război. Antropologia, etnologia, istoria, religiile îl vor determina pe Jung să călătorească. Este un om concret, aproape „de teren". Pămîntul, natura, mediul vegetal si uman vor fi întotdeauna prezente în opera sa. Vizitează India, Africa de Nord, Africa de Est (Uganda, Kenya), America (aşezări indiene), în 1930 este numit preşedinte de onoare al Societăţii Medicale Germane. După 1933,

demisia lui Kretschmer îl aduce ca preşedinte si redactor-şef al revistei *Zentralblatt fur Psychotherapie und ihre Grenzgebiete,* funcţii pe care le va împărţi cu însuşi fratele lui Goring. Ulterior i se vor face multe reproşuri despre această „colaborare" cu naziştii, în 1939, Jung se retrage si duce o existenţă discretă în timpul războiului.

în 1944, Universitatea din Basel îi oferă o catedră. Jung va preda acolo timp de doi ani medicină psihologică, în 1948, la Ziirich, se creează Institutul Jung. Celebritatea sa creste. Jung îşi construieşte „turnul său" într-o parte ridicată a lacului Ziirich, la Bollingen. îi vin aici vizitatori de pretutindeni. Este cuprins de entuziasm pentru Teilhard de Chardin. în 1957 este fondată Societatea Elveţiană de Psihologie Analitică, apoi în 1958, Societatea Internaţională. Jung moare la 6 iunie 1961, la Kiisnacht, situat pe malul lacului Ziirich.

3.4. Jungismul la lucru

Teza de medicină a lui Jung din 1902, asupra fenomenelor zise oculte, poate fi citită în *L'Energetique psychique* (tr. fr. 1956). Cele două volume despre diagnosticul asociaţiilor *(Diagnostische Assoziations-Studien,* 1903) reprezintă baza asociaţiilor cuvinte/idei după filiaţiile afective care le leagă. Jung s-a interesat în paralel de lucrările lui Pierre Janet asupra conduitelor şi de hipnoză. Dar mai ales îi reuşesc studiile psihiatrice de avangardă asupra demenţei precoce, forma sa disociativă, dar si conţinutul acesteia *(Der Inhalt der Psychose,* 1908). La ieşirea din plonjeul său freudian, Jung publică *Wandlungen und Symbole der Libido,* 1912, aceste metamorfoze ale sufletului şi ale simbolurilor sale, text pe care, după

afirmaţiile lui Charles Baudouin[1], îl va revizui necontenit. Căci Jung continua să cerceteze principiile eterne ale sufletului omenesc prin ceea ce rămîne cel mai prezent în om, producţiile sale de mituri, poveşti, religii. Această etno-psihologie ajunge la noţiunile de *inconştient colectiv* şi de *arhetip*, la o tipologie originală care se cristalizează în *principiul individuării.* „Dialectica inconştientului şi a inconştientului colectiv"[2] urmăreşte la Jung să elucideze psihicul în dubla sa funcţionare conştient/inconştient. Inconştientul are pentru Jung două părţi, una personală şi una colectivă. Libidoul este vocabula care convine ansamblului de energii (Freud va ajunge aici mai tîrziu, după 1920, moment în care energia libidinală este considerată ca o parte din libidoul total). Se evidenţiază o dinamică insistentă ca un curent latent între libidoul-energie psihică si instinctualitatea sexuală. *Simbolul,* pentru Jung, trebuie separat de *semn.* Semnul este un substitut, o reprezentare a obiectului real. Simbolul este mai larg, se referă la orice fapt psihic: el impregnează simultan (dar în mod diferit) inconştientul colectiv al tuturor oamenilor si inconştientul personal al fiecăruia. Dorinţe infantile, percepţii subliminale, experienţe uitate, reminiscenţe obscure subzistă în această zonă imprecisă a inconştientului. Stratul profund al inconştientului colectiv acoperă *arhetipurile,* ce joacă, la Jung, rolul formelor *a priori,* un fel de cadru general în interiorul căruia se manifestă actele de gîndire şi cele afective. Determinism non-total, totuşi, individualul introduce anumite modificări. Dialectica individual-colectiv este complexă. Arhetipurile funcţionează

[1] Charles Baudouin, *L'Oeuvre de Jung,* Payot, Paris, 1963 (n. a.).
[2] Ch. Delacampagne, „La dissidence jungienne", în *Histoire de la psychunalyse,* Hachette, Paris, 1982, voi. I, pp. 215-234 (n.a.).

aproape în cupluri, într-o non-opoziţie formală, ceea ce se traduce mai degrabă prin direcţiile actelor decît printr-o apartenenţă absolută.

Cele sase arhetipuri reţinute sînt: persona-ombra; anima-animus; bunica si bătrînul înţelept. *Persana* aparţine colectivului, este masca, personajul, ceea ce leagă de lumea exterioară. *Umbra* este arhetipul fiinţei inferioare, ansamblul de pulsiuni care aparţine aceluia care nu vrem să fim, dar care totodată sîntem. Umbra va fi cu atît mai întinsă cu cît societatea este mai represivă şi mai puţin primitoare pentru *sine.* Această parte a umbrei este importantă în orice demers terapeutic. Al doilea grup *anima-animus* este cel mai cunoscut. *Anima* este femininul, sensibilul, sentimentalul, spiritualul. *Animus* este virilul, forţa aparentă, intelectualul rece, acţiunea cea mai seacă. Combinaţia celor două este de dorit; bărbatul trebuie să-şi cultive anima cu al său animus; femeia trebuie să-şi dezvolte animus-ul desfăşurîndu-şi totodată anima. Cele două arhetipuri, cel al *bunicii* şi cel al *bătrînului înţelept* funcţionează, primul la femeile care consideră toate celelalte fiinţe din jurul lor ca pe nişte copii, tiranizîndu-le. La bărbat, „bătrînul înţelept" este arhetipul cunoaşterii cu tendinţe megalomanice, emanînd în acelaşi timp farmec si charisma. în împlinirea personalităţii este implicată coincidenţa cu *şinele* profund. Se produce o „inflaţie" atunci cînd arhetipurile „posedă" individul şi îi împiedică împlinirea. Pe de altă parte, simbolismul „mandala", un fel de cerc magic luat din religiile Indiei, implică o armonie individ-cosmos.

Studiul arhetipurilor reprezintă un fel de religie naturală care impregnează inconştientul colectiv. Jung îi adaugă importanţa *alchimiei,* această transformare metamorfozică a simbolurilor. Omul trebuie „să devină ceea ce este" (aforism al lui Pindar, repetat

adesea de Nietzsche), adică să *realizeze* şi să-şi obţină *individuarea.* Pentru Jung este vorba de o descoperire ce trebuie făcută, ca aceea a unui „Dumnezeu intim", pentru ca fiecare să se realizeze în el însuşi ca în întreaga umanitate.

Jungismul a avut o soarta schimbătoare. Puţin implantat în Franţa, este foarte dezvoltat în Elveţia, în ţările anglo-saxone. O recîstigare a interesului se desfăşoară în jurul actualului entuziasm pentru religii, etnologie, căutarea propriilor „rădăcini". Ne mai putem gîndi si la o legătură între mişcarea *antipsihiatrică* din aceşti ultimi ani (Copper, Laing mai ales) si ideile lui Jung. De altfel, se pare că anumite mişcări politice în acelaşi timp spiritualiste, mai degrabă „ariene" şi orientate către o anume „ordine nouă", ar putea să încerce „recuperarea" jungismului în folosul propriu. Este totuşi uşor să-1 ţinem pe Jung departe de toate acestea, care nu-i sînt imanente.

Tipologia lui Jung se referă şi la relaţiile individ-lume după cele două laturi introversie-extraversie. „Este vorba despre un raport dinamic în care refularea si compensarea au un rol esenţial"[1]. Dincolo de Kretschmer, Jung vede în extraversie o refulare a introversiei, menţinută inconştientă, de unde şi aceste preocupări infantile cu privire la propriul eu. La Jung, relaţia conştient/inconştient face obiectul unei *dinamici de compensaţie.* Compensaţiile inconştiente pot acţiona în posturi defensive *faţă* de propriul inconştient. Atitudinile înăuntru/în afară reprezintă o relaţie vie, ale cărei perturbări sînt legate de tulburările nevrotice. Libidoul este centrifug si expansiv la isteric, devine însă centripet şi constrictiv la schizofrenic şi la melancolic, chiar dacă într-un mod diferit.

' în legătură cu tipologia jungiană, vezi J. Nuttin, *Structure de la personnalite,* P.U.F., 1968 (n.a.).

Tipologia (Jung a lucrat pe această temă din 1913, publicîndu-şi lucrarea sa cheie: *Psychologische Typen* în 1921) devine mai complexă după importanţa senzaţiei, a intuiţiei, a raţionării (raţional/iraţional). De asemenea, după orientarea concret/abstract. O autoreglare trebuie să se instituie între aceste patru funcţii, care sînt: gîndirea, sentimentul, senzaţia, intuiţia. ŞINELE cuprinde *eul* conştient si *şinele* inconştient (în dublă măsură: în partea sa ce-i este proprie si în extensia colectivă). Realizarea SINELUI este *procesul de individuare* efectiv: ceea ce determină *şinele* să se ridice în *sine-însuşi* sau în SINE. în această *efectuare* se conjugă actele de conştiinţă şi actele pur si simplu, aici comunicîndu-şi concretul-natural pe de o parte si fondul astral al spiritualismului universal pe de altă parte. *Simboluri şi mituri* sînt prezente la Jung pe fondul oricărei istorii omeneşti: un fel de imponderabil care se învecinează cu poezia şi cu acţiunea universală. Cu Jung, fiecare simte că ceea ce este *calitativ* în uman scapă undeva din rigorile prea absolute ale calitativului. *Omul si simbolurile sale* — titlul uneia din cărţile sale — este si *Omul în descoperirea sufletului său* — titlul unei alte lucrări. Nevroza are astfel o valoare creatoare, pozitivă: în cursul suferinţei, inconştientul se ejectează din el însuşi şi conduce la un travaliu de întoarcere la sine, principiu al oricărei veritabile psihoterapii, înscrise în perspectiva unei întîlniri între sine — în *sine* — si Univers.

3.5. Despre o psihologie şi/sau o psihopatologie cosmologică?

în sistemul jungian omul cosmologic (planetar?) învinge modelul homo-natura care a fost cel al lui Freud. Acesta s-a dorit „aproape" de ştiinţele naturii,

de medicină. Pentru Jung, tulburările psihopatologice izbucnesc si se manifestă în acel *Tot* al universului.

Nevrozele trebuie avute în vedere — spuneam noi - într-o perspectivă evolutivistă. Incompletitudinile sexualităţii, ale plăcerii, intră cu siguranţă în etiologia lor. Dar şi *teama, insecuritatea, lipsurile* de tot felul, care tind să reducă microcosmosul omului la el însuşi, să neglijeze dimensiunile extensive ale omului, între microscopicul freudian si macroscopicul jungian, domeniul uman va trebui să-si găsească toate dimensiunile. Iată o operă de continuat, de pus pe tapet la fiecare secundă a istoriei.

Să revenim la Jung. Extensia *inconştientului său dublu* cu geometrie variabilă permite împăcarea **colectivului** cu individualul. Totul va depinde de talentul analizei de a surprinde individualul în colectiv si colectivul în individual. Nu este o tehnică simplă. Pornind de la această idee, că ceea ce caracterizează nevroticul este incapacitatea sa şi/sau frica de a lua anumite decizii, va fi vorba de a ajunge la *crearea* posibilităţilor de a examina aceste decizii. Va trebui să fie **deblocate** fluxuri, energii; dar nu numai atît; a deveni conştient va însemna, din ce în ce mai mult, *a construi ceea ce lipseşte.* Astfel, perspectiva jungiană care plasează nevrozele ca modalităţi patologice de a exista, pornind de la care fiecare va trebui să iasă din impasul „său" propriu... este o bună manieră de a ţine cont de aceste stări, situate de acum înainte în *Totul* uman. In domeniul psihozei, vederile lui Jung căutau să dea delirurilor veritabila lor dimensiune cosmologică. Componentele etiologice sînt aici în plină remaniere.

3.6. Psihoterapia psihanalitică jungiană

„Visele noastre sînt cele care ne visează pe noi", ecou jungian — voit? — al unui celebru aforism al lui

Nietzsche publicat în *Aurore* (1881). Ceea ce înseamnă că visele traversează individul în întregul său. Vom găsi în ele un material în acelaşi timp individual si legat de ansamblul faptelor simbolice şi mitice. Jung a făcut muncă etnico-psihiatrică cercetînd de-a lungul si de-a latul întregii lumi toate indiciile care permit accesul la artificiile umane. Influenţa religiei, a magicului, a spiritualului este enormă. Este un reproş pe care anumite persoane i 1-au făcut. In orice caz, este o dificultate certă pentru accesul la analiză.

Visul reprezintă deci un mesaj, o aducere la cunoştinţă. Visele se repetă adesea, identice sau cu variante asimilabile. Mesajul este reluat, pînă cînd ajunge să fie înţeles. Analiza jungiană este întotdeauna constructivă şi non-limitativă. Rezistenţele şi proiecţiile trebuie să fie depăşite. Transferul se stabileşte în jurul unui consens de modestie între analist si analizant. Poziţia folosită este faţă-n-faţă. La Jung nu întîlnim divanul. Orientarea se va face către o scufundare în sine, al cărei scop este să dezvăluie ceea ce frica de sine împiedică să fie egalizat la suprafaţă, în loc să caute cauzele declanşatoare iniţiale, analiza discursivă si comentariile se orientează mai degrabă către scoaterea în evidenţă a *modalităţii* de transformare şi a tendinţelor posibile pentru *viitor,* într-adevăr, pacientul nu numai că nu are încredere în sine, dar mai ales îşi ignoră posibilităţile. Complexul nevrotic este consecinţa, iar nu cauza nevrozei. Aceasta reprezintă *impasul,* punctul de întoarcere către un alt registru sau alt mod de a trăi si de a se trăi. Visul este o funcţie compensatoare: el reprezintă o manifestare a unei dorinţe neîmplinite desigur, o explorare posibilă a inconştientului, dar mai ales un *mesaj,* o informaţie inedită despre ceea ce este ignorat, nebănuit, absolut necunoscut. De unde acest interes al lui Jung pentru *relativizarea* viselor şi inte-

grarea lor într-o perspectivă universală, aşa încît microcosmosul fiecăruia să fie în armonie cu macrocosmosul tuturor.

Jung a subliniat necesitatea unei „maturităţi". El a cercetat vîrsta matură a vieţii, chiar bătrîneţea. Analizele copiilor si adolescenţilor sau ale unor adulţi tineri nu au aceeaşi densitate cu cea a vîrstei de aur. Inconştientul este conservator: el acumulează şi se densifică. Dacă la vîrsta tinereţii este nevoie mai ales să „deblochezi" pentru a merge înainte, la vîrsta înaintată va fi nevoie mai degrabă de regăsirea trecutului, pentru evitarea acelor amărăciuni axate pe „eşecuri" sau pe asa-zisele eşecuri. Etapele vieţii, temă preferată a lui Jung, permit valorizarea acestui „solstiţiu al vieţii" care este intrarea într-o bătrîneţe în care mai avem încă un cuvînt de spus... Charles Baudouin insistă pe importanţa densităţii vîrstei si pe caracteristicile acestor vîrste înaintate ce reprezintă încoronarea *procesului de individuare* (cartea sa despre Jung, cea din urmă, a fost publicată chiar postum...).

Rezultatele psihoterapeutice pot să nu fie absolute, complete, definitive. Unul din meritele lui Jung este de a sublinia relativitatea învăţării: să ştii să te mulţumeşti cu puţin, să înveţi să apreciezi parţialul... si să-ţi continui munca. Aceasta a fost sarcina sa, pînă ce a murit la 86 de ani. Ardoarea muncii şi tenacitatea sa de cercetător făceau din el un adevărat „frate geamăn" al lui Freud.

CAPITOLUL AL IV-LEA

DERIVE, DEVIERI

în 1925, Freud scria „…în afară de cei care m-au abandonat, ca Jung, Adler, Stekel si alţi cîţiva, se găseşte un mare număr de oameni ca Abraham, Eitingon, Ferenczi, Rank, Jones, Brill, Sachs, pastorul Pfister, van Emden, Reik etc., care de aproape cincisprezece ani mi-au rămas aproape, ca fideli colaboratori, majoritatea legaţi şi printr-o prietenie pe care nimic n-a tulburat-o" *(Mă vie et la psychanalyse,* 1968, p. 67). După demisia lui Jung de la preşedinţia Asociaţiei Internaţionale, în locul lui a fost ales, cu titlu provizoriu, Abraham. Congresul din Mlinchen, din 1913, înregistrase schisma: grupul din Miinchen împreună cu Leonard Seif s-au alăturat lui Jung si celor din Ziirich. Abraham va trebui să se concentreze pe Berlin. Dar, din 1912, Jones sugerează să fie creat un comitet, un grup de fideli în jurul lui Freud, care va forma nucleul conducător, în care vor intra: Rank, Abraham, Ferenczi, Jones şi Sachs, în 1919, aici se va integra si Max Eitingon. Astfel a putut funcţiona „Grupul celor şapte", după „Grupul celor sase". Dar psihanaliza, în dezvoltarea sa, se modifica, mai întîi la Freud însuşi, ale cărui faze se succedă fără a se articula întotdeauna perfect; apoi, la adepţii săi, cu apariţia variantelor în acelaşi timp tehnice si teoretice. Aceste explozii se petrec în interiorul *freudismului* sau prin comparaţie cu acesta. Desfăşurări care n-au încetat să

se disemineze în jurul unui freudism în acelaşi timp demultiplicat şi deja multiplu. „Uciderea tatălui" adîncea separaţiile...

Freud din cea de-a doua topică nu era acceptat de toată lumea. Unii ţin la *traumatismul* iniţial, printre care si Otto Rank, primul care se ridică împotriva locului privilegiat ocupat de Oedip, pentru a pune înaintea sa traumatismul naşterii, în ceea ce-1 priveşte, Ferenczi a scris *Thalassa* încă din 1918, chiar dacă n-a publicat-o decît în 1924. Atunci cînd a venit la Freud, Rank avea o admiraţie secretă pentru Nietzsche. Această dragoste, menţinută relativ în tăcere, va trece curînd pe primul plan. Aici am prefera să apreciem acţiunea si opera „membrilor Comitetului" : Ferenczi, Abraham, Jones, Eitingon, Sachs, Rank. Apoi, foarte succint, vor veni regrupările care s-au produs în perioada interbelică, în jurul Societăţilor de Psihanaliză din Viena, din Berlin, din Budapesta, din Londra. Dezvoltarea britanică va deveni importantă în timpul celui de-al doilea război mondial si în perioada postbelică. De asemenea, se vor înmulţi plecările în America. Filiaţiile sînt multiple, în funcţie de formaţia didactică şi „psihanalizarea". Unele nume si curente, actualmente importante, se înrădăcinează într-un trecut ai cărui parametri situaţionali îi vom găsi aici.

1. Sândor Ferenczi (1873-1933) şi psihanaliza originilor

Interesul actual pentru Sândor Ferenczi creşte neîncetat. El constituie un punct nodal foarte important : de el se leagă unele metode de analiză, o teoretizare, elevi cu nume de prestigiu (printre care Melanie Klein, Michael Balint, Imre Hermann...).

Operele sale complete sînt acum editate în Franţa (Payot, 4 volume).

Tatăl lui Ferenczi (decedat de timpuriu) era un evreu imigrat în Ungaria (rezumă B alint, care a prefaţat primele trei volume în 1967). El a devenit librar si a editat poeţii revoluţionari unguri, printre care şi Michel Tompa, un pastor protestant. Sândor era cel de-al optulea copil din cei unsprezece ai familiei. La 17 ani va merge să studieze medicina la Viena. îşi termină studiile la timp — ducînd în acelaşi timp o viaţă plăcută, precizează B alint — apoi se întoarce la Budapesta, pentru a se instala aici. Funcţionează ca medic generalist pînă în 1910, dar el este deja neuropsihiatru si devine psihiatru expert pe lîngă tribunale. Se ştie că prima sa lectură a lucrării *Die Traumdeutung* a lui Freud nu i-a trezit interesul. El ajunge la psihologia modernă prin şcoala de la Ziirich si „metoda asociaţiilor" a lui Jung. Ulterior lecturile sale psihanalitice îl determină să-i scrie lui Freud în 1908. Foarte impresionat, Freud îi cere să prezinte o comunicare la Prima întîlnire a Psihanaliştilor de la Salzburg din aprilie 1908. Titlul acesteia: „Psihanaliză şi pedagogie". Freud îl invită să-şi petreacă vacanţa de vară cu el la Berschtesgaden. Ferenczi va deveni unul din cei mai intimi prieteni ai lui Freud. Acesta îi propune să îl însoţească în SUA în 1900. Acolo se vor întîlni cu Jung, invitat separat. Se va stabili între ei o prietenie îndelungată si statornică. Freud se gîndeste la posibilitatea unei căsătorii a lui Ferenczi cu fiica sa Mathilde. Mai tîrziu vor apărea si nori. Ferenczi va rupe relaţiile cu Freud, înainte de a muri de anemie pernicioasă (boala lui Biermer), la 24 mai 1933.

Ferenczi a fost foarte implicat în antagonismele cu Jung. Lui i-a revenit sarcina de a combate ideile lui Jung. După B alint, Ferenczi avea o viaţă sentimentală

complicată; era foarte ataşat de Gizella, căsătorită, al cărei soţ, deşi trăiau separat, refuza să divorţeze. Ea era cu şapte ani mai în vîrstă decît Sândor. Speranţa de a avea copii părea pierdută, „deşi era una din dorinţele sale cele mai scumpe". Totuşi, cei doi se vor căsători mai tîrziu. Ritmurile de lucru la articole ştiinţifice si activitatea psihanalitică a lui Ferenczi erau variabile. Adesea, acesta lucra intens. După Balint, perioadele sale cele mai fecunde sînt şi cele ale celor mai inventive texte. In timpul războiului din 1914—1918, Freud şi Ferenczi, fără pacienţi, mai mult sau mai puţin ruinaţi, s-au putut vedea mai des. Ferenczi si-a făcut atunci psihanaliza cu Freud. „De această dată el trăia situaţia analitică alături de pacient. Ferenczi aparţinea acelui gen de oameni care răspund cu uşurinţă si din toată fiinţa lor atunci cînd întîlnesc simpatie şi simt afinitate pentru cineva." Balint — al cărui analist a fost Ferenczi la un moment dat — va afirma că „Freud i-a lăsat o impresie puternică" (Jones, II, p. 8). După Jones, relaţiile lor epistolare cuprind aproape trei mii de scrisori. Corespondenţă ce încă nu a fost publicată.

După 1918 şi în timpul celor „133 de zile ale lui Bela Kun" din Ungaria, „revoluţia crizantemelor" îl aduce şi pe Ferenczi la putere. Este creată prima catedră de psihanaliză la Budapesta. Ea îi este încredinţată lui Ferenczi. în paralel se creează o catedră de etnologie, pentru Geza Roheim[1].

Să revenim la istoria anterioară, cu ajutorul remarcilor lui Jones. în cursul anului 1907, Freud a primit vizite importante: Eitingon, Bresler, Jung, Binswanger, Abraham, Ferenczi, Stein, apoi însuşi Jones,

[1] J. M. Palmier, „La psychanalyse en Hongrie", în *Hisloire de Ia psychanalyse,* Hachette, Paris, 1982, II, pp. 145-186 (n.a.).

urmat de Brill la începutul anului 1908. Intimitatea lui Ferenczi cu Freud creştea, Jones precizează rolul lui Ferenczi în Asociaţia Internaţională şi pe lîngă Freud în cadrul Comitetului. „Cum îşi împărţea Freud afecţiunea printre cei cinci membri ai comitetului de dinainte de război ? Nu este greu de răspuns la această întrebare. Ferenczi avea cea mai mare parte, apoi, în ordine, eu, Rank si Sachs. Ce vîrste aveam? Ferenczi, cel mai în vîrstă, era născut în 1873, Abraham în 1877, eu în 1879, Sachs în 1881, Rank în 1885" *(Ibid.,* p. 165). Aceste întrebări ale lui Jones traduc o oarecare nelinişte în legătură cu locul ocupat faţă de „Tată": Freud. Putem vedea că aceste relaţii n-au fost deloc simple. „Freud a rămas, timp de mulţi ani, personajul central al Asociaţiei Psihanalitice Internaţionale" *(Ibid., p.* 168). După Jones, Ferenczi îi plăcuse lui Freud datorită filantropiei sale, nevoii sale de a fi iubit, tinereţii sale interioare, fantasmelor sale ambiţioase. „Freud (era) mereu atras de imaginaţia îndrăzneaţă şi neînfrînată" *(Ibid., p.* 169). După opinia lui Jones, lui Ferenczi îi lipsea judecata „realistă", căci era prea idealist, mai tot timpul jovial, fantezist, bine dispus. Dimpotrivă, Abraham avea „un raţionament foarte exact, chiar dacă îi lipsea ceva din profunzimea lui Ferenczi" *(Ibid., p.* 172). Să precizăm că în 1913 Jones a mers la Budapesta timp de mai multe luni, pentru a fi analizat de Ferenczi. Excesele lui Ferenczi făceau din el copilul teribil al grupului; cel pe care Freud 1-a numit uneori „fiu drag" si căruia îi scria: „Trebuie să facem un efort nu pentru a-i elimina complexele, ci pentru a ne pune de acord cu ele" (Scrisoarea din 17 noiembrie 1911). Tot după Jones, Freud, în 1916, îi scria lui Ferenczi despre nevroza sa şi actele pe care această nevroză nu-i permite să le facă. în 1917, Ferenczi s-a îmbolnăvit de tuberculoză

pulmonară si de gută exoftalmică. A trebuit să petreacă trei săptămîni într-un sanatoriu... De asemenea, în faţa acestor incertitudini, Jones va scrie: „Freud ajunsese să preţuiască mai mult valoarea descoperirilor sale şi tot ceea ce venea de aici decît prieteniile sale personale" (Jones, III, 1957, p. 49). „Manifestările psihotice care au apărut la Rank într-un mod dramatic... şi cele care s-au dezvoltat încet-încet la Ferenczi spre sfîrsitul vieţii au determinat printre alte consecinţe şi pe aceea de a-i îndepărta de Freud si de doctrinele sale... Vîntul nefavorabil al disensiunii a început să bată cam prin anul 1923" *(fbid.,* p. 50).

încă din 1918, prin expozeul său despre „Tehnica psihanalitică", Ferenczi făcuse o breşă în domeniul psihanalitic. Chiar dacă rămîne clasic, îndrăzneala sa trece dincolo de regulile impuse de Freud. Asociaţia „totală" prin analizant implică „a spune totul", fără explicaţie. Trebuie reţinute conţinutul si elementele formale ale asociaţiilor. Comportamentul subiecţilor, natura debordantă a asociaţiilor, interacţiunea între „analizant si contra-transferul analistului", totul este important. Ferenczi începe să facă o diferenţiere între „tatăl sever" si „mama indulgentă", lăsînd să se înţeleagă că orice analizant este ca un copil, mulţumit de a fi tratat astfel de către analist. Acesta va fi — mai ales mai tîrziu — mai degrabă mama-cea-indulgentă decît tatăl-sever-care-castrează. Analistul va fi stăpîn pe contra-transferurile sale, insistă Ferenczi. Şi deja într-un articol din 1919: „Dificultăţile tehnice ale unei analize pe isterie", anunţă ceea ce va deveni „tehnica activă". Inovaţie, schimbare, ce vor duce la acele tentative de a induce fantasmele, sau de a influenţa atitudinile analizanţilor, care nu vor primi acceptarea lui Freud. Rank publică *Traumatismul naşterii* în 1924 si

rupe relaţiile cu Freud în luna august a aceluiaşi an. Si Ferenczi merge împotriva curentului: pe cînd Freud valorizează fantasma inconştientă, el dă prioritate traumatismelor actuale în declanşarea nevrozei, încă o dată edificiul se prăbuşeşte. Atît Rank cît si Ferenczi consideră cura psihanalitică drept o ocazie pentru *o a doua naştere,* în care analistul joacă rolul „mamei celei bune".

Freud îi va scrie lui Ferenczi la 12 octombrie 1924: „Mă simt jignit cînd mă gîndesc pînă unde v-aţi lăsat antrenat de el". Or, cauza nu stă numai în Rank, ci în toată orientarea lui Ferenczi însuşi, care urcă pînă la origini. Ferenczi militează pentru o „genitalitate încheiată" si o adevărată eficacitate terapeutică. Unele indicii ies la iveală încă din primele sale lucrări din 1909 pe tema conceptului de *introiecţie,* pe care îl consideră ca fiind opusul proiecţiei. Ferenczi gîndea că dacă paranoicul expulzează din sine ceea ce este (în mod inconştient) neplăcut, nevroticul introduce în sine lumea exterioară, care circulă aici sub forma fantasmelor inconştiente. Acest du-te-vino înăuntru-în afară va reprezenta infrastructura practicilor lui Ferenczi, mereu preocupat de eficienţa terapeutică, de ceea ce îi determină pe pacienţi „să se mişte" pe dinăuntru. De aici vin acele tentative de a buscula subiecţii, de a induce fantasmele şi a-i provoca, ţinînd cont de traumatisme şi de reactivarea lor în timpul curei, pînă la atingerea acelor rafinamente tehnice ce urmăresc o „terapie într-adevăr activă". Grija pentru eficienţă îl va conduce pe Ferenczi la cure scurte, influenţate de efuziunile afective, dovezile de iubire, „sărutul de la sfîrşitul şedinţei". Teoria sa asupra amfimixiei, adică a unei genitalităţi în care pulsiuni orale, anale, uretrale se amestecă, aşa cum este ea expusă în *Thalassa*

(1924), unde coitul este asimilat unei regresii în care vaginul femeii este în acelaşi timp marea-şi-mama, suprema căutare de sine în invaginare, unde ontogeneza şi filogeneza se întîlnesc. întîlnire reluată în această teoretizare a masculinului-femininului compozit, ce seamănă mai degrabă cu o plurisexuare decît cu o sexualizare.

Jones expune mai multe argumente sugerînd dezvoltarea unui delir de persecuţie la Ferenczi. „Ferenczi a continuat pe tot parcursul acelui an (1929) să facă în faţa lui Freud remarci foarte critice la adresa mea, nu fără rezultat... Ferenczi a început să-şi elaboreze propriile lui idei..." (Jones, III, 1957, p. 168). El mergea împotriva lui Freud pentru a demonstra traumatismele cauzate de lipsa de căldură a părinţilor sau de cruzimea lor. Astfel, „analiza trebuia să vindece în această stare de lucruri demonstrînd pacientului mai multă afecţiune decît considera Freud că este înţelept" *(Ibid.,* p. 168). Alte păreri, cea a lui Hermann, a lui B alint, a lui Fromm, atenuează această realitate de explozie delirantă la Ferenczi. Este greu de făcut lumină în această privinţă. Anumite scrisori ale lui Freud descriu o certă indispoziţie. Iată una, adresată lui Eitingon, din 18 aprilie 1932: „Ce bătaie de cap cu Ferenczi. Iată că din nou nu mai am nici o veste de la el de luni de zile. Se simte jignit că nu sîntem încîntaţi să aflăm cum se joacă el de-a mama cu pacienţii săi" *(Ibid.,* p. 196).

Şi aceasta, adresată lui Ferenczi, din 13 decembrie 1931:

> „Am apreciat, ca întotdeauna, primirea scrisorii dumneavoastră, dar mai puţin conţinutul său. Dacă acum nu vă puteţi hotărî să vă schimbaţi cît de cît atitudinea, este foarte improbabil să o faceţi mai tîrziu. Dar aceasta vă priveşte numai pe dumneavoastră singur; faptul că n-aţi ales o cale

promiţătoare nu mă afectează decît pe mine şi nu trebuie să vă stînjenească. Notez că divergenţele noastre pornesc de la un detaliu tehnic pe care abia dacă merită să-1 discutăm. Nu aţi ascuns faptul că vă sărutaţi pacienţii şi că îi lăsaţi să vă sărute; auzisem aceasta şi de la unul din pacienţii mei. în acest caz, atunci cînd vă veţi hotărî să daţi un raport detaliat asupra tehnicii dumneavoastră şi a rezultatelor sale, va trebui să alegeţi între două posibilităţi: ori povestiţi şi acest lucru, ori îl păstraţi pentru dumneavoastră. Această din urmă soluţie, o ştiţi bine, este nedemnă. O metodă tehnică pe care o adoptăm trebuie să poată fi apărată în public, în orice caz, aceste două posibilităţi se vor reduce rapid la una singură. Chiar dacă dumneavoastră nu vorbiţi despre asta, împrejurarea va fi iute dezvăluită: nu am aflat chiar eu despre ea înainte ca dumneavoastră să mi-o aduceţi la cunoştinţă?
Desigur nu sînt eu cel care, din ipocrizie sau din respect pentru consideraţiile burgheze, să condamn asemenea mici satisfacţii erotice... (Dar) în tehnica noastră, noi am susţinut pînă acum punctul de vedere după care satisfacţiile erotice ar trebui refuzate pacienţilor... în această atenţionare nu cred că v-am spus vreun lucru pe care să nu-1 fi ştiut deja. Dar din moment ce vă place să jucaţi rolul mamei afectuoase cu ceilalţi, poate că o veţi înlocui dumneavoastră înşivă. Şi atunci va trebui să auziţi o admonestare brutală din partea tatălui. Este motivul pentru care am vorbit în ultima mea scrisoare despre noua pubertate, despre impulsul lui Johannes, iar acum mă obligaţi să vorbesc fără ocolişuri. Nu mă aştept să vă produc vreo anume impresie. Baza necesară pentru aceasta lipseşte din relaţiile noastre. Nevoia dumneavoastră de o independenţă foarte bine precizată îmi apare cu atît mai clară cu cît nu vreţi s-o recunoaşteţi. Dar, cel puţin, am făcut ceea ce am putut în limitele rolului meu de tată. Acum va trebui să luaţi dumneavoastră iniţiativa. Cordial, al dumneavoastră Freud."

Devierile începute între 1920—1923 vor deveni o ruptură în 1929.

Centenarul naşterii lui Ferenczi a oferit ocazia unui colocviu organizat de Societatea de psihanaliză din Paris. Ca ecou, *La Revue franqaise de psychanalyse* din 1974 i-a dedicat două articole de lise Barande si Bela Griinberger. lise Barande, în „Originalitatea ascultării ferencziene" evocă în text conţinutul lucrării sale din 1972. Ferenczi se bucura de o sensibilitate înnoită, care mlădia ascultarea noastră de analist. Lucrarea *Thalassa,* scrisă încă din 1918 (publicată abia în 1924), rezultă dintr-un fundal autoerotic ce încearcă să-i reţină simbolismele într-o senzualitate-senzorialitate afectivă. Pentru autoare, Ferenczi (ca si Rank) nu va putea să accepte întorsătura din 1920 şi această referire la instinctul de moarte. Ferenczi preferă regresia, caldă, fericită, erotico-feminină, fixaţiei, acest ceva de dincolo de plăcere ce miroase a moarte! Se va face apel la experienţele neocathartice, la ceea ce permite neutralizarea efectelor ce subzistă traumatismului, traumatismelor... O experienţă importantă, care necesită căldură si vitalitate. Ferenczi cel din anii 1927-1933 face cale-ntoarsă către originile unei afecţiuni materne, autofertilizîndu-se într-o tinereţe reînnoită. „Afectat si zgomotos, infernal si dionisiac, aşa este Ferenczi, cel al sărbătorii sexuale, acest Ferenczi este o sărbătoare" *{La Revue franţaise de psychanalyse,* 1974, p. 556).

După Griinberger, Ferenczi, în evoluţia sa, îşi reglează conturile cu Freud. Urmările unui contratransfer, ne analizat — sau prost analizat — în timpul analizei cu Freud din anii 1914—1918, au reapărut în acest apel la metode active, la o fantasmare provocată... Reapare complexul Tatălui, iar Ferenczi şi-1 omoară pe al său: Freud. „Opunîndu-se învăţăturii lui Freud, Ferenczi a putut să-i arate în acest fel că acesta nu 1-a castrat" *(Ibid.,* p. 545). Tehnicile cathartice, transa, regresia

secundară, toate aceste fonne active de materializare a afecţiunii ce sînt caracteristice *deviaţiei ferencziene* sînt tot atîtea motivări inconştiente pentru a nega sexualitatea infantilă... Se ştie că Freud a dat întotdeauna înapoi cînd era vorba de explorarea „continentului negru" al maternului. Or, şi din cauza deteriorărilor mintale (admise aici, sau aproape, de către autor), Ferenczi va fi obligat să-1 înfrunte. Ferenczi era mai degrabă maniaco-depresiv decît paranoic, ne spune Griinberger; devierea sa se derulează pe *un fundal* foarte pasional. Existase o afacere Fliess, aşa cum a existat o afacere Fleisch, o afacere Breuer, o afacere Jung; tot aşa cum vor fi afaceri Pfister, Stekel, Sachs şi Abraham, o afacere Tausk si o afacere Reich cu toate urmările tragice pe care le cunoaştem, fără a mai vorbi de Rank şi de încă mulţi alţii. Amintesc toate acestea pentru a evoca importanţa unui anume climat pasional în care se scălda micul grup al primilor psihanalişti, fără acea distanţă necesară pe care o numim neutralitate... Astfel numărul celor care şi-au ars aripile aici este destul de important: nebunie, sinucidere, somatizare, fără a mai vorbi de disidenţele al căror caracter rezistenţial este evident *(acting out).* Ca si multe alte ştiinţe, psihanaliza îşi are propriii săi martiri si vom vedea că Sândor Ferenczi a fost unul dintre aceştia" *(Ibid., p.* 530-531).

2. Karl Abraham (1877-1925), „tatăl analităţii"

Karl Abraham studia lucrările lui Freud din 1904. Iată prima sa scrisoare către Freud: „Am intenţia să plec din Ziirich în cel mult o lună. Astfel părăsesc activitatea mea anterioară ca medic într-un spital de psihiatrie (Abraham este asistentul lui Bleuler la Burgholzli). Motivele sînt simple: în Germania ca

evreu, în Elveţia ca neelveţian, n-am putut, timp de şapte ani, să fiu decît un simplu asistent. Acum îmi voi încerca norocul la Berlin ca specialist în boli nervoase şi psihice. Desigur, sînt destui neurologi acum la Berlin. Dar speranţele mele se sprijină pe două lucruri: în primul rînd pe folosirea psihanalizei şi în al doilea rînd pe formaţia mea psihiatrică, ce lipseşte complet medicilor berlinezi." Freud răspunde imediat: „Nu dăunează cu nimic unui om tînăr ca dumneavoastră (Abraham are exact treizeci de ani) să fie împins cu violenţă în viaţa la « aer liber », iar condiţia dumneavoastră de evreu, mărindu-vă dificultăţile, va avea, ca pentru noi toţi, efectul manifestării plenare a capacităţilor dumneavoastră. Ştiţi foarte bine si dumneavoastră la ce ostilitate sînt încă expus în Germania. Sper că nu veţi încerca în nici un fel să cîştigaţi favoarea noilor dumneavoastră colegi, care sînt în primul rînd ca peste tot, iar în al doilea rînd ceva mai brutali, în schimb vă veţi îndrepta atenţia către public." Abraham îl vizitează pe Freud în 1907, an în care influenţa lui Freud (în vîrstă de cincizeci şi unu de ani) începe într-adevăr să conteze, în august 1908, puţin după reuniunea adepţilor lui Freud de la Salzburg, sub impulsul lui Jung, Abraham constituie Societatea Berlineză de Psihanaliză al cărei preşedinte va fi pînă la moarte. Expozeul său de la congresul inaugural avea drept obiect „diferenţele psihosexuale dintre isterie si demenţa precoce". In 1914 îi urmează lui Jung, demisionar, la preşedinţia Asociaţiei Internaţionale de Psihanaliză. Locotenent fidel al lui Freud, toată viaţa Abraham va da loviturile cele mai dure tuturor celor care „derivă" de la maestru. Moare de cancer la plămîni, în 1925, în ziua de Crăciun.

Jones, în confidenţele sale, îl găseşte inteligent, echilibrat, lipsit de acele străfulgerări de înţelegere şi

de acele intuiţii pe care le avea Ferenczi. „Abraham m-a făcut într-o bună zi să observ că atunci cînd Freud emitea o nouă teorie, el, Abraham, avea nevoie de ceva timp pentru a o digera si nu era niciodată mulţumit pînă cînd nu o lega de complexul central al lui Oedip. Ieşea în evidenţă prin fermitate, bun-simţ, perspicacitate şi o perfectă stăpînire de sine" (Jones, 1955, pp. 167—169). Abraham i-a format pe Helene Deutsch, Melanie Klein (după Ferenczi), Glover (care a scris o carte severă împotriva lui Jung: *Freud sau J ung* ?), Reik. El este autorul unei importante opere ce s-a tradus în limba franceză în două volume. Din această operă să citim esenţialul, adică lucrările sale despre demenţa precoce, psihoza maniaco-depresivă, stadiile afective, ambivalenţa caracterială. Unele din aceste teme vor fi dezvoltate de M. Klein.

Din 1908, Abraham avansează ideea că demenţa precoce distruge aptitudinea de transfer si de iubire pentru obiect. Demenţa juvenilă este pentru el o regresie la un stadiu infantil precoce al autoerotismului. Ascunzişurile libidoului frînează orice posibilitate de sublimare; diferenţa este evidentă faţă de isterie, unde sublimarea este crescută printr-o investire excesivă a obiectului. Schizofrenia si autoerotismul sînt legate prin raporturi pulsionale. Antagonismul Abraham - Jung si Bleuler îl va determina pe Freud să intervină pentru temporizare. In plan clinic, Freud vedea puţini pacienţi „psihotici grav" (cf. scrisoarea sa din 21 octombrie 1907 către Abraham, în Jones, 1955, p. 461). Pentru Abraham nu există „demenţă" în demenţele precoce (termen datorat lui Kraepelin), dar există autoerotism, sinuozităţi, ceea ce Bleuler („tatăl" schizofreniilor) numise: autism. Abraham observase (poate la Bleuler) această inhibiţie afectivă (numită de Dide si Guiraud, în Franţa: athimhormie).

în 1909, Abraham leagă *agorafobia* de impresiile spaţiale (perturbate) ale micii copilării, în 1912, într-un articol despre *Amenhotep,* el atribuie revoluţia realizată de acest faraon pentru instaurarea monoteismului ostilităţii sale profunde faţă de tatăl său. Amenhotep ordonase să fie şterse toate inscripţiile referitoare la tatăl său, dorinţă abia mascată de a-1 ucide!

Studiul lui Abraham asupra psihozelor circulare maniaco-depresive „Fundamente psiho-sexuale ale stărilor de depresie şi de exaltare" (1911) (urmat de o altă lucrare în 1916) pregăteşte textul lui Freud din 1917 „Doliu si melancolie", text ce va eclipsa, si încă pentru multă vreme, cercetările lui Abraham. Abraham crede într-o structură primitivă a libidoului dedesubtul personalităţii maniaco-depresivului: un libido în regresie către oralitatea canibalică, incapabil de a găsi o investire pozitivă. Ulterior, în 1921, referitor la caracterul anal, Abraham va aduce o contribuţie decisivă privind melancolia obsesională; el diferenţiază între nevroza obsesională si melancolie. Melancolicul sparge relaţia obiectală, prin distrugerea orală a obiectului: oralitate prin incorporare totală. Spre deosebire de Freud, Abraham nu admite introiecţia pură, ci mai degrabă o introiecţie cu conservare dublată de distrugerea obiectului: ambivalenţă, în nevroza obsesională, obiectul este controlat de un mecanism compulsional acţionînd în mod direct sau pe substituţii acestuia. Melancolicul poate să atingă în regresie un stadiu pre-ambivalent, fără obiect, autoerotic. La celălalt capăt, vindecarea, eventual trecerea în manie, implică evacuarea obiectului, restituit lumii.

Interesul pentru psihoze, pentru demenţa precoce mai întîi, apoi pentru melancolie, duce la o tipologie caracterologică ce diferă oarecum de cea a lui Freud si o anunţă pe Melanie Klein. Aceste cercetări se

concretizează, în 1924, în „Schiţă a unei istorii a dezvoltării libidoului bazată pe psihanaliza tulburărilor mintale". Abraham propune o bi-partiţie a diferitelor stadii, pentru a pune mai bine accentul pe dubla lor funcţionare simultană de atracţie-repulsie. Un stadiu pre-ambivalent autoerotic (pasiv) pur se poate situa ori la origini, ori în cursul regresiei.

1. Stadiul oral este împărţit în două substadii: stadiul suptului (autoerotic fără obiect: de asemenea ambivalent); apoi stadiul oral canibalic: incorporare totală şi narcisică a obiectului: ambivalenţă a unei incorporări care înghite pentru a conserva si distruge în acelaşi timp. La acest nivel, pentru Freud nu există încă decît pulsiuni parţiale: capacitatea discrimina torie s-ar situa într-o fază ulterioară. „Pentru a fi concis, mi se pare că Abraham si Freud se despart în privinţa ponderii pe care o acordă primul unor anume « fixaţii », cel de-al doilea regresiei ca mecanism de apărare", scrie lise Barande.

2. Caracterul anal presupune gustul pentru ordine, curăţenie, parcimonie; îndărătnicia, neîncrederea, încăpăţînarea; apetenţa pentru posesiune este frînată de imposibilitatea de „a vedea reversul lucrurilor în contradicţiile lor"[1]. Primul stadiu sadico-anal implică iubire parţială a obiectului cu incorporare: ambi valenţă. Erotismul anal este legat aici de *evacuare,* iar pulsiunea sadică de *distrugere,* în cel de-al doilea stadiu sadico-anal, erotismul anal este legat de *retenţie,* iar pulsiunea sadică de *controlul posesiv.* Se stabileşte o corespondenţă cu cele două forme de orali tate : suptul sau stadiul oral prim-precoce si muşcătura sau stadiul sadico-oral.

[1] Cf. G. Rosolato, D. Widlocher: „Karl Abraham: Lecture de son ceuvre", *Psychanalyse.* P.U.F., Paris, 1958, nr. 4 (n.a.).

3. Stadiul genital implică de asemenea două faze: primul stadiu genital, *falie, ambivalent:* iubire obiectală cu excludere genitală. Apoi, în fine, ultimul stadiu sau stadiul genital final: *iubirea obiectală pură: non-ambivalentă* sau *post-ambivalentă.*

Abraham porneşte de la clinică (să ne amintim că era medic psihiatru înainte de a deveni psihanalist, ceea ce nu a fost tocmai cazul cu Freud), apoi, plecînd de la observaţiile sale asupra unor persoane cu demenţă precoce sau a unor schizofreni si maniaco-depresivi, induce o întreagă teoretizare asupra dezvoltării libidinale a copilului. El introduce noţiunea de „castrare primară", traumatism al separării de mamă. Melanie Klein va duce la extrem aceste clasificări „scalare" printr-o fragmentare a stadiilor şi poziţiilor. Vom reveni la aceasta cînd va fi vorba despre psihanalizele copilului.

3. **Ernest Jones** (1879-1958) şi aphanisis-ul

Născut la Gowertown în Ţara Galilor, Ernest Jones îşi face studiile medicale la Cardiff si devine doctor în medicină în 1901. Vocaţia sa de neurolog este susţinută de Jackson, care îl sfătuieşte să reia problema afaziei studiind dezvoltarea limbajului la copil. Jones învaţă germana citind *Studii asupra isteriei, Dora, Interpretarea visului.* Abandonează hipnoza şi îşi face prirna psihanaliză în Anglia, în 1905/1906. II întîlneste pe Jung la Mimchen în timpul unui congres, la clinica lui Kraepelin. Jones merge atunci la Ziirich pe lîngă Bleuler şi Jung. Acesta din urmă îl pune în contact cu Freud, din 1907. Jones îl întîlneste pe Freud la Congresul de la Salzburg în aprilie 1908, unde face o comunicare despre „Raţionalizarea în viaţa cotidiană". Freud expune cazul său „omul cu şobolani"

timp de cinci ore, ceea ce va subjuga auditoriul. Jones a avut o lungă discuţie cu Freud, care le-a pecetluit prietenia. Jones va lua poziţie împotriva disidenţilor. El face o psihanaliză didactică împreună cu Ferenczi în 1913. între timp, avînd nişte neplăceri juridice în urma primelor sale psihanalize, Jones pleacă să predea în Canada (Toronto). între 1909 şi 1922 el contribuie la lucrările originale despre psihanaliză în limba engleză şi publică *Paper s on Psychoanalysis* în 1913. Studiile sale asupra lui *Hamlet* văzut din unghiul teoriei oedipiene se concretizează într-un prim articol din 1909 (lucrarea *Hamlet şi Oedip* a apărut în ediţie definitivăm 1954).

într-una din primele sale scrisori către Jones (20 noiembrie 1909), Freud remarcă: „Mi se pare interesant să constat că preferaţi aspectele cele mai largi ale teoriei, acelea ale relaţiilor normale, psihologice şi culturale, celor patologice. Uneori si eu gîndesc ca dvs." Jones va publica texte despre *Psihanaliză, folclor, religie, Eseuri de psihanaliză aplicată* (1923). Artele, literatura, antropologia, tot atîtea centre de interes în care se va ilustra. Contribuţii teoretice importante în domeniul simbolismului, al teoriei instinctelor, al formării psihanaliştilor... si mai ales în *sexualitatea feminină,* domeniu în care va dezvolta o poziţie diferită de cea a lui Freud. Pentru Jones femeia nu este „un bărbat ratat" căreia îi lipseşte un penis. Fetiţa poate să aibă o dezvoltare originală cu un statut psiho-sexual ce-i este propriu. Karen Horney, Melanie Klein vor avea vederi în acelaşi timp foarte apropiate şi foarte diferite.

Jones i-a fost întotdeauna fidel persoanei lui Freud, separîndu-se în acelaşi timp de acesta prin teoriile sale. El asigură preşedinţia Asociaţiei Psihanalitice Internaţionale din 1920 pînă în 1924, apoi din 1934

pînă în 1951. A contribuit la crearea mai multor mişcări psihanalitice. Şi-a cîştigat o anume autoritate şi a menţinut psihanaliza aproape de medicină, împreună cu Mărie Bonaparte, Jones îl va ajuta pe Freud să părăsească Austria în 1938 si să se instaleze la Londra. El a publicat, între 1953 si 1957, o biografie monumentală a lui Freud, în trei volume, despre viaţa acestuia, despre opera sa, despre mişcările psihanalitice, absolut indispensabilă pentru cunoaşterea evoluţiei psihanalizei. Unii îi reproşează o excesivă lejeritate faţă de Freud, aprecieri prea favorabile cu privire la el însuşi, cîteodată prea severe la adresa unora dintre contemporani. Opera este însă atît de bogată încît la ea se face referinţă mereu. Jones nu a fost întotdeauna de acord cu Freud: „Existau subiecte asupra cărora nu puteam fi de acord cu Freud: telepatia, atitudinea fermă de adoptat împotriva analiştilor care nu sînt medici şi susţinerea pe care am acordat-o lucrărilor Melaniei Klein" (Jones, III, 1957, p. 147). Scrisoarea lui Freud din 20 noiembrie 1926 închide circuitul acestor schimburi.

> „Este adevărat că vă ocupaţi de psihanaliză deja de douăzeci de ani? V-aţi identificat cu adevărat cu psihanaliza, căci aţi obţinut lot ceea ce se putea obţine: un grup, o revistă şi un institut, în ceea ce priveşte rolul pe care-1 aveţi, putem lăsa istoricului grija de a-1 stabili şi sînt absolut sigur că veţi deveni mai mult decît sînteţi, atunci cînd toate activităţile de care încă vă plîngeţi nu vor mai fi decît o simplă rutină... Avem, cred, toate motivele posibile să fim satisfăcuţi unul de celălalt. In ce mă priveşte, am impresia că uneori supraestimaţi importanţa dezacordurilor care s-au putut ivi chiar şi între noi. In definitiv, este foarte greu să fii întotdeauna complet de acord. Dumneavoastră înşivă aţi arătat că existau de asemenea unele divergenţe între Abraham şi mine... Numai discursurile funebre neagă aceste realităţi..." (Jones, *La vie et l'aeuvre de Freud.* II, 1957, p. 148).

Vom reţine numai trei puncte din opera sa: 1. Despre Hamlet si Oedip; 2. Despre sexualitatea feminină; 3. Despre activitatea sa la Asociaţia Psihanalitică Internaţională si la Londra pentru a pune pe roate una din orientările contemporane ale psihanalizei prin Melanie Klein, Winnicott şi dezvoltarea londoneză, ceea ce face într-un fel pereche (agonică) la „ponderea" (influenţa) lui Lacan.

1. Jones şi-a trăit cu „Hamlet" propria existenţă, în prefaţa-introducere la textul lui Jones, tradus în franceză, Jean Starobinski (1967) ne aminteşte: „Cînd Ernest Jones reia si dezvoltă ceea ce în *Die Traumdeutung* se prezenta ca o modestă notă de subsol, chiar orientarea cercetării s-a modificat în mod radical. Nu că Jones s-ar fi arătat cît de puţin infidel învăţăturii lui Freud: interpretarea caracterului lui Hamlet este iden tică. Dar această interpretare pentru Freud era o etapă către ceea ce nu era încă gîndirea analitică desăvîrsită; era doar un moment în inventarea analizei şi a apara tului său conceptual. Pe scurt, Freud citeşte « Hamlet », mergînd către ceea ce va fi psihanaliza: Jones reciteşte piesa, pornind de la psihanaliza deja instituită... Jones ne propune un exemplu de psihanaliză *aplicată"* (J. Sta robinski, 1970, p. 317). Hamlet este tot Oedip: exis tenţa şi aparenţa nu coincid.

2. în ce priveşte sexualitatea feminină, Jones a deschis seria cercetărilor contemporane, prin Karen Horney, Melanie Klein, S. Isaacs (1855-1948). Obser vaţiile acestora din urmă asupra sugarului şi a primelor conduite infantile permit decelarea unui *tip specific feminin de sexualitate,* cu masturbare vaginală primitivă, înaintea masturbării clitoridiene. Se desprin de o ipoteză care evidenţiază clitorisul ca pe un baraj, un refulat, ecranînd pulsiunile vaginale primitive şi arhaice. Masturbarea clitoridiană promovată cultural,

ca echivalentul unei masturbări peniene-falice, nu ar fi, în această viziune, decît un obstacol în calea acestor pulsiuni vaginale, apărute cu mult înainte, deci stocate, reprimate. După Jones, se poate vorbi despre fantasmă si despre dorinţă specific feminine în cursul primei copilării; aceasta se raportează la gură, la anus, la uter, la vulvă şi la atitudinea de receptivitate a corpului în general. Alternativa între existenţa unui libido falie unic atît pentru bărbat cît şi pentru femeie, care era teoria lui Freud si a falo-logo-centricilor, si existenţa a două libidouri specifice posibile deschide perspectiva unei pluralităţi diferenţiatoare. E bine să subliniem acest lucru înainte de a aborda poziţiile Melaniei Klein înseşi.

3. Activitatea lui Jones, atît în Anglia cît şi în plan internaţional, a fost enormă. Vorbind despre simbol, Lacan[1] nu *ratează* ocazia de a face aluzie la această activitate, pentru ceea ce îl priveşte, legat de certurile sale cu Internaţionala psihanalitică. Dar chiar şi cu Freud, au fost conflicte teoretice importante pentru poziţiile acceptate de către Jones şi împotriva celor ale Annei Freud. Evidenţa unei vieţi fantasmatice la sugar a fost mărul discordiei în această rezistenţă de a admite specificitatea femininului (de către Freud şi mulţi alţii). La Londra a avut loc si o sciziune între partizanii Melaniei Klein si cei ai Annei Freud: au fost astfel create două asociaţii de psihanaliză, de la începutul anilor patruzeci şi pînă la compromisul semnat în 1946.

Să revenim încă o dată asupra aportului lui Jones la teoria sexualităţii. Prin termenul grec **aphanisis,** Jones *caracterizează* teama de a pierde totul în acelaşi

[1] J. Lacan, „Â la memoire d'Ernest Jones: Sur la theorie du symbole", *Ecrits,* Seuil, Paris, 1966, pp. 697-716 (n.a.).

timp, dorinţa sexuală şi capacitatea de a se bucura. ,,Aphanisis-ul" îi pare lui Jones mai important decîl pierderea falică, simbolizată prin teama de castrare, în nevroze subzistă, mult mai profund decît s-ar crede, această teamă de a fi privat de *capacitatea de a se bucura*; Eros-ul potenţial este ameninţat, iar aceasta cu atît mai mult cu cît atitudinea parentală a fost represivă faţă de sexualitatea expresivă şi în măsura în care nevoia de a se bucura a putut fi obiectul simultan al unui autocontrol si al unei absenţe a materializării pozitive. Aspecte ale unui Eros branşat pe practică, nu numai fantasmatic sau imaginar; problematizare care dă psihanalizei o deschidere către variaţii şi către alte derive.

4. Hanns Sachs (1881-1947) şi inconştientul creator

Hanns Sachs, analistul lui Lowenstein, ar ocupa în labirintul filiaţiilor locul de străbun-analist al lui Lacan, al Măriei Bonaparte şi al lui S. Nacht. Născut la Viena în 1881, într-o familie de burghezi evrei cultivată si înstărită, Sachs face studii juridice pentru a deveni avocat. El citeşte *D ie Traumdeutung* în 1904 si este atras de psihopatologie. Urmăreşte conferinţele lui Freud, la Universitate si intră în contact cu el în 1909. După Jones, „în 1910 (şi nu în 1909, cum spune Sachs în cartea sa *Freud, maestrul şi prietenul meu,* 1944), el îndrăzneşte să-1 viziteze pe Freud pentru a-i face cadou o mică lucrare pe care tocmai o publicase, o excelentă traducere a cîtorva din *Baladele cazone* de Kipling" (Jones, II, 1955, p. 37). Sachs a fost unul din primii bibliotecari ai grupului. El avea mare încredere în Freud. Iată un portret al lui Sachs făcut de Jones: „Hanns Sachs era, dintre noi toţi, cel mai

puţin tributar Comitetului. Găseam în el un tovarăş amuzant, dotat cu un spirit dintre cele mai vesele şi posedînd un stoc inepuizabil de bancuri evreieşti din cele mai bune. Atras mai ales de literatură, Sachs se plictisea atunci cînd aveam de discutat un subiect de economie administrativă — ceea ce se întîmpla foarte frecvent — şi gîndurile îi zburau în altă parte. De altfel, această atitudine i-a ajutat atunci cînd a emigrat în Statele Unite, unde s-a consacrat în exclusivitate unor lucrări pur tehnice. Deşi i-a fost foarte devotat lui Freud, crizele lui de apatie îi displăceau acestuia. Aşa încît raporturile lor erau mai distante decît cele stabilite cu ceilalţi membri ai grupului" (Jones, II, 1955, pp. 171-172).

Sachs s-a îmbolnăvit în 1918 şi Freud 1-a crezut pierdut. El s-a refăcut după un lung sejur la Davos, în Elveţia. Sachs se asocia cu plăcere la toate cercetările lui Freud pe teme literare. El a fost angajat, începînd din 1920, la Berlin, în Policlinica pe care o conducea Abraham, însărcinat fiind cu psihanalizele didactice şi cu formarea tinerilor analişti. Aici i se alătură Theodor Reik. Foarte apropiat lui Rank, Sachs va juca un rol ambiguu în raporturile lui Freud cu Rank mai întîi şi apoi cu Ferenczi, începînd din 1924. El îşi va continua cariera de profesor, de conferenţiar, de om de litere, rămînînd în acelaşi timp absolut fidel lui Freud si psihanalizei. A colaborat la un film: *Misterele unui suflet,* de Pabst. Sachs se va retrage din Comitet numai după Congresul de la Innsbruck din 1927. In 1932 a plecat în America si 1-a înlocuit pe Alexander la Boston pe timpul toamnei. In 1936 el a revenit la Viena pentru a-1 vizita pe Freud. Sachs a creat revista *Imago* în Statele Unite, în 1939 el a revenit Ia Londra, chiar înaintea morţii lui Freud, în iulie, pentru a-şi lua adio de la acesta.

Sachs a fost totodată analistul lui M. Balint la Berlin. E. F. Scharpe (1875-1947) a fost elevul său, la fel ca si Mary Chadwick. El va influenţa mulţi oameni importanţi în mizele raporturilor cu forţe intrapsihanalitice care au apărut după război.

Datorăm lui Sachs: *Freud, maestrul şi prietenul meu* (1944); *Caligula. Inconştientul creator* (1950); *Psihoterapia şi căutarea fericirii.*

O mărturisire a lui Sachs:

„Iată confesiunea mea. Am motive să cred că Freud n-a găsit la mine anumite calităţi pe care el punea atîta preţ. Din relaţiile noastre lipsea ceva. Acel ceva care creează o intimitate spontană între persoanele de acelaşi fel şi vorbind aceeaşi limbă. Nu mă refer aici la diferenţele de nivel intelectual, nici la prăpastia care separă un geniu de un spirit oarecare. De aceasta eram conştient tot timpul, dar o admisesem ca pe un lucru necesar între maestru şi eternul discipol. Acele dispoziţii speciale, pe care eu nu le posedam, el le-a găsit la alţii, care aveau, ca şi mine, rolul secundului: la Ferenczi, Abraham şi, cu certitudine, la Rank (pînă în momentul în care o schimbare radicală a caracterului lui Rank a distrus orice urmă a legăturii lor anterioare). Le-a găsit mai tîrziu, poate cu mai multă intensitate decît la oricine altcineva, la fiica sa, Anna. Nu mi-a vorbit niciodată despre acest aspect al relaţiilor noastre, nici măcar aluziv. Nu compara niciodată pe unul din apropiaţii săi cu ceilalţi, nici nu favoriza pe vreunul, nu-mi fac însă prea multe iluzii în privinţa locului pe care mi-1 acorda" *(Freud, mon maître et mon ami,* Denoel, Paris, pp. 16-17).

5. Max Eitingon (1881-1993), organizatorul

în 1907 doctorul Eitingon vine din Burgholzli la Viena pentru a-1 întîlni pe Freud. Născut în Rusia, deja medic, acest colaborator al lui Bleuler pregăteşte apropierea Ziirich-Viena. La 30 ianuarie 1907 Eitingon îl vizitează pentru prima oară pe Freud. După

Jones, „Eitingon a rămas la Viena vreo cincisprezece zile si a asistat la reuniunile de miercurea, din 23 şi 30 ianuarie. El a petrecut trei sau patru seri în compania lui Freud şi, în timpul lungilor plimbări pe jos prin oraş, cei doi au vorbit despre munca psihanalitică. Iată cum s-a realizat prima analiză didactică!... Mersul alert stimula gîndurile lui Freud" (Jones, II, 1955, p. 34). Datele istorice sînt cam încurcate. Dar să reţinem că Eitingon a revenit în octombrie 1909, pentru trei săptămîni, şi că s-a întîlnit cu Freud de două ori pe săptămînă pentru a-şi continua psihanaliza. El si-a păstrat cetăţenia austriacă, dobîndită de tatăl său. Fusese crescut în Galiţia şi la Leipzig. în noiembrie 1909, Eitingon se instalează cu Abraham la Berlin, pentru a consolida Societatea Psihanalitică si pentru a lucra la policlinică. „Loialitatea sa în privinţa lui Freud nu se va dezminţi niciodată, iar acesta îi scria într-o scrisoare datată 1 ianuarie 1913: «Aţi fost primul care s-a apropiat de solitar şi veţi fi ultimul care să-1 părăsească »" *(Id.,* p. 34). Eitingon participase la Congresul inaugural de la Salzburg în aprilie 1908. Societatea din Berlin, fondată la 27 august 1908, a fost prezidată de Abraham. Eitingon „a preferat să rămînă izolat la Berlin şi se va scurge un anumit timp înainte ca el să înceapă să practice" *(Ibid.,* p. 77).

Comitetul celor cinci va fi lărgit în octombrie 1919. „Freud a propus cooptarea unui al şaselea membru, pentru completarea grupului: acesta a fost Max Eitingon" *(Ibid.,* p. 164). „Eitingon se distingea, printre altele, prin posesia unei averi personale, fapt unic în lumea psihanalizei. Astfel i-a fost posibil să vină în ajutorul a numeroase iniţiative psihanalitice şi se arăta întotdeauna generos în acest domeniu, îi era pe de-a-ntregul devotat lui Freud, ale cărui infime dorinţe sau păreri aveau în ochii lui o valoare hotărîtoare. Cu

toate acestea, fiind destul de influenţabil, părerile lui se puteau schimba. El resimţea mai viu decît ceilalţi - cu excepţia, poate, a lui Sachs — originea sa evreiască şi se arăta întotdeauna extrem de sensibil la prejudecăţile antisemite. Călătoria pe care a făcut-o în 1910 în Palestina lăsa să se prevadă retragerea sa în această ţară, o dată cu venirea la putere a lui Hitler, douăzeci de ani mai tîrziu. Eitingon poseda trei drepturi speciale la recunoştinţa lui Freud, care nu le va uita niciodată, în primul rînd, a fost primul străin care, atras de psihanaliză, vine să-1 vadă. în al doilea rînd, el aduce un ajutor material inestimabil celor întreprinse de maestru, de exemplu, si mai ales în crearea *Verlag-ului* (editură), în sfîrşit, devotamentul lui pentru Freud era de o asemenea natură încît acesta din urmă putea oricînd să conteze pe prietenia lui. Totuşi e imposibil de crezut ca Freud să fi avut o părere deosebit de favorabilă despre capacităţile lui intelectuale" *(Ibid.,* p. 172). Eitingon si Anton von Freund (acest prieten, foarte bogat, al lui Ferenczi, tratat de Freud, care a ajutat mult Asociaţia pînă la moartea sa, în ianuarie 1920) îi procurau lui Freud, în timpul primului război mondial, alimente, ţigări si dulciuri... Freud era foarte sensibil la aceste dovezi de prietenie. După război, Eitingon îi împrumută bani lui Freud, ajungînd pînă la a-i vira în cont o anumită sumă, ceea ce displace familiei lui Freud si duce la un refuz al acestuia, care anulează acest virament. Eitingon a intrat în Comitet, în locul lui Toni von Freund, care se îmbolnăvise. La moartea acestuia, văduva lui solicită „anoul" („talisman" pe care Freud îl oferise membrilor comitetului) si Freud i 1-a dat atunci pe al său lui Eitingon. Membrii comitetului purtau, într-adevăr, „inele": „cele şapte inele". Astfel de inele au avut de asemenea trei femei: Lou Andreas-Salome, Mărie Bonaparte si doamna Jones.

In 1920, Eitingon i-a cerut lui Paul Konigsberger, sculptor vienez, să facă un bust al lui Freud. Acesta a fost de acord să pozeze. Bustul i-a fost oferit lui Freud la cea de a 65-a aniversare. Mai tîrziu, la 4 februarie 1955, bustul a fost inaugurat la Universitatea din Viena.

Divergenţele cu Rank vor oferi ocazia unor confidenţe ale lui Freud către Eitingon, cîteodată fără ştirea lui Abraham, care era poate prea tranşant îr aprecierile sale. Se pare că Eitingon intervenea în toate deciziile de liniştire a spiritelor şi în situaţiile delicate: moartea lui Abraham, nevroza lui Rank, devierea lui Ferenczi... Ca de altfel şi în schimbările culturale; aşa se face că Eitingon îi trimite lui Freud, în 1928, o carte a lui Şestov, pe care acesta o citeşte pe nerăsuflate! In 1932, Eitingon a fost lovit de o tromboză cerebrală cu pareza braţului stîng. El fusese ales, după decesul lui Abraham, ca preşedinte provizoriu al Asociaţiei Internaţionale. După Congresul de la Innsbruck, în 1927, Eitingon devine oficial preşedinte. De notat că tot atunci a fost momentul cînd Sachs, „care de-a lungul anilor a jucat un rol mai degrabă şters, s-a retras; de altfel, Freud considera de multă vreme că Sachs nu era cu adevărat la locul lui în cadrul Comitetului" *(Ibid.,* p. 154). Eitingon mai făcea parte şi din comisia însărcinată cu aprecierea învăţămîntului internaţional al psihanalizei, formată la iniţiativa lui Jones. Eitingon se lupta cu consecinţele ascensiunii nazismului în Germania, cu dificultăţile editurii *(Verlag),* cu propriile lui dificultăţi financiare; pentru prima oară sărac, după criza americană, n-a mai fost capabil să finanţeze Institutul din Berlin. Eitingon optase pentru naţionalitatea poloneză în 1919, la căderea Imperiului austro-ungar. După 1933 nu va mai putea conduce Institutul din Berlin, nefiind german. In decembrie 1933 pleacă pentru a se stabili în

Palestina. Eitingon a îndeplinit funcţii administrative importante la Institutul din Berlin. La Congresul internaţional de Psihanaliză din septembrie 1922 (al VH-lea), el a prezentat „Raportul asupra policlinicii psihanalitice din Berlin"[1], în care subliniază necesitatea instaurării tratamentelor *gratuite* şi a analizelor *scurte.* Cu prilejul unei escale la Haifa, în 1938, Mărie Bonaparte îl regăseşte acolo pe Eitingon, devenit profesor la Universitatea Ebraică din Ierusalim din 1933. Relatarea Celiei Berlin, biografă a Măriei Bonaparte, este pitorească: „Max Eitingon era un medic rus pe care Freud îl analizase timp de cîteva săptămîni, în cursul plimbărilor nocturne prin Viena. Era bogat si a rămas astfel pînă în 1930, cînd toată averea sa investită în Statele Unite, în blănărie, s-a volatilizat în urma crahului din anul precedent. Policlinica din Berlin, deschisă în februarie 1920, fusese creată datorită generozităţii sale. în 1921 el devenise unul din directorii casei editoriale fondată de Freud în 1918*, Internationale Psychoanalitische Verlag.* îi era absolut devotat analistului său si pe el îl trimite Freud la Paris, în 1924, pentru a controla mişcarea franceză în formare. El luase legătura cu Laforgue si sugerează ca Lowenstein să facă parte din grup"[2]. Eitingon ţinea în ordine statutele diverselor institute şi convoca aceste organizaţii la nevoie, în 1939, a venit la Londra pentru ultimul congres la care a mai participat şi pentru cea din urmă vizită făcută lui Freud. A plecat apoi în Palestina. O scrisoare din 16 mai a Annei Freud către Mărie Bonaparte îi face cunoscut că

[1] Max Eitingon, „Rapport sur la polyclinique psychanalytique de Berlin", *Topique,* Paris, 1977, nr. 18 (n.a.).

[2] C£lia Bertin*, La Derniere des Bonaparte (Mărie Bonaparte),* Librairie Academique Perrin, Paris, 1982, p. 292 (n.a.).

Ferenczi şi Eitingon au murit (Ferenczi a murit în 1933 si Eitingon în 1943).

6. Otto Rank (1884-1939): nietzschenianul psihanalizei

Otto Rosenfeld, zis Rank (Viena, 1884 -- New York, 1939), venea dintr-un mediu modest, avînd o formaţie profesională destinată unei munci manuale. Sănătatea lui şubredă îl obligă să se reorienteze către o muncă de birou. Ambiţia sa, foarte mare, îl împinge către o carieră literară! „Intre nouăsprezece şi douăzeci de ani pregăteşte o carte despre psihologia artistului si creaţia artistică, inspirată din lucrările psihanalitice, operă pe care i-a prezentat-o lui Freud şi a publicat-o în 1907" (Claude Girard, 1976). Rank este printre primii care îl cunosc pe Freud: în 1906. El figurează printre participanţii la Congresul (inaugural) de la Salzburg, în aprilie 1908. Rank citeşte aici o scrisoare inedită a lui Schiller: „Poetul îl sfătuia pe unul din prietenii săi să-si debaraseze imaginaţia de judecata critică, lăsîndu-se să alunece pe firul asociaţiei libere" (Jones, II, 1955, p. 44). Rank a fost secretarul Societăţii Psihanalitice de la Viena, din 1910 pînă în 1915. Freud, sedus de calităţile intelectuale ale lui Rank, îl îndeamnă (şi îl ajută) să-şi continue studiile la universitate. Rank publică *Legenda lui Lohengrin* în 1911. El publicase deja *Mitul naşterii eroului* în 1909, în care Freud scrisese capitolul despre „Romanul familial".

în 1912, Rank îşi susţine teza de doctorat în filozofie la Universitatea din Viena: *Tema incestului în poezie şi legendă* (trad. fr. 1934). In acelaşi an, Rank fondează, împreună cu Sachs, ziarul *Imago,* în 1913, publică împreună cu Sachs *Importanţa psihanalizei*

pentru ştiinţele umaniste. El editează, împreună cu Jones şi Ferenczi, *Internationale Zeitschrift fiir Psychoanalyse,* fiind singurul ei director din 1921 pînă în 1924. în 1914 publicase *Der Doppelgănger (Dublura).* Mereu foarte aproape de Freud, el îl ajută pe acesta să editeze cea de-a patra ediţie a *Interpretării visului*, în 1914. Din 1920 Rank se apropie mai mult de Ferenczi; este şi momentul în care începe o separare de Freud, al cărei punct de ruptură va fi atins în 1924, o dată cu publicarea lucrării *Traumatismul naşterii,* text inspirat totuşi de către Freud însuşi.

Rank, mobilizat în Polonia din 1916 pînă în 1919, a trăit izolat de Viena. Se căsătoreşte. Soţia sa va deveni si ea psihanalistă. între 1920 si 1924 apar semnele premergătoare rupturii. Disensiuni între Rank, Abraham şi Jones. Freud trebuie să intervină. Continuă prietenia cu Ferenczi. în 1922, la Congresul de la Berlin, consacrat temei raporturilor între tehnica şi teoria psihanalitică, Rank şi Ferenczi publică împreună *Dezvoltarea psihanalizei,* în care ei insistă asupra importanţei celor trăite în analiză faţă de intelectualizare, transfer, abreacţie, acting-out[1] şi chiar propria vocaţie. Ruptura lui Rank se precizează o dată cu întoarcerea la interesul lui iniţial pentru operele lui Schopenhauer, Darwin şi mai ales pentru Nietzsche.

Traumatismul naşterii poate fi apropiat de *Thalassa, schiţă a unei teorii a genitalităţii,* de Ferenczi. Rank cercetează o psihanaliză a originilor care să permită explicarea procesului de umanizare, într-o perspectivă unificatoare reunind miturile, fantasmele, simbolurile.

[1] „Termen folosit în psihanaliză pentru a desemna acţiuni care prezintă cel mai adesea un caracter impulsiv relativ discontinuu faţă de sistemele de motivaţie obişnuite ale subiectului, relativ distincte în cadrul activităţilor sale şi luînd deseori o formă auto- sau hetero-agresivă" *(Vocabular...,* 1994, p. 27) (n.t.).

Pentru Freud. actul naşterii este — de asemenea - prima experienţă a anxietăţii, chiar sursa afectului de anxietate (Cf. ed. fr. *La Science des reves,* 1909). Pentru Rank angoasa naşterii si separării de mamă se adaugă pentru a întări ruptura care intervine începînd cu perioada imediat prenatală şi în perioada postnatală. „*Traumatismul naşterii* este prima operă care dă o asemenea importanţă relaţiilor cu mama" (Girard, 1976). Toate creaţiile fantasmatice legate de mamă, ambivalenţa primordială a stărilor primitive ale relaţiilor cu mama, toate se află consemnate aici. Organizările tehnice pe care Rank le va propune tehnicilor psihanalitice vor ţine seama de acest rol primordial al mamei. Ideile ulterioare ale lui Rosen se vor grefa pe acestea. Referirile mitologice, culturale, artistice vor inspira operele lui Fromm, Sullivan, Karen Horney. Din 1924, Rank pleacă în SUA pentru a ţine seminarii. Din 1926 pînă în 1934, el îşi împarte timpul între Paris si Statele Unite. Opera sa se îmbogăţeşte. Se îndepărtează din ce în ce mai mult de Freud. în 1930 este exclus din Societatea Psihanalitică Americană. El publică *Situaţia psihanalitică* (1926), *Reacţia analitică* (1929), *Analiza analistului* (1931). In paralel. Rank publică *Elemente pentru o psihologie generală pe baza unei psihanalize a structurii eului: l. Psihologie genetică* (1927); *2. Formarea şi expresia personalităţii* (1928); *Dincolo de freudism, voinţa de fericire* (1929), tradusă în franceză în 1934. El mai publică *Don Juan. studiu asupra Dublului* (1932) şi *Arta şi artistul. Creativitatea şi dezvoltarea personalităţii* (1932). Divorţează de soţia sa, psihanalislă pentru copii, rămasă fidelă lui Freud. în 1934 emigrează definitiv în America, în 1939 se recăsătoreşte si moare la puţin timp după Freud, la 30 octombrie 1939.

Traumatismul naşterii este în opera lui Rank „drama maternă". *Mitul naşterii eroului* este „drama paternă". *Arta şi artistul* este „drama eroului" însuşi. „Aceste trei opere exprimă mitul evoluţiei transferenţiale idealizate si al curei psihanalitice perfect terminate" (Girard, 1976).

Paul-Laurent Assoun (1980) precizează că Rank îşi întemeiază întoarcerea la nietzscheism pe revendicarea unei „terapii a voinţei" din 1926. In *Voinţă şi psihoterapie* experienţa psihoterapeutică se bazează pe confruntarea a două voinţe, aceea a psihanalizatului şi aceea a psihanalistului. Apel la o voinţă creatoare, pozitivă, constructivă, integrativă. In *Voinţa fericirii,* Rank propune un model de articulare între psihanaliză şi nietzscheism. Rank vrea să-1 completeze pe Freud cu Nietzsche. Naturalismul freudian se găseşte prelungit într-o „creaţie a individului însuşi". *Eul creator* este activatorul temporal. „Rank ajunge să considere nevroza si creaţia artistică drept două versiuni, una « ratată » si cealaltă reuşită a aceluiaşi proces" (1980, p. 56). Totul este ca limbajul nevrozei să fie convertit într-un limbaj al creaţiei. Rank îşi spune „Nietzsche al lui Freud", aşa cum Nietzsche a fost cel care 1-a „convertit" pe Schopenhauer. Din punct de vedere istoric şi didactic, Rank reprezintă tentativa majoră a unui freudo-nietzscheism.

Acest rol „matern" al psihanalistului apărat de Rank şi Ferenczi îl vom regăsi la Groddeck.

7. Grupurile şi personalităţile care gravitează în jurul lui Freud

Viena devine o „Mecca" a psihanalizei. Societăţile, asociaţiile se înmulţesc la Berlin, la Budapesta, Londra, în Statele Unite, în Franţa (mai tîrziu). Să reţinem esenţialul.

La Viena trebuie menţionate trei nume: Helene Deutsch, Victor Tausk, Lou Andreas-Salome.

Helene Deutsch (1884-1955)' conduce Institutul Vienez de Psihanaliză din 1925 pînă în 1935. Ea publică lucrări importante de sexologie si de psihologie a femeii, asupra problemelor adolescenţei, asupra aspectelor tehnice în psihanaliza nevrozelor. Lucrează cu Abraham la Berlin în 1923-1924. După 1935, H. Deutsch emigrează în S.U.A., la Boston. Ea contribuie la organizarea unui curs si a unui „training", pentru formarea psihanaliştilor.

Victor Tausk (1875-1919)[2], jurist, director de teatru, este pasionat de psihanaliză; va deveni medic si va lucra în Serbia într-un spital de psihiatrie. Un episod tragic marchează relaţiile sale cu H. Deutsch, Lou Andreas-Salome şi Freud. Se pare că Freud n-ar fi acceptat să o analizeze pe H. Deutsch decît dacă ea 1-ar fi părăsit pe Tausk, care la rîndul său dorea să ajungă pe divanul maestrului... dar legase o prietenie foarte strînsă cu Lou... Gelozii? Interpretări? Tausk s-a sinucis în 1919. Opera sa renaşte datorită efortului lui Roazen. „Aparatul de influenţare" a fost publicat în *Psihanaliza* (1958) si opera este acum editată (Payot).

Lou Andreas-Salome[3] i-a cunoscut pe Rilke, Nietzsche, Paul Ree, Freud. Ea a atras oamenii în jurul ei ca un magnet, fascinîndu-i. Prietenia cu Freud începe din 1912 şi ea este admisă la Societatea Vieneză în 1921, ca psihanalistă oficială.

[1] Helene Deutsch, *La Psychologie desfemmes,* P.U.F., Paris, 2 voi., 1949 (n.a.).

[2] Victor Tausk, *Oeuvres psychanalytiques,* Payot, Paris, ed. a 2-a, 1976 (n.a.).

[3] Despre Lou Andreas-Salome: *Mă soeur, mon epouse,* de H. F. Peters, Gallimard, Paris, 1967 (n.a.).

La Berlin, în jurul lui Abraham, îi regăsim pe Ernest Simmel, Sachs, Reik, Eitingon, Karen Horney, Sândor Rado, Franz Alexander, Fenichel, Bernfeld... Sînt stabilite legături cu Şcoala de la Frankfurt, pe care le vom regăsi mai departe. Să reţinem deocamdată numele lui Alexander Mitscherlich[1] (1908-1982), care pune bazele clinicii psihanalitice de la Heidelberg; el a lăsat o operă teoretico-politică interesantă.

La Budapesta, Societatea se construieşte în jurul lui Ferenczi si Geza Roheim. Găsim aici numele prestigioase ale lui Michael şi Alice Balint, Alexander, Rado, Spitz... Să reţinem numele lui Imre Hermann[2], care a continuat cursurile si practica în Ungaria, avînd o operă importantă, publicată si tradusă în limba franceză.

Numele lui Szondi, ne-psihanalist, este important prin lucrarea sa *Diagnosticul pulsiunilor,* care duce către o altă interpretare a inconştientului.

La Ziirich, pastorul Pfister, prieten cu Freud din 1909, va lucra constant în folosul psihanalizei.

Tot la Ziirich, Ludwig Binswanger (1881 — 1966), bun prieten al lui Freud, va contribui la relansarea Societăţii de Psihanaliză, în 1919. Cu toate acestea Binswanger va critica această noţiune de „homo natura" a lui Freud cel de dinainte de 1923. De altfel, din 1942, Binswanger va propune o analiză *Dasein,* inspirată din Heidegger. Rupîndu-se de noţiunea de om izolat, copleşit de pulsiunile sale biologice, Binswanger avansează ideea unui om bolnav, individ

' A. Mitscherlich, *Deuil impossihle,* Payot, 1971 — *Vers une societe sans peres.* Paris, Gallimard (col. „TEL", nr. 59) (n.a.).

[2] Imre Hermann, *L'Instinct filial,* Denoel, Paris, 1972 — *Psychanalyse et logique,* Denoel, Paris, 1978 — *La Psychanalyse comme methode,* Denoel, Paris, 1980 — *Parallelismes,* Denoel, Paris, 1980 (n.a.).

separat de el însuşi, a cărui lume-bolnavă originară se cuplează în suferinţă cu fiinţa sa lumească. Orientare în care „întîlnirea" între sine-şi-sine şi sine-şi-celălalt va juca un rol dinamic important. Regretăm că nu putem expune aici aceste psihanalize existenţiale, care-si vor afla într-un alt loc *ocazia* unei dezvoltări utile.

CAPITOLUL AL V-LEA

PARAFREUDISMELE

începînd cu Freud, împotriva lui, în apărarea lui, alături de teoriile sale, neîncetat s-au produs derive. Totuşi, referirile la inventator se păstrează constant. Psihanaliza s-a mai vrut, prin voinţa lui Freud, şi o disciplină antropologică. Ea priveşte ansamblul ştiinţelor umane. Aceste desfăşurări au fost considerate în mod diferit. De exemplu, cu Wilhelm Reich au luat naştere două curente; unul care se intersecta cu marxismul, altul care, dînd zi de zi tot mai multă importanţă corpului, va căpăta o deschidere către bioenergie. Socialul, culturalul trezesc de asemenea interesul psihanalizei. Ne-o vor dovedi practicile psihanaliştilor americani, mulţi dintre ei sosind din Europa, o dată cu instalarea nazismului în Germania. Dar aspectele socio-culturale şi religioase îl preocupau si pe Freud. Aşa că vom expune mai întîi ansamblul lucrărilor lui Freud, în această perspectivă centrifugă ce i-a fost proprie: explicarea istoriei şi a societăţilor pornind de la jocul pulsional individual.

1. Freud: antropologia, societatea, religia

Freud publică în 1913 *Totem şi tabu.* Hanns Sachs (1944) povesteşte cum a fost hotărîtă în 1911 crearea unei reviste de psihanaliză aplicată: *Imago.* Sachs şi Rank, psihanalişti care nu erau medici, încurajau

această lărgire a psihanalizei. Sachs a impus titlul după romanul lui Cari Spitteler. în această revistă vor apărea, începînd din 1912, diferitele texte care vor alcătui *Totem şi tabu.*

Totem şi tabu (1913) este format din patru scrieri: 1. Teama de incest; 2. Totemul şi ambivalenţa sentimentelor[1] ; 3. Animism, magie şi atotputernicia ideilor; 4. Reîntoarcerea infantilă la totemism. Freud căpătase interesul pentru credinţele şi obiceiurile triburilor sălbatice din cauza anumitor paralelisme pe care le stabilise între inconştientul nevroticilor, unele conduite ale copilului şi datele antropologice, cele de care dispunea asupra oamenilor primitivi. Teama de incest este pentru Freud reflexul dorinţelor refulate ale copilăriei. De acord cu Frazer *(Ramul de aur* si mai ales *Totemism şi exogamie,* 1910), pe care Freud îl citeşte în acel moment, el crede că teama de incest este legată de teama de şeful hoardei (cu necesitatea de a se proteja de acesta): masculul, tatăl, unchiul matriliniar. Ostilitatea tatălui, cu dorinţa sa de a castra, chiar de a ucide, este contrapartida activă la această stare de lucruri. Sărbătorile totemice sînt tot atîtea reîntoarceri ale „refulatului", unde totemul reprezintă tatăl, străbunul ameninţător... Canibalismul, exterminarea bătrînilor sau alte ritualuri de sacrificiu nu sînt prea departe de acesta... Interdicţia este mai severă între mamă şi fiu decît între tată si fiică; iniţiere a unei legi a masculilor, apropiată de logo-falocentrismul nostru... Tabuul este strămoşul conştiinţei morale şi al sentimentelor de culpabilitate. Freud apropie ritualul si ceremonia de riturile conjuratorii

[1] In ediţia romînească *Opere* I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991, în traducerea lui Leonard Gavriliu, titlul părţii a Il-a este „Tabuul şi ambivalenţa impulsurilor afective" (n.t.).

ale obsedaţilor şi de unele deliruri ale pipăitului în nevrozele obsesionale. în cel de-al treilea text, „Animism, magie şi atotputernicia ideilor", Freud admite trei stadii în cursul evoluţiei umane: animist, religios si scientist. Procedeele magice evocă proiecţiile si antropomorfismele, frecvente în psihopatologie si la copii. Freud notează deja din acea epocă importanţa morţii şi tot cortegiul de sentimente ambivalenţe faţă de aceasta (teamă, fascinaţie), ceea ce influenţează concepţiile despre viaţă.

Reîntoarcerea infantilă la totemism arată în ce fel animalul-totem, strămoş al clanurilor si populaţiilor (care le structurează coeziunea), este înlocuit în era modernă de credinţe, religii, apartenenţe la partide, la societăţi secrete, unde circulă — mai mult sau mai puţin vizibile — graniţele a ceea ce este interzis si a ceea ce este permis. Reţin atenţia problemele exogamiei, ale clanului fraţilor care se unesc pentru a-şi ucide tatăl. Freud decelează la copilul mic dorinţe de a se apropia de mamă si de a-si ucide tatăl care ilustrează tezele oedipiene si actualizează inconştientul omului primitiv.

în 1913 Freud publică „Materiale ale basmelor în vise", care fac o punte între miturile sociale şi miturile subiective ale basmelor şi viselor. Aceste teme sînt studiate în „Reprezentarea în vise" si în „Tema celor trei cufere", texte tot din 1913.

în 1918, în „Tabuul virginităţii", Freud compară atitudinea viitorilor soţi faţă de virginitatea logodnicei lor cu frica de deflorare a oamenilor primitivi faţă de soţiile lor: aceştia angajează pe alţii s-o facă în locul lor.

Freud încearcă să apropie inconştientul copilului şi al nevroticilor de mentalitatea oamenilor primitivi. Probabil că sexualitatea a susţinut refularea. Instinctul sexual şi mirosul (să ne reamintim ideile lui Fliess

asupra raporturilor simbolice între nas si falus, reluate de Freud) suportă o atrofie, propice crizelor nevrotice.

în 1915, articolul „Consideraţii actuale asupra războiului şi morţii" (reluat în *Eseuri de psihanaliză)* se prezintă în două părţi: l. Războiul si decepţiile sale (făcînd o paralelă între războaie si sărbătorile totemice) ; 2. Atitudinea noastră faţă de moarte; pulsiunile primitive sălbatice şi răufăcătoare n-au dispărut, ele există sub formă refulată în inconştient.

în 1921, în „Psihologia mulţimilor şi analiza eului" *(Eseuri de psihanaliză),* Freud reia noţiunea de suflet colectiv după Gustave Lebon (a cărui operă o va cunoaşte mai bine mai tîrziu, prin intermediul Măriei Bonaparte) si remarcă rolul factorilor emoţionali (gregari) pe care îi asimilează unui fel de hipnoză suferită de indivizi. Libidoul inhibat, în familie, în grupuri, favorizează sugestiile primite, de teama angoasei sociale sau de frica opiniei. Freud subliniază rolul identificării cu şeful sau cu un concept idealizat. O serie de ideologii, religii, influenţe politice tind, impunînd acest „ideal al eului", să reprime pulsiunile individuale, să le canalizeze, să le sufoce. Drept recompensă, convenţiile fac civilizaţia acceptabilă. Psihologia colectivă reglează astfel sentimentele de dreptate, sentimentele de culpabilitate, pornind de la teama de legăturile libidinale implicite relaţiilor dintre membrii colectivităţii, în 1927, în *Viitorul unei iluzii,* Freud abordează natura si viitorul religiei mai degrabă decît originea acesteia. După părerea lui Roland Jaccard (1982), o asemenea lucrare a fost scrisă pentru un interlocutor invizibil: pastorul Oskar Pfister, care răspunde prin *Iluzia unui viitor* (1928). Pentru a situa aceste raporturi ale lui Freud cu religia, se cuvine să amintim legăturile sale cu acest pastor.

Oskar Pfister este născut la Ziirich, la 23 februarie 1873. El i-a făcut o vizită lui Freud în aprilie 1909. *Corespondenţa* lor a fost publicată în 1966 (Gallimard). Venit la incitarea lui Jung, Pfister i-a rămas fidel lui Freud la ruptura acestuia cu Jung. Pfister, fără a fi analizat, începe să facă unele psihanalize, orientate mai ales către copii şi adolescenţi. A publicat *Spre vechea evanghelie pe un drum nou* (1919) şi *Psihanaliza în slujba educatorilor* (1921). Pfister păstrează o perspectivă antropologică moralistă. El urmăreşte scopul eliberării „sufletelor" de înlănţuirea inconştientului. Concepţia lui Freud rămîne totuşi incompatibilă cu orice concepţie religioasă despre lume, pentru el religia este o simplă *sublimare.*

în *Viitorul unei iluzii,* Freud crede că religia este un rău necesar, ca şi adolescenţa. „Doctrinele religioase sînt toate nişte iluzii, o putem dovedi, şi nimeni nu poate fi constrîns să le considere adevărate, să creadă în ele." Raporturile copilului cu tatăl său — niciodată total lichidate — ca şi neputinţa omului în faţa tuturor pericolelor, inclusiv relaţiile cu el însuşi, cu ceilalţi oameni, cu lumea exterioară, totul justifică apelul la credinţe, la un Dumnezeu mîntuitor. Este o mărturisire a neputinţei. Religia constituie un fel de nevroză obsesională a societăţii. Mizeria umană, lipsurile au lăsat să se creadă că religia putea regla relaţiile dintre oameni. Nimic nu este adevărat, în ceea ce priveşte viitorul, Freud îl consideră ca lipsit de religie. Cu condiţia ca fiinţele umane să înceteze să mai fie condiţionate pentru aceasta încă din copilărie. Si mai ales dacă oamenii învaţă să-si deosebească dorinţele de fantasme, dacă ştiu să înfrunte faptele realităţii exterioare, dacă se pot lipsi de protecţia părinţilor lor (inclusiv cea imaginară). Freud crede în ştiinţă: „Nu,

ştiinţa nu este o iluzie. Dar ar fi o iluzie să ne închipuim că putem obţine din altă parte ceea ce ea nu ne poate da."

în 1930, Freud publică *Angoasă în civilizaţie,* unde denunţă încă un rol nefast şi oprimant al religiilor: angoasele ce provin din civilizaţia occidentală, mai ales cea catolică, victoriană. Sentimentul religios este persistenţa sentimentelor infantile de dependenţă de familie. Forţele represive au stînjenit jocul pulsiunilor individuale. Socialul civilizaţiei, religiosul au jucat rolul unui vast supraeu colectiv. Funcţiile erotice, funcţiile senzoriale, căutarea plăcerii, totul a fost menţinut la stadiul infantil. Suferinţele, munca, datoria au fost glorificate excesiv. Civilizaţia a putut să mizeze împotriva exteriorizării agresivităţii. Consecinţele refulării pulsiunilor au făcut ca sentimentul de culpabilitate si simptomele nevrotice să invadeze umanitatea.

In fine, în 1939, Freud îşi aduce contribuţia cea din urmă la problematica religiei cu *Moise şi monoteismul.* Se gîndea la această lucrare de mulţi ani. Putem rezuma cele patru teze ale cărţii. 1. Moise, creator al religiei şi al poporului evreu, era un egiptean. Monoteismul era religia lui Akhenaton, faraonul; iată unde a găsit Moise fermitatea credinţei sale. 2. Moise i-a convertit pe evrei la această religie monoteistă. 3. Moise a fost asasinat într-o criză de furie. Acest paricid a fost decisiv pentru istorie; de aici vin reacţiile de remuşcare şi de culpabilitate. 4. Tradiţia uciderii lui Moise a condus poporul evreu la situaţia de popor ales, dar şi la un sentiment durabil de culpabilitate.

Freud ar fi putut sugera că aşteptarea unui Mesia răspunde aşteptării tatălui asasinat; este vechiul păcat originar; dorinţa uciderii a fost ulterior înlocuită de

fantasma ispăşirii; acesta ar fi rolul lui Isus şi al creştinismului.

Aceste poziţii referitoare la viaţa socială si la religie (în care Freud vedea sentimentul de culpabilitate ca problema capitală a dezvoltării civilizaţiei) ar putea lăsa impresia unei apropieri de ideile lui Marx. N-a fost deloc vorba despre asta. Resursele materiale, repartiţia lor nu sînt pentru Freud o explicaţie a psihologicului, în *Angoasă în civilizaţie* el scrie:

„Comuniştii cred că au descoperit calea eliberării de rău. După ei, omul este exclusiv bun, nu doreşte decît binele aproapelui său, dar instituţia proprietăţii private a viciat natura... (avem aici de-a face cu) o iluzie fără nici o bază."

Freud credea că agresivitatea precedă faza proprietăţii private si că necesităţile materiale nu explică pulsiunile.

„Abia şi-a pierdut instinctul de proprietate forma sa anală primitivă la copii că agresiunea se manifestă deja la aceştia".

Freud va intra în conflict cu Wilhelm Reich care credea că pulsiunea de moarte este de origine capitalistă. .. Freud era de un optimism moderat în ceea ce priveşte viitorul civilizaţiei, deşi după Thomas Mann am găsi în psihanaliză fundamentele unei noi şi veritabile antropologii.

Opera lui Wilhelm Reich ne va permite, prin prelungirile sale, să abordăm problemele freudo-marxismului.

2. Wilhelm Reich (1897-1957): virtuţile orgasmului

„Orice rigiditate musculară conţine istoria si semnificaţia originii sale. Disoluţia sa nu numai că eliberează energia... dar şi readuce în memorie însăşi situaţia în care a avut loc refularea" (W. Reich).

Născut în Austria (Galiţia) ca fiu al unui fermier înstărit care a murit în 1914, Wilhelm Reich avea şaptesprezece ani cînd a fost înrolat în armata austriacă. La sfîrsitul războiului este locotenent, în 1918, fără bani, se înscrie la Facultatea de Medicină din Viena. începe să se intereseze de sexologie din 1920. Participă la Congresul Internaţional de Psihanaliză de la Haga în 1920, an în care este acceptată candidatura sa la Societatea Psihanalitică din Viena. îşi publică atunci prima comunicare: Un caz de transgresare a interdicţiei incestului în momentul pubertăţii. Participă la un seminar de sexologie din 1920 pînă în 1922. Din 1922, Reich este doctor în medicină; îşi deschide un cabinet si continuă să se perfecţioneze în sexologie şi în psihanaliză. Tot din 1922 lucrează la Policlinica psihanalitică din Viena, devenindu-i director din 1924 pînă în 1930; aici 1-a întîlnit pe Freud. în 1924, ţine o conferinţă despre forţa orgastică. în 1926, Reich pune în mîinile lui Freud prima versiune a lucrării *Funcţia orgasmului.* Reich povesteşte:

„I-am prezentat lui Freud manuscrisul, pe care i-1 dedicasem, la 26 mai 1926 (Freud împlinise 70 de ani). Reacţia sa la citirea titlului nu a fost satisfăcătoare. A privit manuscrisul, a ezitat un moment şi a spus, ca şi cum ar fi fost tulburat: « Aşa de gros? » Nu m-am simţit la largul meu. Nu era o reacţie raţională, întotdeauna era foarte politicos şi n-ar fi făcut o remarcă atît de tăioasă fără motiv. Freud avea obiceiul să citească în cîteva zile un manuscris şi după aceea să-şi dea părerea în scris. De această dată, s-au scurs mai mult de două luni pînă să-mi parvină scrisoarea. Ea era concepută astfel: «Stimate Domnule Dr. Reich. Mi-a luat mai mult timp, dar pînă Ia urmă am citit manuscrisul pe care mi 1-aţi dedicat la aniversarea mea. Consider cartea valabilă, bogată în observaţii şi reflecţii. După cum ştiţi,

nu mă opun deloc tentativei dumneavoastră de a rezolva problema neurasteniei explicînd-o prin absenţa primatului genital" (după ed. fr. *La Fonction de l'orgasme,* 1978, p. 134).

Reich nu va mai înceta să se intereseze de sexual şi de orgastic. El va activa într-o organizaţie politizată care creează mai multe centre de igienă sexuală. Din 1927 devine membru al Partidului Comunist şi citeşte multe lucrări politice, în 1929 întreprinde o călătorie în URSS. în 1930 pleacă la Berlin. Aderă la Societatea Psihanalitică Germană şi contribuie la crearea unor organizaţii medicale sub egida Partidului Comunist German. Educaţia sexuală şi reforma sexuală sînt pentru el primul obiectiv. Propune o politică sexuală proletară (1931). îşi fondează propria editură, în 1933, Reich este exclus din Partidul Comunit German, în 1934 va fi exclus din Internaţionala Psihanalitică. Reich fuge din faţa hitlerismului, refugiindu-se la Viena, la Copenhaga, în Suedia... Din 1934 pînă în 1939 locuieşte la Oslo, unde se orientează către bioenergie, în 1939 este chemat în SUA de către un discipol, T.P. Wolfe. înstărit din punct de vedere financiar, Reich fondează aici Orgone Institute în 1942. Enorma activitate a lui Reich coincide cu anumite izbucniri ale activităţii sale psihice: manie? delir?... în urma unor procese intentate de către Federal Food and Drug Administration este condamnat la doi ani închisoare si moare în penitenciarul din Lewisburg la 3 noiembrie 1957. Lasă în urmă o operă enormă. Unele dintre textele sale au sclipiri de geniu, în Franţa, el va fi eroul anului 1968. Adevărată sărbătoare pentru editori, care îi publică aproape toate operele. Primele sale scrieri sînt acum în curs de apariţie (Payot, Paris).

Din această operă, imensă, vom reţine două lucrări: *Funcţia orgasmului* si *Revoluţia sexuală.*

2.1. Funcţia orgasmului[1]

încă din 1927, Reich distingea: o forţă erectivă, o forţă ejaculativă si o forţă orgastică. Prin aceasta el înţelegea capacitatea de a se abandona fluxului energiei biologice fără nici o inhibiţie, capacitatea de a descărca integral toată excitaţia sexuală conţinută, prin mijlocirea contracţiilor musculare agreabile pentru corp. Nici un individ nevrotic nu posedă forţa orgastică. Ca un corolar, marea majoritate a oamenilor suferă de o nevroză caracterială. In 1926—1927, Reich posedă deja ansamblul teoretizărilor sale: orgasmul, analiza caracterială, importanţa „platoşei musculare". Lucrarea în limba franceză începe cu un moto:

> „Iubirea, munca şi cunoaşterea sînt sursele vieţii noastre. Ele ar trebui să o şi guverneze."

Reich ţine cont de toate experienţele făcute începînd din 1920. Din 1920 pînă în 1927 ţine mai multe comunicări privind genitalitatea, masturbarea, libidoul genital, angoasa nevrotică, în ediţia noastră el *precizează:*

> „Sănătatea psihică depinde de forţa orgastică, adică de capacitatea de a se dărui la apogeul excitării sexuale, în timpul actului sexual natural. Baza sa este atitudinea caracterială non-nevrotică şi capacitatea de a iubi. Maladia mintală este rezultatul unor dezordini în capacitatea de a iubi. în cazul neputinţei orgastice, de care suferă majoritatea fiinţelor umane, energia biologică este inhibată şi devine în acest fel sursa a tot felul de comportamente iraţionale. Vindecarea tulburărilor psihice necesită în primul rînd restabilirea capacităţii naturale de a iubi. Ea

[1] Versiunea în limba franceză, ed. Arche, ultima ediţie din 1978, după versiunea revăzută şi corectată de autor, pornind de la ediţia sa din 1947. Prima versiune a fost *editată în 1927,* dată de referinţă. Ediţia din Viena avea un subtitlu: „Despre psihopatologia şi despre sociologia vieţii sexuale". Această ediţie este cea a textului ce i-a fost dat lui Freud în 1926 (n.a.).

depinde în aceeaşi măsură de condiţiile sociale ca si de condiţiile psihice" (Reich, *op. cit.,* p. 14).

După Reich, formarea caracterului pe un model autoritar are ca model *familia autoritară.* Suprimarea sexualităţii la copil si la adolescent contribuie la crearea unei „platoşe musculare". Această contracţie a musculaturii şi a caracterului contractează angoasa, reţine expansiunea plăcerii. Reich se leagă mai mult de expansiunea libidinală în concretul realizărilor sale erogene decît de libidoul instinctual al lui Freud. Această practică vizează elementele cele mai vegetative ale organismului. Reich îşi va numi activitatea vegeto-terapie. O asemenea *economie sexuală,* mai mult decît o economie pulsională, vizează să atingă orgasmul: stare majoră a senzualităţii si senzorialităţii faţă de simpla bucurie oferită de orgasmele fiziologice obişnuite. Reich a simţit cu prisosinţă necesitatea unei adevărate „explozii" (cuvîntul nu era pe atunci la modă). Se pare că impedimentele nu ar fi doar tehnice (să ştii cum trebuie făcut) sau fiziologico-corporale. Eliberarea maselor şi eliberarea trupului constituie un dublu program foarte generos.

Pentru Reich, sursa nevrozelor este staza sexuală. Prin contracţiile involuntare (de unde necesitatea de *a* tăia aceste contracţii, de a le sparge, de a le fragmenta...), dinamica constipată a scurgerilor de fluxuri erogene, plăcerea este golită de substanţa ce-i este proprie. Reich axează această înrădăcinare în biologicul cel mai vegetativ, deci cel mai inconştient. El ştie să descifreze rezistenţele, apărările, tot ceea ce împiedică trecerea în starea de dincolo... Fundamentele medicale si biologice, foarte serios studiate, sînt dublate de un anume lirism care lasă să răzbată un mare optimism. „Obstacolul în calea vindecării se găseşte în toată modalitatea de a fi, în întreg carac-

terul pacientului." Platoşa, rezistenţa trebuie să se topească... Energiile legate de atavisme, influenţele represive şi moderatoare provenind de la familia autoritară dau naştere la opoziţii, revolte, ostilităţi, ură, adică o întreagă *non-iubire de sine* care este nefastă. Tensiunile, durerile pot fi răsturnate de jocul expansiunii plăcerilor: întîlnirea cu enigma iubirii.

Funcţia orgasmului a fost o carte importantă în raport cu teoria libidinală a lui Freud. Ea caută să explice şi să acţioneze asupra economiei orgastice, ceea ce Freud neglijase sau lăsase cu pudoare în umbră. Apare un decalaj între postulate şi mijloace: presupunerea teoretică scapă, diferenţierile sexuale sînt prea puţin studiate.

2.2. Revoluţia sexuală[1]

Lucrarea vorbeşte mai întîi despre un „fiasco al moralismului sexual", replică a cursurilor şi lecţiilor ţinute la Berlin, destinate proletarilor. Reforma sexuală urmează o linie critică, ce denunţă contradicţiile teoriilor instinctelor sau ale teoriilor culturale izolate. Este necesară o fuziune între Marx şi Freud, pentru a elibera masele si a elibera sexul.

Raporturile sexuale ale tinerilor, în familiile coercitive, în sînul căsătoriei, în cuplurile necăsătorite, tot atîtea probleme abordate dintr-o dublă perspectivă: axate pe presupunerea uşor rousseau-istă a omului

[1] Lucrarea care corespunde acestui titlu este rezultatul mai multor texte reluate şi prelucrate pentru obţinerea unei ediţii definitive publicate de către Reich în 1945 în SUA. Prima abordare datează din 1930. Reich scrisese în 1929: „Materialism dialectic şi psihanaliză", primă tentativă a curentului freudo-marxist. Aceste două texte au fost traduse în Franţa în 1934 sub titlul *Criza sexuală.* Ulterior Reich a scris „Sexualitatea în lupta culturală". Şi în sfîrşit, în 1945, el propune versiunea definitivă care va fi tradusă în limba franceză în 1970 (n.a.).

natural pe care trebuie să-1 regăsim; şi vizînd eliberarea de conformisme si de represiuni. Iniţiere a unei politici orgastice. Sînt produse documente despre lupta pentru „noua formă de viaţă în Uniunea Sovietică". Argumentarea acestei lucrări, reluată în cea tradusă în limba franceză sub titlul *L'Analyse caracterielle* (Payot, 1971), se referă la cele trei practici susamintite: orgasmul, platoşa musculară, caracterul.

în Statele Unite, Reich s-a interesat mai mult de *orgon.* Descoperirea sa i-a captat toate energiile. Orgone Institute s-a conscarat domeniului biofizicii orgonului: principiul biopsihic si cosmic. Reich îl văzuse: era de culoare albastră. *Descoperirea orgonului, Biopatia cancerului* se ocupă de aceste probleme. De aici provine mişcarea *bioenergiei,* derivat mai fecund decît ideologiile freudo-marxismului.

Să reţinem aceste cuvinte ale lui W. Reich, luate din prefaţa la *Funcţia orgasmului* (ediţia de la New York din 1947, reprodusă în versiunea franceză din 1978):

> „Descoperirea orgonului a fost rezultatul unei investigaţii clinice sistematic conduse după conceptul de « energie psihică» ce se degajă mai întîi în psihiatrie... (cercetări întreprinse începînd din 1934)... Experienţa a demonstrat incontestabil că, pentru a-si înţelege propriile funcţii fizice si fiziologice, este indispensabilă cunoaşterea funcţiilor emoţionale ale energiei biologice. Emoţiile biologice care guvernează procesele psihice reprezintă ele însele expresia imediată a unei energii exclusiv fizice: orgonul cosmic."

Preocuparea, foarte optimistă, a viziunii despre om conform concepţiei lui Reich duce la o dezvoltare a imaginaţiei, la care - într-o perspectivă lirică - trebuie să recurgă fiinţele umane, în ceea ce-1 priveşte, Reich pare a fi avansat pe această cale pînă la a fi atins tărîmuri nebănuite... Parafreudism, parapsihologic, delir, problematica rămîne deschisă.

3. Freudo-marxismul

Numele lui Wilhelm Reich şi cel al lui Herbert Marcuse sînt amestecate neîncetat — astăzi — cînd este vorba de dezvoltările acestui transfer între sociologie şi psihanaliză. Berlin, Viena, Budapesta au fost centrele de lucru în care aceste idei şi anumite practici s-au putut dezvolta între anii 1920—1932. Sînt diverse intersectări între societăţile de psihanaliză, mişcările politice, Şcoala de la Frankfurt. Desfăşurările ulterioare vor fi şi ele diferite. Uniunea Sovietică şi partidele comuniste îi vor fi ostile lui Freud si psihanalizelor, mai ales în timpul etapei de după 1945, denumită „războiul rece", în Statele Unite curentele psihanalitice îl vor abandona pe Marx pentru a deveni culturaliste şi a ţine mai bine cont de specificurile antropologice şi etnologice. Pentru a expune aceste curente si doctrine, sînt obligatorii anumite mişcări retroactive: intersectările determină apariţia separărilor psihanalitice şi a derivelor lor proliferante într-o căutare tot mai minuţioasă a calitativului.

Nici Freud şi nici Jung nu sînt interesaţi de Marx. La Viena, Adler a ţinut un expozeu asupra psihologiei marxismului: el a făcut apropieri între lupta de clasă şi pulsiuni. Paul Federn (psihanalist la Viena din 1903), discipol al lui Freud, publică în 1919 *Psihologie a revoluţiei, societatea fără de tată,* lucrare care oferă o deschidere către această *socio-analiză* dezvoltată de Alexander Mitscherlich, care va publica, printre altele: *Către societatea fără de taţi* (în curentul neomarxist de la Frankfurt de după 1945).

în Germania trebuie să reţinem trei centre: Berlin, Frankfurt, Heidelberg. La Berlin prezida Abraham, dar şi Simmel, Bernfeld, Fenichel, apoi Reich. Efervescenţa de după război si cea legată de Revoluţia

rusă din 1917 centrează interesul asupra acestor relaţii ale forţelor sociale si ale forţelor individuale sau pulsiunilor. Troţki se interesează la rîndul lui de Freud. Marxiştii austrieci Viktor Adler, Friederich Adler, Otto Bauer fac deschideri către psihanaliză. Se ştie că marxismul ortodox va respinge aceste curente.

Din anii 1920 se creează, la Frankfurt, Institutul de Cercetări Sociale, viitor nucleu al Şcolii de la Frankfurt. Max Horkheimer, Leo Lowenthal îl studiază pe Freud. Horkheimer întreprinde o analiză cu Karl Landauer, elev al lui Freud, si îl însărcinează să fondeze Institutul Psihanalitic de la Frankfurt, care nu este decît secţiunea grupului de studii psihologice recent creată la Heidelberg. Din această pleiadă de tineri filozofi să reţinem două nume: Adorno şi Fromm, apoi în SUA, dar cu originile la Frankfurt, Herbert Marcuse.

3.1. Adorno (1903-1969)

Elev al lui Alban Berg, Adorno este autorul unor importante studii despre muzica contemporană şi despre Gustav Mahler. Familiarizat cu Georg Lukâcs (marxist care-1 va marca prin conceptul său de reificare), Adorno îi frecventează si pe Bloch şi pe Walter Benjamin, în 1927 el publică articolul „Conceptul de inconştient în filozofia transcendentală", care abordează raporturile fenomenologiei lui Cornelius cu psihanaliza. Limitele „socialului" se concretizează în 1933; hitlerismul îl obligă la exil. Adorno îşi continuă în *Dialectica raţiunii* şi în *Minima moralia* studiile sale asupra inconştientului si a sexualităţii: „Nimic nu este adevărat în psihanaliză, în afară de exagerările sale." In 1936, împreună cu Herbert Marcuse, publică unele studii asupra „autorităţii familiale", apoi, în 1950, asupra „personalităţii autoritare". Adorno îşi regăseşte

catedra la Frankfurt în 1950 unde predă filozofia si sociologia. La Oxford şi în Statele Unite, unde a stat din 1933 pînă în 1950, el îşi diversificase cercetările mereu centrate pe o conexiune între Hegel, Marx, Freud si Weber. După 1950, va denunţa reprimarea psihanalitică instituţionalizată, precum si rădăcinile prea rigide, uniforme, psihologizante ale lui Freud. Contribuţia psihanalizei la estetică este judecată cu severitate.

împreuna cu Horkheimer (1895 — 1973), Adorno a publicat *Dialectica raţiunii...* După ce a folosit psihanaliza pentru a studia abuzurile de putere, el trage concluzia că psihanaliza ajută totodată puterea să progreseze. Pesimism derivat dintr-o *Dialectică negativă,* care îl conduce pe Adorno către soluţiile individualizante (retragere în sine pentru a regîndi raţiunea şi a o reinventa) si către reflecţia estetică, singura susceptibilă să degaje un spaţiu de libertate. A murit în 1969.

3.2. Erich Fromm (1900-1980)

Figură majoră a Institutului din Frankfurt, Fromni. fără a fi medic, se formează ca psihanalist la Berlin, sub îndrumarea lui Sachs si Reik, şi practică din 1926. împreună cu soţia sa, Frieda Fromm-Reichmann, el joacă un rol de articulaţie între marxism şi psihanaliză. Emigrat în SUA în 1933, va lucra acolo cu Adler si Karen Horney.

II vom regăsi deci şi printre psihanaliştii culturalişti.

Să-i precizăm mai întîi acţiunea marxistă din Germania, în 1931, el publică două studii: *Psihanaliză şi politică* si *Dogma lui Cristos.* Aici el critică punctul de vedere al lui Theodor Reik în legătură cu Cristos

şi primii creştini, în 1932, în articolul său: „Metoda şi sarcina unei psihologii sociale analitice", publicat în *Revista de cercetări sociale* (împreună cu tezele lui Adorno, Horkheimer, Pollock, Lowenthal), el caută un punct de trecere între psihanaliză (prea îngust individuală) şi marxism, aşa încît situaţiile sociale să fie considerate şi din perspectiva individualizantă. Ca si Federn, se doreşte creatorul unei socio-psihanalize. Relaţia nu este încă privită ca atare. Fromm propune tipuri caracteriale şi insistă asupra raporturilor dintre spiritul capitalist si caracterul anal[1].

Şcoala de la Frankfurt se revitalizează după 1945. Continuatorul său cel mai strălucit este Jiirgen Habermas (născut în 1929). Acesta studiază, într-o perspectivă epistemologică, interacţiunile dintre psihanaliză si teoria despre societate.

3.3. Herbert Marcuse (1898-1979)

Născut la Berlin, unde a făcut studii de filozofie, Herbert Marcuse a fost membru al Scolii de la Frankfurt. De timpuriu si pînă în 1918 a militat pentru Partidul Socialist. A părăsit Germania în 1933. După un scurt sejur în Elveţia, se instalează în Statele Unite, unde predă la diferite universităţi, printre care Sân Diego din California. A fost influenţat de opera antropologică a lui Freud, mai ales *Angoasă în civilizaţie.* Lucrarea sa *Eros şi civilizaţie* (1955) poate fi considerată ca un răspuns (şi o rectificare) la freudism. Marcuse introduce politicul în psihanaliză sau mai bine-zis *aliază* categoriile economico-psihanalitice care funcţionează ca nişte arme pentru a face revoluţii.

[1] J. Le Rider, „La Psychanalyse en Allemagne", în *Histoire de la psychanalyse,* Hachette, Paris, 1982, voi. II, pp. 132-133 (n.a.).

In Franţa, anul 1968 a însemnat si pentru el o „sărbătoare". El încearcă să învingă pesimismul freudian; societăţile pot funcţiona şi altfel decît ca nişte sisteme represive ce vizează socializarea oamenilor. Omul marcusian nu este rău în esenţă. L-a citit pe Rousseau. Numai starea de penurie în care trăiesc oamenii de rînd este cea care implică auto- si hetero-represiunile care blochează pulsiunile. Iar din aceeaşi cauză suferă si Eros. Dezvoltarea societăţilor capitaliste cu dubla lor misiune (organizaţional-economică si uneltele sale informatice pe de o parte şi necesitatea de a desfăşura „consumul" de cealaltă parte) contribuie la liniarizarea omului. Devine *Omul unidimensional* (1961). Această societate unidimensională este ultrarepresivă şi ultraalienantă: fiecare este prins într-o disciplină care-1 leagă şi îl modelează în anonimat. Apelurile sale la eliberare merg către cei de la marginea societăţii prin mijlocirea intelectualilor (de stînga). Marcuse vizează astfel să destabilizeze, să spargă edificiile fundamentale, să aducă la lumină acest alt inconştient, în acelaşi timp individual şi social.

Aceste mişcări s-au încrucişat, în cursul acestor ultimi douăzeci de ani, cu curentele antipsihiatriei, o formă de a elibera „nebunii" de conceptualizări si măsuri de internare-spitalizare care datau din secolul al XlX-lea. Tentativă ce urmăreşte în acelaşi timp să nege „boala" însăşi.

3.4. G. Politzer (1903-1942)

Acest autor apărase psihanaliza în faţa curentelor behavioriste şi introspecţioniste. El era partizanul unei psihologii concrete, în *Critică a fundamentelor psihologiei* (1928), notăm o deschidere freudiană pe care alţi

militanţi sau simpatizanţi ai marxismului au putut grefa aspecte ale freudo-marxismului.

în Franţa, opoziţia marxistă la psihanaliză a fost totală în perioada imediat următoare anului 1945. Psihanaliza re-venea din America înzestrată cu utilizări socio-sindicalo-politice slab precizate. Cu atît mai mult cu cît în URSS asupra freudismului plana un întuneric absolut. O revistă, *La Nouvelle Critique,* a publicat în 1947 o poziţie împotriva psihanalizei, semnată de psihanalişti pe atunci membri ai Partidului Comunist, printre care Serge Lebovici, Jean Kestemberg si alţii. Revista de psihopatologie *La Raison,* condusă de Louise Le Guillant, a urmat o poziţie de orientare pavloviană si socială.

în Argentina, Jose Bleger publică *Psicoanâlisis y dialectica materialista* (1958), deschidere practică spre o dublă interpretare terapeutică, lipsindu-i, totuşi, o dezvoltare fundamentală psihologică. Studiul acestei atitudini practico-teoretice ne condusese[1] către îndepărtarea acestei fuziuni. La fel ca si Serge Lebovici în „Prezentarea justă a dialecticii obiective a anumitor procese izolate ale vieţii psihice nu înseamnă că psihanaliza se integrează în materialismul dialectic", credeam că încrucişarea dintre conceptele marxiste si cele psihanalitice necesita o „perlaborare" pentru ca ele să poată fi folosite în mod eficient — se înţelege, în materie de psihopatologie. Apoi mai rămîne problema materialismului istoric: istoria necesită o anume temporizare care lipseşte cu desăvîrşire la Freud si ar cere studierea mai îndeaproape a faptelor psihopatologice si psihanalitice pentru a deveni „rentabilă" în dublul domeniu al teoriei si practicii.

[1] A. Femandez-Zoila, „Psychotherapie et materialisme dialectique", *La Raison,* 1961, pp. 105-124 (n.a.).

Lucrurile se petrec altfel în politică şi sociologie, îi datorăm lui Pierre Fougeyrollas (născut în 1922) o analiză sociologică importantă, *Marx, Freud şi Revoluţia totală* (1972), lucrare care urma imediat după *Revoluţia freudiană* (1970) si anunţa *împătri va lui Levi-Strauss, Lacan şi Althusser* (1976).

3.5. Psihanaliza în URSS

Aceasta a avut o soartă complicată. Freud era citit şi tradus în rusă. în 1925, potrivit lui Jones, *Dincolo de principiul plăcerii* a fost tradus si vîndut în două mii de exemplare, începînd cu 1930, psihanaliza nu mai este pomenită în lucrări oficiale. Din 1917 pînă în 1930 există Societăţi de Psihanaliză. Vera Schmidt participă, chiar foarte oficial, la Congresul de Psihanaliză din 1927 (al zecelea). In 1927, un scriitor, Mihail Bahtin, publică *Scrieri despre freudism,* sub pseudonimul V. N. Volosinov, care fusese unul din elevii lui sau unul din participanţii activi ai unuia dintre „cercurile Bahtin". Acest eseu, tradus în franceză în 1980, la Lausanne, permite să avem o imagine a modului în care Bahtin (care nu era în mod oficial marxist, nu era membru al Partidului Comunist — ajunge chiar să fie deportat în Siberia timp de cinci ani, începînd din 1929, pentru probleme de incompatibilitate religioasă) citeşte operele lui Freud. Deşi Bahtin, în 1929, tot sub numele de V. N. Volosinov, publică *Marxismul şi filozofia limbajului* (tr. fr. Ed. Minuit, 1977), poziţia de respingere pe care o va lua faţă de psihanaliză nu este legată de principiile teoretice oficiale. Bahtin, teoretician al literaturii, studiază vocile si relaţiile dialogate în povestiri. Explicaţiile lui Freud, prea biologice pe atunci şi prea centrate pe ipseitatea (singularitatea) individului, îi par

lui Bahtin false. Omul este pentru el o fiinţă socială. Universul uman este un univers al artificiilor: totul se întîmplă în pereche, unul este legat de celălalt, socializat, în dialog. Freudismul îi pare fals, gratuit, inventat din bucăţele de către Freud: o ideologie. Pentru Bahtin limbajul interior este ideologia cotidianului, un fragment al expresivului verbal intra-social.

Bahtin respinge orice interacţiune între marxism si freudism, fără a condamna psihanaliza ca atare. Dimpotrivă, el îi critică pe cei care, în URSS, încercaseră să avanseze către această încrucişare: B. Bihivski, A. R. Luria, B. D. Friedman, A. B. Zalkind. Ştim că, pentru motive ce nu sînt încă bine cunoscute, orice referinţă la psihanaliză a încetat pentru toată lumea după 1930 (după decesul lui Lunacearski, sinuciderea lui Maiakovski...).

4. Psihanalizele americane

în 1909, Freud, însoţit de Ferenczi, ţine o serie de conferinţe în Statele Unite. De această călătorie se leagă celebra frază a lui Freud: „Ei nu ştiu că le aducem ciuma." Freud îi întîlneste aici pe sociologul Franz Boas, psihiatrul Adolf Meyer, neurologul James Putnam, filozoful William James. Acesta din urmă, deja foarte bolnav (va muri un an mai tîrziu), smulge de la Freud acest comentariu... „Mi-am dorit întotdeauna să fiu tot aşa de curajos ca el în faţa morţii."

Stanley Hali, preşedinte al Universităţii Clark, cel care luase iniţiativa invitaţiei, va permite expansiunea psihanalizei în SUA. întîlnirea lui Freud cu James Putnam va fi, în acel moment (mai tîrziu Putnam va abandona sprijinul acordat lui Freud), hotărîtoare. Un psihiatru american, A. A. Brill (1884-1948), de origine ungară, care lucra la clinica Burgholzli cu Bleuler

la Ziirich, venise deja să-1 viziteze pe Freud la Viena. Freud îi va acorda lui Brill drepturile de traducere a operei sale în limba engleză, în mai 1911 este creată American Psychoanalytic Society (deschisă doar medicilor). Boston Psy. Society datează din 1914, cu Putnam ca preşedinte, în 1911, A.P.A. numără şapte adepţi, ea va număra două mii în 1970. Sînt create mai multe organizaţii, printre care Academia de Psihanaliză fondată de Alexander (1956) si Asociaţia pentru Dezvoltarea Psihanalizei, fondată în 1941 de Karen Horney, care vor deveni concurente sau disidente, în 1945, A. Kardiner şi Sândor Rado fondaseră Asociaţia de Medicină Analitică pentru promovarea cercetărilor medico-psihanalitice. Este începutul unor noi sciziuni, al unei „psihanalize în fărîme" care se va îmbogăţi prin proliferarea curentelor.

Să semnalăm numele lui Morton Prince, Sherry Turkle, Horace W. Frink (1883-1935), Ruth Mack Brunswick, printre alţii, care au avut deja un rol foarte activ atît în dezvoltările cît si în conflictele legate de psihanaliză în America[1]. Emigranţii din Germania, fugind din faţa naziştilor, vor modifica semnificativ domeniul psihanalitic. Numele lui Fromm, K. Horney, Simmel, Fenichel, Sachs, Rank, Rado... vor transforma organizaţiile, practicile, teoriile. Era psihanalizelor la plural devine o realitate. Cu atît mai mult cu cît Asociaţia din New York organizase colecte pentru a ajuta psihanaliştii din Europa să se instaleze. Guvernul american chiar i-a dispensat de plata impozitelor timp de mai mulţi ani. La New York, Boston, Chicago, în California, vor prolifera şcolile şi teoreticienii individuali. Ne vor reţine atenţia două curente:

[1] R. Jaccard, „La psychanalyse aux Etats Units", în *Histoire de lapsychanalyse,* Hachette, Paris, 1982, voi. II, pp. 237-258 (n.a.).

psihanaliza culturală si ego-psihanaliza sau psihanaliza eului. Vor fi evocate mai întîi şcoala lui Alexander şi cea a psihosomaticii, precum şi şcoala lui Spitz. Dar mai înainte vom consacra un spaţiu „culturaliştilor" (mai ales Sullivan, K. Horney, Fromm) si partizanilor autonomiei eului (Hartmann, Rapaport, Kris, Lowenstein...). Este locul să notăm şi diferenţele considerabile ce au intervenit progresiv în interpretarea textelor lui Freud. Andre Green a ştiut să ne dea informaţii utile *(Discursul viu,* 1973). Va trebui să semnalăm de asemenea practici importante, cum sînt cele ale lui Bruno Bettelheim şi Harold Searles, din ce în ce mai citiţi în Franţa. Ne-ar plăcea să evocăm efervescenţa expansivă pe care au generat-o curentele psihanalitice în America, reîntoarcerile ce le-au urmat în Europa, dezamăgirea care şi-a făcut loc în SUA de vreo douăzeci de ani încoace.

4.1. „Culturalismul american" = H. S. Sullivan, K. Horney, E. Fromm

• **Harry** Stack Sullivan (1892-1949) Director al revistei *Psychiatry,* Harry Stack Sullivan a ştiut să se înconjoare de psihanalişti venind din Europa Centrală, printre care Erich Fromm, Karen Horney, Ruth Benedikt, Clara Thompson etc. Născut la New York, medic, psihiatru, psihanalist, practică la Spitalul Saint-Elisabeth din Washington în 1919. Din 1923 pînă în 1930 a făcut cercetări clinice asupra relaţiilor interpersonale la Shefford şi la Townson. El face din factorul social componenta determinantă a dezvoltării personalităţii. De la naştere copilul trăieşte (în sens social) în simbioză cu mama sa: relaţie primordială care va servi la stabilirea bazelor personalităţii. Sîntem în acelaşi timp foarte aproape de Freud şi de

derivele care vor da relaţiile de obiect, aproape chiar în intimitatea lui Winnicott. Anxietatea va decurge din orice simbioză mamă-copil dizarmonică. Cu el psihiatria va deveni un studiu privilegiat al relaţiilor umane. El a publicat în 1947 *Conceptions on Modern Psychiatry*. în 1953, o lucrare îi reuneşte unele texte: *The Interpersonal Theory of Psychiatry*.

J. Stoetzel *(Psihologia socială,* 1963) semnalează importanţa acordată de Sullivan noţiunilor de situaţie parataxică şi de neatenţie selectivă. Prin acest din urmă concept, Sullivan face aluzie la funcţiile inaparente ale percepţiei: ea îndepărtează indirect stimulii cu risc pentru fiinţa umană, sau conduitele sociale care pun în pericol integritatea personală. Reprezentările parataxice ţin de ceea ce, într-un mod foarte intim personal, este vehiculat fără ştirea persoanei în fiecare act perceptiv: fiecare îl vede pe celălalt conform proiecţiilor sale celor mai subiective. Totodată, asociaţiile interpersonale sînt cel mai adesea elective: ele ţin cont de trebuinţele protagoniştilor si de necesitatea de a păstra securitatea personală. Relaţiile interpersonale nu pornesc de la două „substanţe" independente: eul singular este rezultatul unei singularităţi ce porneşte de la situaţiile sociale şi de la schimburile interpersonale. Imaginile pe care fiecare le are despre sine şi despre celălalt, cît şi cele care sînt presupuse la celălalt despre sine, diferă, fără ca în realitate să fie bine inventariate, de unde aceste *iluzii* sau *situaţii parataxice*.

Pentru Sullivan o situaţie este *integrată* atunci cînd ea primeşte un sens pentru cei doi (sau pentru diverşi) protagonişti, sens care este împărtăşit ca un consens: situaţia îşi atinge atunci rezolvarea. O situaţie se dezintegrează atunci cînd ea se epuizează înainte de a atinge punctul de rezolvare.

Ne aflăm deja în plină socio-psihanaliză, într-o psihanaliză a existentului, foarte aproape de relaţiile între sine şi ceilalţi si viceversa. Şi, de asemenea, printre psihanalizele de grup si psihodramele analitice.

• Karen **Horney** (1885-1952)

Născută la Hamburg, de origine norvegiană din partea tatălui si olandeză din cea a mamei, îşi obţine doctoratul în medicină în 1913 la Universitatea din Berlin. Ea se specializează atunci în psihiatrie si ajunge la formaţia sa psihanalitică sub îndrumarea lui Abraham. La Institutul de Psihanaliză din Berlin ea conduce, împreună cu Abraham, Sachs şi Libermann, ciclurile de formare. Se distinge foarte repede prin lucrările sale asupra sexualităţii feminine care debutează prin comunicarea sa la cel al VH-lea Congres internaţional de psihanaliză întrunit la Berlin în 1922: „Despre geneza complexului de castrare la femeie". Urmează o serie întreagă de lucrări asupra feminităţii, ale căror titluri sînt edificatoare prin ele însele: „Fuga din faţa feminităţii" (1926), „Feminitatea inhibată" (1926), „Problema idealului monogam" (1927), „Neîncrederea între sexe" (1930), „Tensiuni premenstruale" (1931), „Problemele căsătoriei" (1932), „Fobia femeii" (1932), „Negarea vaginului" (1933). Aceste texte apar în Germania. In 1932, K. Horney pleacă în Statele Unite. Ea mai publică pe această temă: „Factori psihogeni în tulburările funcţionale ale femeii" (1933), „Conflicte materne" (1933), „Supravalorizarea iubirii" (1934), „Problema masochismului la femeie" (1935), „Modificări ale personalităţii la adolescenţi" (1935), „Nevoia nevrotică de iubire" (1937). Ansamblul acestor articole a fost reunit în 1967 de Harold Kelman sub titlul *Psihologia femeii* (1969).

Karen Horney si Ernest Jones vor abandona încet-încet concepţia ortodoxă în problema aceasta a

feminităţii. Astfel sînt reexaminate „punctele slabe" ale teoriilor freudiene: pulsiunile, libidoul, complexul Oedip, rolul sexualităţii şi al diferenţierilor sale. Analizată de Abraham şi Sachs, K. Horney ia poziţie faţă de anti-feminismul din teoriile lui Freud. Este pusă în valoare maternitatea. Castrarea „impusă" în mod obligatoriu femeii prin imperialismul falusului. Pentru K. Horney, teama de femeie pe care o simte bărbatul este cea care a contribuit la acest concept „mascul" ce a ajuns să definească femeia prin invidia sa de penis. Aceste teorii au fost reluate de feministele americane şi cele din toată lumea în timpul ultimilor douăzeci de ani. K. Horney dezvăluise în ce mod bărbatul, frustrat în imposibilitatea sa de a-si asuma maternitatea, se apără prin cuceririle sale feminine si (uneori) prin lipsa sa de respect pentru femeie, sau acordîndu-i o veritabilă adoraţie. Aspecte psihosexuale structurante, aspecte ale psihologiei conduitelor sociale, aspecte ale vieţii cuplului, K. Horney abordase toate aceste chestiuni încă de la Berlin. Ea le va dezvolta lărgindu-si optica prin *psihologia comprehensivă* şi influenţele *componentelor culturale.*

Trebuie să evocăm lucrările lui Malinowski, ale antropologilor americani, printre care se numără si Margaret Mead, ale sociolingviştilor antropologi: Sapir, Boas. De asemenea, tezele lui Charles Peirce asupra filozofiei limbajului si asupra aspectelor pragmatice. Orientarea din America aparţine relaţiilor sociale si culturale; explicaţiile din ştiinţele umane vor fi diferite de cele propuse de Freud. în ceea ce o priveşte pe Karen Horney, trebuie să-i subliniem originea protestantă. Alături de Jung, Adler, evreu convertit la protestantism, si mulţi alţii, se degajă o impresie: aceea a clivajului dintre orientările psihanalitice distincte în

funcţie de liniile evreieşti şi protestante, pesimiste sau optimiste, acceptînd instinctul de moarte sau refuzîndu-1; cu inversiuni, întîlniri, despărţiri...

în urma unei convorbiri telefonice cu Alexander, K. Horney pleacă la Chicago, pentru a deveni director-adjunct al Institutului de Psihanaliză pe care Alexander tocmai îl fondase. Pentru a-i marca etapele, să spunem că a părăsit acest post pentru a organiza Institutul Psihanalitic din New York, unde a profesat pînă în 1941. Constrînsă să demisioneze din acest Institut şi din A.P.A., K. Horney îşi va fonda propriul său Institut (American Institute for Psychoanalysis), apoi propria sa asociaţie (Association for the Advancement of Psychoanalysis), în fine, propria sa revistă *(American Journal of Psychoanalysis);* trei puteri indispensabile pentru a deveni Şef de Şcoală. Trei lucrări îi precizează poziţiile teoretice şi pragmatice: *Personalitatea nevrotică a epocii noastre* (1937), *Noile căi ale psihanalizei* (1939), *Autoanaliza* (1942). De reţinut două cărţi ulterioare: *Conflictele noastre interioare* (1945) si *Nevroză si creştere umană* (1950). Vom urmări filierele acestui avans pe care 1-a căpătat. Mai întîi, faptul că s-a opus lui Freud, acuzat de „biologism" si de a fi uitat condiţionanţii culturali. Apoi că a apelat la comprehensiune si la eforturile de adaptare la mediu si la epocă, în fine, adecvarea la sine-însuşi: adevăratul eu; si creşterea: plusvaloarea fiinţei, am spune noi astăzi.

împreună cu Alexander, cu Fromm şi alţi cîţiva, K. Horney face apel la comprehensiune conform lui Dilthey. Ea subliniază necesitatea de a înţelege relaţia omului cu lumea, cu natura si de asemenea cu el însuşi. Apare o nouă concepţie despre psihism, în care adaptarea va juca un rol plenar, în funcţie de termenii puşi în evidenţă de diversele culturi naţionale. *Perso-*

nulitatea nevrotică a timpului nostru (1937) ţine cont de aceasta. Structurile caracteriale pun în evidenţă trei mişcări: către altul, împotriva altuia, fugă în faţa altuia şi trei tipuri de reacţie la conflicte. Nevrozele de situaţie si nevrozele de caracter îşi primesc, începînd cu K. Horney, semnificaţia lor reală. Scrierile antropo logice ale lui Freud şi propunerile lui Reich sînt lărgite ţinînd cont de „pattern"-urile culturale şi de situaţiile concrete ale existenţei, încă din 1934 Ruth Benedikt insistase asupra dependenţei nevrozelor de cultură. K. Horney menţionează ameninţările, competiţiile, lipsa de securitate, atacul la adresa încrederii în sine, contradicţiile între idealurile propuse si concretitudinea realităţilor, ca pe tot atîţia factori nevrogeni. Pe primul plan este pusă concurenţa. Terapeuticile considerate ar putea fi calificate drept „moraliste", pe cînd *Autoanaliza* (1942) demonstrează altceva, este vorba de un apel la „to work through", un fel de interminabilă perlaborare a sinelui.

Acest travaliu asupra propriei persoane implică analiza componentelor caracteriale, analiza datelor conflictului, şi de asemenea să lucrezi conflictul însuşi arătînd pacientului cum acţionează. Orgoliul personal, amorul-propriu, voluntarismul, apelul la veridic sînt necesare pentru a expulza „orgoliul nevrotic" şi a se realiza în adevărata sa personalitate. De aici vine această noţiune de *creştere,* legată de cea de *autenticitate.* Componentele pozitive ale unui narcisism de bună calitate sînt încurajate: iubire, prietenie, muncă, fericire, acord cu sine-însuşi... Pentru că *esenţa nevrozei constă în relaţiile interumane.* Nevroza ca tulburare a relaţiilor cu altul implică ştergerea „urii de sine", eliminarea soluţiilor de resemnare si estompare a personalităţii. *Creaţia* va însemna *să devii tu însuţi.* Notăm unele influenţe, cele ale lui Jung, Nietzsche, ale budismului Zen; toate cele care sînt suscep-

tibile de progres prin creaţie şi de a se dezvolta prin creaţie (dorinţa, sau puterea, la Nietzsche, ce trebuie diferenţiată de puterea care aparţine supraeului). Este potrivită valorizarea amorului-propriu veritabil, degajarea unei idealizări care respinge întreruperile dezvoltării caracterizate de tipurile vindicative, tipurile estompate şi tipurile blocate. Este valorizată evoluţia, împotriva repetiţiei. Această creştere este mai puţin explicită în teoretizările lui Freud.

Yvon Bres, în *Freud şi psihanaliza americană: Karen Horney* (1970), subliniază suprimarea refulării într-un fel de depăşire: un apel la viitor ce de-plasează poziţiile - - pesimiste - - ale lui Freud prea axate (numai) pe trecut.

. Erich Fromm (1900-1980)

Soseşte în Statele Unite în 1933. La Frankfurt, la Berlin, numele si opera sa erau recunoscute, împreună cu Karen Homey, Clara Thompson, Sullivan, va confirma această orientare culturalistă: omul ca om sau persoană îl interesează mai mult decît noţiunile abstracte despre pulsiuni si/sau despre biologie. Aproape de Marx, de Reich, de Marcuse, refuză apartenenţele si îşi confirmă adeziunea la un socialism perfect idealist (şi romantic). Numit profesor la Universitatea din New York în 1962, predă psihiatria într-o orientare foarte precisă, aceea de a ajuta oamenii să se ridice în

[1] Titlurile operelor sale permit aprecierea întinderii poziţiilor sale: *Teama de libertate* (1941), *Omul pentru el însuşi* (1947), *Psihanaliză şi religie* (1950), *Limbajul uitat: Introducere în cunoaşterea viselor, a poveştilor şi a miturilor* (1951), *Societate alienată şi societate sănătoasă* (1955), *Budism Zen şi psihanaliză* (cu D. T. Suzuki şi R. de Martino, 1960), *Criza psihanalizei. eseuri despre Freud, Marx, şi psihologia socială* (1971). De asemenea: *Arta de a iubi, Inima omului* (trad. din 1979). De la *Societatea sănătoasă* la *Pasiunea distrugerii* oricine îşi poate imagina tematica propunerilor frommiene. El a dezvoltat teoria „caracterului naţional" (n.a.).

El recunoaşte că într-o societate industrială în care domină birocraţia, *trebuinţa socială* trebuie să ţină cont de comportamentele cerute de ordine, disciplină, punctualitate. Relaţiile interpersonale sînt dependente de structurările sociale; problemele importante sînt: dragostea si ura, prietenia, gelozia, tandreţea, sentimentul de singurătate şi izolare... Fiecare este mai liber, dar (si) mai singur. Culturalismul optimist al lui Fromm este ostil negativismului freudian al instinctului de moarte, al masochismului primar, al instinctelor de agresiune. Fromm crede în istorie, în progres, într-un umanism deschis: el ţine cont de componentele economice, politice, psihologice care se creează si evoluează; de caracterul social şi de psihism.

4.2. Egopsihologia: psihanaliza EULUI

Şcoala de la Chicago s-a edificat în jurul numelui lui Heinz Hartmann (1894-1970) si al celor ale lui Lowenstein, Kris, Rapaport. Le leagă o temă de cercetare, aceea a *aparatului eului* si a *psihologiei psihanalitice.* Alte nume mai actuale urmează această cale: Margaret S. Mahler, Heinz Kohut, Otto Kernberg, E. Jacobson, Leo Spiegel, Max Schur etc. Egopsihologia reprezintă unul din centrele de expansiune ale psihanalizelor contemporane.

Heinz Hartmann, născut la Viena, a fost analizat gratuit de către Freud în 1934. El a răspuns de editarea revistei *Internationale Zeitschrift fur Psychoanalyse.* în 1938 a trebuit să emigreze în Statele Unite. La New York, el continuă să se intereseze de lucrările Annei Freud asupra eului. Contribuţiile lui Spitz vor fi în aceeaşi măsură decisive, pornind de la observaţii pe copii. Hartmann s-a alăturat celei de-a doua topici a lui Freud, pentru a valoriza aparatul eului si aspectele

sale de autonomie, pornind de la o posibilă energie „neutră", desexualizată. Eul, piesa de bază, reglează schimburile faţă de lumea exterioară şi totodată faţă de sine. Eul este un *sistem a* cărui origine este independentă şi ale cărui moduri de funcţionare ar fi autonome. Se face o distincţie faţă de investirea narcisică însăşi. Cum este investit eul ? Şi totodată pentru a înainta în descrierea *self-ului, şinele.* Lucrarea sa *Psihologia eului şi problema adaptării,* scrisă în 1937 la Viena, a fost tradusă în limba engleză de către Rapaport, apoi retradusă în franceză (1968), ţinîndu-se cont de ediţia iniţială si de versiunea engleză. Hartmann menţionează o etapă nediferenţiată a eului, foarte primitivă, cel puţin tot atît ca si cea a sinelui. Pentru el, cele două instanţe se diferenţiază în cursul ontogenezei. Aşa încît, din sferele non-conflictuale ale eului, se pot separa zonele non-atinse care servesc la asigurarea adaptării şi permit ancorarea în acest punct al unei psihanalize constructive. Conceptele unei autonomii primare si ale unei autonomii secundare a eului se întrepătrund în noţiunea unei dezvoltări autonome a eului. Genetica, constructivul ar putea coabita astfel cu un sine pulsional refăcut continuu (sau ţinut în Mu, după unele interpretări). O asemenea orientare trebuie articulată pe afirmaţiile lui Freud din 1932: *Wo Es war, soli Ich werden* (Acolo unde era Şinele, trebuie să ajungă şi Eul). Sînt posibile două registre distincte, circulînd în interiorul sinelui, intrasistemic si intersistemic. Poziţie care s-ar putea apropia de o psihanaliză mai luminoasă a existentului, edificată după diferenţierea lui Heidegger între existenţial si existent. Unii au banalizat poziţiile egopsihologiei, nevăzînd în ea decît prelungirile adaptative si neglijînd pregnanţa lor asupra „lumii" (sau *Umwelt).*

Rudolf Lowenstein (1898-1976), analizat de Sachs si analist al lui Lacan, Lagache, Nacht, Mărie Bonaparte

şi al multor altor membri ai Scolii pariziene, aderă total la poziţiile lui Hartmann, ca si Ernest Kris (1900—1957), care va dezvolta într-o manieră originală domeniul psihanalizei artei.

Insistînd pe rolul mediului, al identificării, egopsihologia reţine schimburile culturaliste foarte la ordinea zilei în America, integrînd în acelaşi timp cercetările lui Spitz asupra copiilor, ale lui Erikson asupra identităţii, ale Annei Freud asupra mecanismelor de apărare ale eului.

Numele lui Margaret S. Mahler (lucrări asupra simbiozei, a individuării, a naşterii psihologice a copilului), cel al lui Heinz Kohut (investigaţii asupra dezordinilor narcisice ale personalităţii si asupra *sinelui),* al lui Otto Kernberg (texte asupra narcisismului patologic, asupra stărilor de limită denumite *borderline),* sînt de menţionat în prelungirile - - foarte productive — ale psihanalizelor eului.

Inspirîndu-se din cercetările nord-americanilor asupra Ego-ului, Max Schur propune un sine în linie directă cu fiziologicul (trebuinţe, dorinţe, pulsiuni, afecte) si un eu psiho-psihanalitic diferit. Merită să reţinem această construcţie cu două etaje.

4.3. Psihoterapie psihanalitică de grup si psihodrame

Jacob Levi Moreno (Bucureşti 1889 — SUA 1947) este părintele psihodramei. Medic la Viena, deschis ideilor lui Bergson, Rousseau, Freud, si mai ales om de teatru, Moreno a creat din 1921 la Viena un „teatru improvizat", fără decoruri, pentru jocul de improvizaţie, jocul „spontan" de rol. Aflat din 1925 în SUA, Moreno avea să inventeze psihodrama, sau teatrul cathartic, în funcţie de jocul interacţiunilor sociale si de schimburile de roluri reprezentate. Inspirată din pedagogie, din sociologie, din psihanaliză, psihodrama

permite să fie scos la iveală ceea ce, în inconştientul însuşi, rămîne în zona cea mai profundă. Psihanaliştii _ mai ales în Franţa — n-au întîrziat să pună stăpînire pe metodă pentru a efectua adevărate psihanalize de grup.

Efectele de grup au fost observate din diferite puncte de vedere. Grasse constata la animale variaţii de comportament şi de atitudini. Kurt Lewin, gestaltist fervent, propunea o proiecţie a legilor psihicului: efectele de cîmp induc atracţii şi repulsii caracteristice. Abordările interacţioniste sociologice (Gurvitch şi, înaintea sa: Tonnies, Simmel, Cooley) arătau importanţa gregarismului afectelor în situaţia dată, ca si curentele dinamice care se vor înfrunta în grupuri. *Dinamismele de grup* urmau să promoveze cercetări în domeniul psihanalitic: Bion, Foulkes, Slavson, Anzieu... Experienţele trăite permit fie diluarea transferurilor în grupuri, fie condensarea şi focalizarea lor pentru a le rezolva mai bine într-o explozie finală. Aceste tehnici, care s-au dezvoltat la infinit, nu sînt întotdeauna uşor de manevrat. Criteriile de funcţionare sînt diverse, în funcţie de conţinut, amploare, durată, număr de participanţi, obiectivele urmărite în mod explicit, caracterul închis sau deschis al reuniunilor, rolul activ-pasiv al asistenţilor-monitori, actele impulsive spontane sau provocate (acting-out-uri), happening-urile solicitate etc.

Să revenim la psihodramă si să-i fixăm modalităţile de desfăşurare. Ea necesită un platou, un actor principal, un monitor, terapeuţi auxiliari, un public de protagonişti pasivi. Trei momente marchează montarea: pregătirea, reprezentaţia, acţiunea terapeutică. Psihodramă funcţionează pe baza a două ipoteze: o acţiune nu este într-adevăr înţeleasă decît dacă o faci tu însuţi, iar această acţiune este cathartică în însăşi expresia sa. Utilizînd metoda „dublurii" prin mijlocirea unui eu auxiliar şi/sau metoda „oglinzii", în care actorul terapeut retrimite scena celui interesat, psihodramă

poate să recurgă la „inversarea de rol" pentru o pregnanţă mai activă.

Psihodrama psihanalitică a fost realizată în Franţa. D. Anzieu, Kestemberg şi mulţi alţii au propus variante pentru a activa sau frîna transferurile, pentru a propulsa sau reţine abreacţiile. Sînt necesari mai mulţi analişti pentru fiecare pacient. Interpretările trebuie mînuite cu delicateţe. Rezoluţia trebuie să fie proiectată la capătul a lungi şedinţe repetate de joc psihodramatic.

La Lausanne, P. B. Schneider a propus o adaptare a terapiilor americane de grup si a psihodramei. Sînt posibile două situaţii: interpretarea se adresează grupului integral sau numai unuia dintre participanţi. Adesea un acting-out poate surveni pe neaşteptate (sau căutat) sub forma agresivităţii difuze sau directe, sau chiar în manifestările sentimentale de orice fel. Evoluţia moravurilor a facilitat expansiunea accentuată a pulsiunilor reprimate. Avem aici de-a face cu situaţiile cele mai apropiate de analizele directe şi de bioenergo-terapiile de grup. Co-terapiile şi pluri-terapiile în situaţie de grup au diseminat adesea în mod anarhic. Printre numeroasele publicaţii care au încercat să recenzeze ansamblul acestor practici vom cita după A. Schiitzenberger (1977) unele din aceste curente încă vii dincolo de Atlantic.

Cari Rogers (născut în 1902 la Chicago) este psiholog, creator al metodei de psihoterapie nondirectivă: schimburile se efectuează într-un climat de mare sinceritate, terapeutul dînd replicile pentru a face lucrurile şi mai clare. Rogers este promotorul „întîlnirilor adevărate între fiinţe umane autentice". După Kurt Lewin, din care Rogers se inspiră direct, noţiunile de experienţă imediată, de pregnanţă a cîmpului grupai, de ecceitate (aici si acum), de consideraţie pozitivă a

celuilalt contribuie la clarificarea transferului si contra-transferului pentru a mări autodeterminarea şi facilitarea exteriorizării sentimentelor-pulsiuni.

Regăsim la Frederik S. Perls (1893-1970), pornind de la teoriile formei, propunerea unor grupuri de auto-psihodramă imaginară zise şi de „Gestaltteorie". Este vorba, repetă el, ,,de a rămîne în contact cu propriile emoţii". Importanţa „actualităţii" momentului, a trăirii experienţelor înăuntrul său şi în afara sa si a deschiderii către alte experienţe ţinînd cont de frontierele care ne limitează.

De pe orbitele parafreudiene si parapsihodramatice am putea cita: analiza transacţională, grupurile T, grupurile de confruntare, grupuri maraton... Grupurile de întîlnire vizează să asigure continuitatea relaţională, cu zone de incluziune, de schimburi afective, de control: scopul este de a compune grupuri în care fiecare să poată să se simtă la largul său pentru a vorbi şi a se exprima la modul optim. „Noile psihoterapii" nu au uneori decît slabe legături cu freudismul[1].

Să mai menţionăm si grupurile de „transă". Anumiţi etnologi au sentimentul că aceste terapii (californiene), care vizează intrarea în starea de transă, evocă transele africane, Vaudou-ul... solicitate de altfel în mod explicit de unele din aceste grupuri. Roger Bastide (1965), Georges Lapassade (1974) au putut să apropie aceste „transe" terapeutice de bacanale si de sărbători dionisiace: terapiile de posesie sau curele motrice.

[1] Curentele bioenergetice (Lowen) ale terapiilor prin strigăt primar (Janov) se inspiră mai mult din W. Reich decît din Freud; aceste orientări vizează eliberarea pulsiunilor şi a energiilor profunde ale corpului, care au putut fi blocate de „supraeul social". Practici psihoterapeutice ale corpului în grup. Cf. Paul Sivadon, A. Fernandez-Zoila, *Corp şi terapeutică,* P.U.F.. Paris, 1986 (n.a.).

Psihanaliza pătrunsese în mituri şi în modurile de a trăi, ea a introdus totodată şi o altă cunoaştere în cercetările etnologice: etnopsihanaliza.

4.4. Etnopsihanaliza

America de Nord are deja o tradiţie etnografică si etnologică în momentul în care freudismul o invadează. Invazia a fost mai întîi teoretică, apoi materială prin sosirea psihanaliştilor din Europa Centrală care au făcut carieră în SUA. Boas, Edward Sapir defrişaseră deja terenul. Geza Roheim va introduce aici explicaţia psihanalitică. Vor urma Kardiner, Ruth Benedikt, fiecare în felul său. Culturalismul va confirma cunoaşterea sa: rolul relaţiilor interpersonale care au subîntins orice alunecare psihanalitică.

Geza Roheim (1891-1953) publică din 1911 Dragon/ *şi omorîtori de dragoni* în care face apel la teoria complexului Oedip pentru a explica antropologia. Ii va rămîne credincios pe veci. Pe urmele lucrării *Totem şi tabu,* Roheim va respinge opiniile lui Malinowski şi va arăta că Oedipul este universal: el explică omul în întregul său pretutindeni în univers, în timpul comunismului ungar al lui Bela Kun, Roheim va deţine catedra de psihanaliză antropologică, în afară de numeroasele cercetări de teren, Roheim va fi psihanalist. El a fost analizat de Ferenczi. în 1933 se instalează în Statele Unite, unde îşi continuă opera sa antropologică si psihanalitică, în 1950 publică *Psihanaliză şi antropologie.* Vasta sa operă este tradusă acum în Franţa, unde Roger Dadoun a ştiut să o prezinte atît de bine (R. Dadoun: *Geza Roheim,* 1972).

Pentru Roheim orice cultură este clădită pe un traumatism ontogenetic, traumă originară despre care stau mărturie riturile si obiceiurile actualmente observa-

bile; Oedipul domină pretutindeni. Omul rămîne o ființă infantilizată; morala sexuală ne arată în mod constant efectele acestei situații.

în Statele Unite, Abraham Kardiner (1891-1981), în același timp etnolog, psihiatru si psihanalist, a contribuit la așezarea bazelor culturalismului. îl va întîlni pe Freud la Viena pentru a-i face psihanaliza în 1921-1922. Lucrarea sa *Individul în societate* (1939) încearcă să arate influența culturii — inclusiv în manieră nonconștientă — asupra formării personalității. Altă lucrare ce poate fi consultată este *Analiza mea cu*

Ruth Benedikt (1887-1948), elevă a lui Boas, colaboratoare a lui Sullivan, a contribuit la crearea noțiunii de „pattern", tradus prin „patron cultural": aceste pattern-uri structurează și personalitățile individuale care nu sînt emanația pură si simplă a pulsionalului.

Să mai semnalăm și importanța lui Georges Devereux (născut în 1908 în Ungaria), care a cercetat temeinic opera lui Freud în Statele Unite, unde devine psihanalist. Director de studii la E.P.D.H.E.S.S la Paris, publică în particular *Etnopsihanaliză complementaristă* în 1972, după prima sa lucrare *Eseuri de etnopsihiatrie generală* (1970). Devereux se îndepărtează de metoda lui Roheim pe care nu o consideră suficient de riguroasă. El afirmă realitatea unui dublu discurs: etnologic si psihanalitic, refuzînd dizolvarea sociologicului în psihologic. Moare în 1985.

Intr-o perspectivă socio-etno-psihiatrică ar trebui să fie reținute si numele lui Bruno Bettelheim — pe care îl vom regăsi cînd va fi vorba despre abordarea psihanalitică a copilului — și cel al lui Harold Searles. Cu *Efortul de a-l înnebuni pe celălalt* (1965) si *Contra-transferul* (1979), Searles încearcă să antreneze psihanalizantul în transferul său propunîndu-i să-si amelioreze

propria identitate de analist, să participe la propria sa schimbare; manieră foarte activă de a participa în doi la o aceeaşi întreprindere de dezalienare.

Andre Green a ştiut să evoce în *Discursul viu* (1973) ansamblul curentelor psihanalitice americane: dacă termenul de psihanaliză se păstrează, conţinutul „păstrat" este transformat progresiv; raportarea la Freud devine foarte metaforică..

CAPITOLUL AL VI-LEA

PSIHANALIZELE COPILULUI

„Copilul este tatăl omului"
(W. Wordsworth)

Freud a descoperit sexualitatea infantilă, importanţa traumatismelor copilăriei, rolul patogen al scenei originare sau al scenei primitive. El a descris o organizare afectivo-erotică după dispozitivele zonelor erogene: locurile unde afectele îşi iau întărirea pentru a-si asigura distribuţia si reglarea pulsională. Stadiile oral, anal, falie în calitatea lor de stadii pregenitale, apoi genitalizarea însăşi sînt o descoperire a lui Freud ce s-a afirmat de-a lungul ediţiilor succesive ale lucrării *Trei eseuri asupra teoriei sexualităţii.*

Şi totuşi, practic, Freud n-a observat nici un copil de manieră clinică sau terapeutică. Si-a putut observa copiii săi proprii. Unul din nepoţii săi va trece în posteritate, datorită jocului lui Fort-Da, în *Dincolo de principiul plăcerii* (1920), pentru a descrie compulsia la repetiţie. Freud publică în 1909 *Analiza fobiei unui băieţel de cinci ani: micul Hans,* dar el n-a văzut niciodată copilul; interpretările propuse se bazează numai pe mărturisirile tatălui.

Psihanaliza copilului începe cu Freud. Pentru el copilul este tatăl adultului; el afirmă si reafirmă că la vîrsta de şapte ani, chiar cinci ani, evoluţia personalităţii poate fi cristalizată. Importanţa Oedipului îi pune în evidenţă momentul critic, ca si dezvoltarea relaţiilor de obiect, adică primele relaţii cu mama, tatăl, mediul afectiv. Copilăria funcţionează prin explorarea

nevrozelor si tulburărilor de personalitate ca pe un receptacol în care trecutul este susceptibil de a explica evoluţia non-armonioasă a personalităţii. Această importanţă acordată copilăriei nu va mai înceta de atunci. Expozeul nostru va fi centrat pe patru nume care au contribuit cel mai mult la avansul explorării psihanalitice a copiilor şi care au dat naştere la patru curente care nu se vor suprapune. Este vorba de: Anna Freud; Rene Spitz, care, în SUA, a condus cercetări hotărîtoare; Melanie Klein, ale cărei descoperiri se îndepărtează de poziţiile freudiene: foarte imaginative, lucrările sale vor continua să genereze poziţii pasionale; Donald W. Winnicott care, continuînd-o pe Melanie Klein, a găsit deschideri noi. După ce vom evoca aceste patru curente, emanaţiile şi/sau diseminările care le înconjură, vom încerca să sistematizăm anumite aspecte clinice si terapeutice privind copiii mici, copiii în creştere, adolescenţii.

1. Anna Freud (1895-1982): psihanaliza eului

Anna, ultimul copil din cei şase ai lui Freud, va fi singura care se va consacra psihanalizei. Se pare că nu si-a terminat niciodată studiile liceale. La Viena, Anna predă într-un centru experimental pentru orfanii primului război mondial, unde se primesc si copii din cartierele sărace. Ţine şi conferinţe psihopedagogice. Anna s-a format pe linia psihanalizei didactice cu însuşi tatăl său. Din 1922 ea se regăseşte printre membrii Societăţii Vieneze de Psihanaliză şi se instalează ca analist din 1923. Anna va fonda si/sau va dezvolta psihanaliza copilului si intervenţia pedagogică si parentală în favoarea copiilor. Ea va face şi analize de adulţi si psihanalize didactice; dovadă nota lui Joseph Wortis din 1934; găsind onorariile lui Freud

cam scumpe, acesta este sfătuit de maestru să-si facă analiza cu Anna...

Opoziţiile dintre Anna Freud şi Melanie Klein (si partizanii lor) sînt legendare. Trebuie să reamintim că aceşti psihanalişti de copii trăiesc şi lucrează în aceeaşi perioadă: Klein (1882-1960), Spitz (1887-1974), Winnicott (1896-1971), toţi contemporani cu Anna Freud. Psihanaliza începe să-şi extindă domeniul de acţiune în timpul războiului din 1914-1918 şi în perioada de după război. Adler începe să dezvolte psihanaliza şcolară si cea a profesorilor. S. Bernfeld pune la punct psihanaliza adolescenţilor. A. Aichorn se interesează de delincvenţi, în timp ce Alexander începe explorarea psihanalitică a corpului si a ceea ce va deveni psihosomatica. Psihanaliza copilului propriu-zisă începe să fie practicată de Hermine von Hug-Hellmuth din 1917, la Viena. Ferenczi îşi publicase observaţiile asupra micului Arpad, „un mic om-cocos", în 1913. Acest ansamblu de practici nu este sistematizat. De altfel, la Budapesta, se mai găseşte si Sigmund Pfeifer care utilizează jocul în tratamentul copiilor. Anna Freud si Melanie Klein, fiecare în felul său, vor pune la punct practicile şi vor „inventa" teoretizările corespondente.

Hermine von Hug-Hellmuth comunică la Congresul de la Haga, în 1920, datele tehnicii sale. Găsim dovada în *International Journal of Psychoanalysis* (1922). Unii vor dori să sugereze (cf. J. M. Petot, *Melanie Klein,* 1979, p. 165) că Anna Freud „a împrumutat de la aceasta majoritatea ideilor sale". Hug-Hellmuth propune jocul ca o cale de comunicare cu inconştientul, ca limbaj, şi de asemenea pentru a face conştient conţinutul preconstient. Jocul mai serveşte si la „spargerea gheţii" împreună cu alte şiretlicuri si la amorsarea schimbului psihanalitic cu copilul.

Anna Freud a locuit împreună cu tatăl său pînă în 1938, moment în care a fost arestată de Gestapo, imediat după Anschluss. Acest eveniment a contribuit la convingerea lui Freud că trebuie neapărat să părăsească Viena, ceea ce Mărie Bonaparte şi Ernest Jones încercau să obţină de mai multe luni. Familia se instalează la Londra, la Hampstead. în timpul celui de-al doilea război mondial, Anna Freud fondează *Hampstead nurseries.* Apoi, tot împreună cu prietena sa Dorothy Burlingham, cam prin 1952, a înfiinţat *Hampstead child therapy course and clinic.* Aici se vor desfăşura explorările si tratamentele psihanalitice ale copiilor si adolescenţilor cu tulburări, dar şi ale celor sănătoşi. Apar conflicte-competiţii cu clinica Tavistock, fief al kleinienilor. Anna Freud va contribui la dezvoltarea Internaţionalei Psihanalitice si va desfăşura o activitate universitară si de conferinţe în toată lumea. Ea a propus un tip de terapie si de psihanaliză a copiilor şi adolescenţilor, fiind, pe de altă parte, inspiratoarea psihologiei psihanalitice dezvoltate de grupul H. Hartmann şi egopsihologie. A fost în acelaşi timp practiciană, teoreticiana si formatoare; ea considera observaţiile ca tot atîtea experienţe spontane.

• Tratamentul psihanalitic al copiilor este o culegere conţinînd trei texte (serie de conferinţe ţinute la Viena): „Introducere în tehnica psihanalitică a copiilor"; „Contribuţie la teoria analizei infantile", raport prezentat la Congresul de la Innsbruck în 1927; al treilea text a fost publicat în *The Psychoanalytic Study of the Child* în 1945. Această culegere a fost tradusă de Elisabeth Rochat şi de Anna Berman în 1951. Mai întîi, copilul trebuie „pregătit"; acesta nu vine de bunăvoie să consulte analistul; el nu este autonom. Este vorba de a-i cîstiga adeziunea, ţinînd cont în acelaşi timp de evoluţia sa. Dresaj, şiretlicuri, suscitarea

interesului, totul poate fi uneori necesar pentru a se evita ostilitatea. Tehnicile sînt diferite (sîntern în 1926): copilul nu poate nici să-şi reamintească, nici să-şi verbalizeze trecutul, să reconstituie „boala", în schimb, se pot interpreta visele şi se pot solicita desene, fantezii, povestiri. Tehnica jocului este discutată prin comparaţie cu Melanie Klein, evocîndu-se în acelaşi timp contribuţia lui H. von Hug-Hellmuth. Jocul, ca asociere liberă, nu necesită, după Anna Freud, atîtea interpretări dirijate precum cele provocate de Melanie Klein, care vede oriunde un dedesubt sexual-instinctual. Anna Freud n-a întîlnit niciodată - declară ea — un adevărat transfer la copiii foarte mici (sub cinci ani). Ea are grijă să respecte *procesul de maturare* al copilului, încercînd să obţină ajutorul părinţilor, al educatorilor, al anturajului. Autoarea îşi fixează trei obiective: modificarea caracterului prin identificări mai bune si o dezvoltare a eului mai adecvată; dezamorsarea supraeului diminuînd severitatea; ameliorarea adaptării la anturaj si la lumea exterioară. Se va face un apel special la *atitudinea pedagogică* a analistului de copii.

Cea de-a treia parte a volumului *Tratamentul psihanalitic al copiilor,* redactată în 1945, reia indicaţiile psihanalitice, respingînd prejudecăţile privind suprasexualitatea, imoralismul psihanalizei (o epocă). Problema tehnicii *jocului* permite reluarea controverselor cu M. Kelin. Autoarea nu consideră că această activitate ludică a copilului ar corespunde, dată fiind spontaneitatea sa, asociaţiilor libere ale adultului. Ea se opune interpretărilor excesive, din moment ce copilul nu poate nici să le coroboreze, nici să le respingă. Ea crede că o psihanaliză înaintea vîrstei de trei ani este imposibilă (înainte sugera cinci ani). In ce priveşte terenul aplicaţiilor: nevroze, tulburări de caracter,

psihoze, autoarea este prudentă. Ea consideră că trebuie să se ţină cont de procesul de maturare a copiilor, întrucît unele tulburări pot să dispară fără să lase vreo urmă, sau cel puţin fără să compromită dezvoltarea „normală". „Eul precoce se arată deosebit de intolerant cînd este asociat componentelor instinctuale primitive pregenitale" (p. 13).

• Eul şi mecanismele de apărare. Această lucrare din 1936 vine să coroboreze importanţa acordată eului şi mecanismelor sale de apărare. In fraza lui Freud „Wo Es war, soli Ich werden", Anna (care nu ar fi putut scrie această carte fără acordul tatălui său) atribuie eului forţa fondatoare a psihologiei psihana litice. Anna Freud precizează, pornind de la exemple foarte concrete, în ce mod mecanismele de apărare ale eului (adică operaţiile care servesc la păstrarea eului, atît pentru a-1 construi, a-1 organiza, cît şi pentru a-1 elibera de pulsiunile prea agresive ale sinelui şi de retropulsiunile prea represive ale supraeului) reuşesc să-1 menţină pe acesta în el însuşi.

Pornind de la tezele lui Freud, autoarea reaminteşte structurarea acestui eu şi rolul său de regulator al mecanismelor de apărare. Evitarea neplăcerii, a invaziei venind dinspre exterior, dar şi a încărcăturii prea puternice a intra-pulsiunilor. Refulare, regresie, formaţiuni reacţionale, izolare, anulare retroactivă, proiecţie, introiecţie, întoarcere în sine, transformare (a unei pulsiuni) în contrariu, sublimare, negare prin fantasmă, idealizare, identificare cu agresorul... tot atîtea tactici demne de o „strategie războinică" pe care eul o pune în mişcare pentru a-şi menţine identitatea.

• Normalul şi patologicul la copil (1965) denunţă cît de neadecvate sînt criteriile luate de la adult pentru a stabili bilanţul psihanalitic al copilului. Copilul

„pervers polimorf" este paranevrotic în esenţă: comportamentele delincvente sau asociale nu anunţă în nici un fel o perenitate a acestor simptome ca structuri definitive ale personalităţii. Există, conform autoarei, „inegalităţi în direcţiile de dezvoltare", punct de vedere genetic ce păstrează procesul de maturare şi posibilele desfăşurări ulterioare. In continuarea cărţii sale asupra eului, delimitarea — foarte liberală— între normal si patologic urmează liniile de clivaj care arată necesitatea unei prudenţe minimale. Perturbări interne, eşecuri faţă de lumea exterioară sînt mai puţin distincte la copil. Autoarea invită la o nouă interpretare. Punctele de vedere ale adultului asupra copilului şi raporturile delicate ale psihanalizelor de adulţi cu psihanalizele de copii invită la multă circumspecţie. Evaluările psihopatologice si deciziile de intervenţie terapeutică trebuie să fie ponderate si bine cîntărite, aşa încît să se oprească impetuozităţile ireversibile. Este înţelepciunea însăşi.

Autoarea a studiat probleme speciale: rolul vederii în dezvoltarea copilului; cel al prezenţei mamei în dezvoltarea armonioasă a copilului; înţelegerea necesară pentru elaborarea eului.

2. Rene Spitz (1887-1974): „organizatorii" vieţii psihice

Rene Arpad Spitz face parte din diaspora ungară, este prieten cu Ferenczi şi cu Roheim. Teoria sa psihanalitică a copilului este mai apropiată de Anna Freud decît de Melanie Klein. El studiază stadiile organizatoare ale relaţiilor de obiect. Stadiul de non-referenţiere pre-obiectal, stadiul obiectului precursor, stadiul celui de-al doilea organizator... orientare care ţine cont de curentul culturalist american şi de rolul

relaţiei. Noţiunile de carenţă afectivă, de hospitalism, de depresie anaclitică, de depresie a lunii a opta, devenite clasice, au fost descrise de Spitz analizînd nevoile afective ale tinerei fiinţe din punctul de vedere al relaţiei.

Spitz studiază medicina la Budapesta, Lausanne. Berlin, Praga şi face în 1910 una din psihanalizele sale didactice cu Freud însuşi. Se specializează foarte repede în psihanaliza copilului şi lucrează în serviciul de psihologie experimentală al Charlottei Biihler, la Viena, în 1935 — 1936. Ca mulţi alţii, se expatriază în perioada ascensiunii nazismului. După un scurt sejur în Franţa, se stabileşte în Statele Unite. Va preda psihologia psihanalitică la New York, psihiatria în Colorado. Din 1964 pînă în 1968 este solicitat de Universitatea din Geneva al cărei doctor honoris causa va fi. Continuă după aceea să predea în SUA. Va fi de asemenea doctor honoris causa al Universităţilor din Loyola, Chicago si Colorado.

Cercetările care 1-au făcut pe Spitz celebru în toată lumea sînt cele pe care le-a întreprins asupra *achiziţiei relaţiei de obiect* în cursul primilor doi ani ai existenţei. El foloseşte observaţia directă, filmele, baby-testele. Spitz adună o documentaţie impresionantă asupra copiilor foarte mici. Se impune o metodă comparatistă, după origine (copii albi, negri, indieni), după mediul de provenienţă (familii, sate indiene, crese, secţii de nou-născuţi). Spitz a demonstrat într-un mod riguros nevoia de schimburi afective între copii şi mamele lor şi/sau substitutele mamelor. Emoţiile relevate confirmă caracterul „vital" al legăturii inter-umane. Relaţia mamă-copil, fundamentală, poate fi împiedicată de absenţa mamei, de faptul că aceasta prezintă tulburări (nevrotice, psihotice, caracteriale), ori de faptul că, din motive sanitare sau de altă natură,

copilul a trebuit să fie separat de mamă. Nevoile emoţionale şi afective ale copilului mic sînt reconsiderate pornind de la lucrările lui Spitz, de manieră clinică si experimentală: relaţia stabilă si privilegiată copil-mamă (sau substitut afectiv) este la fel de importantă ca oxigenul sau hrana.

Noţiunea de carenţă afectivă a fost semnalată de Anna Freud şi Dorothy Burlingham în timpul războiului, cînd a trebuit ca nou-născuţii să fie separaţi de receptacolele lor materne. Spitz a sistematizat această noţiune de carenţă, reţinînd trei etape: de protest, de disperare, de detaşare. Este ansamblul faţă-mînă, nisa de primire sau cavitate primitivă, care interesează pentru a menţine o stimulare afectivo-emoţională corectă, în prima fază, de *protest,* copilul caută faţa maternă: plînge, manifestă furii, timp de cîteva zile pînă la o săptămînă. în faza de *disperare* apar indicii deja grave: tristeţe, dezinteres, inerţie; copilul pare a accepta noile feţe, poate chiar declanşa o opoziţie la reapariţia figurii materne... *Detaşarea* accentuează închistarea dacă o figură substitutivă nu atenuează regresia depresivă. Hospitalismul (1945) a fost descris ca instalîndu-se atunci cînd carenţa afectivă se accentuează ca durată, cantitativ şi calitativ. Se constată atunci o pierdere a apetitului, slăbire, indici pre-casectici (deteriorare a funcţiilor fiziologice si psihologice). Pentru Spitz, carenţa îngrijirilor materne introduce un traumatism grav, care antrenează apariţia tulburărilor fizice si psihologice serioase, putînd merge pînă la moarte.

Depresia anaclitică ar corespunde, după Spitz, depresiei care survine la sugarul de peste sase luni atunci cînd este despărţit de masa sa, de ale cărei îngrijiri regulate beneficiase pînă atunci. Copilul devine plîngăcios, pretenţios în cursul primei luni, apoi în

luna a doua apare refuzul contactului, însoţit de insomnie si rigiditate a feţei; în sfîrsit, în cea de-a treia lună, se instalează o mare pasivitate letargică. Pentru Spitz depresia anaclitică (acest cuvînt ar indica: a sta culcat pe, a te sprijini pe) este de structură diferită decît cea a depresiilor adultului.

Relaţiile mamă-copil sînt descrise de Spitz în cursul unor momente de articulare de mare intensitate organizaţională. El denumeşte organizatori aceste faze în care informaţia se schimbă şi unde existentul tinerei făpturi se organizează după un alt stil. Trei organizatori: *surîsul către luna a treia:* în momentul în care poate fi declanşat voluntar; *angoasa din luna a opta:* copilul plînge atunci cînd faţa mamei se îndepărtează şi cînd se află în prezenţa unui străin; există aici începutul unei capacităţi de diferenţiere (unii vorbesc despre pierderea figurii de ataşament); al treilea organizator este *capacitatea de a spune nu,* către sfîrsitul celui de-al doilea an.

Geneza relaţională în cadrul relaţiilor de obiect a putut fi îmbogăţită de către alţi cercetători; contribuţia lui Spitz pare determinantă pentru o psihologie psihanalitică ce se petrece *în* relaţional.

Spitz a scris numeroase articole si cărţi. Trebuie să reţinem două titluri: *Primul an din viaţa copilului* (1953): *Nu şi da, geneza comunicării umane* (1957).

3. Melanie Klein (1882-1960): „pre-oedipianul"

Melanie Klein s-a născut la 30 martie 1882 la Viena, dintr-o familie evreiască în care tatăl era medic. Urmează cursuri de artă si de istorie la Viena. Se căsătoreşte cu Arthur Klein, inginer chimist, în 1903. Soţii vor locui în mai multe oraşe din Europa Centrală, după pretenţiile lui M. Klein. Au trei copii:

Melita, născută în 1904 (va deveni psihanalistă sub numele de Melita Schmierdeberg, analizată de E. Glover, şi va lua poziţie împotriva mamei sale în cursul „controverselor" londoneze); Hans, născut în 1907; Erich, născut în 1914 (celebru sub pseudonimul de „Fritz", ca primul copil analizat de Melanie Klein, propria sa mamă). 1914 este anul în care Melanie Klein va începe să-1 citească pe Freud. Locuia pe atunci la Budapesta.

Va reţine de la Ferenczi, primul său analist, importanţa noţiunilor de introiecţie si de fantasmă forţată. Familia Klein pleacă din Budapesta în timpul „comunismului" lui Bela Kun.

Melanie scrie în 1932:

> „Ferenczi este cel care m-a iniţiat în psihanaliză, m-a învăţat despre adevărata sa natură şi întreaga sa semnificaţie. Era dotat cu o sensibilitate imediată şi profundă pentru inconştient şi simbolism, cu o intuiţie surprinzătoare pentru tot ceea ce este legat de sufletul infantil; m-a ajutat mult, prin exemplul său care m-a marcat, să înţeleg psihologia copilului mic. Tot el este cel care mi-a semnalat aptitudinile pentru analiza copiilor, al căror progres mă interesa în cel mai înalt grad... Lui îi datorez începuturile mele în meseria de psihanalist."

Melanie Klein scrie aceste rînduri chiar cu un an înaintea morţii lui Ferenczi, pe cînd acesta deja rupsese relaţiile cu Freud si cînd controversa între ea însăşi, Freud, Anna si partizanii ortodoxiei se afla la apogeu...

Psihanaliza sa didactică s-a derulat probabil mai ales în 1917. Ulterior Ferenczi, bolnav, a trebuit să petreacă vreo cîteva luni într-un sanatoriu. Melanie Klein participă la Congresul de Psihanaliză de la Budapesta în 1918, unde îl vede pe Freud pentru prima dată. A fost membră titulară a Societăţii Ungare în 1919, dar deja părăsise Budapesta din cauza situaţiei politice. La Congresul Internaţional de la Haga din

1920, Ferenczi a putut-o prezenta lui Abraham, care a chemat-o la Berlin în 1921.

în 1919-1920 Melanie Klein se află în Slovacia, la familia soţului său, la Ruzomberok, unde începe prima sa psihanaliză cu propriul său fiu, Erich. Va face o comunicare la Societatea Ungară în 1919. Analiza va continua la Berlin, unde Melanie Klein se instalează în ianuarie 1921, an în care va si divorţa. La începutul anului 1924 întreprinde o a doua analiză cu Abraham, care va dura paisprezece luni, întreruptă de boala şi moartea acestuia, în 1925. La Congresul Internaţional de Psihanaliză din 1922, la Berlin, Melanie Klein prezintă o lucrare: „Dezvoltarea şi inhibiţia aptitudinilor la copil". Vor urma alte comunicări la Societatea Psihanalitică din Berlin: „Remarci asupra copiilor care se joacă" (1923); „Jocul de-a doctorul aşa cum este jucat de copii" (1923). Melanie Klein este aleasă ca membru titular al Societăţii în 1923. în 1924, ea publică „Spre tehnica de *analiză* a copiilor foarte mici", prima formulare a acelor *Principii psihologice ale analizei copiilor mici* din 1926, care ar putea fi citită ca un veritabil manifest al ideilor kleiniene.

în 1925 Ernest Jones o invită să ţină o serie de conferinţe la Londra, apoi, după decesul lui Abraham, să se instaleze aici definitiv. La Berlin, o susţinea cu adevărat numai Abraham. Trebuie să reamintim că Melanie Klein intră în doctrina psihanalitică cu o mutaţie în ideile lui Freud. Ea adoptă, ca să spunem aşa, dintr-o dată atît *Dincolo de principiul plăcerii* si *Eul şi Şinele,* cît si dezvoltările propuse de Abraham, căruia îi va rămîne fidelă. Inventivitatea sa se va exercita pe un teren deja transformat, fără să o atingă, ceea ce ar fi putut şoca pe adepţii primului sistem freudian. Astfel, cercetările sale se vor îndrepta către *simbolism* şi prin el către *fantasmare* si creaţiile fantasmatice interne: obiectele interioare, în curînd

ea va apăra această idee că Oedipul ar fi mai arhaic decît consideră Freud şi că supraeul se formează foarte devreme, ceea ce explică posibilitatea de a întreprinde psihanalize veritabile cu copiii foarte mici: începînd de la vîrsta de trei ani. Ea se opune prin aceasta Annei Freud si ortodoxiei care propun pregătiri pedagogice prin psihanaliză sau un fel de sprijin psihanalitic la psihopedagogie. După ce a făcut psihanalize de copii pornind de la tehnici de joc, considerînd spontaneităţile jocului ca un fel de asociaţii libere pe care le interpretează, pornind de la teoretizările sale incipiente, ca pe nişte investiţii pulsionale, M. Klein consideră că este posibil un real transfer. Prin anul 1923, ea crede (făcuse mai multe psihanalize de copii, printre care cea a lui Erich-Fritz, a lui Felix...) că totul este o exprimare a fantasmelor inconştiente, că aceste fantasme sînt echivalentul fantasmelor masturbatorii reprimate, care la rîndul lor sînt un ecou al scenei primitive reale sau fantasmate. Refularea pulsiunilor libidinale produce angoasa care blochează aptitudinile. Astfel, cura psihanalitică (prin 1923) se sprijină pe dezvoltarea capacităţii de a fantasma: o reeducare a acestei posibilităţi. Tehnicile de joc, după S. Pfeifer, H. von Hug-Hellmuth, apoi după Anna Freud, sînt modificate de Melanie Klein care, în afara metodelor „clasice" ale desenului, ale povestirilor, ale jocurilor narative, de modelare... introduce micile jucării favorizînd asociaţii ludice mai libere, mai creatoare... şi interpretînd rezultatele în funcţie de fantasmele interne presupuse, prin relaţii simbolice. Refularea intervine foarte devreme, spune ea: este rezultatul conflictului oedipian.

Fantasma, Oedipul arhaic, dublat de un supraeu format devreme, apoi „psihotizarea individului" sînt aspectele dominante ale doctrinei kleiniene. Nu vom urmări detaliile descoperirilor sale. Să semnalăm

totuşi că în 1926 sînt afirmate tezele supraeului şi ale Oedipului arhaic şi că în 1932 sistematizarea este aproape completă în *Psihanaliza copiilor* subliniind importanţa sadismului primitiv si forţa destructivă a pulsiunilor agresive primare. Prin 1934 sînt introduse noţiunile de poziţii schizo-paranoidă şi depresivă şi de clivaj (al eului, al obiectului). Pentru a armoniza terminologia vom face apel la definiţiile lui Laplanche si Pontalis, sistematizînd în acelaşi timp diversele aspecte ale kleinismului după referinţe la opera însăşi şi la cei care au încercat să le expliciteze.

La Londra, Ernest Jones a putut-o susţine pe M. Klein în anumite puncte. El nu admite instinctul de moarte nici la Freud, nici în variantele şi dezvoltările lui Klein; dar este interesat de fantasme, de diferenţierile sexuale, de rolul conflictelor cu mama... Psihanaliştii provenind din ţările naziste aderă la ideile lui M. Klein, ca şi unii englezi, printre care E. Glover (într-o primă etapă), Susan Isaacs, Joan Riviere, E. F. Sharpe. M. Klein va intra în litigiu chiar cu Societatea Britanică de Psihanaliză în faimoasele sale controverse „interne", de aici apărînd o lucrare: *Dezvoltări ale psihanalizei* (1952), cu textele lui M. Klein, S. Isaacs, J. Riviere, Paula Heimann. E. Glover, în acel moment deja în opoziţie, a publicat critici împotriva ereziilor teoretizărilor kleiniene în mai multe articole din 1945 pînă în 1949.

Phantasy: „grafie propusă de Susan Isaacs *[Natura şi funcţia fantasmei,* 1978] şi adoptată de diverşi autori şi traducători pentru a desemna fantasma inconştientă şi a marca distincţia faţă de fantasma conştientă" *(Voc.,* 1994, p. 280).

Fantasmă: „scenariu imaginar în care subiectul este prezent şi care simbolizează, într-o manieră mai mult sau mai puţin deformată de procesele de apărare, împlinirea unei dorinţe şi, în ultimă instanţă, a unei dorinţe inconştiente" *(Voc.,* 1994, p. 154).

După *Vocabularul* lui Laplanche şi Pontalis avem: fantasme conştiente, un fel de visări diurne; fantasme inconştiente descoperite în cursul psihanalizei (este scopul său), ori structuri subiacente (latente) unor conţinuturi manifeste sau aparente; fantasme originare, foarte primitive, raportîndu-se de exemplu la scena originară sau primitivă: vizualizarea - mai mult sau mai puţin fantasmata — a părinţilor în timpul scenelor sentimentale sau al coitului (ceea ce a frapat în mod excesiv pe Freud şi pe psihanaliştii de la începutul secolului, printre aceştia aflîndu-se şi M. Klein).

Pentru M. Klein, fantasmele corespund *conţinutului primar al proceselor inconştiente.* După Hanna Segal, eleva sa fidelă, „o fantasmă inconştientă este expresia mintală a pulsiunilor... pulsiunile fiind prin definiţie *căutătoare de obiecte"*[1]. Fantasmele inconştiente însoţesc si exprimă în acelaşi timp o incitare pulsională. Se formează astfel o lume internă complexă în care *obiectele interne* au raporturi reciproce. „Structura personalităţii este determinată mai ales de fantasma mai stabilă pe care şi-o formează eul despre el însuşi şi despre obiectele pe care le conţine" *(Ibid.,* p. 12). Astfel ea axează fiinţa pe un sistem fantasmatizat, care apare foarte devreme: încă de la începutul vieţii. Trebuie să precizăm conţinutul si funcţionarea fantasmei.

Obiectele interne sînt obiecte (parţiale şi/sau totale) introiectate, adică încorporate în eu. Fantasmele inconştiente au o dublă interacţiune: faţă de exterioritate în calitate de mijloace de apărare şi faţă de ceea ce se constituie în interior (si sedimentează sau se structurează) în jurul relaţiilor de obiecte interiorizate. Operaţia fantasmatică, esenţială la M. Klein si la adepţii săi, explică axa eului prin obiecte internalizate. Mai întîi obiectele *parţiale:* sînul mamei şi nu mama

[1] *Introduction ă l'ixuvre de M. Klein,* P.U.F., p. 6 (n.a.).

integrală, penisul tatălui, fecalele... apoi *obiectul total:* mama integrală. Mecanismele de proiecţie, introiecţia separă obiectele: le delimitează, le fragmentează, le parcelează. *Identificările* vor contribui prin procesul de proiecţie-introiecţie la *clivarea* obiectelor în obiecte bune şi obiecte rele, în obiect ideal, obiect persecutor, obiecte bizare... Studiile întreprinse de M. Klein în 1934—1935 asupra maniaco-depresivilor îi permit să propună existenţa unui *nucleu psihotic în orice personalitate,* de unde descrierea a două poziţii. **Poziţia** schizo-paranoidă de la naştere pînă în luna a patra: fază a dezvoltării în timpul căreia sugarul nu este atent la persoane, relaţiile sale se limitează la *obiecte parţiale,* cu predominanţa *clivajului* şi a *angoasei paranoide.* M. Klein reţine această afirmaţie (ea exclude ipotezele: interpretează ceea ce micuţul *trebuie* să poarte în el, fără discuţii), cum că mica fiinţă, pradă *pulsiunii de moarte* si *instinctelor agresive,* îşi trăieşte relaţiile în angoasă: răspuns (viu) al eului la pulsiunea de moarte.

Poziţia depresivă marchează posibilitatea, pentru sugar, a unei identificări cu mama totală: relaţii cu obiectele percepute în totalitatea lor; o dată cu integrarea apar ambivalenţa, angoasa depresivă, sentimentul de pierdere, culpabilitatea.

Modalităţile de introiecţie-proiecţie interferează. Copilul incorporează sub formă fantasmatică părţile corpului mamei (sîn, fecale, penisul tatălui sau penisul absent al mamei...), dar el proiectează simultan aceste obiecte în manieră deformată. Fantasmele sînt ubicuitare, întotdeauna active, invadează interiorul si exteriorul eului. Noţiunile de parţial/total sînt împrumutate de la K. Abraham, ca şi distincţia canibalic si sadic în stadiile oral si anal.

Universul arhaic al fantasmelor funcţionează printr-un repetat du-te-vino de introiecţii, proiecţii, reintroiecţii. In domeniul trupului asistăm la o incorporare, cu trecere a exteriorului către interior (si recreaţii intra-fantasmatice de asemenea), a porţiunilor corporale prelevate de la corpul oferit de mamă, în primul rînd (sau de substitutul său), apoi de tată, în sfîrsit de *părinţii în combinaţie.* Proiecţia favorizează expulsia din sine şi localizarea în celălalt (în afară) a „obiectelor" care sînt refuzate. Pentru M. Klein aceste operaţii sînt foarte precoce. Pentru Anna Freud introiecţiile-proiecţiile survin o dată cu diferenţierea eului: tardiv şi progresiv deci; în timp ce pentru M. Klein eul este precoce, deja elaborat si structurat de angoasele pulsiunii de moarte (moartea cuprinde viul). Clivajele apar în acelaşi timp, de unde obiectele „bune" si obiectele „rele", după cum sînt gratifiante sau frustrările, pornind de la pulsiunile libidinale sau destructive ale subiectului. Clivajul este un prim mod de apărare împotriva angoasei. Ambivalenţa este constantă: de exemplu, obiectul *mamă* va fi succesiv si/sau alternativ obiectul *bun* si/sau *rău.* Clivajul încearcă să frîneze această ambivalenţă anxiogenă, creatoare de angoase returnate spre sine. Imago-urile sau obiectele fantasmate funcţionează în calitate de *realităţi* în interiorul universului fantasmat.

M. Klein împrumută (dezvoltă si supradetermină) de la Abraham noţiunile de stadii oral şi anal în dubla lor funcţionare. Oralitatea parcurge două etape: de supt şi canibalică. Canibalismul oral este legat de incorporarea pentru a conserva si distruge în paralel obiectul introiectat; libidoul si agresivitatea sînt unite, legate. Identificările primare, orale se sudează într-o incorporare-conservare-apropiere-distrugere foarte anxiogenă. Acest stadiu sadico-oral este punctul

culminant al sadismului infantil, după M. Klein: agresivitatea (muşcătură, devorare, simultan iubire şi distrugere a obiectului) centrează relaţia cea mai precoce a copilului. Este legea talionului, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte: arhaisme devoratoare ale uciderii tatălui-mamei, ale mesei sacrificiale a hoardei primitive.

„Dorinţa libidinală de a suge se însoţeşte cu scopul distructiv de a aspira, a vida, a consuma prin supt", spun Paula Heimann si Susan Isaacs *(Voc.,* 1994, p. 414). In stadiul sadico-anal se dezvoltă puseele de expulsie-retenţie şi prinderea musculară; la acestea se adaugă o pulsiune a cunoaşterii. Apogeul sadismului sau sadismul maximal este atins — după J. M. Petot - „atunci cînd copilul este îndemnat (de pulsiunile sadice orale, sadice anale, sadice uretrale şi de pulsiunea de cunoaştere) să *nimicească* părinţii combinaţi, prin toate mijloacele sadismului."[1]

Să definim această noţiune de:

Părinţi combinaţi: „termen... care se exprimă în diverse fantasme reprezentînd părinţii uniţi într-o relaţie sexuală neîntreruptă: mama conţinînd penisul tatălui sau pe tată în totalitatea lui; tatăl conţinînd sînul mamei sau pe mamă în totalitatea ei; părinţii inseparabil confundaţi într-un coit." Autorii comentează: „părintele combinat", această idee-fuzională este inseparabilă de ideea unui Oedip foarte arhaic. Pentru M. Klein „este vorba despre o teorie sexuală constituită într-un stadiu, după care mama ar incorpora penisul tatălui în cursul coitului în aşa fel încît femeia care posedă un penis să reprezinte părinţii cuplaţi" *(Voc.,* 1994, pp. 274-275). Această fantasmă a părintelui combinat este foarte anxiogenă. Pentru M. Klein, „fantasma unui penis patern care ar fi conţinut în interiorul mamei determină la copil o altă fantasmă, femeia cu penis" (1932). Femeia cu penis este o femeie avînd penisul patern: fantasme care decurg din pulsiunile apărute o dată cu Ur-szene sau scena primitivă,

[1]J. M. Petot, *M. Klein, premieres decouvertes,* Dunod, 1979, p. 234 (n.a.).

puternic marcată de sadism, interiorizare agresivă a penisului tatălui, introiecţie a corpului mamei ca receptacol al obiectelor bune şi mai ales al celor rele.

Să mai precizăm cîteva definiţii kleiniene: Complexul Oedip iniţial sau arhaic este trăit de sugar încă de la începutul poziţiei depresive: el este resimţit în termeni pregenitali. *Identificările introiective şi identificările proiective* se combină creînd universul fantasmelor-obiecte: parţiale, totale sau bizare. Aceste obiecte *bizare* sînt obiecte dezintegrate în fragmente mărunte din care fiecare conţine o parte proiectată a sinelui; ele sînt încărcate de o mare ostilitate şi sînt resimţite ca atare.

Obiectele persecutoare sînt cele în care o parte a pulsiunilor de moarte este introiectată sau proiectată: ele produc o angoasă paranoidă (înainte de şase luni): teama ca persecutorii să nu nimicească eul şi *obiectul ideal.*

Obiectul ideal, sîn sau penis fantasmate în poziţie schizo-paranoidă în urma *clivajului* sau a *negării* persecuţiei: toate experienţele pozitive trăite de sugar, reale sau fantasmate, sînt atribuite acelui obiect ideal, la a cărui posesie aspiră şi cu care doreşte să se identifice. *Obiectul bun* nu poate, ca atare, să fie resimţit decît în poziţie depresivă, atunci cînd identificarea introiectivă priveşte corpul în totalitate: sursă de viaţă, de bunătate, de iubire, calităţi ce pot convieţui cu aspecte ameninţătoare, distructive, legate de *angoasa depresivă :* teamă ca proiecţia pulsiunii de moarte să nu nimicească sau să nu fi nimicit obiectul bun. *Angoasa* este întotdeauna răspunsul eului la acţiunea pulsiunii de moarte. De unde importanţa *clivajului* şi a *negării* ce vizează să distingă între bun şi rău în sine si în afară de sine, pentru a devia pulsiunea de moarte şi efectele sale ucigătoare. Dacă experienţele de *pierdere* pot declanşa reacţii depresive, ele pot antrena şi *apărări maniacale* (de la doliu la manie), fie o euforizare, fie o veselie neobişnuită care vizează să nege şi să respingă angoasa depresivă, efectele pierderii obiectului, culpabilitatea care se leagă de aceasta. Aceste mecanisme de *reparaţie* ajung la control, la estompare şi uneori la dispreţ.

Sensul realităţii este cel al *realităţii psihice:* al lumii interne cu fantasmele sale, obiectele sale intemalizate, pulsiunile sale obiectale, întrucît sînt legate de ele. A şti să simţi realitatea psihică aşa cum este ea şi să o distingi de realitatea externă duce la *simţul realităţii:* ea implică dubla experienţă a lumii exterioare şi a corelaţiilor sale.

Aceste clarificări împrumutate din lucrarea lui H. Segal (1964) necesită să fie completate prin definiţiile precise asupra poziţiilor după *Vocabularul* lui Laplanche şi Pontalis.

Poziţie paranoidă: „modalitate a relaţiilor de obiect specifică primelor patru luni de existenţă, dar care se poate regăsi ulterior în cursul copilăriei şi la adult, mai ales în stările paranoide şi schizofrenice. Ea se caracterizează prin următoarele trăsături: pulsiunile agresive coexistă de la început cu pulsiunile libidinale şi sînt deosebit de puternice; obiectul este parţial (în principal, sînul matern) şi clivat în obiectul « bun » şi obiectul « rău »; procesele psihice prevalente sînt introiecţia şi proiecţia; angoasa, intensă, este de natură persecutivă (distrugere de către obiectul « rău »." Această poziţie se numeşte acum: paranoidă-schizoidă: schizare a mecanismelor puse în joc şi aspectul persecutiv (paranoid) al anxietăţii. In rezumat: prevalentă a pulsiunilor sadico-orale; devorare, sfîşiere, lăcomie, amestecate de la bun început; obiectul este un obiect parţial (prototipul său este sînul matern); acest obiect parţial este clivat de la bun început în „bun" si „rău" întrucît copilul îşi proiectează asupra lui iubirea sau ura; aceste obiecte parţiale clivate se bucură de o anume autonomie, fiind supuse ca atare dublelor procese de introiecţie-proiecţie repetate fără încetare; obiectul „bun" poate fi idealizat, în timp ce obiectul „rău" va fi persecutor, distructiv (concomitent); eul foarte puţin integrat are o capacitate foarte limitată de a suporta angoasa; aceste prime obiecte introiectate constituie nucleul supraeului *(Voc.,* 1994, pp. 284-285).

Orice individ trece de la poziţia schizo-paranoidă la poziţia depresivă urmînd forţa pulsiunilor libidinale în

faţa pulsiunilor agresive (legate de instinctul de moarte). Acesta va fi aportul kleinian la explicarea stărilor maniaco-depresive.

Poziţie depresivă: „modalitate a relaţiilor de obiect consecutivă poziţiei paranoide; ea se instituie în jurul vîrstei de patru luni şi este progresiv depăşită în cursul primului an, deşi ea poate fi regăsită în cursul copilăriei şi reactivată la adult, mai ales în doliu şi în stările depresive. Ea se caracterizează prin următoarele trăsături: copilul devine capabil să-şi perceapă mama ca obiect total; clivajul dintre obiectul « bun » si obiectul « rău » se atenuează, astfel încît pulsiunile libidinale şi ostile tind să se raporteze la acelaşi obiect; angoasa, numită depresivă, se referă la pericolul fantasmatic de a distruge şi de a pierde mama din cauza sadismului subiectului; această angoasă este combătută prin diferite modalităţi defensive (defensă maniacală sau defense mai adecvate: reparaţie, inhibiţie a agresivităţii) si depăşită cînd obiectul iubit este introiectat în mod stabil şi securizant" *(Voc.,* 1994, p. 282).

Pentru autorii *Vocabularului,* în această poziţie corpul total al mamei este perceput ca obiect pulsional introiectat; pulsiunile libidinale şi agresive sînt unite. Va fi vorba despre depăşirea angoasei depresive printr-o inhibiţie eficace a agresivităţii şi o reparaţie adecvată a obiectului.

Să mai semnalăm că, pentru M. Klein, *angoasa de castrare* este consecinţa unei agresivităţi primare: vrînd să-şi castreze tatăl, copilul se teme, ca revers prin mecanismul de culpabilitate, că va fi castrat la rîndul său. Diferenţa faţă de Freud este evidentă. M. Klein admite de la intrarea în joc: o agresivitate puternică, un sadism, care sînt operante pentru a-şi apropria obiectul reducîndu-1 la bunul său plac. Narcisismul primar predicat de Freud, de o autoconservare primitivă, este astfel pus sub semnul îndoielii, întrucît copilul este în primul rînd atacantul, invadatorul, cel care taie!

Să terminăm cu aceste afirmaţii ale lui J.-B. Pontalis: „Legea unei copilării condamnate să trăiască

deasupra propriilor mijloace ar fi de a o precipita într-o succesiune de forme — corp imaginar, eu, mai tîrziu roluri — care sînt tot atîtea riscuri de alienare, dar tot atîtea sinteze oferite pentru desăvîrşirea subiectului şi constituirea obiectelor sale" (1968, p. 192).

4. Psihanaliza şi psihanalizele copilului în Marea Britanic

Pe de o parte faptele istorice şi pe de alta mizele teoretice au contribuit la concentrarea în Marea Britanic a căminului psihanalizei copilului. Din 1917, spunem noi, începea la Viena prima tentativă de a psihanaliza copiii de către Hermine von Hug-Hellmuth, rămasă freudiană ortodoxă. Anna Freud merge pe aceeaşi cale. Melanie Klein s-a lansat curînd către o altă psihanaliză, ale cărei desfăşurări se produc mai întîi la Berlin, apoi la Londra. Dacă ne gîndim cît timp i-a trebuit lui Freud pentru a-şi parcurge diversele etape, rămînem „împietriţi" la ideea că M. Klein, care a început să-1 citească pe Freud în 1914, se va afirma în heterodoxia sa — ireductibilă — din 1926. Sistemul său de fantasmare cu dublu etaj — registru de imagini cuplat la lume cu mecanismele sale de adaptare-apărare şi registru conştient aproape înnăscut a cărui funcţionare va demara imediat după naştere şi se înrădăcinează mai degrabă în agresivitate decît în pulsiunile libidinale --ne apare, dacă îl cercetăm mai îndeaproape, total antifreudian. Cu atît mai mult cu cît ea combate punctul de vedere al Annei, care vede psihanaliza copiilor mici ca branşată pe educaţia pedagogică. Propunînd un Oedip foarte precoce şi un supraeu inconştient aproape înnăscut de asemenea, Melanie Klein afirmă posibilitatea de a întreprinde psihanalize veritabile începînd de la vîrsta cea mai

fragedă. Oricine îi va putea discuta eficacitatea interpretărilor în ceea ce priveşte fantasmele şi obiectele lor, dar uşa rămînea deschisă tuturor pentru a se lansa în practică: au fost nenumăraţi.

în Marea Britanic, Mary Chadwick practica psihanalize de copii din 1922. Psihanaliştii englezi, reuniţi în jurul lui Ernest Jones, aveau să primească favorabil inovaţiile kleiniene. Jones a fondat Societatea Psihanalitică din Londra în 30 octombrie 1913, cu nouă membri, din care doar patru practicau psihanaliza: Eder, Bryan, James Glover, elev al lui Abraham. Jung era influent la Londra atît înainte cît si după relaţiile sale cu Freud.

Societatea Britanică de Psihanaliză, afiliată la Asociaţia Psihanalitică Internaţională, a fost fondată de Jones în 20 februarie 1919. Printre membrii asociaţi figurează: Joan Riviere, J. Rickman, J. şi E. Glover, S. Payne, E. Sharpe, S. Isaacs, J. si A. Strachey, majoritatea celor care vor deveni kleinieni. Jones, interesat de stadiile precoce ale sexualităţii si de specificitatea sexualităţii feminine, era deschis ideilor lui Abraham şi, prin el, celor ale Melaniei Klein. Jones, în acord cu M. Klein asupra multor puncte (inclusiv, parţial, asupra rolului mamei) nu acceptă pulsiunea de moarte. De aceea dezvoltările care urmează în funcţionarea sistemului proto-kleinian îl vor dezamăgi. Cu toate acestea, mai multe psihanaliste se alătură lui Klein: Joan Riviere (1883-1962), M. N. Searl, S. Payne, M. Brierley completează lucrările lui Jones şi Klein asupra pregenitalităţii si asupra dezvoltării libidinale feminine. Jones se arată interesat şi de stadiul falie, de dezvoltarea copilului şi de dezvoltarea eului; dar asupra acestor două ultime chestiuni el propune studii comparate între descoperirile kleiniene

şi prelungirile la cea de-a doua topică freudiană. O scoală kleiniană a putut vedea lumina zilei sub patronajul — dacă nu chiar protecţia — lui Jones: împreună cu J. Riviere, S. Isaacs, P. Heimann se găsesc şi nou veniţi, printre care W. Bion, H. Segal, H. Rosenfeld, CI. W. Scott.

Cam prin 1935 — 1936, Freud şi fiica sa Anna se revoltă împotriva opoziţiei londoneze. Jones şi J. Riviere merg la Viena să apere evidenţa wnei activităţi fantasmatice precoce la sugar. R. Walder vine la Londra să apere psihologia eului. In SUA se creează revista *Psychoanalytic Quarterly,* mai mult sau mai puţin patronată de Anna şi de teoreticienii eului. La Londra această creaţie este privită cu neîncredere. Apoi Glover, care o susţinuse pe M. Klein, îşi modifică tirul. Pe cînd face psihanaliza fiicei lui M. Klein, Melita (după o primă analiză cu E. Sharpe), încep manifestările de opoziţie la tezele kleiniene, inclusiv ale fiicei Melaniei Klein. Fantasmatizările şi psihotizările propuse de M. Klein apar ca fiind prea „adultomorfe". Ulterior Glover propune excluderea kleinienilor din Societatea Britanică.

Aceste crize si controverse se agravează atunci cînd Freud si fiica sa se instalează la Londra în 1938. Abia în 1946 va fi semnat un compromis, după lungi hărţuieli care erau să producă scindarea Societăţii Britanice de Psihanaliză. Se încheie un acord pentru ca influenţele asupra formărilor de psihanalişti să fie împărţite între kleinieni si non-kleinieni. în acest climat se va afirma Winnicott refuzînd să ia poziţie între Melanie şi Anna. Se cuvine să menţionăm doi protagonişti kleinieni.

Wilfred **R. Bion** (1897-1979), medic, psihiatru, a devenit psihanalist kleinian şi a fost preşedinte al Societăţii Britanice din 1962 pînă în 1965. Ulterior

s-a instalat la Los Angeles[1]. Bion încearcă să elaboreze o teorie a gîndirii: el diferenţiază o parte psihotică şi o parte non-psihotică. Propune originile unui aparat de gîndire înrădăcinat în relaţiile primitive cu mama. Adevărul alimentează efectiv aparatul psihic. John Bowlby s-a străduit să observe îngrijirile materne, aspectele sănătăţii mintale[2]. De formaţie kleiniană, Bowlby explorează etologia, studiază relaţiile mamă-copil, pentru a ajunge la o teorie a ataşamentului care nu se mai fondează pe energia psihică. Noţiunea de *amprentă* a etologiştilor şi noţiunea de dependenţă emoţională, dublată de dependenţa nutriţională, sînt înglobate în noţiunea de ataşament: tendinţă originală de a căuta contactul cu altul. Mecanismele ataşamentului: strigătul, îmbrăţişarea, alăptarea, căutarea căldurii sînt comune omului si primatelor. La micul om apare *surîsul,* care face din om o fiinţă neizolată, socială de la bun început: eul şi celălalt au o origine comună, în Franţa, R. Zazzo este cel care 1-a făcut cunoscut pe J. Bowlby, începînd din 1972.

5. D. W. Winnicott (1896-1971): spaţiul tranziţional

Winnicott era de origine burgheză. Tatăl său era primarul oraşului Plymouth. După o licenţă în biologie la „Jesus College" la Cambridge, Winnicott face studii medicale si devine pediatru. La Londra, unde s-a instalat, practică direct medicina liberală si

[1] Lucrări traduse în franceză: *Anx sources de iexperience, Element s de psychanalyse* (ambele la P.U.F.); *Entretiens psychanalytiques,* urmat de *La Grille et la Cesure* (Gallimard) (n.a.).

[2] Lucrările lui Bowlby asupra pierderilor afective precoce şi angoaselor de separaţie au fost regrupate în volumul *Attachement et Perte* (1969), apărut în franceză la P.U.F. în 1978 (n.a.).

îndeplineşte funcţii spitaliceşti la „Queen's Hospital for Children", apoi la „Paddington Green Children's Hospital". Prin 1930, el se interesează de psihanaliză si întreprinde o lungă analiză cu James Strachey, apoi o a doua cu Joan Riviere, adeptă a kleinianismului strict. In 1935, devine membru al Societăţii Britanice de Psihanaliză. In două rînduri va fi preşedintele acesteia.

Winnicott este în acelaşi timp pediatru si psihanalist : va fi în acelaşi timp psihanalist atît pentru copii cît si pentru adulţi, în patruzeci de ani de practică — povesteşte Masud Khan - - ar f i văzut mai mult de „şaizeci de mii de persoane: sugari, copii, mame, taţi, părinţi şi bunici". Winnicott este considerat ca mergînd pe urmele Melaniei Klein mai întîi, apoi ca mai apropiat de Anna Freud. El a fost autonom, iar opera sa rămîne la fel. Din această operă, tradusă în limba franceză aproape în totalitate, vom încerca să reţinem esenţialul. Oricine cunoaşte obiectul şi spaţiul tranziţionale. Multe alte concepte, elaborate într-o practică atentă de clinică, merită să fie amintite. Dincolo de noţiunile evocate, să spunem că dacă scrierile lui Winnicott sînt relativ uşor de descifrat, ele conţin însă o cunoaştere profundă şi o sensibilitate fundamentală a practicilor folosite; rezumatele sînt întotdeauna luate pe scurt; în spatele simplităţii aparente se ascunde o complexitate care se dezvăluie progresiv cititorului atent si conştiincios.

Această frază a lui Masud Khan, discipolul său foarte fidel, psihanalist contemporan din Marea Britanic, este menită reflecţiei: „Avea o incapacitate militantă de a accepta dogma — şi de aceea Melanie Klein i-a devenit din ce în ce mai străină. Era protestant din naştere: nimic nu era dat, nimic nu era absolut" (1971, p. X). Trebuie să încercăm să explicităm noţiuni de-acum admise de mai toată lumea, printre care:

„nebuloasa mamă-copil", „holding-ul", „squiggle game-ul" şi „playing-ul" sau joc şi spaţiu potenţial, „capacitatea de solicitudine", „capacitatea de a fi singur"...

Lui Winnicott îi plăcea să spună: nu există sugari, există numai copii înconjuraţi de îngrijiri materne. El ţinea ca nou-născutul să nu fie separat de cavitatea maternă şi cu atît mai puţin micul om în cursul dezvoltării sale de ambianţa maternă şi familială care îi este proprie. Cuplul mamă-copil — o va arăta studiul copiilor nevrotici şi psihotici - - este indisolubil. Mama si copilul au o *experienţă de viaţă* comună. Eul copilului se va construi progresiv detasîndu-se de mamă, după o lungă perioadă necesară de dependenţă. Mama este dotată cu afecte „naturale", cu o empatie specifică faţă de bebeluşul său. Faza aproape biologică de primă simbioză între mamă-si-nou-născut se prelungeşte în *maternaj* (sau nursing), perioadă în care copilul este la fel de indispensabil mamei ca şi aceasta copilului. Aproape încă dinainte de naştere totul este gata pentru ca această articulare să se producă. Inadecvările în acuplare, neajunsurile mamei vor fi fatale pentru mica făptură: aici se găsesc sursele nevrozelor si psihozelor. Winnicott privilegiază pulsiunile libidinale; agresivitatea este altceva, vine ulterior; prin aceasta el se îndepărtează de M. Klein. Pentru Winnicott eul îşi obţine autonomia progresiv: eul este rezultatul unei evoluţii. El este mai aproape de curentul ontogenetic al relaţiilor de obiect decît de fantasmatizările primitive ale kleinienilor. „îngrijirile materne, susţinînd eul, permit copilului să trăiască şi să se dezvolte" (1961). Detaşarea copilului trece prin pulsiuni conflictuale (ură posibilă a copilului faţă de mamă si viceversa). Misterele acestei articulări mamă-copil vor contribui la crearea unui „seif" si a unui „non-self"; eul si non-eul, spune el uneori. Dacă

non-eul este confundat cu „eul", copilul victimă a *iluziei* poate „să regreseze" sau să nu evolueze corect. Modalităţile de apărare ale primei copilării se întăresc în urma eşecului sau a defectelor mamei (ale îngrijirilor sale afective). Falsul seif trece drept cel adevărat... Conceptul de impietare completează acest dispozitiv: nou-născutul îşi inaugurează dezvoltarea emoţională la naştere, dar există un oarecare „precursor" pentru aceasta; totul depinde ulterior de schimburile acestui *receptor* (nou-născutul) cu *mediul.* Deschidere relaţională care pare să scape de „fatum-ul" kleinian. Este deci implicit solicitată o adaptare activă a mediului matern de primire, pentru „încurajarea" nevoii de a reacţiona a copilului. Dacă nevoia de „a reacţiona" faţă de impietare persistă, aceasta contribuie la elaborarea falsului seif: poarta rămîne deschisă pentru patologic. O „renaştere" este atunci de dorit, renaştere pe care toţi trebuie să ne-o asumăm pentru a exista, după fiecare detaşare necesară.

De aici vin practicile de holding (menţinere) si maternaj, chiar amenajări cerute pentru continuarea analizei. Winnicott înţelege eul ca avînd precursori: un pre-eu (ca un pre-obiect) precedă eul-mai-autonom. *Psihoza este eşecul mediului,* va spune el, întrucît clivajul poate izola nucleele eului. Copilul intră în stăpînirea propriului eu punînd stăpînire pe mediu. Va fi deci necesar ca aceste situaţii să fie facilitate. Menţinerea, regresia controlată, „holding-ul" sînt tot atîtea tehnici care vizează cîştigarea acestor posibilităţi de cucerire: un fel de transfuzii înnoite pentru a atinge o *capacitate de solicitudine* (să ştii si să întreprinzi ceea ce este util pentru tine), cît si o *capacitate de singurătate* (să ştii să fii singur fără a te crede izolat, abandonat, pierdut). Cunoaşterea aprofundată a perioadei maternajului primitiv, fază absolut narcisică, va ajuta

la relansarea potenţialităţilor reale ale adecvării la „seif" şi ale adaptării.

Acel *Psihe-soma* mixt, despre care lui Winnicott îi place să vorbească, permite copilului să abordeze mediul afectiv într-un dublu sistem relaţional: înlăuntrul său, într-o perspectivă simultan fantasmatică si non-fantasmatică, adică si faţă de realul extern concret, si faţă de această exterioritate însăşi. Uneori *iluzia* este cea care permite sudura: un contact între psiche şi mediu. Dincolo de aceasta, experienţa culturală se angajează în *spaţiul potenţial* care condiţionează *creativitatea.* Dar încălcăm deja domeniul *tranziţionalului.*

Să mai insistăm asupra *capacităţii de singurătate:* pentru Winnicott relaţia seifului (eului) este dublă; relaţia cu „şinele" (mai degrabă pulsional) si relaţia cu „eul"; or, această relaţie se elaborează conform capacităţii, dobîndite, de a fi singur, din moment ce nimeni altul în afara sinelui-însuşi (în ipseitatea sa) nu va putea în ultimă instanţă *să facă relaţia:* se înţelege, relaţia intra-personală.

Winnicott, prin atitudinile sale de amenajare a situaţiilor terapeutice, împinge „menţinerea" sau „holding-ul" ori către prelungiri gata să devină tranziţionale, ori către atitudini regresive controlate în care dependenţa va favoriza întîlnirea transferenţială şi, prin aceasta, întîlnirea cu adevăratul său seif. O metodă ce a fost adoptată devreme a fost „the game squiggle" sau jocul mîzgăliturilor: copilul este invitat să facă un desen pe care terapeutul îl completează, apoi copilul îl reia, liniile sînt „spontan" urmărite de terapeut... schimburi încrucişate, de unde apare un spaţiu tranziţional, proces de *manipulare a obiectului* (tranziţional). în această mişcare productivă a jocului schimbat între parteneri se delimitează obiectul

investit episodic pentru o şedinţă analitică, în aşteptare si în repetiţii (pacienţii rămînînd în stare de dependenţă sau în stare de regresie, ca ecou al momentelor uitate cînd a existat dependenţa de sugar) se creează un *spaţiu* care încetul cu încetul devine altul: înăuntru-şi-în afară, *între* unul şi celălalt. Ce moment crucial acela în care apare „prelungirea" — „către"... în *Joc şi realitate,* ultima sa carte (1971), capitolul „Obiecte tranziţionale si fenomene tranziţionale" reia formulările din 1951: noţiunile de *relaţie,* de *primă posesie,* de *uitilizare a obiectului,* ca non-eu; edificarea unei relaţii de obiect de tip afectuos. Aici contează noţiunea de *arie tranziţională* sau *arie intermediară de experienţă.* Contribuie simultan la aceasta realitatea interioară si viaţa exterioară. Prima posesie şi aria intermediară se situează între subiectiv si ceea ce este perceput în mod obiectiv. Fenomenele tranziţionale sînt un mod de apărare împotriva angoasei, mai ales împotriva angoasei de tip depresiv. Uneori însăşi mama este cea care joacă rolul de obiect tranziţional; dar intervenind ruptura sau separarea, un alt obiect este destinat s-o înlocuiască. Obiect care vine din afară, obiect răsfăţat, obiect ce nu poate fi schimbat, obiect asupra căruia subiectul îşi arogă drepturi: cele ale primei sale posesii. Ataşamentul foarte puternic implică o anume simbolistică: obiect consolator, obiect fetiş, obiect sedativ, obiect mai puternic ca însăşi mama. „Obiectul tranziţional poate deci înlocui sînul extern, dar indirect, ţinînd loc de sîn intern. Obiectul tranziţional nu se află niciodată sub control magic, aşa cum se întîmplă cu obiectul intern, nici în afara controlului, ca mama reală" (Winnicott, *Jeu et Realite,* 1971, p. 19).

Mama „bună" umple si goleşte copilul: ea permite iluzia şi favorizează deziluzia; fenomenele tranzi-

ţionale sînt un anume mediu furnizat de mamă care face legătura între creativitatea primară şi dovada de realitate. Se creează „o arie neutră de experienţă" care nu va fi contestată. Un fel de acord: „Presupunem aici că acceptarea realităţii este o sarcină fără capăt şi că nici o fiinţă umană nu ajunge să se elibereze de interior şi de realitatea din exterior" *(Ibid., p.* 24). Aria de experienţă intermediară se află în contact direct cu aria de joc a micuţului copil, a cărui creativitate este absorbită de jocul însuşi. Arie trăită a unei experienţe vii care se va păstra de-a lungul întregii sale existenţe, servind la delimitarea adevăratului eu de cel fals.

Jocul („the playing") reţine „the breakdown", aceste ameninţări de prăbuşire care mărginesc situaţiile-limită. Jocul permite trecerea de la un spaţiu la altul. Se cuvine să mai insistăm pe anumite trăsături specifice ale teoretizărilor lui Winnicott. *Cadrul,* „the setting", sau situaţia analitică, intersecţie operaţională unde se regăsesc „holding-ul" sau „menţinerea", dispozitivele proprii amenajării, crearea spaţiului de manipulare a obiectului tranziţional. Pentru Winnicott, manipularea, operaţiile, crearea unei arii intermediare sînt asemănătoare. Tot aşa încrucişările transferului şi contra-transferului, dragostea şi ura fac parte din lucrurile vieţii: trebuie să fie tratate ca atare. Ura faţă de obiect, ura faţă de terapeut indică un eu destul de evoluat si puternic pentru a diferenţia self-ul si falsul seif. In loc să utilizeze noţiuni terapeutice pure, Winnicott preferă să teoretizeze practica şi să se servească de paradox la nevoie. El nu alege între patogenia traumatismului şi cea a „fantasmei", ci încearcă mai degrabă să determine evoluţia spaţiului potenţial, să conserve „jocul", să stabilească relaţii circulare, un fel de conexiuni inverse în revers. Ceea ce amorsează schimburile este faţa mamei, apoi faţa în general.

Lui Winnicott nu îi plac presupunerile ce ţin de instinctul de moarte. El preferă mama tatălui, libidinalul agresivităţii, jocul dramei. Se înţelege de ce s-a îndepărtat de M. Klein. Importantă este *simbolizarea,* dar pornind de la prima posesie şi de la cele care vor urma. Important este şi de a prezerva capacitatea de a fi singur, şi de a păstra tăcerea; non-verbalizarea este o altă comunicare. Prezervarea unui spaţiu liber, „înţelenit", spun unii traducători. Dar si de a şti să decelezi frica de prăbuşire, teama de a nu pierde totul, de a se pierde; de a favoriza sau a nu favoriza clivajele, după direcţia pe care o iau. De a exista căutîndu-te neîncetat, de a exista la limitele sinelui, în pragul unei gîndiri paradoxale... lată-ne puţin cam departe de Tatăl psihanalizei... Şi totuşi, ceea ce propune Winnicott este tot o psihanaliză, chiar dacă neglijează fantasmele scenei primitive, sexualitatea parentală, sau chiar importanţa fundamentală a „Legii" si/sau a „Falusului"... Oare Winnicott este un David Hume al psihanalizei?

Winnicott aduce şi o modificare importantă în domeniul relaţiilor de obiect şi în bisexualizare. Rezumînd la maximum poziţia sa, să spunem că el denumeşte „creativitate" această posibilitate de a-şi „construi" propria identitate, în lucrările lui Erik Erikson, identitatea îi apare ca ţinînd de eu. Winnicott crede că sînt motive pentru a reţine „un masculin pur şi un feminin pur", atît la băiat, cît şi la fată. Femininul este asimilat de el „capacităţii de a exista sau de a fi", în timp ce masculinul corespunde „pulsionalităţii". „Identificările proiective si introiective provin din acel loc în care fiecare este acelaşi cu celălalt" (Winnicott, *Joc şi realitate,* 1971). Mama este cea care favorizează (sau nu) dezvoltarea „femininului", această suprafaţă

de primire ce corespunde capacităţii de a fi, în timp ce tatăl *favorizează* pulsionalitatea care corespunde „masculinului", atît la băiat cît şi la fată.

Această poziţie ar putea fi ilustrată cu două citate din Winnicott: „Nu are nici un rost să utilizăm cuvîntul « sine » pentru fenomene care nu sînt acoperite, catalogate, experimentate şi eventual interpretate de funcţionarea eului". Şi: „După ce exişti — să determini acceptarea de a se acţiona asupra ta. Dar mai întîi să exişti." Aceasta pentru ca să arătăm că Winnicott acordă roluri foarte diferenţiate părinţilor, încă din fazele pre-oedipiene şi oedipiene. Este bine ca pulsiunile (libidinale si agresive) să fie separate de această calitate a existentului (fapt pe care ne sprijinim din ce în ce mai des) şi ca această capacitate de a exista să fie cuvenită poziţiilor de iubire (sau de lipsa de iubire) faţă de mamă. Prin aceasta Winnicott ne apropie de această *pre-oedipianizare,* etapă în care relaţiile de obiect sînt subjugate total de către mamă. Deja Ruth Mack Brunswick recunoscuse specificitatea acestei faze pre-oedipiene (cf. *Vocabularul,* 1994, pp. 323—325) în care tatăl nu este încă „rivalul" şi mama este încă (dacă putem spune astfel) totul.

6. Aspecte ale psihanalizei copilului în SUA

Efervescenţa psihanalitică în Statele Unite a fost considerabilă. Vor fi evocate aici numai patru nume: Erik Erikson, Margaret S. Mahler, Edith Jacobson şi Bruno Bettelheim. O parte din opera lor poate fi citită în limba franceză.

• Erik Erikson

El lansează marea problemă a identităţii, care se poate branşa pe sine, sau pe eu% sau pe acea „egopsychology" (sau psihanaliza eului) ale cărei descoperiri

si dispariţii le trăim, urmînd tribulaţiile psihanaliştilor şi apartenenţelor si/sau descendenţelor acestora[1].

Importanţa identităţii persoanei oferă psihanalizei eului un loc a cărui importanţă creste. Heinz Kohut va insista pe dezordinile narcisice si pe analiza *sinelui (Şinele. Psihanaliza transferurilor narcisice,* 1971). Otto Kernberg avansează în domeniul „cazurilor limită" (numite *borderline)* şi în cel al narcisismului patologic.

• Margaret S. Mahler

Autoarea lucrării *Psihoză infantilă* (1968) îşi axează cercetările pe copiii foarte mici pentru a arăta influenţa mamei. Nebuloasa sugar-mamă este o homeostază în interacţiune constantă. Procesul de individuare-separare patologică se face pentru M. Mahler după două forme: o modalitate *simbolică,* formînd cu mama o unitate diadică, sau o modalitate *autistică,* atunci cînd copilul este incapabil să discrimineze stimulările afective provenind de la mamă. Cînd adaptarea copilului reuşeşte, ea se face după patru paliere: diferenţiere, obişnuinţă, apropiere şi accesare la relaţia obiectală diferenţiată.

• Edith Jacobson

Autoarea lucrării *Şinele şi lumea obiectală* (1954) pune în evidenţă cu ajutorul unor observaţii directe pe copiii mici procesul de edificare a eului, a identităţii pornind de la identificări succesive între identitatea sexuală şi construcţia eului, stadiile premergătoare

[1] Trebuie să precizăm că adesea putem avea impresia unor „reglări de conturi cu « propriul său tată analist »". Astfel, avem în Franţa acest exemplu comparativ între Lacan şi Nacht care au avut acelaşi analist în persoana lui Rudolf Lbwenstein, partizan al „egopsihologiei". în timp ce Lacan nu va da curs promisiunilor de a-şi continua analiza didactică, o dată întronat în Instituţie... Nacht va considera necesar să mai facă „un pic de analiză" cu Heinz Hartmann, fervent apărător al psihanalizei eului (n.a.).

structurării supraeului... Ea se interesează şi de fazele pubertăţii şi ale adolescenţei, confruntîndu-şi punctele de vedere cu descoperirile avansate de Erik Erikson *(Adolescenţă şi criză, căutarea identităţii,* 1968).

• Bruno Bettelheim (născut în 1903) Autorul lucrărilor *Fortăreaţa goală* (1967) şi *Răni simbolice* (1954) a creat şcoli ortogenice pentru copii autişti, cu muţenie, inadaptaţi, şi a putut observa că există o corelaţie între cucerirea unei vieţi afective valabile şi elementele vieţii socio-economice: mediul este în acelaşi timp funcţional şi formator. Identitatea fiecăruia este rezultatul multor demersuri convergente si centripete.

Aceste teorii ale identităţii sînt din ce în ce mai des aplicate la adolescenţi. Pierre Mâle, în Franţa, le-a consacrat numeroase articole. Erikson a marcat această apartenenţă a adolescentului la un spaţiu de tranziţie-încă-necucerit. Nemaifiind copil şi nefiind încă adult, adolescentul oscilează între cele două regiuni, mereu fragile, în suspensie, gata la orice derivă. El nu cunoaşte decît un versant, fiind în acelaşi timp convins că ştie totul. De aici aceste dificultăţi de a intra în contact, în relaţie... în spatele cărora apar dorinţa morţii tatălui şi/sau mamei şi opoziţia faţă de o societate în care nu vede o posibilitate reală de a-si face intrarea... Psihanaliza adolescenţilor pune probleme foarte dificile în funcţie de agresivităţile subiacente si de posibilităţile de trecere la acţiune, de izbucnire a comportamentelor ireversibile: escapade, fugi, sinucideri...

7. Psihanalizele copilului şi adolescentului în Franţa

Să semnalăm foarte pe scurt două curente. Institutul de Psihanaliză este legatarul lucrărilor lui Wallon,

Piaget, Janet. Iulian de Ajuriaguerra, Diatkine, Mises, Colette Chiland, Mâle au dus cu bine la capăt cercetări remarcabile. Să reţinem numele lui Serge Lebovici *(Cunoaşterea copilului prin psihanaliză,* 1970; *Sugarul, mama şi psihanalistul,* 1983), care a ştiut să studieze relaţiile de obiect si mai recent *interacţiunile precoce.* Inspirîndu-se din Bowlby si din „ataşament", Lebovici a ştiut să marcheze inter-relaţiile: copilul îşi imită mai întîi mama, apoi contribuie la elaborarea unei anume forme de legături care îi este proprie; mama, disponibilă, contribuie la crearea *băii afective* de care copilul are nevoie. Mama este mişcată de „fantasma copilului său"; în ecou, bebeluşul se avîntă în reelaborarea imaginii „mamei sale". Schimburi observate clinic, apreciate şi consemnate într-o manieră aproape experimentală.

Pe partea lui Lacan, Maud Mannoni *(Copilul retardat şi mama sa,* 1964; *Copilul, boala sa şi ceilalţi,* 1961) a reuşit să demonstreze originalitatea întreprinderilor sale orientate spre copiii autişti şi psihotici într-o perspectivă deschisă, uşor „anti-psihiatrică". Mai fidelă şi mai militantă, Franţoise Dolto a contribuit la răspîndirea discursului lacanian. Ea se interesează de comunicare, de limbajul corpului, de pedagogie, de explicaţia psihanalitică a Evangheliilor *(Psihanaliză si pediatrie,* 1961; *Cazul Dominique,* 1971; *Inconştientul corpului,* 1984).

Pierre Mâle *(Psihoterapia adolescenţilor,* 1964) a marcat în Franţa apogeul acestei specializări. Doctorii Rouart, Amado, Rousselet, Lemay, Fau... si încă mulţi alţii au contribuit împreună cu Heuyer mai întîi şi ulterior cu profesorii Duche, Widlocher şi Lebovici la „balizarea" acestui domeniu nesigur si dificil al psihanalizelor pubertăţii şi adolescenţei.

CAPITOLUL AL VII-LEA

PSIHOSOMATICI ŞI PSIHANALIZE ALE CORPULUI

„Orice maladie poate fi considerată drept o boală psihică."
Novalis

Tulburările corporale de origine psihică au ocupat un loc important în cursul secolului al XX-lea. în realitate, influenţele „moralului" asupra corpului fuseseră cunoscute dintotdeauna. Isteria a oferit un model prin sistemul său de conversie: corpul erogen (sau erotic) îşi făcea astfel intrarea răsunătoare în patologie. Freud şi Groddeck si-au disputat ideea înrădăcinării psihicului în corp. Reich, prin intermediul funcţiei sale orgastice şi al bioenergiilor (despre care el a vorbit primul), începe să deţină un loc important în toate psihanalizele corpului, precum si în reţeaua vastă a psihoterapiilor afective ale corpului. Psihogenul, corpul posedat, corpul miraculos, corpul vrăjit; totul, în „funcţionalitatea" corpului, face vizibilă interacţiunea acestuia cu psihicul; în primul rînd, cu fantasmele şi imaginile, dar si cu cuvintele: cuvinte-valoare, completate de cuvintele-cunoastere şi de intensitatea celor spuse sau nespuse, care acţionează „subteran".

Distingem două compartimente: abordările psihosomatice si psihanalizele corpului.

1. Abordările psihosomatice

Observaţiile, cercetările clinice si de laborator în legătură cu *emoţiile* au contribuit la precizarea psihofiziologiei ecourilor pe care le au stările afective

asupra organismului animal şi uman. înainte de toate, atenţia noastră se va îndrepta asupra lucrărilor lui Cannon, lui Selye şi asupra celor ale Şcolii pavloviene şi postpavloviene, denumită şi şcoala cortico-viscerală. In continuare, vom evoca doar trei curente ale psihosomaticii contemporane: cel ilustrat de Alexander si Şcoala americană, poziţia foarte originală a lui Groddeck, precum şi, în final, importantele cercetări ale Şcolii psihanalitice de la Paris. Vom vedea, în cea de-a doua parte, dedicată corpului, cum aceste poziţii sînt minate din cauza unui demers care se situează la un nivel mult mai apropiat de apariţia simptomelor, în relaţie cu terapeutul interesat în studiul minuţios al actului psihoterapeutic. înainte, vom menţiona atitudinea Şcolii fenomenologice germane, reprezentată îndeosebi de Weizsäcker.

1.1. Aspecte fiziologice ale impacturilor psihice asupra corpului

Să reamintim că termenul *psihosomatic* a apărut în 1818. Heinroth, medic german, îl utilizează atunci pentru a marca astfel influenţa sexualităţii în evoluţia tuberculozei, a cancerului, a epilepsiei. Jacobi, în 1828, introduce termenul „somato-psihic" pentru a sublinia influenţele corpului asupra stărilor psihice, încă din 1798 Tissot publicase o lucrare cu un titlu sugestiv: *Despre influenţa pe care o au pasiunile spiritului asupra bolilor şi despre mijloacele prin care se corectează efectele lor nocive.* S-ar putea găsi chiar si repere anterioare acestora, notîndu-se însă că doar dezvoltarea recentă a demersului psihosomatic a permis actualizarea acestor prime încercări.

Cannon, încă din 1915 (în „Modificări corporale la durere, foame, teamă şi mînie"), demonstrează că anumite leziuni, între care ulcerul gastric, pot surveni sub acţiunea anumitor stimuli exteriori. Reacţiile

emoţionale se situau astfel în cadrul ideatic descris de Claude Bernard, pentru care organismul era reglat printr-o homeostazie, adică printr-o tendinţă de a menţine constanţa condiţiilor de viaţă în mediul intern şi, mai ales, echilibrul mediului acvatic în care se scaldă toate celulele constitutive ale organismului. De altfel, ideea că o excitabilitate crescută a terminaţiilor periferice ale „nervilor", ca si o perturbare a sistemului neurovegetativ (însărcinat cu reglarea „inconştientă" a organelor interne, cărora le asigură funcţionarea automată, non-voluntară, inclusiv în timpul somnului) ar putea conduce la apariţia unor leziuni organice, consecutive unor perturbări funcţionale, începuse să prindă contur, mai întîi prin cercetările lui Maurice Raynaud, apoi prin cele ale lui Reilly şi Leriche. Mai ales Reilly a remarcat că stimularea patogenă poate fi nonspecifică, aspectul ei „iritant" fiind susceptibil de a naşte tulburări într-o zonă corporală relativ îndepărtată si fără legătură directă. Selye va demonstra (încă din 1936, deşi lucrarea sa *Stress* datează din 1950) că organismul reacţionează printr-o stare de *stress* în faţa oricărei agresiuni externe sau interne, indiferent că aceasta este de natură traumatică, toxică, infecţioasă sau afectivă. Selye, născut la Viena în 1907, director al Institutului de Medicină si Chirurgie Experimentală din Montreal, descoperă steroizii suprarenali (cortizonul) înainte de a descrie *Maladiile adaptării.* ' Urmează descrierile „maladiilor civi-

[1] *Slressulşi viaţa,* 1956, reuneşte rezultatele cercetărilor lui Selye. Sindromul „stress" parcurge trei faze: faza de alarmă, faza de reacţie, faza de epuizare; acest sindrom va deveni „sindromul general de adaptare". (Oricine va înţelege că termenul *stress* a suferit o modificare semantică: el corespunde acum atacului ce se abate asupra victimei, stimulilor agresivi, în vreme ce, pentru Selye, *stressul* reprezenta simptomele care decurgeau din acest atac, în momentul cînd ele depăşeau posibilităţile de metabolizare „acceptabile în mod normal".) (n. a.).

lizaţiei", în funcţie de limitele de toleranţă în faţa agresiunilor „vieţii moderne": constrîngerile, prejudi ciile, condiţiile de viaţă pot acţiona în mod direct asupra planului fiziologic. Aceste date, importante, nu acoperă domeniul ce aparţine medicinei psihosomatice, cel puţin din punct de vedere etiologic şi psihopatogenetic. Noţiunile de stress, maladie a adaptării, agresologie intersectează intervenţiile afective propriu-zise şi contribuie la reîntronarea vechii noţiuni medicale de „tulburare funcţională", intenţionînd prin aceasta introducerea acelei patologii lărgite ce corespunde perturbărilor în funcţionarea unuia sau mai multor organe, fără ca ele să aibă o leziune localizată prealabilă. Vom vedea cum, în prezent, vom reuşi să fim şi mai selectivi, punînd între paranteze atît tulburările funcţionale, cît şi afecţiunile psihosomatice propriu-zise.

Şcoala lui Pavlov (1849—1936, fiziolog rus, laureat al premiului Nobel în 1904, autor a numeroase descoperiri, între care cea a reflexelor condiţionate) s-a ilustrat în domeniul nostru prin intermediul lucrărilor teoretice şi practice referitoare la „cortico-visceralitate". Paul Sivadon (1973) explica astfel principiile condiţionării:

> „Principiul condiţionării pavloviene este bine cunoscut: atunci cînd un stimul neutru (declanşarea unei sonerii) a fost asociat de un anumit număr de ori cu un stimul necondiţionat (vederea cărnii), clinele salivează doar la auzul soneriei (sunetul acesteia devenind stimul condiţionat). Ceea ce se petrece cu un stimul condiţionat în mod artificial este valabil, de asemenea, în cazul unei evocări simbolice : este suficient sa vorbim despre vreo delicatesă sau să vedem imagini legate de aceasta, cînd ne este foame, pentru a saliva" (1973, III, p. 110).

Ivanov-Smolenski, Bîkov (cf. *Role du cortex cerebral dans le fonctionnement des organes interne s,* 1949) şi alţii au demonstrat influenţele condiţionării şi

raporturile „activităţii nervoase superioare" cu organele interne şi periferia corporală: variaţii cantitative şi calitative ale funcţionării fiziologice în funcţie de nivelul condiţionării. Organismul, foarte maleabil, reacţionează la tot.

Pe o linie apropiată cercetărilor reflexologice se situează experienţele asupra „nevrozelor experimentale" (Massermann) şi, mai ales, asupra condiţionării operante (lucrările lui Skinner, N. Miller etc.). Ulcerele de constrîngere, dermatozele de sensibilizare ar putea să justifice aceste mecanisme.

Aceste cercetări foarte interesante demonstrează că sfera psihofiziologicului este extrem de largă, asupra acestei sfere intervenind si aspecte din zona socialului, precum şi efecte semantice. Contribuţia freudismului a fost capitală, în aceşti ultimi ani, în „relansarea" demersurilor psihosomatice, aşa încît, studiind cercetările Scolii americane, vom evoca înainte de toate modalitatea în care se articulează freudismul cu afecţiunile corpului. Totul începe cu isteria, maladie-cheie în domeniul psihic. Conversia isterică furnizează explicaţii pentru toate transformările ce au loc între aceste două sectoare, în mod artificial separate, ale fiinţei umane: sufletul si corpul; sau, pentru a fi mai moderni, între emoţii, dinamismul pulsiunilor şi spaţiile intracorporale. Cum se realizează această conversie, cum este ales organul ce va fi investit, cum funcţionează intermediarii între ceea ce este de domeniul „semnificantului" şi rezultatul de partea „semnificatului", nimeni nu ştie încă exact pînă astăzi: toate ipotezele sînt deschise, si ele nu au fost deloc puţine! Psihosomaticile contribuie la demonstrarea pluralităţii psihanalizelor.

1.2. Psihanaliză şi psihosomatică: Alexander şi Şcoala americană

Franz Alexander (1891-1964) a fost fondatorul Institutului de Psihanaliză din Chicago în 1931. Era de origine maghiară si a studiat la Institutul din Berlin, cu Abraham si Sachs, care i-a fost psihanalist. A fost influenţat de lucrările teoretice şi practice ale lui Ferenczi, Stekel si Rank; se va orienta către atitudini mai suple şi mai apropiate de pacienţi. Psihosomatica sa este îmbogăţită cu inovaţii pe care le introduce în legătură cu psihoterapiile active şi în forme „scurte", în ciuda acestor modificări, rămîne totuşi fidel lui Freud. Chestiunile referitoare la psihosomatică se pun în strînsă legătură cu problemele nevrozelor actuale, ale para-excitaţiilor, ale traumatismelor, ale angoasei, ale complezenţei somatice şi ale pulsiunii de moarte.

Nevrozele actuale, pentru Freud, erau (în opoziţie cu psihozele şi nevrozele „de transfer": isteria, nevrozele obsesionale, fobice şi nevrozele narcisiste corelate anumitor psihoze, precum schizofrenia): ipohondria, psihastenia, nevrozele traumatice, nevroza de angoasă, în nevrozele actuale etapa conflictului intrapsihic este scurt-circuitată, iar somatizarea s-ar putea spune că este imediată. Realitatea se impune în mod brusc; fantasmatizările şi structurările imagistice sînt ca si „paralizate sau siderale".

Angoasa a fost explicată de Freud prin intermediul mai multor teorii, care nu se opun întotdeauna. Ele corespund însă unor „straturi geologice" diferite în cadrul interpretărilor psihanalitice. *Angoasa în faţa unui pericol* real este apropiată de frică, fiind rezultatul unui mecanism de apărare în legătură cu o situaţie exterioară. *Angoasa automatică* se produce atunci cînd excitaţiile nu pot fi metabolizate în fân-

tasme sau imagini mentale şi se repercutează mai direct asupra corpului. *Angoasa semnal* corespunde unei alerte menite să avertizeze eul si să declanşeze astfel mecanisme de apărare adecvate; dacă acestea nu se derulează în registrul mentalului, riscă să fie deturnate spre corp. *Angoasa de castrare* corespunde unor stări anterioare greşit reorganizate, legate de teama de pierdere a penisului sau a falusului, ceea ce poate întreţine un conflict intrapsihic la nivelul infra-structurilor corporale. La fel se petrece în cazul puseelor *piilsiunii de moarte,* atunci cînd excitaţia depăşeşte posibilităţile mecanismelor de apărare mentale si face posibile recidivele corporale. Noţiunea de *complezenţă somatică* este apropiată de cea de conversiune isterică. F. Alexander propune, la Chicago (unde se instalează începînd cu 1931), o diferenţiere între expresiile somatice ale isteriei şi „nevrozele de organ". El pledează pentru existenţa unor tipuri specifice de emoţii, ce se investesc selectiv, în raport cu diferitele zone corporale. Afectele ar avea astfel o înclinaţie spre un organ sau altul, spre un sistem sau altul, în funcţie de particularităţile individuale, în vreme ce musculatura inervată voluntar ar reprezenta suportul de elecţie al mecanismelor de conversie isterică, „nevrozele sistemului visceral-vegetativ" apar ca rezonanţă a unor emoţii particulare. Aceste „nevroze ale corpului sau de organ" nu au ca scop rezolvarea conflictelor din sfera psihicului, ci mai degrabă fac posibilă înaintarea expresiei emoţionale către acele zone viscerale în care cortegiul afectiv ajunge la o amploare neobişnuită si neaşteptată, în conformitate cu teoria fiziologică a lui Alexander, afecţiunile aşa-zis psihosomatice ar apărea ca urmare a unui proces de inervare defectuoasă, excesivă si cronicizată. Formele clinice de luptă, de atac, de eschivare, de retragere sînt

în relaţie cu atitudinile de rivalitate, de agresivitate, de ostilitate. De exemplu, o hipertensiune arterială ar putea fi consecinţa unui bun control muscular şi nervos la nivelul piramidal-motor, în timp ce stimulii agresori ar avea un impact mult mai direct asupra zonelor controlate de sistemul nervos simpatic, în ulcerul gastric este vorba despre nevoia de acţiune care antrenează eul şi care nu este permisă, fiind, de exemplu, refuzată de anturaj. Pentru Alexander cele două tendinţe de bază sînt nevoia de luptă şi tendinţa de retragere; orice perturbare prea îndelungată a acestor orientări riscă să antreneze o tulburare neurovegetativă de durată, prin declanşarea unor recidive lezionale organice, însoţite de tulburări funcţionale repetitive. Acest „limbaj al organelor" a fost verificat în legătură cu astmul bronşic, artritele reumatismale, colitele ulceroase, hipertensiunea arterială, nevrodermitele etc. Pentru Alexander, conflictele specifice sînt reactivate de situaţiile de viaţă, ceea ce pune în evidenţă un soi de vulnerabilitate constituţională a ţesuturilor, a organelor unui anumit sistem. Orientîndu-se spre reliefarea acestor „conflicte" (într-un anumit sens, intra-corporale), Alexander şi colaboratorii săi de la Institutul de Psihanaliză din Chicago au putut propune psihoterapii si psihanalize mai active, permiţînd astfel abordarea spaţiului morbid într-o manieră mai incisivă. Aceste afirmaţii foarte sistematizate au fost treptat abandonate şi înlocuite de alte cercetări.

Paralel cu Alexander, Helen Flanders Dunbar *(Diagnosticul psihosomatic,* 1943) propune „profilele de personalitate". In cazul accidentelor repetate, ea avansează ideea că, în 80% din cazuri, este vorba de indivizi impulsivi, aventuroşi, care trăiesc în prezent, fără a-şi putea controla agresivitatea şi pedepsindu-se

ca urmare a unei culpabilităţi inconştiente. Este posibil să existe legături între afecţiunile psihosomatice şi pro file le de personalitate. De exemplu, tipul A este al celui cu predispoziţii coronariene: va fi descris ulterior de Friedman şi Roseman. în vederea identificării personalităţilor cu risc ridicat, H. F. Dunbar utiliza chestionare şi teste, în alte situaţii (la alţi autori), aceste orientări sînt completate prin demersuri psihanalitice, între 1931 şi anii '60, în S.U.A. se poate întîlni o mare diversitate de idei şi practici.

Să cităm foarte rapid: Harold Wolff, Grace şi Graham care consideră că doar răspunsul individual este specific. Alţii, precum Felix Deutsch, invită la o anamneză asociativă foarte liberă, în vederea aprofundării investigaţiei psihanalitice; această tendinţă a influenţat psihanaliştii parizieni, care vor propune o diagramă patogenterapeutică, mai fină si mai exactă. Margolin invocă „regresia", Meng defectele „eului", Schur procedurile de re-somatizare (vezi mai înainte). Kubie, Grinker şi alţii ajunseseră deja la ideea existenţei unei nediferenţieri iniţiale, încă din prima copilărie, sau măcar o diferenţiere nedobîndită, între biologic şi psihologic, ceea ce permite mecanismelor infra-neuro-vegetative să aibă ultimul cuvînt în constituirea tulburărilor predominant afective şi a celor de expresie psihosomatică, în straturile presimbolice, în zonele infra-fantasmatice, pulsiunile urmează un drum secret, ce scapă evidenţei si care traversează însăşi intra-corporalitatea.

Pentru a completa subiectul ar putea fi evocate multe nume, între care cele ale lui Weiss şi English *(Medicina psihosomatică,* 1952), Grinker, Robbins *(Clinici psihosomatice,* 1959). Aceste două tratate, cît şi cel al lui Alexander *(Medicina psihosomatică,* 1952) au pregătit terenul pentru viitorii psihosomaticieni din

Franţa. Alte personalităţi: Cobb, Spiegel, Engel (Rochester — New York) au repus în discuţie în ultima vreme rolul *stressului* si al *evenimentelor de viaţă,* ce complică răspunsurile funcţionale individuale, din punct de vedere al constelaţiei sale emoţionale şi ai lumii sale conflictuale; astfel, psihanaliza şi culturalismul se completează. Foarte realista Şcoală americană a avut ca obiectiv propunerea unor sisteme practice şi explicative eficiente. Vom reveni la ele cînd vom discuta despre Schilder şi M. Balint.

1.3. Contribuţiile lui Georg Groddeck

Georg Groddeck (1866—1934) a fost medic generalist, nu psihiatru; a fost elevul lui Schweininger, medicul particular al lui Bismarck; acesta vindeca interpretînd *ad litteram* simptomele, pînă într-atît încît îşi dezgusta pacienţii: o luptă corp la corp cu bolnavul, dusă din afară şi dinăuntru (prin masaje şi prin dietă). Groddeck va păstra cîte ceva de la profesorul său, dar va ţine cont şi de psihicul pacienţilor săi. Pentru el boala apare ca urmare a unei anumite conversiuni simbolice: duhul sau spiritul bolii, pe care îl va numi: aceasta, şinele.

Pentru Groddeck gîndirea eului produce, prin deformarea ei, nevrozele, în timp ce dinamismul sinelui se exprimă în maladiile organice, în bolile trupului.

Atunci cînd Groddeck inaugurează sanatoriul său la Baden-Baden în 1900, el se dedică bolnavilor de tip „organic" pe care ceilalţi medici nu putuseră nici să-i vindece, nici să-i amelioreze. Instaurează o atitudine semi-autoritară, de subordonare. Utilizează hidroterapia şi masajele; de asemenea dieta. Compune scrisori adresate pacienţilor săi, dar şi foiletoane, romane, poeme. In 1913 apare *Nasamecu: natura sanat medicus curat,*

în care se regăseşte acest tip de atitudine autoritară, apropiată de acţiunea hipnotică, între 1913 şi 1917, Groddeck îl citeşte pe Freud, cel puţin în parte, apoi, în 1917, se decide să-i scrie. Urmează o corespondenţă între cei doi. Se vor întîlni o singură dată. Pentru Groddeck corpul, maladiile somatice încarnează esenţialul sexualităţii: dinamismul sinelui (său). Acest termen, reluat de Freud în 1923, va desemna curentul inconştient al pulsiunilor. Pentru Groddeck şinele este, în acelaşi timp, un soi de mit si un fluviu subteran al dorinţei, reprezentînd principiul care dă viaţă omului. Bolile sînt un soi de limbaj al organelor şi al trupului. Şinele lui Groddeck reprezintă un suport substanţial, aproape cenestezic şi întrupat, care curge în propria sa matcă, dincolo de acţiunea cuvintelor; acestea, pentru Groddeck, sînt asemenea minciunilor. Şinele, principiu al adevărului, vorbeşte despre el însuşi: maladiile, simptomele reprezintă cuvintele lui. Groddeck interpretează corpul în funcţie de anumite regiuni, el stabileşte o diagramă a bisexualităţii (de exemplu: nervul optic este masculin, cavităţile cardiace sînt feminine). Corpul este raţional prin el însuşi, este încărcat de sens si erotism: un cîmp al semnificaţiilor şi al intensităţilor. Boala apare în urma inadecvării la propriul corp; este şi o explorare a funcţiilor sale, a modului său de funcţionare. Boala este o creaţie, este calea regală pentru surprinderea omenescului.

Groddeckţîncearcă să împace pe bolnav cu boala sa si pe om, în general, cu excreţiile si excrementele sale, cu sexualitatea sa. Se pledează pentru o renaştere a copilăriei (precum făcea Nietzsche), pentru a reînvăţa astfel să te bucuri de propriul trup şi de tot ce emană de la acesta. Nici fecalele nu sînt interzise. După cum scrie R. Lewinter: „A ajuta o persoană să-si înţeleagă boala înseamnă, pentru Groddeck, a-1 ajuta să accepte

- fără a se autopedepsi — fiinţa sa proprie, ecuaţia sa elementară, si a-i reda astfel întreaga libertate în zona circumscrisă de această ecuaţie, combinată în mod pozitiv şi nu doar în mod negativ" (1973).

Este Groddeck părintele psihosomaticilor ? Al uneia dintre ele, cu siguranţă. Psihosomaticile şi psihanaiizele corpului curat, care se vor îmbina cu orientările reichiene şi cu cele ale bioenergiilor, îi datorează mult lui Groddeck.

1.4. Contribuţiile fenomenologiei si ale analizei existenţiale

Atitudinea „comprehensivă" şi analiza „trăirilor" introduc o variantă interesantă în cadrul relaţiilor dintre corp şi psihic. Vom evoca aici două nume: von Weizsăcker şi Medard Boss[1].

Viktor von Weizsăcker (1886—1957) ne propune dimensiunea patică drept una dintre dimensiunile existenţei. Renunţînd la dihotomia interior-exterior, înăuntru-în afară, subiect-obiect, Weizsăcker se îndepărtează si de opoziţia psihic-organic; fiinţa umană îşi construieşte „ciclul", iar acesta poate implica „rupturi", modificări ale raporturilor eu-lume, cît si ale „existenţei-în-lume". Polul patic sau structura patică este totodată o expresie a „intenţionalităţii" fiinţei. Această antropologie medicală si psihosomatică ţine cont de freudism si de noţiunea de inconştient: acesta din urmă ar reprezenta îndeosebi latura negativă a fiinţei, ceea ce nu se poate ridica la nivelul expresiei; paticul îi permite o formă în interiorul actului biopsihic total.

[1] în franceză: V. von Weizsăcker: *Le Cycle de la structure,* 1939 (Desclee de Brouwer, 1958); Medard Boss: *Introduction ă la medecine psychosomatique* (P.U.F., 1959) (n.a.).

Medard Boss a fost la început freudist, apoi heideggerian. Dintre tezele lui Heidegger, poziţia sa reţine două: o neîncredere faţă de tehnică şi, ca atare, faţă de orice tip de demers medical care urmăreşte restrîngerea libertăţii umane; o deschidere în direcţia abordării existenţiale a omului. Prin aceasta Boss sugerează o formă de implicare a datelor psihanalitice într-o concepţie antropologică mai vastă, a unei persoane nu doar biologice, dar şi în continuă formare prin actele sale, într-un univers apropiat de *Umwelt-ul* său. Persoana, dincolo de opoziţia corp-psihic, accede la propriul eu, plecînd de la construcţia existenţială si de la manifestările ei; printre acestea din urmă se regăsesc modalităţile existenţei-ca-bolnav care nu pot nicicînd să se retragă într-un biologic originar.

1.5. Psihanaliza şi psihosomatica Şcolii de la Paris

P. Marty si M. Fain (1956) se ocupă de psihanaliză şi de psihosomatică în eseul publicat sub direcţia lui S. Nacht. Prin contrast cu medicina bacteriologică sau cea radiologică termenul psihosomatic trimite înainte de toate spre o investigare a domeniului psiho-afectiv, din perspectiva pulsională: cînd eul ajunge să-şi considere tendinţele instinctive drept periculoase, el poate încerca nu atît să le adopte cît să le nege, sau/si să le refuleze; exagerarea mecanismelor de apărare antrenează apariţia unor tulburări de adaptare care se pot manifesta la nivelul corpului sub formă de tulburări aparent „funcţionale". Procesele de introiecţie şi de proiecţie caracterizează apariţia tulburărilor hipo şi hiper, atunci cînd mecanismele de apărare obişnuite ale eului sînt distruse sau copleşite, iar pulsiunile se răsfrîng într-o manieră auto-agresivă asupra corpului.

Cercetările au progresat şi progresează mereu: bibliografia stă mărturie. In conformitate cu o recentă

trecere în revistă realizată de Dejours[1], Marty si Herzberg-Polonicka (1980), ansamblul datelor se poate rezuma în maniera următoare. Pentru aceşti autori (la care trebuie să adăugăm numele lui M. de M'Uzan, Fain, David C.) există un destin specific al conflictelor psihice la bolnavii de orientare psihosomatică. Se înregistrează un eşec al mecanismelor de apărare mentală şi fantasmatică în domeniul refulării, al deplasării, al proiectării, însoţite de apariţia unor defense la nivelul comportamentului şi al caracterului. „Procesul de somatizare apare atunci cînd subiectul nu este capabil să trateze mental contradicţiile care apasă asupra lui" (Dejours şi colab., 1980). Absenţa unui veritabil conflict psihic tratat ca atare, nereprezentat şi nefantasmat, favorizează trecerea sa aproape „directă" în corp şi în organe. Această „corporalitate" este comandată de anumite dispozitive, între care: gîndirea operatorie, erodarea funcţiilor mentale, atît depresia esenţială cît si anxietatea accentuată contribuind la precipitarea şi coagularea elementelor acestei economii psihosomatice.

Autorii menţionaţi au descris *o gîndire sau o stare operatorie* la pacienţii psihosomatici. Această gîndire se caracterizează printr-un discurs greoi şi indistinct despre sine şi semeni: un discurs impersonal în legătură cu propriile afecţiuni, lipsit de distanţare, presărat cu detalii concrete insolite. Se remarcă o activitate onirică si fantasmatică foarte săracă, o proastă circulaţie între conştient şi inconştient. Autorii (Marty şi colab.) au descris o relaţie „albă" cu reprezentările mentale şi fantasmatice: expansiunea celei dintîi topici este extrem de modestă. Aceasta ar fi maniera specifică de funcţionare în cazul somatozelor şi psiho-

[1] M. Fain, C. Dejours, *Corps malade et corps erotique,* Masson, Paris, 1984 (n. a.).

somalezelor: de îndată ce pulsiunile nu mai sînt investite, ele s-ar reîntoarce către corp pentru a provoca tulburările somatice ulterioare.

Starea operatorie este însoţită de o anumită erodare a formaţiunilor mentale, o sărăcire a afectelor şi a fantasmelor, prejudiciul somatic fiind adeseori favorizat de existenţa depresiilor esenţiale, care, într-un mod insidios şi inaparent, exagerează producţia reactivă, totul petrecîndu-se într-o economie energetică ce evoluează pe un fond de anxietate crescută.

Poziţiile Şcolii psihanalitice de la Paris ar permite reactualizarea datelor Şcolii americane (Alexander, Dunbar...), marcînd însă caracterul particular al încorporării datorat sărăcirii formaţiunilor afectivo-fantasmatice şi verbale.

1.6. Psihosomatica infantilă

Referitor la trecerea de la copil la vîrsta adultă, se pune problema unei evoluţii istorice a procesului pulsional, în cadrul transmutaţiilor sale somatice. S-a crezut că mişcarea psihosomatică (de somatizare) are rădăcini foarte timpurii în viaţa infantilă. Etapa de nediferenţiere primară ar putea lăsa loc începutului formării unui curent secret si profund care, la cel mai neînsemnat semnal de slăbiciune resimţit, ar conduce la apariţia producţiilor somatice, încă înainte de achiziţia limbajului, sau chiar a primei organizări mentale, a fost presupusă existenţa unor dispozitive care ulterior ar putea facilita structurările clinice ale afecţiunilor corpului lipsite de substrat organic. Altfel spus, somatizările adulţilor ar putea să apară drept întoarceri la aceste stadii nediferenţiate, unde anxietatea şi organicitatea primară fuzionează.

S-au putut astfel studia spasmul de plîns al sugarului, eczema, astmul, colicile primelor trei luni de viaţă, mericismul, megacolonul funcţional, anorexiile vîrstei infantile... A fost posibil, de asemenea, să fie studiate afecţiunile adultului şi să se încerce punerea lor în legătură cu maniera de funcţionare din copilărie. Astmul pare a fi cu atît mai frecvent cu cît angoasa lunii a opta de viaţă (frica resimţită de copil atunci cînd faţa familiară a mamei dispare si apare o faţă străină) este mai puţin importantă. Conflictele greşit „mentalizate" de adult se obiectivează mai bine la nivelul corpului... Sau, iată, să evocăm poziţia lui J. McDougall (1978): „Corpul răspunde la ameninţările psihice ca si cum ar fi vorba de ameninţări biologice." Pentru alţi autori, între care M. Schur, pulsiunile sînt resomatizate si permit astfel reacţia corpului. După Marty, orice dezorganizare psihosomatică reprezintă o întoarcere către epoca (presupusă) a fuziunii dintre biologic si psihic (1963).

1.7. Propuneri pentru o clinică psihosomatică

Chiar dacă termenul „psihosomatic" este astăzi lipsit de credibilitate, fenomenele pe care le descrie el există. Cu atît mai mult trebuie să le precizăm si să circumscriem diagnosticul, pentru ca astfel să evităm punctele de vedere extreme. Nu orice simptom în care intervin factori afectivi este psihosomatic: tulburările lipsite de substrat organic, denumite şi „funcţionale", nu aparţin toate grilei psihosomatice, aşa cum se defineşte ea astăzi. Din ce în ce mai des, sîntem determinaţi să considerăm corpul ca făcînd parte dintr-un tot psihic si social, fără ca aspectele fizice să mai poată fi abordate separat.

Din punct de vedere clinic, sectoarele cele mai populate cu afecţiuni cu tentă psihosomatică sînt: 1) Aparatul cardiovascular: hipertensiunea arterială cronică, tahicardiile paroxistice, coronaropatiile şi riscurile de infarct miocardic. Au fost semnalate şi: arterioscleroza, maladia Raynaud (asfixie locală urmată de gangrena simetrică a extremităţilor). 2) Aparatul respirator: astmul bronsic, efectele anxietăţii asupra respiraţiei; tuberculoza (urmările ei). 3) Aparatul digestiv: ulcerele gastroduodenale, recto-colitele hemoragice, colitele spasmodice. 4) Sistemul dermic: dermatozele alergice, eczemele, psoriazisul, pelada. Ar putea fi adăugate disfuncţionalităţi ale diverselor aparate, cefaleele, vertijurile... întreaga simptomatologie clinică poate fi reluată, chiar si evoluţia unor cancere poate suferi influenţe psihice si/sau afective.

Am ţinut să facem aceste precizări pentru a aborda mai corect locul pe care îl ocupă corpul în cadrul existenţei. Dacă diagnosticul „boală psihosomatică" trebuie să rămînă, în prezent, un diagnostic de excepţie, abordarea psihosomatică este tot mai frecvent şi sistematic utilizată, în cadrul unei perspective antropologice, conform căreia nimic nu poate fi cercetat separat. Fiinţa umană există doar „împreună-cu", face parte dintr-o relaţie; va trebui să precizăm această funcţionare relaţională.

2. Psihanalizele corpului

„Reacţia somatică si corpul reprezintă două teme principale ale psihanalizei" (Paul Schilder).

Corpul reprezintă spaţiul-suport al persoanei, locul schimburilor energetice care întreţin existenţa, rezervorul integrităţii noastre minimale. Termen de referinţă

prim şi ultim, omul, pe parcursul existenţei sale, nu poate scăpa de exigenţele corpului. Aşa că, de la bun început, corpul a fost în centrul psihanalizei freudiene. S-ar putea spune că psihanaliştii se implică în cunoaşterea fiinţei umane, sănătoase sau bolnave, în funcţie de importanţa pe care o acordă corpului. Georg Groddeck nu s-a înşelat în legătură cu aceasta, pentru el şinele corpului funcţiona asemenea unui flux erotic-vitalist plin de sevă, capabil să modeleze stările somatice si, prin aceasta, pe cele psihice: „Orice bolnav este un copil", şi ca atare el are de ales între recăderea în infantilism si asumarea sau, din contră, cucerirea copilăriei, astfel încît să trăiască (şi să existe) cu uşurinţă; o perspectivă foarte nietzscheniană. Dialogul cu propriul corp devine astfel o problemă personală; bolile definite drept funcţionale reprezintă o modalitate patologică de existenţă: ele pot beneficia şi de o inversare a reactivului care le activează. Psihanalizele vor ajuta în acest sens.

Ne vom concentra în demersul nostru asupra a trei curente sau a trei nume: Paul Schilder, Michael Balint, Michel Sapir.

2.1. Paul Schilder si imaginea corpului

Paul Schilder (1886-1940), cu doctoratul în medicină obţinut la Viena în 1909, este celebru prin boala care îi poartă numele: encephalitis periaxialis difusa. II interesează curînd simbolismul la schizofreni si fenomenologia lui Husserl. în 1922 îşi ia doctoratul în filozofie si colaborează cu Wagner-Jauregg, în cadrul clinicii universitare vieneze. Devine profesor în 1925. în paralel se apropie de Freud. Fără să fi fost psihanalizat, Schilder face parte din Societatea Psihanalitică de la Viena, începînd din 1919, la propunerea lui

Freud. Nu obţine catedra Institutului Psihiatric din Viena si, în 1928, pleacă în Statele Unite ale Americii, la Henry Phipps Psychiatric Clinic, invitat de Adolf Meyer. Va rămîne acolo, la început în cadrul secţiei de psihiatrie din Bellevue-Hospital, apoi ca profesor la Colegiul de Medicină al Universităţii din New York. Moare, într-un accident, în 1940.

Aici ne interesează Schilder din perspectiva cercetărilor sale asupra corpului, precum si în legătură cu incidentele psihanalitice asupra corpului, începînd din 1923, el publică: *Schema corporală, contribuţie la studiul conştiinţei propriului corp,* apoi în 1935 (după şi în paralel cu multe alte titluri pe care nu putem să le menţionăm): *Imaginea corpului: studii asupra forţelor constructive ale psihicului.* Această lucrare este tradusă în limba franceză. Ea reprezintă rezultatul unei triple cercetări asupra corpului: neurofiziologică, din perspectiva simultan gestaltistă şi fenomenologică, psihana-* litică şi socială, deoarece Schilder crede de timpuriu că propriul corp este construit în relaţie cu corpurile celorlalţi. Spre deosebire de Freud, Schilder nu va accepta niciodată asa-zisele date referitoare la un instinct de moarte, în aceeaşi măsură în care nu a admis această diferenţă radicală între procesul primar si cel secundar. Inconştientul este rezervorul tuturor experienţelor posibile, în cadrul conceptului său de „sferă" Schilder include inconştientul si preconştientul.

Schema corpului (Korperschema) corespunde imaginii spaţiale pe care şi-o face fiecare despre propriul corp, incluzînd configuraţiile si funcţiile sale. în cazul amputaţiilor sau paraliziilor parţiale apar persistenţe ale „schemei corporale": membrul absent rămîne prezent, asemenea unui „membru fantomă" care suferă, jenează, îşi cere dreptul la existenţă, în imaginea corpului, Schilder dezvoltă ideea conform căreia formele

eului sînt forme active, care trebuie să fie construite, obţinute şi conservate, în cazul formelor patologice, Schilder respinge ideea unei *regresii:* este vorba de forme de evoluţie constructivă de alt tip sau de evoluţie emergentă. Pentru el (ca şi pentru noi, de altfel...) formele de a fi ale fiinţei bolnave sînt forme (Gestalten) ale unei existenţe patologice pe care fiecare trebuie să şi-o construiască: se învaţă să fii bolnav, aşa cum se învaţă celelalte forme de a fi ale fiinţei umane: „Noi nu posedăm ca atare modelul postural al corpului, necesar pentru executarea mişcărilor diverse. Trebuie să-1 dobîndim printr-un proces activ care constă în aducerea unor noi elemente ale realităţii la îndemîna activităţii psihice. Ceea ce rezultă, *Gestalt-u\,* este în consecinţă efectul unei activităţi interne si al unei acţiuni" (După tr. fr., *L'Image du corps,* 1968, p. 78). Putem continua citatele: „Caracterul unui indi(vid se exprimă în modelul imaginii sale corporale" *(Jbid.,* p. 109); „Eul corporal se construieşte plecînd de la trebuinţele personalităţii" *(Ibid.,* p. 124); „Mişcarea reprezintă un puternic factor de unificare între diferitele părţi ale corpului" *{Ibid.,* p. 132).

Pentru Schilder *libidoul,* aspectul cel mai erotic al plăcerii eului, joacă rol de legătură profundă şi conferă unitate corpului. „Depersonalizarea este caracteristica faptului că individul nu îndrăzneşte să-si plaseze libidoul nici în lumea exterioară, nici în propriul corp. Modificarea în imaginea corpului rezultă din dezinvestirea sa libidinală" *(Ibid.,* p. 159). „Sentimentul de a fi în posesia unui corp intact nu vine de la sine. El nu este decît efectul iubirii de sine" *(Ibid.,* p. 184).

După ce am expus „fundamentarea fiziologică a imaginii corpului" şi „structura libidinală a imaginii corpului", partea cea mai neaşteptată este reprezentată de „sociologia imaginii corpului". In această

privinţă Schilder este, fără îndoială, „modern". Corpul îşi construieşte imaginile sale în ecou, în oglindă (să amintim că Baldwin, mereu ignorat, insistase asupra stadiului oglinzii înainte de Lacan), după privirile şi, mai ales, după „prezenţa" celorlalţi. „Configuraţia emoţională este cea care determină distanţele dintre obiecte şi corp" *(Ibid.,* p. 153). Noţiunile de „sferă" şi „identificare" sînt pentru Schilder în mod exclusiv *sociale,* rod al prezenţei celorlalţi, al acţiunii lor (în interacţiune) cu propriul mod de a face al fiecăruia. Pentru Schilder identificarea reprezintă pătrunderea în inconştient a imaginii (sau a prezenţei) celorlalţi: ea se produce îndeosebi în prima copilărie, înainte de cinci ani, dar identificările continuă pe durata întregii existenţe, introducînd un fel de fuziune-asociaţie, care expulzează din eu propria „voinţă conştientă". De exemplu, pentru Schilder, băieţelul care suferă o identificare completă cu mama este sortit homosexualităţii : „Chiar el este femeia, nu mai are nevoie de o alta" *{Ibid.,* p. 266). Orice identificare se realizează socialmente vorbind: „Există o imagine socială a corpului... Psihologia socială rămîne întotdeauna o psihologie a individului în contextul social" *(Ibid.,* p. 314).

Fran9ois Gantheret, prefaţator si traducător al lucrărilor lui Schilder, precizează că toate dezvoltările ulterioare despre imaginea corpului se regăsesc deja în perspectivele avansate de Schilder... Şi, într-adevăr, în aproape toate orientările contemporane -- dacă exceptăm consecinţele fenomenologice asupra *Lebensweg-ului,* pe de o parte, şi componentele limbajului legate de noţiunile de „corp scris", de „corp fără organe" sau de recăderi perlocutorii ale unei anumite pragmatici, pe de altă parte — totul, într-adevăr totul (sau aproape) se găseşte deja în această carte de referinţă, în această operă clasică a lui Paul Schilder.

2.2. Michael Balint: medicul şi boala

Fără a dori să denaturăm derularea orientărilor îndreptate spre corp, în cadrul diverselor psihanalize, ne-am hotărît să marcăm aici acest jalon „balintian", datorită importanţei sale reale în trecutul, prezentul şi, mai ales, viitorul practicilor psihanalitice lărgite. Nu facem aici o „istorie", şi pentru a evita să ne împotmolim în resturile a tot ce a fost realizat si/sau propus, optăm pentru această atitudine, prin care subliniem cîteva puncte forte ale traseului.

Originar din Budapesta, Michael Balint (1896-1970), medic, chimist, pleacă la Berlin pentru a-si face ucenicia în psihanaliză cu Sachs si Abraham; prin 1924 o cunoaşte bine pe Melanie Klein, în 1921 se căsătoreşte cu Alice, fiica unui psihanalist, prieten cu Ferenczi. în 1924, Balint îşi continuă psihanaliza, la Budapesta, cu Ferenczi. Lucrează la Policlinică, devenind director după moartea lui Ferenczi. în 1938 emigrează în Anglia, între 1948 si 1961 lucrează în cadrul clinicii Tavistock, la Londra. Se orientează foarte rapid către o antropologie psihanalitică extrem de vastă: individul este bolnav în întregime, corpul este prins în reţeaua inconştientului si conştientului său. Va crea grupurile Balint, destinate a forma, din punct de vedere psihologic si psihanalitic, medicii generalisti. Astfel fiecare va putea aborda mai bine, mai profund bolnavul si boala. Medicamentul propus pacienţilor este însuşi medicul, acesta fiind, în plus, depozitarul unor produse farmacologice utile. Balint s-a aplecat şi asupra cercetărilor legate de copilărie şi de structurile familiale. Ar fi putut participa la dimensiunile sistemice. A luat parte la crearea genului „case-work", destinat optimizării formării psihologice a asistenţilor sociali. A publicat studii asupra narcisismului. Să notăm o singură carte: *Medicul, pacientul*

sau/şi boala (1957). Grupurile Balint, în care se operează asupra relaţiilor medic-pacient, au avut şi încă mai au un mare succes, în special în Franţa.

2.3. Interacţiuni între psihosomaticile şi psihanalizele corpului

Isteria pîndeşte pe fiecare, spre a-1 determina să „convertească" în tulburări ceea ce nu este decît o luptă conflictuală inconştientă, îmbolnăvirile organelor, limbajele corpului au fost invocate pentru a traduce aceste presupuse derivate şi transferuri între registrul psihic si cel corporal. La temelia oricărei psihosomatici: „şinele"; adică această „capacitate" de „conversiune". Pentru Groddeck, „şinele" lui nu reprezenta conversiunea, ci principiul corporal însuşi, purtătorul scînteii fiinţei, destinat a se manifesta si a se confirma în el însuşi. Curentele contrariate, care nu se autosatisfac, cheamă în ajutor un produs reactiv, care, la rîndul lui, „devine" boală.

Orientările psihosomatice şi corporale au avut cîstig de cauză prin intermediul terapiilor numite de *relaxare.* Aceste metode se adresează direct suprafeţei corporale, cea investită de simptome nedorite. Exerciţiile asupra musculaturii si a organelor interne, executate din ipostaze posturale diverse, amintesc practicile yoga. Exerciţiile conduc la apariţia unor efecte intracorporale, la nivelul subiectului; acesta este motivul pentru care asemenea practici au cunoscut o puternică dezvoltare în ultimii ani. Plecînd de la cercetările lui Reich, Ferenczi, Groddeck, inventivitatea nu a cunoscut limite: terapiile bioenergetice s-au răspîndit vertiginos, de la Lowen la „strigătul primai" al lui Janov, în strînsă conexiune cu tehnici derivate din artele marţiale japoneze (aikido, kinomichi...).

Dintr-o perspectivă mai psihanalitică trebuie delimitată aici descrierea a trei categorii de metode: cele ale lui Schultz, ale lui Ajuriaguerra si cele ale lui Michel Sapir.

Să notăm în treacăt că Societatea Franceză de Psihosomatică a încurajat, prin intermediul cercetărilor lui Lotz (spasmofilia), ale lui Chertok (hipnoza), ale altor practicieni valoroşi precum Aboulker, Kourilski, Pequignot... sau distinşi psihanalişti (Held, Gaschkel, Brisset si mulţi alţii...), a încurajat, spuneam, o largă dezvoltare a investigaţiilor, dintre care multe sînt publicate în *Revue de Medecine psychosomatique*[1].

Trainingul autogen al lui Schultz încearcă să atingă o stare de auto-hipnoză voluntară, de auto-decontractare-concentrativă. Terapeutul emite instructajul verbal, utilizînd o anumită tonalitate si un anumit timbru al vocii, astfel încît să obţină modificări senzoriale şi motorii la nivelul „relaxatului": greutate a membrelor superioare si inferioare, senzaţii de căldură epigastrică, de răcoare a frunţii etc. Ulterior subiectul repetă mental instructajul. Repetarea discursului interior menţine active potenţialităţile auto-transformative; o modalitate de autosugestie condusă prin implicarea şi participarea efectivă a „puterii cuvintelor spuse sieşi". Ajuriaguerra consideră reeducarea prin relaxare un gen de dialog tonic si psihic în acelaşi timp. Relaxarea reprezintă o descoperire a propriului corp, în relaţia sa cu celălalt. Este vorba de retrăirea unor situaţii: de vulnerabilitate, de dependenţă, de îndepărtare... precum şi de dobîndirea controlului asupra afectelor pe care acestea le implică si de trasarea altor expresii emoţionale. Un întreg proces de transfer are loc între terapeut si pacient, pornindu-se de la stările de destindere şi fantasmatice care sînt implicate în act.

[1] *La Revue de Medecine psychosomatique* este de Michel Sapir şi Leon Chertok (n. a.).

Pentru Michel Sapir relaxarea este încorporată în psihanaliză *(Relaxarea: abordarea sa psihanalitică,* 1975). O prelucrare adecvată a cuvintelor spuse şi a celor ascultate este realizată pornindu-se de la voce, alegerea timbrului si a ritmului, dinamica discursivă, stabilindu-se astfel legături speciale cu disponibilităţile afective ale participanţilor. Trăirea corporală şi universul pulsional se interconectează. Participantul deprinde o altă manieră de a-şi cunoaşte propria corporalitate.

Cu ocazia lucrărilor sale asupra relaxării cu inducerі multiple, Michel Sapir reia linia tradiţiei lui Balint, cea descrisă în *Formarea psihologică a medicului,* 1972. El continuă punerea sub semnul întrebării a medicinei psihosomatice, întreprinsă încă din 1964 („Des psychosomaticiens: pourquoi? Comment?", *Revue de Medecine psychosornatique,* 6, 4, pp. 343—361, 1964). în acea perioadă Sapir propunea definirea unei simple maniere de abordare „psihosomatică" a maladiilor, în dauna instaurării unei entităţi suplimentare care nu ar fi putut decît să marcheze realitatea fenomenelor patologice. Ulterior, după ce a recenzat peste treisprezece teorii explicative diferite ale unei specialităţi care nu există, Sapir si-a revizuit poziţia într-o manieră foarte originală. Ea este expusă în lucrarea sa: *Terapeut-pacient: lupta corp la corp* (1980). Marea problemă a tulburărilor asa-zise funcţionale este abordată aici într-o manieră extrem de deschisă. Nu există „organe" în sens clasic, iar funcţiile fiziologice acoperă multiple zone corporale, interferînd cu cele noncorporale; Sapir va pleda pentru o atitudine mai largă, pentru un cîmp psihosomatic în interiorul căruia bolnavul există *mereu în relaţie.* Acest cîmp foarte vast se referă la relaţiile dintre cuvînt şi corp; de asemenea, fiecare pacient (potenţial) intră în relaţie cu terapeutul, care posedă (la rîndul său) propriile fantasme, un inconştient, pulsiuni lipsite de neutrali-

ţaţe. Practica medicală a trecut de la inaparent la aparenţă, apoi din nou în zona invizibilului: totul se învaţă prin inducţie, prin interpretare, prin intermediul datelor examinărilor utilizate (radiografii, ecografii, scaner, trasee electrice etc.). Demersul „psihosomatic" presupune, în primul rînd, o implicare a medicului în problemele pacientului său, implicare din care nu se poate nega ponderea mare a pulsiunilor, a interdicţiilor, a plăcerilor proiectate. Omul este o fiinţă cu... în relaţie; de ambele părţi însă, în ceea ce priveşte practicile „totale" ce urmăresc o manieră de abordare personalizată si „umană" (o antropologie relaţională). Abia în acel moment tulburările „funcţionale" capătă adevărata lor valoare, semnificînd o amputare a plăcerii aşteptate.

Corpul nu ascultă doar de reglementările organicului; funcţionarea fiziologicului poate să inducă în eroare si să faciliteze descrierea simptomelor fără substrat organic. Iată că Sapir răstoarnă noţiunile deja dobîndite. Funcţionarea organelor nu corespunde vechii concepţii organice, iar funcţionalul nu se raportează la un aparat anumit, în cazul acesta, poate, funcţionalul lipsit de substrat organic si non-lezional este ataşat de persoană ca întreg, ea însăşi putînd fi o funcţie; ar putea fi chiar singura funcţie, aceea care asigură realitatea activă a verbului „a funcţiona", în întregul activităţilor sale acţionale. în două rînduri am insistat asupra „irealităţii tulburărilor funcţionale" şi a „corpului în relaţie: relaţiile intra si intercorporale"[1]. Am dori să subliniem că nu corpul vorbeşte, el nu are limbaj, si că fiinţa umană reprezintă un tot, persoana fiind posesoarea unui corp si nu invers. Corpul este un

[1] A. Fernandez-Zoi'la, „De l'irrealite des troubles dits fonctionnels en medecine quotidienne", *Revue de Medecine psychosomatique,* 1979, pp. 454-464.

corp-suport *(Korper* în germană), dar şi un corp din carne şi oase — care suferă si se bucură *(Leib* în germană). Astfel persoana poate manifesta la nivelul corporalităţii variaţiile producţiilor dorinţelor personale, al căror sediu este. O asemenea persoană nu este conţinută în întregime nici de frontierele propriului corp, nici doar de implicaţiile presupuse de acesta. Persoana este un sistem ce aparţine unui ecosistem[1]. Roger Gentis *(învăţăturile corpului,* 1980) ia poziţie împotriva noţiunii vagi şi neclare de energie corporală. Corpul este un corp simbolic, susţine el: şinele aparţine unei ordini aflate sub semnul simbolicului, iar „ordinea simbolică pe care o producem si care ne conduce nu ascultă de legile biologice, ci are propriile sale legi...". Se remarcă o apropiere de poziţiile lui Lacan. Din această perspectivă, se impune un alt mod de abordare a corpului, un mod de abordare ce presupune un demers non-productiv, insuficient de corporal în ultimă instanţă. Considerăm corporalitatea (sub aspectul ei de *Leiblichkeit* = corporalitate încercată de trup) ca fiind impregnată, într-un mod indirect, de imaginile şi cuvintele subiectului: se impune deci o dublă manieră de abordare, atît în ceea ce priveşte universul imaginilor (demersuri fantasmatice si imaginare), cît şi în ceea ce priveşte universul cuvintelor. Dintre cele două universuri umane, doar efectele (perlocutoare şi/sau non-locutoare) se regăsesc „încarnate" în materia vie, cea care se bucură/suferă. In tulburările funcţionale ale individului, în persoana-funcţie, vor trebui căutate, concomitent, atît raţiunile construirii simptomelor (forma patologică de existenţă), cu alte cuvinte a suferinţei, cît si mijloacele

[1] A. Fernandez-ZoTla. „Intra- et inter-relations corporelles. Le corps en relation", *L'Evolution psychiatrique,* 47, 1982, 3, pp. 813-822.

pentru o altă manieră de existenţă. Din această perspectivă, fără îndoială, psihanaliza va contribui la cunoaşterea datelor înscrise în activul şi pasivul corpului, în decursul perioadelor în care persoana, încă fragilă, informă si vulnerabilă, nu-şi poate construi singură tehnici suficiente pentru o autonomie a *eului* în cadrul universului său relaţional. Semnul de întrebare ridicat de emergenţa bolii pare că îndepărtează si mai tare frontierele inconştientului omenesc. O încercare de articulare se schiţează în direcţia lui Winnicott, pornind de la noţiunea sa de obiect tranziţional. Un scurt exemplu poate clarifica acest punct de vedere relaţional în antropologie, arătînd cum obiectul tranziţional manipulat contribuie la delimitarea unui spaţiu intermediar, care „înconjură" persoana, pentru a-i deveni în final parte integrantă, fiind „încorporat". Amelie primeşte, la vîfsta de un an, o pelerină tricotată de străbunica sa. Veşmîntul, curînd botezat „pe-pe", este îmblînzit prin intermediul a numeroase manipulări, pînă cînd ajunge să facă parte din propriul corp al fetiţei. „Pe-pe" devine obiectul inseparabil: talisman, fetiş, sursă de plăcere atunci cînd se află lîngă copil ori motiv de plînsete, frustrare şi privaţiune atunci cînd intervine separarea. Obiectul îşi redublează efectele datorită calităţii căptuşelii sale: Amelie a căpătat obiceiul să-si sugă două degete de la mîna dreaptă (arătătorul si mijlociul), în timp ce mîngîie căptuşeala. Valoarea acestui gest (ce se păstrează la vîrsta de 5 —8 ani) se extinde uneori si asupra ţesăturilor din mediul ambiant (perdele, fulare, batiste foarte fine). „Pe-pe" înveleşte corpul asemenea unui *Umwelt* primitiv, funcţionînd ca veritabilă legătură relaţională ce delimitează o zonă particularizată a subiectului. O serie de antropologi, precum T. H. Hali, au insistat asupra importanţei spaţiului virtual, asupra

„bulei" care înconjură indivizii şi îi protejează. Propriul corp este sediul unor încorporări încastrate, la care se raportează obiectele, spaţiile, cuvintele. Corpul „încorporează" ansamblul relaţional; spaţiu viu, el este situat „între", devenind prin aceasta miza constantă a diverselor relaţii care îl implică.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

PSIHANALIZA ÎN FRANŢA

1. Pierre Janet şi începuturile psihanalizei în Franţa

Psihanaliza ar fi putut fi inventată în Franţa de către Pierre Janet (1859-1947). Acesta şi-a susţinut teza de doctorat despre *Automatismul psihologic.* Absolvent al şcolii normale, a urmat ulterior studii medicale şi şi-a făcut doctoratul despre *Starea mintală a istericilor* (1894). Carieră fulgerătoare: director al Laboratorului de psihologie de la Clinica neuro-psihiatrică de la Salpetriere condusă de Charcot din 1890, va fi în curînd chemat la College de France (în 1895, apoi ca profesor titular în 1902). Janet va face analize clinice ale nevrozelor: isterie, fobii, obsesii si va izola o formă nevrotică, psihastenia. Studiază conduitele psihologice si se interesează de psihologia socială. Opera sa este imensă. Să citām: *Nevroze şi idei fixe* (l 898), *Medicaţiile psihologice* (1919); opera care îi leagă numele de psihastenie datează din 1902: *Obsesiile psihasteniei.* Cartea sa cea mai uimitoare este *De la angoasă la extaz* (1926). Opera sa cea mai actuală rămîne *Evoluţia memoriei si a noţiunii timpului* (1928). A publicat pagini frumoase despre sentimente, tensiunea psihologică, forţa si slăbiciunea psihologice... A fondat împreună cu Georges Dumas *Le Journal de psychologie,* în 1904.

Janet a fost foarte ascultat şi foarte citit la vremea sa. Freud vorbeşte adesea despre el şi încearcă să se

demarce faţă de el, cu atît mai mult cu cît, în cursul deselor sale călătorii în Franţa pentru a-i întîlni pe Charcot, Bernheim, îl întîlneşte şi pe Janet şi opera sa. Unii nu se pot abţine să nu spună că Freud a furat de la Janet şi şi-a însuşit datele acestei psihologii clinice prezentînd-o în mod diferit. Janet descoperise într-adevăr vigoarea patogenă a amintirilor uitate, dar el a trecut pe lîngă sexualitate, refulare, refulat, inconştient. Păcat.

Ideile lui Freud au fost primite în Franţa de foarte oficiala *Revue neurologique,* care a publicat, direct în limba franceză, în 1895: „Obsesii şi fobii — mecanismul lor psihic şi etiologia lor", iar în 1898 „Ereditatea şi etiologia nevrozelor". Transfuzia de idei devine mai discretă pe măsura ce se precizează etiologia pan-sexualistă. Franţa nu este mai rezervată în această privinţă decît restul Europei. In 1914, Hesnard publică împreună cu Regis, un psihiatru celebru din Bordeaux, *Psihanaliza nevrozelor de război.* Dar în 1911 apăruse deja primul articol despre „Raportul afectiv în cura nevrozelor", de Morichau-Beauchant. Războiul din 1914—1918 va întîrzia pătrunderea în Franţa a unei psihanalize care vine din ţările germane.

Societatea Psihanalitică de la Paris (S.P.P.) a fost creată în 4 noiembrie 1926, iar *Revue frangaise de psychanalyse* îşi vede publicat primul număr la 25 iunie 1927, S.P.P. fiind deja membră a Asociaţiei Internaţionale de Psihanaliză (A.I.P.). Pentru a se ajunge la aceste rezultate au fost necesare eforturi susţinute si trebuie să reţinem unele nume, printre care cel al lui Rene Laforgue (1894-1962), campion al unui freudism direct; alsacian de origine, perfect bilingv, îl citea pe Freud în original. A întreprins o analiză didactică împreună cu Eugenie Sokolnicka (1884—1934), sosită la Paris cu mandat de la Freud, care o analizase. O obişnuită a mediilor literare şi a

N.R.F., ea va fi imortalizată de Gide în *Falsificatorii de bani* sub numele de „doctoriţa Sophroniska". Rene Allendy (1889-1942), analist al lui Artaud, foarte deschis către domeniul literar, va juca un rol de seamă. Edouard Pichon (1890—1940) este un spirit foarte cultivat, lingvist, medic la Spitalele Parisului --un titlu de prestigiu. Cartea sa *Dezvoltarea psihică a copilului şi a adolescentului* va servi la formarea multora. Analiza sa didactică, întreprinsă cu E. Sokolnicka, va dura trei ani: lucru foarte rar în acea epocă, în care „să fii psihanalizat de Freud" putea consta, aşa cum s-a întîmplat pentru Gustav Mahler, în a sta de vorbă două sau trei ore (uneori în cursul unei plimbări) cu Maestrul. Pichon a jucat un rol important în Franţa, pentru psihanaliză, rol ce încă nu a fost foarte bine precizat decît de către E. Roudinesco *(Bătălia de o sută de ani. Istoria psihanalizei în Franţa,* 1982). Entuziasmul lui A. Breton si al suprarealiştilor pentru Freud a contat pentru a face ca psihanaliza să pătrundă în mediile intelectuale.

Numele Măriei Bonaparte si al lui Rudolf M. L6wenstein vor fi fundamentale. Laforgue o sfătuise pe prinţesa de Grecia, Mărie Bonaparte, să meargă la Viena să facă o psihanaliză cu Freud; aceasta se duce la Freud în 1926 si leagă cu el o prietenie şi o fidelitate psihanalitică totale. Mărie Bonaparte (1882-1962) va fi stîlpul de rezistenţă al psihanalizei în Franţa. Puterea sa economică, tenacitatea sa, ardoarea sa vor face ca toate rezistenţele să se încline si Institutul de Psihanaliză va vedea lumina zilei. Să mai reţinem si numele psihanaliştilor elveţieni Flournoy, Baudouin, Saussure, care susţin psihanaliza împotriva cercurilor medicale.

Rudolf M. Lowenstein (1898-1976) a fost analizat, la Berlin, de H. Sachs. Polonez de origine, vor-

bind curent franceza, va deveni analistul oficial al tuturor numelor mari din Franţa. Mărie Bonaparte va face cu el un complement de analiză, fiindu-i în acelaşi timp amantă, după biografa sa Ceha Bertin {*Ultima din familia Bonaparte,* 1982). îi va analiza pe Lacan, Nacht, Lagache, Adrien Borel, Parcheminey, Michel Cenac, Leuba, Pierre Mâle, Henri Codet...

Avîntul psihanalizei în Franţa survine după 1945, cînd doctrina si practica au căpătat o importanţă nouă după reîntoarcerea sa din SUA. Va fi momentul marilor mize, dar si al luptelor intestine, pînă la sciziunea din 1953. Lacan, Lagache, Dolto şi mulţi alţii vor forma ceea ce va deveni în curînd Şcoala freudiană, dar care pentru moment nu este decît Grupul de Studii şi de Cercetări freudiene. Pe de altă parte, multe nume figurează deja în palmaresul psihanalizei franceze, printre altele cele ale lui J. Favez-Boutonnier, Lebovici, Berge, Mauco, Schlumberger, Blanche Reverchon-Juve, Maryse Choisy, dna Aubry (mama lui E. Roudinesco), Bouvet, Diatkine, G. Favez, Anzieu, Held, Benassy, Marty, Shentoub, Favreau, Pasche, Mallet... Dar trebuie să revenim la Lacan, pentru a evoca ulterior alte curente.

2. Jacques Lacan (1900-1981)

Vom urmări *Scrierile* publicate în 1966 si *Serninariile* apărute. Expozeul va menţine ordinea cronologică, pentru a scoate mai bine în evidenţă „inovaţiile" lacaniene în ceea ce el însuşi a numit „o reîntearcere la Freud". Puncte de vedere tangenţiale vor putea clarifica tematicile lacaniene pentru a le preciza localizarea situaţională. Să reţinem din nota „de la antecedenţii noştri" care îi interfaţează oarecum culegerea *(Ecrits,* pp. 65—72): „Ca medic si psihiatru, introduse-

sem, sub titlul de «cunoaştere paranoică», unele rezultante ale unei metode de exhaustivitate clinică, a cărei încercare o constituie teza noastră de medicină". *Psihoza paranoică în raporturile sale cu personalitatea* (1932) se sprijină pe treizeci de observaţii, chiar dacă metoda sa impune o monografie, cazul Aimee (p. 65). Lacan s-a recunoscut dintotdeauna discipol al lui G. de Clerambault („singurul nostru maestru de psihiatrie"), inventator al „automatismului mental" (1927).

2.1. Stadiul oglinzii

Cu „stadiul oglinzii", Lacan îşi face o intrare remarcată în domeniul psihanalizei la cel de-al XlV-lea Congres Psihanalitic Internaţional de la Marienbad în 1936. Intervenţia nu este publicată din cauză că nu fusese trimisă la timp. Lacan face aluzie la „titularizarea" sa, acces indispensabil la Societatea Psihanalitică din Paris. Dintr-o altă sursă, putem spune că-i promisese doctorului Lowenstein, care îi condusese psihanaliza didactică, de a o termina după ivestirea sa, dar că n-a mai revenit pe divan. Putem citi în *Ecrits,* (1966, pp. 93-100): „Stadiul oglinzii ca formator al funcţiei eului verbal[1]", textul comunicării la cel de-al XVI-lea Congres Internaţional de Psihanaliză de la Zurich în 1949.

Stadiul oglinzii a fost studiat de Prayer, Baldwin şi H. Wallon mai întîi. Copilul îşi recunoaşte propria imagine într-o oglindă începînd de la vîrsta de şase luni. £ste o sursă de jubilare şi punctul de sprijin al identificării. Pentru Lacan, această activitate pînă la vîrsta de optsprezece luni este revelatoarea unui

[1] Am tradus prin „eu verbal" noua noţiune introdusă de Lacan „je"i mare importanţă pentru tot sistemul lacanian (n.t.).

„dinamism libidinal". „Este de ajuns să înţelegem stadiul oglinzii ca o *identificare* în sensul plenar pe care analiza îl dă acestui termen: şi anume transformarea produsă la subiect cînd îşi asumă o imagine — a cărei predestinare în acest scop este indicată îndeajuns prin folosirea, în teorie, a termenului antic de *imago" (Ecrits,* 1966, p. 94). Aici va fi sursa identificărilor secundare pornind de la această formă a unui „eu verbal ideal": „punctul important este că această formă situează instanţa eului, încă dinainte de determinarea sa socială, într-o direcţie de ficţiune niciodată ireductibilă pentru individul singur — sau mai curînd care nu va reîntîlni decît asimptotic evoluţia subiectului, oricare ar fi succesul sintezelor dialectice prin care el trebuie să-si rezolve în calitate de « eu verbal » discordanţa faţă de propria realitate" *(Ibid.,* p. 94). Imaginea speculară pare a fi pragul lumii vizibile, precizează Lacan. Această „acţiune exclusiv vizuală a unei imagini similare... (deschide spre) identificări homeomorfe (şi prin) efectele de mimetism (către) identificările heteromorfe " *(Ibid., p.* 96). „Funcţia stadiului oglinzii se dovedeşte pentru noi de atunci ca un caz particular al funcţiei de *imago,* care este aceea de a stabili o relaţie a organismului cu realitatea sa proprie — sau, cum se spune, a *Innenwelt-ului* la *Umwelt" (Ibid., p.* 98)[1]. Formarea „eului verbal" în spaţiul retras se simbolizează oniric într-un stadiu — scrie Lacan; apoi, în momentul în care se împlineşte stadiul oglinzii, se deschide, prin identificarea cu *imago-ul* seamănului, drama „geloziei primordiale" *(Ibid.,* p. 98).

In ceea ce ne priveşte, să spunem că niciodată copilul nu este în afara socialului si că deschiderea

Este vorba de: Innenwelt = în-sine, lumea endogenă; Umwelt = pentru-s'ne, lumea care înconjură şi înglobează (n.a.).

acustică si plurisenzorială face ca imaginea să nu fie poate niciodată pur vizuală. De altfel, limbajul, afectiv si naţional, începînd din acest stadiu este mai prezent decît s-ar părea. Copilul este disvorbit[1] înainte de a fi vorbitor.[2]

2.2. Despre topica realităţii în Discursul de la Roma

Lacan, tot în 1936, publicase *Dincolo de principiul realităţii,* titlu evocator. Se anunţă aici noţiunile „de ordin" pentru a acoperi experienţa psihanalitică: condiţie *de ordin mental,* pentru ca „acest fenomen să fie comunicabil în vreun limbaj oarecare", condiţie *de ordin experimental,* „înregistrabil într-o formă oarecare", condiţie *de ordin raţional* pentru „a-1 putea insera în lanţul identificărilor simbolice". Să remarcăm punerea la punct, foarte devreme, a unui „lexic" ce nu va mai varia prea mult. Realitatea „energetică" a libidoului este determinarea pozitivă pentru dinamica faptelor dorinţei. „Pulsiunea" va fi, la Lacan, în topica realităţii.

Din „Agresivitatea în psihanaliză", raport prezentat de către Lacan la Congresul al Xl-lea al Psihanaliştilor de limbă franceză din 1948, să reţinem cîteva teze. Teza l: Agresivitatea se manifestă într-o experienţă care este subiectivă prin însăşi constituirea sa. Teza 2: Agresivitatea, în experienţă, ne este dată ca intenţie de agresiune si ca imagine de dislocare corporală. *Imago-urile* corpului îmbucătăţit, posibilităţile formatoare de identificare. Teza 3: Resorturile de agresivitate decid asupra motivelor care

[1] în original: „dâlocute", opus lui „locuteur" (n.t.).

[2] Francis Jacques, *Difference et subjectivite,* Aubier, Paris, 1982, pp. 68 şi urm. „La prematuration pragmatique" (n.a.).

fundamentează tehnica psihanalizei. Importanţa transferului negativ care este nodul inaugural al dramei analitice. Teza 4: Agresivitatea este tendinţa corelativă a unui mod de identificare pe care noi îl numim narcisic... forme originale ale eului şi ale obiectului, discordanţe între organismul omului şi Umwelt-ul său. Această definiţie: „Acest raport erotic în care individul uman *se fixează pe o imagine* care îl înstrăinează de el însuşi, acolo este energia si forma unde îşi află izvorul această organizaţie pasională pe care o va numi *eu" (Ecrits,* 1966, p. 113). Teza 5: „O asemenea noţiune a agresivităţii, ca una din coordonatele intenţionale ale eului uman şi mai ales relativ la categoria de spaţiu, determină să-i fie conceput rolul în nevroza modernă si în angoasa civilizaţiei" *(Ibid.,* p. 120). Această afirmaţie: „Satisfacerea dorinţei umane nu este posibilă decît mediată de dorinţa şi travaliul celuilalt" *(Ibid.,* p. 121 şi cf. pp. 101-124). Să abordăm acum Raportul la Congresul de la Roma (26 si 27 septembrie 1953): „Funcţia cîmpului cuvîntului şi a limbajului în psihanaliză", publicat pentru prima dată în culegerea „La Psychanalyse" nr. l, 1956, pp. 81-166 *(âcrits,* 1966, pp. 237-322). Secţiunea a IV-a din *Ecrits* începe cu „Despre subiect, în sfîrsit", redactat în 1966.

2.3. Despre subiect şi despre aria cuvîntului

„Despre subiect, în sfîrsit": „Dorim să vorbim despre subiectul pus în discuţie prin acest discurs" *(âcrits,* 1966, p. 229). Din 1948 pînă în 1953 au izbucnit multe conflicte. Pe scurt, să spunem că se produce ruptura între Lacan (cu Lagache şi ceilalţi) şi Societatea Psihanalitică din Paris. Noua asociaţie nu ʸa primi afilierea din partea Societăţii Internaţionale.

Astfel că a fost solicitat în această situaţie raportul de la Roma, „care să constituie raportul teoretic uzual" *(Ibid., p.* 237) pentru Congresul psihanaliştilor de limbă franceză şi de limbi romanice. Lacan va trebui să expună acest text „altundeva": la „Istituto de Psicologia della Universitâ di Roma". Să mai reţinem din 1966 şi acest lucru: introducerea cu insistenţă a vocabulei simptom. Saltul faţă de operaţia freudiană este indicat altfel. „Ea se distinge prin articularea explicită a simptomului cu ceea ce-i aparţine, fiindcă ea (psihanaliza) este operaţia proprie a simptomului în cele două sensuri ale sale. Spre deosebire de semn, de fumul care nu se face fără foc, foc pe care îl indică eventual cu un apel la stingerea acestuia, simptomul nu se interpretează decît *în ordinea semnificantului. Semnificantul nu are sens decît în relaţia sa cu alt semnificam.* In această articulare rezidă adevărul simptomului. In fapt el *este* adevăr, pentru aceea că este făcut din aceeaşi substanţă cu acesta, dacă punem problema în mod material că *adevărul este ceea ce se instaurează în cîmpul lanţului semnificând {Ibid.,* pp. 234-235, s.n.).

„Funcţia ariei cuvîntului si a limbajului în psihanaliză" (1953), versiunea 1966 *(Ecrits,* pp. 237-322). Să reluăm aici numai ceea ce, la vremea respectivă, acum treizeci de ani, inaugura „modelul lingvistic" al „psihanalizei structurale" a lui Lacan. Tehnica psihanalitică, spune Lacan, „nu poate fi înţeleasă, deci nici corect aplicată, dacă nu sînt bine cunoscute conceptele care o fundamentează. Sarcina noastră va fi de a demonstra că aceste concepte nu îşi iau sensul plenar decît dacă sînt orientate într-o arie a limbajului, dacă sînt ordonate la funcţia cuvîntului" *(Ibid.,* 1966, p. 246).

2.3.1. Cuvîntul vid şi cuvîntul plin în realizarea psihanalitică a subiectului (Ecrits*, pp. 247-268)*

„Psihanaliza nu are decît un mediu: cuvîntul pacientului" *(Ibid.,* p. 247). Teoria pune o triadă: frustrare, agresivitate, regresie, pe care le regăsim în cură. Frustrarea ar veni mai degrabă de la „cuvîntul vid" decît de la tăcerea analistului. Fiinţa care este descrisă - de către analizant — „n-a fost niciodată decît opera sa în imaginar" *(Ibid.,* p. 249). Si Lacan adaugă acest paragraf în 1966: „Fiindcă în acest travaliu pe care îl face de a o reconstrui (opera imaginară a fiinţei sale) *pentru un altul,* el regăseşte alienarea fundamentală care 1-a determinat să o construiască aşa *ca pe o alta* si pe care a menit-o dintotdeauna să-i fie smulsă *de un altul" (Ibid.,* p. 249). *Ego-ul* este deci în esenţa *sa frustrare.*

Agresivitatea nu este decît un efect colateral al frustrării analitice (1966). „Arta analistului trebuie să fie de a suspenda certitudinile subiectului, pînă cînd acestuia i se consumă ultimele miraje" *(Ibid.,* p. 251). Căci, „chiar dacă (analizantul) nu comunică nimic, discursul reprezintă existenţa comunicării... *Cuvîntul constituie adevărul" (Ibid.,* p. 283).

Regresia „nu este decît actualizarea în discurs a relaţiilor fantasmatice restituite de către un *ego* la fiecare etapă de descompunere a structurii sale. Pentru că în final această *regresie nu este reală;* ea nu se manifestă, în limbaj, altfel decît prin inflexiuni, întorsături, « poticniri atît de firave » încît, la extrem, °u ar putea depăşi artificiul de a vorbi în stil « baby » la adult" *(Ibid.,* p. 252). „Singurul obiect care este la mdernîna analistului este relaţia imaginară care îl leagă de subiect în calitate de eu si, în lipsa posibilităţii de a o elimina, se poate servi de aceasta... pentru [a] detecta ceea ce trebuie să fie înţeles" *(Ibid.,* p. 253).

Aceasta *este. funcţia cuvîntului vid.* Punerea în cuvinte, de către analizant, este *verbalizarea,* traducerea în povestire a evenimentelor trecute, a anamnezei. „Aceasta într-un limbaj care permite discursului său (al analizantului) să fie înţeles de contemporanii săi şi care, în plus, presupune şi discursul prezent al acestora din urmă" *(Ibid.,* p. 255). Naştere a unui *adevăr,* „revelaţie" despre care „cuvîntul prezent stă mărturie", întrucît „numai cuvîntul stă mărturie despre această parte a forţelor trecutului" *{Ibid.,* p. 256). Acesta este *efectul cuvîntului plin.*

„Freud cere... ca scena primitivă să fie datată, dar el presupune fără nimic în plus toate subiectivizările evenimentului despre care i se pare necesar să fie explicate în toate efectele lor la fiecare cotitură în care subiectul se restructurează, adică tot atîtea restructurări ale evenimentului care se operează, după cum se exprimă el însuşi: *nachtrăglich,* prea tîrziu" *{Ibid.,* p. 256). Aceasta este însăşi esenţa *psihanalizei,* cuvînt utilizat în 1895. *„Mijloacele sale* sînt cele ale cuvîntului în calitatea în care el conferă funcţiilor individului un sens; *domeniul său* este cel al discursului concret în calitatea acestuia de cîmp al realităţii transindividuale a subiectului; *operaţiile sale* sînt cele ale istoriei în calitatea sa de a constitui emergenţa adevărului în real" *(Ibid.,* p. 257).

în cadrul analizei, subiectul acceptă o poziţie de interlocutor: locutorul se constituie aici ca *intersubiectivitate.* „Chiar dacă el vorbeşte «în stil rafală» - adaos din 1966 — el se adresează acestui (mare) *altul* a cărui teorie am consolidat-o de atunci..." *{Ibid.,* p. 258, nota 1). „Inconştientul este acea parte a discursului concret în calitatea sa de *transindividual* care lipseşte din dispoziţia subiectului pentru restabilirea continuităţii discursului său conştient" *(Ibid.,* p. 258). Inconştientul, capitol al istoriei fiecăruia, alb, sau cen-

zurat, se constituie pornind de la *metafore,* aceste sinonime ale *deplasării simbolice.* Astfel: „amnezia refulării este unul din fenomenele cele mai vii ale memoriei" *(Ibid.,* p. 261). „Orice fixaţie pe un pretins *stadiu instinctual* este înainte de orice stigmat istoric... Stadiile instinctuale există deja cînd sînt trăite, organizate în *subiectivitate" (Ibid.,* p. 261—262, s.n.). Lacan separă *analogia* si *metafora:* „Noţiunea de simbolism analitic... merge strict împotriva gîndirii analogice" *(Ibid.,* p. 263). „Subiectul merge cu mult mai departe de ceea ce simte individul în mod «subiectiv»... *Inconştientul subiectului* (este) *discursul celuilalt" (Ibid.',* p. 265).

2.3.2. Simbol şi limbaj ca structură şi limită a cîmpului psihanalitic (Ecrits*, 1966, pp. 266-289)*

„Dorinţa omului îşi găseşte sensul în dorinţa celuilalt" *(Ecrits,* p. 268).

„Simptomul se reduce în întregime la o analiză a limbajului, fiindcă este el însuşi structurat ca un limbaj, pentru că este limbaj al cărui cuvînt trebuie să fie eliberat" *(Ibid.,* p. 269).

„...Legea omului este legea limbajului... aceste daruri (sînt) parole... deja simboluri, prin aceea că simbolul înseamnă pact, şi că sînt mai întîi semnificanţi ai pactului pe care îl constituie ca semnificat..." *(Ibid.,* p. 272).

Aceste citate sînt menite să pună în evidenţă că „descoperirea lui Freud este aceea a cîmpului incidenţelor, în natura omului, ale relaţiilor sale cu ordinea simbolică, şi în reîntoarcerea sensurilor sale pînă la instanţele cele mai radicale ale simbolizării înăuntrul fiinţei" *(Ibid.,* p. 275).

„Prin cuvîntul care este deja o prezenţă făcută din absenţă, însăşi absenţa ajunge să fie denumită recreaţie perpetuă, într-un moment original pe care geniul lui Freud 1-a surprins în jocul copilului (evo-

carea este făcută relativ la „Dincolo de principiul plăcerii", în care Freud analizează jocul „fort-da", dar nu trebuie să uităm că acest joc copilul îl joacă pentru a-şi înlocui părinţii absenţi pentru moment). Şi din acest cuplu modulat al prezenţei şi absenţei... se naşte universul de sensuri al unei limbi în care se va ordona universul lucrurilor" *(Ibid.,* p. 276). Lumea cuvintelor este cea care creează lumea lucrurilor... *Omul vorbeşte deci, dar aceasta pentru că simbolul l-a făcut om" (Ibid.,* p. 276, s.n.).

„Trebuie să recunoaştem în *numele tatălui* sprijinul pentru funcţia simbolică, funcţie care, din negura timpurilor istorice, îşi identifică persoana cu figura *legii" (Ibid.,* p. 278). Interdicţia incestului, lege primordială, „se face cunoscută îndeajuns de bine ca identică unui ordin de limbaj" *(Ibid.,* p. 277). Disocierea Oedipului, relaţia paternă, vor fi fondate de aceasta. „Aşa încît virtutea cuvîntului este cea care perpetuează mişcarea..." *(Ibid.,* p. 278).

Luptele simbolului, ale imaginarului şi ale realităţii se regăsesc în psihanaliză în intersubiectivitate: „Problema este cea a *raporturilor din interiorul subiectului între cuvînt şi limbaj" (Ibid.,* p. 279). Lacan reţine trei paradoxuri: 1) în nebunie, în care „subiectul este vorbit mai degrabă decît vorbeşte" *(Ibid.,* p. 280); 2) în nevroze, în care cuvîntul este alungat din discursul concret, „cuvîntul în deplinătatea exerciţiului său, întrucît el include discursul celuilalt în secretul cifrului său" *(Ibid.,* p. 281); 3) cazul „subiectului care îşi pierde raţiunea în obiectivările discursului său" *(Ibid.,* p. 281). S-ar putea spune oare că fiecare are cuvîntul limbajului său? In orice caz, Lacan scrie că: „forţa bisericilor rezidă în limbajul pe care au ştiut să-1 menţină" *(Ibid.,* p. 283).

„Lingvistica ne poate servi aici drept ghid. întrucît acesta este rolul pe care îl moşteneşte direct de la antropologia contemporană si faţă de care nu am putea rămîne indiferenţi" *(Ibid.,* p. 284). Conotaţia vocalică, fonemul, se oferă prezenţei sau absenţei, pe post de „surse subiective" ale funcţiei simbolice. I se aduce astfel un omagiu lui Levi-Strauss, etnograf ce descifrează miturile după sincronia misterelor în care sînt implicate *structuri de limbaj.* Ştiinţele subiectivităţii se pot axa astfel pe o teorie generală a simbolului. „Funcţia simbolică se prezintă ca o dublă mişcare în interiorul subiectului: omul îşi construieşte un obiect al acţiunii, dar pentru a-i da acesteia în timpul dorit locul său fondator" *(Ibid.,* p. 285, redactare revăzută în 1966). „Timpul intersubiectiv structurează acţiunea umană" *(Ibid.,* p. 287). „în fine, referinţa la lingvistică ne va introduce în metoda care, distingînd în limbaj între structurările sincronice si cele diacronice, ne poate permite să înţelegem mai bine valoarea diferită pe care o ia limbajul nostru în interpretarea rezistenţei si a transferului, sau chiar de a diferenţia efectele proprii ale refulării si ale structurii mitului individual în nevroza obsesională" *(Ibid.,* p. 288). La disciplinele menţionate de Freud pentru instituţionalizarea psihanalizei, Lacan adaugă studiul retoricii, al dialecticii, al gramaticii, al poeticii. Lacan insistă asupra studiilor „de teorie istorică a simbolului, de logică intersubiectivă si temporalitate a subiectului" *(Ibid.,* p. 289).

2.3.3. Rezonanţele interpretării şi timpul subiectului în tehnica psihanalitică (Ecrits, *1966, pp. 289-322)*

.,Sa aduci experienţa psihanalitică pînă la cuvînt şi la limbaj, ca şi pînă la fundamentele sale — iată ce

interesează tehnica acesteia" *(Ecrits,* 1966, p. 289). „Analiza constă în a cînta pe multiplele note ale partiturii pe care o constituie cuvîntul în registrul limbajului: din care derivă *supradeterminarea,* care nu are sens decît în această ordine" *(Ibid.,* p. 191, s.n.)- Problemele interpretării simbolice reunesc efectele cuvîntului şi principiile care îl guvernează. Lacan leagă aceste principii de dialectica lui Hegel (cf. *Ibid.,* p. 292). Psihanaliza este cea care aduce paradigma la dialectică, în dubla sa referinţă la cuvînt si la limbaj. „Pentru a elibera cuvîntul subiectului, îl introducem în limbajul dorinţei sale, adică în *limbajul primar* în care, dincolo de ceea ce ne spune despre el, ne vorbeşte deja fără să-şi dea seama, şi în primul rînd ne vorbeşte în simbolurile simptomului" *(Ibid.,* p. 293). Evocînd laudativ munca lui Ernest Jones asupra simbolismului. Lacan apreciază că „aceasta ar putea fi calea reîntoarcerii la folosirea efectelor simbolice, într-o tehnică reînnoită a interpretării" *(Ibid.,* 1966, p. 294).

Lacan ţine să precizeze ceea ce înţelege prin limbaj: structura de comunicare în limbaj, şi să „clarifice definitiv neînţelegerea legată de limbajul-semnaT" *(Ibid.,* p. 296). Limbajul nu este un simplu cod, noţiunea de limbaj-semnal nu este suficientă; Lacan reaminteşte comunicarea albinelor pentru a arăta că acolo nu există cuvîntul. „Forma sub care se prezintă limbajul (este cea care) defineşte prin ea însăşi subiectivitatea" *(Ibid.,* p. 298). Se face trimitere constantă la discursul celuilalt: „Aceasta este într-adevăr forma esenţială care pentru orice cuvînt uman este mai degrabă locul de unde derivă decît cel unde urmează să ajungă" *(Ibid.,* p. 198). Analiza considerată de Lacan drept o *dialectică* face apel la intersubiectivitatea lui „noi". Redundanţele, repetiţiile, reluările limbajului trebuie reţinute ca tot atîtea „rezonanţe". „Căci funcţia limba-

jului nu este de a informa, ci de a evoca. Ceea ce caut în cuvînt este răspunsul celuilalt, ceea ce constituie calitatea mea de subiect este întrebarea mea. Pentru a fi recunoscut de celălalt, nu proferez ceea ce a fost decît avînd în vedere ceea ce va fi" *(Ibid.,* p. 299).

„Cuvîntul... este un dar al limbajului... limbajul este corp. Cuvintele sînt luate în toate imaginile corporale care captivează subiectul; ele îl pot îngreuna pe isteric... Astfel, cuvîntul poate deveni *obiect imaginar,* chiar *real,* în interiorul subiectului şi, în această calitate, să înghită funcţia limbajului sub mai mult de un aspect" *(Ibid.,* p. 301, s.n.).

„Analiza nu poate avea ca scop decît înscăunarea unui *cuvînt adevărat* şi realizarea de către subiect a istoriei sale în relaţia cu un viitor. Menţinerea acestei dialectici se opune oricărei orientări obiectivările a analizei..." *(Ibid.,* p. 302, s.n.). Lacan propovăduieşte „o întoarcere la Freud", care îşi trage rădăcinile din „raportul *eului* subiectului cu *eul verbal* din discursul său" *(Ibid.,* p. 304). Cele trei registre ale *simbolicului,* ale *imaginarului,* ale *realului* acoperă cîmpul psihanalizei, dacă ţinem cont că „subiectul se constituie în căutarea adevărului" *(Ibid.,* p. 309).

în psihanaliză, timpul este abordat ca durată a curei si durată a şedinţelor, chestiuni care ridicau probleme între Lacan si „ceilalţi". Funcţia timpului în tehnică merge dincolo de aceasta: din moment ce analizantul, pentru a exista, trebuie să se înscrie în el si să-şi înscrie în acesta propriul său timp. Referinţa la Hegel rămîne constantă. O referire la Heidegger (ni) se pare mai formală. Lacan asimilează „instinctul de moarte" al lui Freud *repetiţiei,* automatismelor pe care se sprijină viaţa. Heidegger este convocat pentru a sprijini o teză puţin evidentă privind „fiinţa-pentru-moarte", stare

de fapt care se îndepărtează — şi aceasta este corect - de orice interpretare a instinctului de moarte ca un *masochism primordial (Ibid.,* p. 318).

„Experienţa psihanalitică a regăsit în om imperativul verbului ca lege care 1-a format după imaginea sa" *(Ibid.,* p. 322).

„Discursul de la Roma" conţine aproape tot aparatul argumentativ al lui Lacan. Textele pe ca^e le vom aminti acum vor fi evocate de o manieră mai succintă; nu vom reţine dintre ele decît tezele şi/sau poziţiile noi.

2.4. Supradeterminarea semnificantului

Seminarul despre „Scrisoarea furată" a avut loc în 1955. Textul a fost redactat în 1956 şi publicat în revista *La Psychanalyse* (nr. 2, 1957). El a fost plasat la începutul culegrii *Ecrits* (1966). Am preferat să urmărim ordinea cronologică în expunerea noastră asupra „lacanismului". Aşa încît putem evidenţia mai bine că „automatismul repetiţiei îşi trage principiul... din insistenţa *lanţului semnificam" (Ecrits,* 1966, p. 11). Impregnări imaginare, parţializări simbolice sînt raportate la lanţul semnificant. *Semnificantul* este suveran la Lacan. „Legea proprie acestui lanţ conduce la efecte psihanalitice (printre care): negarea (Verneinung), forcluderea (Verwerfung), refularea (Verdrăngung), deplasarea (Entstellung)" *(Ibid.,* p. 11). *Scrisoarea furată* a lui Poe îi va permite lui Lacan (după lectura studiului Măriei Bonaparte?) să-şi ilustreze concepţiile. Şi să reafirme de la bun început: inconştientul este discursul Celuilalt. Fondarea intersubiectivităţii (între prezenţă-absenţă?) apare în relaţia semnificantului cu cuvîntul. De aici această primă concluzie *in extenso:* „Dacă ceea ce a descoperit si redescoperă Freud, într-un urcuş tot mai abmpt, are un sens, atunci înseamnă că *deplasarea semnificantului* îi determina

pe subiecţi în actele lor, în destinul lor, în refuzurile lor, în orbirile lor, în succesul lor şi în soarta lor, în pofida darurilor înnăscute si a achiziţiilor sociale, indiferent de caracter sau sex, şi că, de voie, de nevoie, pe urmele semnificantului va merge cu arme şi bagaje tot ceea ce ţine de datul psihologic" *(Jbid.,* p. 30, s.n.).

Un „intermezzo" redactat în 1966, „Prezentare a urmării", precizează: „scrierile noastre iau loc în mijlocul unei aventuri care este cea a psihanalizei, ajungînd cu atît mai departe cu cît ceea ce pune ea sub semnul întrebării este chiar psihanaliza" *(Ibid.,* p. 41). „Programul care se schiţează pentru noi de acum înainte este de a afla cum îl poate determina pe subiect un limbaj formal" *{Ibid.,* p. 42). O asemenea „intelectualizare" formalizantă si plină de materne (această orientare se va accentua în cursul ultimilor ani...) deschide către „grafuri" si alte exerciţii „la tablă".

întoarcerea la anul 1955 şi la „Seminar" reia automatismul de repetiţie şi simbolismul, pentru a mai afirma că „ordinea simbolicului nu mai poate fi concepută ca fiind constituită de către om, ci ca fiind ea cea care îl constituie" *{Ibid.,* p. 46). Este „intrarea individului într-o ordine a cărei masă îl suportă şi îl întîmpină sub formă de limbaj şi *supraimpune,* în diacronie ca si în sincronie, determinarea *semnificantului* faţă de *semnificat.* Putem sesiza din însăşi emergenţa ei această *supradeterminare* care este singura de care este vorba în apercepţia freudiană a funcţiei simbolice" *(Ibid.,* p. 47, s.n.). Orice „sistematizare lacanică" se regăseşte aici; ea se va desfăşura seminar după seminar, pentru a confirma: l. Legea semnificantului formator. 2. Că subiectivitatea nu este o raportare la real, ci rezultatul unei sintaxe care generează aici marca semnificantă. Cele trei etaje ale inconştientului: imaginar, simbolic, real. 4. Triumful *sintezei* şi al *Cantului;* al Ordinii de asemenea (modelul lanţului care

vine la Lacan de la Poincare si de la Markov este uneori -- independent de aceasta — criticat de Michel Serres care califică acest model drept „mecanic"). 5. Mai ales această *supradeterminare semnificativă,* piatră de căpătîi în orice *structuralism;* în instinctul de moarte al lui Freud, este vorba despre repetiţie, iar acest automatism de repetiţie nu este altceva decît o *determinare* (supra-determinată?). 6. De asemenea, diferenţa dintre *proiecţie* şi *inter subiectivitate adevărată* (intersubiectivitatea pare însă pentru Lacan legată de un pol centric; relaţia duală nu apare nici într-adevăr dublă în mod simultan, nici conjugată în reciprocitatea implicită).

2.5. Despre semnificanţă

„Instanţa literei în inconştient sau raţiunea de la Freud încoace": conferinţă din 1957, publicată în revista *La Psychanalyse* (nr. 3, 1957) si prezentată în *Ecrits* din 1966, de la p. 493 la p. 528.

„Titlul nostru — precizează Lacan -- lasă să se înţeleagă că, dincolo de cuvîntul în sine, experienţa psihanalitică descoperă în inconştient întreaga structură a limbajului" *(Ecrits,* 1966, p. 495). „Desemnăm prin literă acest suport material pe care discursul concret îl ia de la limbaj... limbaj care preexistă cu structura sa la poarta de intrare pe care si-o face acolo fiecare subiect într-un moment al dezvoltării sale" *(Ibid.,* p. 495). Se face apel la lingvistica lui Ferdinand de Saussure, la „algoritmul" S/s, semnul corespunzînd Semnificantului (pe) semnificat. Funcţia propriu-zis semnificanţă este *metonimia,* trop care indică partea pentru întreg; *dorinţa* este pentru Lacan întotdeauna metonimică: în stare de *lipsă.* Pe de altă parte *metafora* este cheia tuturor substituirilor, a asociaţiilor de asemenea si prin aceasta a *conden-*

sărilor. Astfel să asociem *metafora* cu *condensarea* şi *metonimia* cu *deplasarea,* pentru a înţelege funcţionarea lacaniană a inconştientului.

Să remarcăm că, dacă pentru Saussure raportul s = semnificat / S = semnificant arată constituţia cu două feţe a semnului, care se mai determină si prin raportarea la *referent,* nu este tot aşa şi pentru Lacan, la care „algoritmul" este dat semnificant/semnificat, într-o problematică ce privilegiază *semnificantul.* Lumea cuvintelor si lumea lucrurilor nu se modelează una pe cealaltă în inconştient. Modelul saussurian nu funcţionează aici chiar în acelaşi fel. Operaţiile *semnificanîului,* „figurile" sale, printre care Lacan reţine mai ales metaforele şi metonimiile, orientează către *semnificanţă* (mai degrabă decît spre semnificaţie). Polifonia inconştientului va fi mai bine „înţeleasă". Travaliul visului, transpoziţia (Entstellung) se face aici prin *condensări* (Verdichtung), adică metaforă cu metaforă, şi prin *deplasări* (Verschiebung), adică metonimie după metonimie, întotdeauna partea „lipsă" din ÎNTREG. Travaliul constant conştient/inconştient al semnificantului pe semnificant constituie semnificaţia, iată ce este *semnificaţia.*

Visul este deci, „în litera sa", o structură literară organizată ca o limbă. S-ar putea descifra o corespondenţă termen la termen, ca un fapt de limbă: 1) transpoziţie sau alunecare a semnificatului sub semnificant; 2) condensare, supraimpunere a semnificanţilor sau metaforelor; 3) deplasare, contiguitate a semnificanţilor sau metonimiilor; 4) elaborare secundară, în genul organizării şi dezvoltării sintactice liniare în discurs[1].

[1] După Simone Lecointre şi Jean Le Galliot, *Psychanalyse et langages H'teraires,* Nathan, Paris, 1977, p. 203 (n.a.).

2.6. încercare de sistematică lacaniană ,.în dezordine", pornind de la semnalele întrebărilor

De la „Şinele vorbeşte în Celălalt" la „inconştientul este discursul celuilalt", sau de la „inconştientul structurat ca un limbaj" la „inconştientul tripartit al imaginarului, realului, simbolicului", oricine poate puncta cîteva din elementele fundamentale ale lacanismului. Am dorit să urmărim cît mai îndeaproape anumite texte-cheie. Am dori acum să încrucişăm întrebări-răspunsuri pentru ca, fie pornind de la texte, fie pornind de la alte puncte de vedere, să clarificăm (fără a face vreo metaforă vizuală), alte lecturi. Ştiind de la bun început că numai lectura lui Lacan însuşi va permite accesul la învăţătura sa. Aceasta cu atît mai mult cu cît „lacanienii" tind — si aceasta încă dinainte de moartea sa — să „tragă" lacanismul înspre direcţii non-convergente.

2.6.1. Cîteva puncte de stabilit despre eu, despre subiect

în *Chestiunea freudiană* (1955), Lacan preciza că eul nu este un simplu mijloc raţional, sau această instanţă la care flecare putea face apel pentru a o întări si a servi drept regulator care mediază între sine si supraeu. Comentînd direct faimosul „Wo Es war, soli Ich werden", din lucrarea lui Freud *Continuare la prelegerile introductive în psihanaliză* (1932), Lacan nu ezită să tragă textul înspre un sistem cu două etaje: „Acolo unde era şinele, eul verbal trebuie să fie" *(Ecrits,* 1966, p. 426), cu doi subiecţi posibili, „doi subiecţi dotaţi fiecare cu cîte două obiecte care sînt eul si celălalt" *(Ibid.,* p. 429).

Acţiunea analitică se caracterizează prin prezenţa a doi subiecţi, „dotat fiecare cu două obiecte care sînt eul şi celălalt (altul), acest altul purtînd indicativul unui *a* mic iniţial... în această partidă în patru, analistul acţionează asupra rezistenţelor care lestează, frînează si deviază cuvîntul, aducînd el însuşi în acest cuartet semnul primordial al excluziunii conotîndu-1 pe „ori-ori" cu prezenţa sau absenţa care degajă în mod formal moartea inclusă în imaginea[1] narcisică... Aceasta înseamnă că analistul intervine concret în dialectica analizei făcînd-o pe mortul, fie prin tăcere acolo unde el este Altul cu A mare, fie prin anularea propriei sale rezistenţe acolo unde este altul cu *a* mic. In cele două cazuri şi sub incidenţele respective ale simbolicului şi imaginarului, el prezentifica moartea" *(Ibid.,* pp. 429-430).

„Acest Altul este deci locul în care se constituie « eul verbal » care vorbeşte cu cel care aude, ceea ce spune unul fiind deja răspunsul, iar celălalt hotărînd să audă dacă unul a vorbit sau nu" *(Ibid.,* p. 431). în „Instanţa literei în inconştient" (1957), ideea din fraza „Acolo unde a fost şinele, trebuie să ajung" este reluată, ca „această excentricitate radicală de sine faţă de el însuşi cu care omul este confruntat"... „heteronomie radicală a cărei descoperire de către Freud a arătat că există în om o deschidere... (si)... există şi acest altul de care sînt legat mai puternic decît de eul meu propriu... nu poate fi înţeleasă (prezenţa sa) decît la un grad secund al alterităţii care îl situează deja în poziţie de mediere prin raport cu propria mea dedublare de mine însumi ca de un seamăn" *(Ibid., p.* 524). „Dacă am spus că inconştientul este discursul Altuia cu A mare a fost pentru a indica acel dincolo unde se leagă recunoaşterea dorinţei cu dorinţa de recunoaştere.

în original se foloseşte termenul german *Bildung* (n.t.).

Altfel spus, acest altul este acel Altul care îşi invocă, de fapt, chiar propria minciună ca garant al adevărului în care el subzistă" *(Ibid.,* p. 524).

„Dacă vorbesc despre literă şi despre fiinţă, dacă deosebesc între altul si Altul — scrie Lacan în finalul acestui text din 1957 — este... pentru a permite să se înţeleagă că dacă simptomul e o metaforă... şi (dacă) dorinţa e o metonimie... (este pentru că) metafora (e legată) de problema fiinţei şi metonimia de lipsa sa" *(Ibid.,* p. 528).

2.6.2. *Despre falus*

„Falusul este un *semnificam" (Ibid.,* p. 690). Este semnificantul major. Fiecăruia îi „lipseşte" fiindcă îi „lipseşte fiinţarea", „în orice caz omul nu poate viza să fie integral din momentul în care jocul deplasării şi al condensării, căruia îi este menit în exerciţiul funcţiilor sale, marchează relaţia sa de subiect pentru semnificant. Falusul este semnificantul privilegiat de acest marcaj în care partea de logos se conjugă cu apariţia dorinţei" *(Ibid.,* p. 692).

2.6.3. Despre refulare

Lacan zice: „Freud nu a spus că refularea *ar proveni* din reprimare: că (pentru a da o imagine despre asta) castrarea s-ar trage din aceea că Tăticul aruncă piciului său care-si tot pipăie codiţa: « O să ţi-o tăiem, să ştii, dacă mai faci asta. » Ar fi fost foarte firesc, totuşi, ca asta să-i fi venit în minte lui Freud, să fi pornit de aici pentru experienţă — adică de la ceea ce o defineşte pentru discursul analitic. Să spunem ca pe măsură ce avansa pe această direcţie înclina tot mai mult către ideea primatului refulării, în ansamblu se

regăseşte bascularea spre cea de-a doua topică. Lăcomia cu care denotează supraeul este structurală, nu ca efect al civilizaţiei, ci ca « angoasă (simptom) în civilizaţie »" (Lacan, *Television,* 1974, p. 48).

2.6,4. Despre obiectul „a" mic.
Piesă de rezistenţă a teoretizării lacaniene

„« a», obiect al dorinţei, în punctul de plecare în care îl situează modelul nostru, este, de cînd începe să funcţioneze..., obiectul dorinţei... Aceasta înseamnă că obiectul parţial nu este doar o parte, sau o piesă detaşată din dispozitivul care imaginează aici corpul, ci un element al structurii încă de la origine, şi, dacă putem spune aşa, în « datul» părţii care se joacă, în calitatea sa de selecţionat dintre apendicele corpului ca indicator al dorinţei, el este deja expozantul unei funcţii, care îl sublimează înainte chiar de a o exersa, aceea a degetului arătător ridicat către o absenţă despre care « fiinţarea » n-are nimic de spus, decît că ea vine de acolo unde vorbeşte şinele. Iată de ce, reflectat în oglindă, el nu îl dă pe « a » ca etalon al schimbului, moneda prin care dorinţa celuilalt intră în circuitul tranzitivismelor eului ideal. El este restituit cîmpului ce aparţine Altuia în funcţie de expunerea dorinţei în celălalt (Altul)" *(Ecrits,* p. 682). Motiv în plus ca „a" să nu figureze niciodată printre fantasme! „Ca obiect « a » al dorinţei, sau ceea ce a fost pentru Altul în erecţia sa vie, sau acel *wanted* sau *unwanted* de la venirea sa pe lume, subiectul, pentru a ajunge în acel punct de dincolo de reducţia idealurilor persoanei, este chemat să renască pentru a afla dacă vrea ceea ce doreşte" *(Ibid.,* p. 682).

2.6.5. Despre divizarea subiectului, despre clivaj

Semnificantul are prioritate asupra subiectului. Subiectul cartezian este un presupus al inconştientului. „Celălalt (Altul) este dimensiunea cerută de ceea ce afirmă într-adevăr cuvîntul. Inconştientul este între ei *tăierea* lor în act" *(Ibid.,* p. 839, s.n.). în continuare, Lacan expune cele „două operaţii fundamentale unde se cuvine să formulăm cauzalitatea subiectului. Operaţii care se ordonează după un raport circular, dar totuşi la fel de nereciproc. Prima, alienarea, este o realizare a subiectului... Divizare a subiectului cu el însuşi... care ţine de jocul semnificanţilor... Registrul semnificantului se instituie din aceea că un semnificant reprezintă un subiect pentru un alt semnificant. Este structura formaţiunilor inconştientului, vis', lapsus şi cuvînt de spirit. Şi este si cea care explică diviziunea originară a subiectului. Semnificantul producîndu-se în locul acelui Altuia încă nereperat, aceasta face să ţîşnească subiectul fiinţei ce încă nu deţine cuvîntul, dar cu preţul introducerii sale... Alienarea rezidă în divizarea subiectului pe care tocmai am desemnat-o în ceea ce o cauzează" *(Ibid.,* pp. 840—841).

„Să ajungem la cea de-a doua operaţie, unde cauzalitatea subiectului se închide, pentru a dovedi structura marginii în funcţia sa de limită, dar si în torsiunea care motivează impietarea inconştientului... (este): separarea. .., ceea ce Freud numea *Ichspahung* sau *clivaj al eului..." (Ibid.,* p. 842). „Separare, a separa — spune Lacan — se termină aici în *se părere,* a se genera pe sine" *(Ibid.,* p. 843). Adică în aceea că „subiectul se realizează în pierderea din care a ţîşnit ca inconştient, prin lipsa pe care o produce în Celălalt... urmînd (ceea ce Freud va numi) pulsiunea de moarte" *(Ibid.,* p. 843). Dacă Freud fondase tăierea prin raport cu

obiectul, cu falusul, Lacan, în ce-1 priveşte, o pune de două ori în subiectul însuşi: „partiţia" este demersul „parturiţiei"[1] sale.

Să lăsăm aici în suspensie această „introducere" şi să trimitem la complementările bibliografice ale lui Lacan însuşi.

3. Aspecte ale contribuţiei psihanaliştilor francezi la psihanaliză

Fenomenul Lacan a contribuit (într-o primă etapă) la împărţirea psihanaliştilor francezi în două tabere. Nu vom urma filiera anecdotelor. Să încercăm să reţinem contribuţiile cele mai transcendente atît de o parte, cît si de cealaltă.

în perioada de dinaintea războiului, am putea spune că psihanaliza a fost introdusă în mediile intelectuale de avangardă de către mişcarea suprarealistă. Breton îl vizitează pe Freud la Viena, fapt confirmat de către acesta în *Autobiografie*. Artaud este analizat de Allendy; mai tîrziu Bataille va fi analizat şi el de Adrien Borel; Jouve, Queneau, Anais Nin si mulţi alţii vor urma la rînd.

Maryse Choisy (1903-1979) cu revista sa *Psyche* va reuni spirite foarte puternice, printre care Lagache, Delay, Mannoni, părintele Beirnaert... O adevărată intersecţie de idei este posibilă aici, cu întîlniri cu Royaumont, publicarea unui *Dicţionar de psihanaliză şi de psihotehnică* (1949). Mulţi dintre colaboratorii de la *Psyche* vor pleca îngroşînd rîndurile grupului lui Lagache si Lacan după 1953.

Sacha Nacht (1901-1977) a fost analizat de Hartmann, Lowenstein si de asemenea de către Freud. El

Termen derivat din latineşte, desemnînd naşterea (n.t.).

a fost preşedinte la inaugurarea Institutului de la Paris. Din 1931, conduce Laboratorul de psihanaliză de la Facultatea de Medicină din Paris. Ales în 1949 preşedinte al S.P.P., va fi din 1957 pînă în 1969 vicepreşdinte al Asociaţiei Internaţionale de Psihanaliză (A.I.P.). Nacht a publicat mult[1]. Contribuţii originale: asupra masochismului, agresivităţii ca pulsiune fundamentală nonlibidinală, asupra eului, asupra relaţiilor de transfer si de contra-transfer, asupra fricii, asupra medicinei psihosomatice (cf. *Presence du psychanalyste,* P.U.F., 1963).

Daniel Lagache (1903 — 1972), profesor de psihologie la Sorbona, căruia îi datorăm un foarte important studiu despre *La Jalousie amoureuse* (P.U.F., 1947). Cercetările sale asupra transferului arată că acesta nu repetă doar o situaţie de ataşament infantil, dar că posedă în el însuşi o forţă de *reparaţie.* El conjugă două faze în cură: de interacţiune dinamică în momentul de acum şi de reîntoarcere a refulatului prin actualizare genetică a trecutului în prezent. Opera sa completa este în curs de editare la P.U.F.: 1) *Leş hallucinations verbales et Ies travaux cliniques;* 2) *Lapsychologie du criminel;* 3) *Le transfert et autres travaux analytiques.*

Angelo Hesnard (1886-1969), fost medic în marină, psihiatru, asistent al lui Regis la Bordeaux, a jucat un rol important în Societatea de Psihanaliză. A fost preşedinte al Asociaţiei Franceze de Psihanaliză (Lacan, Lagache...). în afară de lucrarea sa *Psychanalyse des nevroses eî des psychoses* (1914), a mai publicat: *De*

[1] Să reținem *Psychanalyse des nevroses* (Alean, 1935), *Pathologie de la vie amoureuse* (Denoel, 1937), *Le Masochisme* (Denoel, 1933), *De la pratique ă la theorie psychanalytique* (P.U.F., 2 voi., 1956) (n.a.).

Freud ă Lacan (E.S.F., J970), *La Phobie et la nevrose phobique* (Payot, 1961), *L'Oeuvre de Freud et son importance pour le monde moderne* (Payot, 1960).

Să mai cităm si pe: J.-C. Racamier (lucrări despre psihoze, schizofrenie), Viderman, Gillibert, Janine Chasseguet-Smirgel, Bela Griinberger, Conrad Stein, Ch. David, M. de M'Uzan, G. Mendel..., fără să mai revenim asupra celor deja numiţi: Lebovici, Diatkine, de Ajuriaguerra... cu toţii urmînd cuminţi linia Institutului.

Printre disidenţii taberei lacaniene, după 1953, în afară de Lagache, Hesnard, d-na Dolto, d-na Amado-Levy-Valensi, d-na Favez-Boutonnier... mai reţinem (cel puţin în Societatea Franceză de Psihanaliză: 1953-1965) numele lui Perrier, Leclaire, Granoff, Mauco, Smirnoff, Berge...

O Asociaţie psihanalitică a Franţei s-a născut în 1965 cu Lagache, Didier Anzieu *(Autoanaliza lui Freud*, lucrări despre psihodrama la copii, despre „eul-tegument"[1]...), Granoff. Jean Laplanche, profesor la Universitatea Paris VII, unde conduce revista *Psychanalyse ă l'Universite.* Coautor al lucrării *Vocabularul psihanalizei* împreună cu J.-B. Pontalis, a publicat *Holderlin şi problema tatălui* (1961) şi o foarte importantă operă în mai multe volume, *Problematici* I pînă la IV la P.U.F., unde conduce Biblioteca de Psihanaliză fondată de Lagache. Jean-Bertrand Pontalis conduce colecţia „Connaissance de l'inconscient" (Gallimard) şi *La Nouvelle Revue de Psychanalyse* (Gallimard). A publicat de curînd *După Freud* şi *Intre vis si durere,* culegeri de articole care marchează o orientare apropiată de Winnicott. Se situează în curentul de „după Freud", după ce *a* părăsit rîndurile lacanienilor.

în original: „le moi-peau" (n.t.).

Grupul lacanian a devenit Şcoala freudiană de la Paris. In această linie îi regăsim pe Judith Lacan-Miller, J.-A. Miller, F. Regnault, M. Safouan, D. Sibony *(Numele şi corpul,* 1979). De la moartea lui Lacan si după dispariţia Şcolii freudiene (1984), pentru a lăsa loc „cauzei freudiene", J.-A. Miller prezidează editarea integrală (la Seuil) a Seminariilor ţinute de Lacan si a diverse texte în revistele *Ornicar, l'Ane,* urmînd după *Syllcet, Analytiques...*

Un „al patrulea grup" format în 1969 regrupează foşti lacanieni: E. Perrier, J. P. Valabrega, Pieră Aulagnier-Castoriadis, Cornelius Castoriadis...

Este foarte dificil să urmăreşti aceste oscilaţii ale grupurilor, orientările lor, psihanaliştii care le compun.

Să mai reţinem totuşi trei nume importante. Andre Green (de la Institut) care a ştiut să pună o problemă importantă: „perioada de după Freud". El a publicat: *Un Oeil en trop; L'Enfant du ga; Narcissisme de vie, narcissisme de mort* (Ed. de Minuit); *Le Discours vivant* (P.U.F., 1973, remarcabilă punere la punct prin raportare la Lacan şi adevărat inventar al curentelor psihanalitice americane, tot mai puţin freudiene).

Guy Rosolato *(Essais sur le symbolique, La Relation d'inconnu,* Gallimard) face cercetări asupra funcţiei tatălui, a legii, a raporturilor limbajului şi inconştientului si a acestor posibile relaţii originale cu mama pe care el o denumeşte „relaţia de necunoscut".

Pierre Fedida, universitar psihanalist deschis influenţelor fenomenologiei, a publicat un *Dictionnaire de la psychanalyse* (Larousse), *L'Absence* (Gallimard, 1978), *Corps du vide et espace de seance* (Delarge).

Pierre Kaufmann, filozof, încearcă să fondeze o adevărată epistemologie psihanalitică. Rene Major, în *Confruntări,* se străduieşte (ca si Verdiglione în cu totul alt plan) să aducă spre „confruntare" toate tendinţele intrapsihanalitice si extrapsihanalitice, pentru

a accede la o platformă mai largă, evoluînd către o antropologie psihanalitică a dialogului. Julia Kristeva, semioticiană, lucrează între text-şi-discurs dintr-o perspectivă foarte apropiată de lacanism. Mulţi alţii încă, ce nu au fost uitaţi, dar lipsesc din acest recensămînt, fără voia noastră... Şi toţi cei care apar în publicaţiile de ieri şi/sau de-abia de azi... Psihanaliza în Franţa este mereu si mereu în plină efervescenţă, în universităţi, în cenaclurile asociaţiilor, fără a mai socoti „psihanaliza şi psihanaliştii" barbari... Lacan pare să fi contribuit la distrugerea unui anume conformism convenţional si să fi produs un curent de dispersie... îmbogăţirea este de o asemenea natură, încît ne îndreptăm spre „o psihologie în fărîme", unde toate seminţele se împrăştie pentru a se reproduce mai bine si a rodi din nou...

4. Psihanalizele de rnîine: deschideri, întrebări

„Cred că în psihanaliză s-a petrecut acelaşi proces ca într-o religie: s-au reconstituit secte sau ordine religioase cu multe sectarisme, multe închideri, multe limitări şi cred că aceasta nu e bine. Contribuţia lui Freud este cu totul altceva decît ceea ce s-a încercat ulterior. Cred că, dacă Freud ar mai fi în viaţă, n-ar putea decît să se opună violent modului în care a fos închis într-o problematică îngustă, care, cu siguranţă, nu era poziţia sa proprie" (J. Bergeret, *Synapse,* nr. 6, septembrie 1984).

Freud a avut mai multe puncte de întîlnire cu psihanaliza. A urmat diseminarea. Situaţia din Franţa este foarte specială; avem de-a face cu grija pentru ortodoxie, pentru filiaţie si în acelaşi timp cu multiplicitatea grupurilor, dacă nu chiar a societăţilor, fiecare dorindu-se deţinătorul adevărului (sau al unui adevăr). Unii consideră că din această situaţie a urmat ° adevărată inflaţie teoretică. Va fi deci imposibil să

situăm aici numele si lucrările reprezentative. S-au făcut aluzii la cîteva orientări; cele mai importante, cu siguranţă, pentru a baliza terenul psihanalitic mondial şi francez, fără a ţine cont de apartenenţe si de instituţii.

Jean Bergeret[1] mai declară: „Cred că este jenant să-1 închizi pe Freud (şi freudismul) în poziţiile sale din 1900-1930. Cred că, la ora actuală, este jenant să procedezi astfel. Mai rămîn si alte lucruri de văzut decît pur şi simplu ce a spus Freud, si apoi, mai ales, există loc pentru a dezvolta punctele de suspensie pe care Freud le-a făcut să apară..."

4.1. Deschideri

Psihanaliza este şi nu este aceeaşi, între „psihanalizele barbare", efectuate fără nici un control al cunoştinţelor sau al practicii, si ortodoxia excesivă, variantele sînt diverse. Astfel, în afara „reîntoarcerilor la Freud", ne vom mulţumi acum să situăm anumite orientări ancorate pe cercetările şi teoriile expuse în cursul acestor ultimi ani.

4.1.1. într-un plan epistemologic

Se impune o remarcă privind diferenţa radicală de funcţionare dintre ştiinţele naturii sau de natură particulară şi ştiinţele umane. In domeniul matematicii, al fizicii, al biologiei, al chimiei... teoriile, metodele, practicile sînt supuse unei permanente reînnoiri. Acest nou, ceea ce este proaspăt dobîndit, înlocuieşte ceea ce se ştia deja şi îl transformă; vechile cunos-

[1] Membru titular a! S.P.P. (Societatea Psihanalitică de la Paris), legată instituţional de A.I.P. (Asociaţia Psihanalitică Internaţională), J. Bergeret este profesor de psihopatologie la Universitatea Lyon II (n.a.).

ţinte se şterg, dispar, iar terenul cercetării şi practicii este îndată ocupat de cunoştinţele recent dobîndite, ele însele nefiind decît provizorii, gata să solicite o nouă viziune asupra lucrurilor si a lumii. Domeniul ştiinţelor umane nu se supune aceloraşi principii. Pe de o parte, aici ponderea experienţei persistă şi se impune. Ca pe timpul lui Galilei, autoritatea dispune de cunoştinţe şi practici. In psihanaliză există o „Mecca"; Jean Bergeret făcea mai multe aluzii la aceasta. Pentru unii, Freud (ca si Marx sau Biserica?) ar fi inventat totul, o dată pentru totdeauna. Anumite rezistenţe invită la menţinerea experienţei în preajma instituţiilor. Este vorba de a te conforma „unei ordini". Şi fiecare din grupurile care se constituie reproduce acelaşi proces de subordonare si de conformism. Pe de altă parte, si aceasta este cel mai grav, ceea ce există deja, „prezentul", pare a exercita o frînare constantă faţă de ceea ce s-ar putea anunţa ca diferit; iar dacă aceasta survine, ceea ce va fi inventat sau propus din nou conlocuieşte cu „prezentul", într-o relaţie agonică, în psihanaliză aceste modalităţi polemice sînt dublate de ponderea influenţelor persoanelor.

4.1.2. Orientările actuale ale psihanalizelor

Ele par a urma patru vectori:

a) „Lacanienii" se reînnoiesc pe direcţia lor, in diferent de apartenenţa „grupală". Lingvistica, simbo lismul, dispozitivele izolate de Lacan continuă să se dezvolte, mai ales în Franţa, dar şi în afara hexa gonului. Legea, „falusul", „numele Tatălui" impun o referenţialitate.

b) Drumul schiţat de D. Winnicott cîştigă teren în domeniul psihanalizelor pentru copii, dar si dincolo ue ele, în cîmpul de aplicaţie al adulţilor şi chiar al grupurilor. Este de dorit ca această teoretizare care

„merge" cel mai bine în clinică să fie mai bine cunoscută. Unele pasaje interferează cu concepţiile care învăluie existenţa în acelaşi timp în istoricitatea sa şi într-un spaţiu de viaţă socială.

c) Psihanalizele psihoticilor, aceşti pacienţi care sînt în priză directă cu realitatea, cresc în pondere, de reţinut lecţia furnizată de J.-N. Rosen[1].

> Analiza directă „îşi datorează numele folosirii « interpretărilor directe » furnizate pacienţilor şi care se caracterizează prin aceea că: a) Au ca suport[2] conţinuturile inconştiente pe care subiectul le exprimă verbal sau nonverbal (mimică, postură, gesturi, conduită), b) Nu cer analiză de rezistenţă, c) Nu recurg cu necesitate la mijlocirea unor lanţuri asociative. Această metodă mai comportă o serie de procedee tehnice destinate stabilirii unei relaţii afective strînse, « de la inconştient la inconştient », în care terapeutul « trebuie să devină pentru pacient figura maternă care nu încetează să ofere si să apere »" *(Vocabular,* 1994, pp. 52-53).

Laplanche si Pontalis rezumă aspectele practicilor lui Rosen. Aceste note permit reactivarea poziţiilor lui Ferenczi sau Groddeck, ale celor care, mai orientaţi fiind către „matern" decît către „tată", se apropie si ei într-un fel de poziţiile lui Winnicott, mai ample, mai primitoare, facînd apel la părinţii reali, cu funcţii antropogenetice diversificate şi complementare (cf. expozeul asupra lui Winnicott).

Aceste metode practico-terapeutice directe, mai scurte, mai orientate către dezvoltarea unei *suprafeţe de primire* intrapersonale şi interpersonale se referă la toţi solicitatorii de psihanaliză, psihotici sau non-psihotici, nevrotici, persoane cu psihopatie uşoară, indivizi

[1] J.-N. Rosen, *L'Analyse directe,* P.U.F., Paris, 1960 (ed. I, New York, 1953) (n.a.).

[2] în ed. cit.: „obiect" (n.t.).

„care nu se simt bine în propria piele". După cum *precizează* Cornelius Castoriadis.[1]

> „Ceea ce observăm mult mai adesea la cei ce solicită o analiză este dezorientarea în viaţă, instabilitatea, fenomenele aşa-zis caracteriale, sau o tonalitate depresivă. Această serie de fenomene pare a stabili o omologie la procesul în curs, de relativă destructurare a personalităţii, inclusiv în patologia sa. Un număr important de oameni par a suferi de un fel de nevroză informă sau « moale »; fără vreo dramă acută, fără pasiuni intense, dar avînd o pierdere a reperelor, ce dublează o extremă labilitate a caracterelor şi comportamentelor" *(Synapse,* nr. l, ianuarie 1984).

d) Transformare a simptomelor, transformări ale tablourilor clinice, transformări ale indicaţiilor (foarte largi) psihanalizelor, transformări ale practicilor (încă nu peste tot), transformare a aplicaţiilor... Tot atîtea explozii în nucleul dur al psihanalizei înseşi, care se deschide progresiv către social si include în ea focul interacţiunilor.

Să reamintim două demersuri de deschidere socială: - Pe de o parte lucrările lui Serge Lebovici, psihanalist pentru copii şi adulţi, de la S.P.P. (Institutul de Psihanaliză din Paris), în ultima sa lucrare (1983) asupra interacţiunilor precoce, se păstrează un loc schimburilor mamă-copil si mai ales celor de la cea mai fragedă vîrstă. Relaţiile de obiect sînt astfel considerate în efectuarea lor concretă, prin grilele relaţionale (mimică, gesturi, zgomote, voci, gîngurit), în preludiile lor de iniţiere. Poate ar trebui să fie sugerată o primă amorsa în viaţa foetală de după luna a patra? Cum si cînd este auzită vocea mamei? Oricum este clar că pornind de la aceste cercetări, relaţiile mamă-sugar sînt considerate ca fiind *construite* în acelaşi timp de către bebeluş si de către mamă. In urma lucrărilor lui Bowlby asupra ataşamentului, locul

Psihanalist francez din „cel de-al patrulea grup" (n.a.).

rezervat iniţiativelor sugarului creşte pe zi ce trece. După Lebovici copilul are de construit imaginea-formă a personajului-care-este-pentru-el al mamei. Interacţiunile se produc în plin ţesut social, ele fac parte dintr-un sistem de comunicare ce nu va înceta să se dezvolte ulterior în limbaj; dar prima diagramă de gesturi-grimase-mimici elaborată de către copil ca replică la stimulările pro-venind de la mamă, pare *fundamentală* (în calitate *de fundaţie)* pentru a construi bazele primare ale persoanei. Pe această ontogeneză primară vine să se înscrie şi să înflorească limbajul, într-o interacţiune de constantă elaborare inventivă. Deschidere foarte fertilă; de urmat.

- Pe de altă parte, efortul întreprins pentru ca psihanaliza să aibă în vedere şi anumite situaţii ale existenţei: oamenii în condiţiile lor de viaţă şi de muncă. Christophe Dejours[1] s-a străduit sa studieze reacţiile umane, funcţia şi devenirea dorinţei în special, în spaţiile operaţionale ale muncii efectuate. Apare o psihopatologie originală, care, înglobînd ceea ce este deja cunoscut prin cercetările anumitor psihiatri (P. Sivadon, J. de Verbizier, C. Veil, R. Amiel, L. Le Guillant, A. Fernandez-Zoila...), ar favoriza o integrare în sînul noţiunilor deja dobîndite despre funcţionarea aparatului psihic. Şi de aici se deschide o poartă către analiza interacţiunilor celor mai vii în chiar substanţa umanului.

4.1.3. Importanţa corpului

Să mai afirmăm încă o dată importanţa pe care a luat-o în acest ultim timp corpul, sau mai curînd *substanţa corpului.* Personalitatea este încarnată, corpul

[1] Christophe Dejours, *Travail: usure mentale.* Le Centurion, Paris, 1980 (n.a.).

este un corp scris şi vorbit: cîntat şi/sau deplîns (în gemete). S-ar putea opera o răsturnare: parte a corpului, a forţelor sale, a pulsiunilor sale presupuse, chiar a instinctelor sale (ceea ce ridică întrebări de ordin epistemologic la care nimeni nu răspunde încă...), psihanaliza revine la substanţa-din-corp, într-un fel pentru a o încarna. In măsura în care eul este traversat de „pulsiuni" desexualizate sau non-sexuale, aceste „pulsiuni" n-ar putea proveni din altă parte? Chiar formaţiunile eului: desigur imaginile, percepţiile, dar mai ales cuvintele, limbajul în metaforele sale vii, nu cumva ar fi cele care produc energiile ce însufleţesc eul? Deschidere si întrebare în acelaşi timp. Atunci cînd se va face un examen al fundamentelor persoanei vom vedea că eul nu poate solicita forţele corpului în organicitatea sa. *Eul-persoană,* ca şi *seiful* sau *eul interior* este localizat pe corpul-organic sau anatomic, dar corpul substanţă este cel care primeşte funcţionalitatea persoanei de la ea însăşi. Suferinţa corpului şi bucuria sa sînt cele ale substanţei sale, substanţă metaforică ce îşi trage realitatea dintr-o dublă sursă: aceea a organicităţii-suport şi aceea a unei însufleţiri insuflate de către persoană. De aici *limbajul,* care este esenţa însăşi a persoanei, menită să mai deţină cea mai bună parte din psihanalizele ce urmează să vină.

4.2. întrebări

Două seturi de întrebări devin aici mai pertinente, amîndouă implicate în practicile de limbaj, dar în mod diferit. Unul se fondează pe comunicarea interpersonală şi intra- si intergrupală; Şcoala lui G. Bateson si de la Palo-Alto s-a ilustrat în acest domeniu. Celălalt set de întrebări ţine de intralimbajul însuşi, de comunicarea intrapersonală: de la sine la sine, în inte-

riorul sinelui-însuşi: aluzie deschisă cîtorva cercetări psihopatologice şi filozofice care duc spre (şi militează pentru) o *antropologie relaţională privilegiata.*

4.2.1. G. Bate son şi Şcoala de la P alo-Alt o

„Nu putem să nu comunicăm" pare a fi „sloganul" pivot al unei asemenea perspective[1]. Analizele intercomunicării şi ale avatarurilor sale arată mai multe puncte de ancorare: printre altele cele referitoare la o *cauzalitate circulară* mai curînd decît liniară şi la fenomenele de comunicare în feed-back cu efect-de-întoarcere. G. Bateson a reuşit să izoleze situaţiile de *dublă constrîngere* care trimit pe oricine către nodurile comunicationale care îl solicită în chiar interiorul situaţiilor sociale şi existenţiale din care face parte. *Subiectul-individ* îşi pierde în acest fel din particularitatea sa ipseistă pentru a face parte dintr-un ansamblu interacţional. Ne aflăm într-o *interacţiune* constantă.

Paradoxurile comunicării au inspirat lucrările lui Watzlawick şi se întîlnesc cu cercetările lui Laing, Cooper, Edward T. Hali, Ray L. Birdwhistell, Erving Goffman. în Franţa, să reţinem cercetările lui J.-C. Benoît, G. Maruani, A. Fernandez-Zoila. Viaţa socială şi viaţa individuală necesită o punere în scenă, o reprezentare vie, figurată, în acelaşi timp reală si metaforică. Intracomunicarea personală (în chiar interiorul persoanei) se face pornind de la un limbaj locuit, într-o reţea de imagini şi percepţii endogene pline de celelalte; dar fiecare este „altul" decît ceea ce (se) crede a fi si decît ceea ce crede că este pentru celălalt. Antropologia comunicaţională este si *sistemică:* grupuri umane ţinute în sisteme cu subsisteme

[1] Ch. Yves Winkin, *La Nomelle Communication,* Le Seuil, Paris, 1981 (n.a.)-

în care fiecare element este integral sistemic. Psihanalizele internaţionale sînt deja pe drum. Cu atît mai mult cu cît Bateson însuşi a insistat asupra aporiei[1] care închide fiinţa umană în ea însăşi atunci cînd crede că se afirmă în ipseitatea sa si a permis remarcarea faptului că această ipseitate nu se rupe în situaţia duală: este necesar un al treilea pentru a fi doi; adică pentru a fi *unul.* Apel la o psihanaliză spartă în bucăţi: deschisă către celălalt.

4.2.2. Celălalt în dialogie: între psihanaliză şi pragmatică

Freud a pornit de la corp, de la decupajul conştient/inconştient, de la pulsiunile pe care le-a prezentat ca pe un intermediar între organic şi spiritual. Graniţa pare să treacă la lizierele sexualului şi sexualului. Cu eul, structurile sale, invitaţia la o articulare cu şinele, o grefare în devenire, se deschide un alt capitol mai amplu, cel al persoanei în situaţie, articulată la celălalt. Teritoriile persoanei devin tot mai complexe: la cele trei instanţe sine-eu-supraeu se adaugă sine-însuşi şi non-sine-însusi[2], implicînd tot ceea ce scapă inventarelor primare şi tot ceea ce scapă si celor cu care individul-persoană este în relaţie. Comunicările sînt, desigur, variate, dar limbajul reţine, am spune noi, cea mai bună parte.

Cu dispozitivul cu dublu etaj: sine, eu şi supraeu ar părea că instanţa eului este investită cu funcţii noi. Nu va fi vorba doar de adaptare; acesta ar fi un punct de

[1] Dificultate de ordin raţional, greu sau imposibil de rezolvat (n.t.).

[2] Distincţii foarte dificil de evidenţiat în limba română: *(a, moi, sur-* *m°i — soi, non-soi;* în majoritatea contextelor *soi* se poate traduce, totuşi, Prin *sine;* nu însă şi aici (n.t.).

vedere simplist, voit reductor. Noţiunea de *adecvare* ar fi mai potrivită: intraadecvare între diversele instanţe şi subinstanţe, trecere de la un individ primitiv, un dat primar (deşi deja construit) la un individ care ştie că este astfel: persoana. Si adecvare interpersonală cu evenimentele, obiectele, lucrurile, natura si mai ales cu *alţii* şi universul lor de artificii umane. Un *regim de adecvare* cunoscut, conştient, voit, organizat, cel al *Eului-Sinelui* va veni să înlocuiască *regimul primitiv de conversie,* cel al *Sinelui/'Supraeului,* acolo unde toate schimburile se fac în vase comunicante, cu neprevăzuturi proprii tărîmului fantasmelor. Cuvintele si imaginile-fantasme se înfruntă după dominanţe bine stabilite. Circuitele vorbite-scrise (cuvîntul, după unii, povestirea cu discursul său, după alţii) construiesc EUL, îl structurează în ceea ce are el mai bun. Limbajul luat astfel poate funcţiona în structurile conştientului şi ale inconştientului, cînd ca unul, cînd ca altul: amîndouă într-unul.

Să ajungem la locul celuilalt, întîlnirea vine din afară; foarte devreme; desigur, Oedipul, dar deja cu mult înainte; interacţiunile sînt foarte precoce; să pariem că vocea mamei interesează mizele, contribuie la depunerea primei particule-vocale-auzite-înţelese. Lui Francis Jacques[1] îi face plăcere să scrie: „Omul ca persoană nu întîlneste, el este întîlnirea" (1982, p. 182). Să presupunem că această întîlnire se produce foarte devreme: o amprentă pentru a marca individul-pre-persoană. Circuitul intra-persoană în dialogia sa cu el însuşi trece prin circuitul implicit-exogen care traversează mama... Nu reluăm toată evoluţia,

[1] Cf. Francis Jacques, *Dialogiques. Recherches logiques sur le* P.U.F., Paris, 1979 (n.a.).

dar să spunem că urmarea reia constant această „primă-oedipificare" aşa cum am expus-o deja (cap. II.3.1.)- Dar vocile par să nu fie îndeajuns: două voci, mai multe, bivocalitatea, plurivocitatea nu corespund unei dialogii totale. Dialogiile incomplete trimit la monologuri; atunci cînd persistă, ele se pot constitui în perturbaţii psihopatologice; absenţa celuilalt din „molecula-de-limbaj-dialogic" se regăseşte în toate tulburările psihotice şi nevrotice. Individul non-personificat cu fundamentele sale corporale suferă la fel din această cauză; dispozitivele de intrare în psihopatologic sînt mai multe; realizările concrete, de asemenea. Această problemă ar merita să fie dezvoltată, pentru a ne apropia şi mai mult de clinica prezentată de Freud; dar structurată într-un mod puţin diferit (cf. H.3.2 si 3).

Să vorbim despre „tehnologia de limbaj" ce trebuie dobîndită, ea trecînd prin semnificanţe, dar distribuind şi intensităţi, forţe: forţele perlocutoare şi puterea lor de penetrare în substanţă; pentru a o transvaloriza. Dialogiile intralimbaj se stivuiesc în afară, în intersubiectivitate, dar se reconstituie în interior, conservînd în ele prezenţa celui absent: acel *el,* celălalt, care este necesar pentru a face unul, cu sine. Acelaşi si celălalt, s-a spus. Cele două versante în *Unul,* s-ar putea spune. Totuşi, ne revine misiunea de a pune accentul pe acest fapt precis al unei tehnologii ce trebuie dobîndită, învăţată şi elaborată, pentru a face să emane *celălalt* în *sine-însuşi,* în chiar interiorul acestei metaforice molecule-de-limbaj-deja-dialogizat: pentru a o satura, a o face activă si deschisă pentru noi interacţiuni comunicaţionale.

Prin aceasta se afirmă o „pragmatică", ce operează în actual, în prezentul cuvintelor. Refulatul, trecu-

tul-non-depăsit se prezentifică actualizîndu-se pentru a fi reluate, eliberate de închideri şi forcluderi, reintroduse în circuitul viu al existenţei. Să fie, oare, posibil? Psihanalizele, mîine, vor fi obligate să-şi dovedească această eficientă.

Concluzie

După un întreg deceniu de tatonări, Freud a intrat în autoanaliză. După trei ani de cercetări el a putut propune oamenilor o metodologie psihanalitică destinată să îi transforme. Au urmat perioade de reflectare atît la Freud cît şi la cei din jurul său. Astăzi teoretizările sînt mai multe. Modelele propuse pentru munca psihanalitică sînt multiple. Am încercat să expunem diversitatea lor cît si majoritatea variantelor. Terapia psihanalitică în sine a variat puţin de la Freud încoace, cu excepţia cîtorva detalii. Candidatul la analiză este invitat să o evalueze şi să evalueze munca pe care o întreprinde. Mai mult decît o deblocare cathartică sau o îndelungată căutare a unei ipotetice traume individuale, terapia tinde, prin mijlocirea unei întrupări în cuvinte, să creeze un transfer între analizat şi analist pe parcursul unei „călătorii" în inconştient în care non-aparentul ajunge pînă la verb. Discursivitatea propune o altă întreprindere relaţională: mai fertilă pentru sine, mai bogată — potenţial — în interacţiuni cu celelalte. Este înainte de toate o căutare a celuilalt.

Modelele care s-au succedat pot părea astăzi disproporţionate faţă de complexitatea reală a personalităţii; într-adevăr, aceasta devine tot mai complexă în fiecare zi. Ultimele cercetări ale lui Freud invită la un lung şi minuţios travaliu cu sine. Aşteptarea unei simple deblocări, a unei eliberări, apare „mitică". Orice punere în analiză solicită *energic* forţele oricui pentru a învăţa, pentru a se obişnui cu ideea că acest travaliu continuă într-o interminabilă autoanaliză. Dacă sexualitatea, plăcerea au avut momentul lor de glorie, travaliul dorinţei necesită o iubire de sine care implică iubirea celuilalt; întreprindere delicată, lungă şi fragilă, care cere o sexuare permanentă, într-un anume fel sexuarea reînnoită a cuvintelor si a persoanei încununează efectuarea sexualităţii-afectivitate şi a dobîndirii plăcerii. Umanul este mobilizat pentru a Participa la un registru dublu de adecvări; cel al autosatisfacţiilor

şi cel al autoinsatisfacţiilor; discriminări calitative în acelaşi timp subiective şi articulate la celelalte. Realizare a unei duble cercetări de antropologie relaţională şi sistemică. Pentru om nimic nu este dobîndit. A exista înseamnă o muncă; o construcţie permanentă; un rezultat.

Psihanaliza si psihopatologia sînt în relaţie disjunctivă. Atunci cînd îşi propunea ipotezele, Freud anunţa că acestea vor fi înlocuite ulterior printr-o acţiune biochimică mai eficace. Aceasta este în curs de a se produce sub ochii noştri. Progresele în psihiatria biochimică sînt deja foarte importante; ele se anunţă colosale pentru deceniile ce vin; o nouă lectură a faptelor de psihopatologie va pune la locul cuvenit partea ce-i revine „psihanaliticului". Domeniul psihiatriei face parte din medicină, dintr-o medicină modernă, deschisă la psihologia medicală şi la psihologia psihanalitică. Psihanaliza-terapie „pură" nu priveşte decît circa 2—3% din pacienţii psihiatriei. Chiar şi aici, rezultatele n-au putut fi niciodată verificate, nici controlate. Este adevărat că tulburările de ordin psihiatric evoluează sub semnul repetiţiei: ele răspund într-o mică măsură şi nu foarte bine la efectele terapeutice şi tind să se stabilizeze în „cronicitate". Dimpotrivă, domeniul modelelor psihanalitice şi-a extins aria şi continuă să şi-o extindă, în ştiinţele educaţiei, în ştiinţele literare şi juridice, în sociologie, în practicile vieţii cotidiene pentru eventuale ameliorări înainte ca psihopatologicul să apară. Psihanalizele au contribuit la accelerarea cercetării antropologice făcînd „ascultarea" celuilalt[1] mai subtilă, invitînd pe oricine să înveţe să-şi redea viaţa printr-o povestire şi să se dezvolte prin această povestire.

[1] Cf. Michel Foucault, *Histoire de la folie.* Pion, Paris, 1961 („Psihanaliza nu poate, nu va putea niciodată să înţeleagă căile lipsei de raţiune, nici să descifreze pentru ele însele semnele demenţei", p. 612) (n. a.).

Bibliografie

Avertisment:

Textele sînt citate conform ediţiilor franceze aflate în comerţ actualmente. Indicăm în bibliografie data ediţiei originale (notată între paranteze) şi referinţele ediţiei franceze.

Nu există o ediţie completă în limba franceză a operelor lui Freud.

Există aceste ediţii:

Gesammehe Werke, 18 volume, Imago Publishing, Londra, 1940-1952 (G. W.).

The Standard Ediîion ofthe Complete Psychological Works ofSigmund Freud, ed. J. Strachey, 24 volume, Hogard Press, Londra, 1953 (S. E.).

Preliminarii:

Trei lucrări de bază:

Vocabulaire de Ia Psychanalyse, Jean LAPLANCHE şi Jean-Baptiste PONTALIS, P.U.F., Paris, 1967.

Indicat în text prin *Vocabular* (cel mai adesea: *Voc.)* sau Laplanche-Pontalis.

Ernest JONES, *La Vie et l'oeuvre de Sigmund Freud,* 3 voi.

I. - La jeunesse de Freud: 1856-1900 *(1953).*

II. — Leş annees de măturile: 1901-1919 (7955).

III. — Leş dernieres annees: 1919-1939 *(1957).*

Cele trei volume, traduse în limba franceză de Anne Berman, au apărut la P.U.F. succesiv, în 1958, 1961 şi 1969.

în lucrare indicăm data primei ediţii şi pagina ce corespunde volumelor în franceză.

Histoire de la psychanalyse, sub redacţia lui Roland Jaccard, 2 voi., Hachette, Paris, 1982.

Bibliografia este regrupată — fără repetări — urmărind centrele de interes ale capitolelor: lucrări şi studii asupra autorului considerat, în fiecare rubrică folosim ordinea alfabetică şi pentru fiecare autor ordinea apariţiilor datate după ediţia originală.

Menţionăm în special lucrările citate.

Bibliografie pentru capitolele I şi al II-lea
Freud şi explorările psihanalitice şi Freud şi freudismul

SIGMUND FREUD

• Lucrări (în versiunea lor curentă în franceză, avînd, între paranteze, data primei ediţii)

Naissance de la psychanalyse, 1887-1902, P.U.F., Paris, 1956 (1950).
Etudes sur l'hysterie (1895, împreună cu Joseph Breuer), P.U.F., Paris, 1956. *La Science des reves* (Die Traumdeutung), P.U.F., Paris, 1950 (tr. de I. Meyerson); 1971 (tr. de A. Berger); *(1899-1900). Le Reve et son interpretation* (1901), Gallimard, Paris, 1969. Col. „Idees".
Psychopathologie de la vie quotidienne (1901), Payot, Paris, 1948. *Trois essais sur la theorie de la sexualite* (1905), Gallimard, Paris, 1962, col. „Idees". *Le Moţ d'esprit et şes rapports avec l inconştient* (1905), Gallimard, Paris, 1971, col. „Idees". *Delire e! reves dans la „Gradiva" de Jensen* (1907), Gallimard, Paris, 1971, col. „Idees". *Cinq lecons sur la psychanalyse* (1909), Payot, Paris, 1966, B.P., nr. 84, urmat în acelaşi nr. 84 de *Contribution â l'histoire du mouvement psychanalytique* (1914). *Un souvenir d'enfance de Leonard de Vinci* (1910), Gallimard, Paris, 1977, col. „Idăes".
Totem et Tabou (1913), Payot, Paris, 1965 şi „P.B.P.", nr. 77.
Metapsychologie (1915), Gallimard, Paris, 1968. *Introduction â la psychanalyse* (1917), Payot, Paris, 1947 si „P.B.P.", nr. 6. *Mă vie et la psychanalyse* (1925), Gallimard, Paris, 1968, col. „Idees", urmată de *Psychanalyse et medecine* (1926). *L'Avenir d'une illusion* (1927), P.U.F., Paris, 1971. *Malaise dans la civilisation* (1930), P.U.F., Paris, 1971. *Nouvelles conferences sur la psychanalyse* (1932), Gallimard, Paris, 1971, col. „Idees".
Abrege de psychanalyse (1938 postum: 1940), P.U.F., Paris, 1955.
Moise et le monotheisme (1939), Gallimard, Paris, 1971, col. „Idees".

• Articolele şi studiile lui Freud sînt reunite în volume, printre care:

De la technique psychanalytique (P. U. F., Paris, *1953).* Douăsprezece texte de la 1904 la 1918. *Cinq psychanalyses,* P.U.F., Paris, 1954.
Dora (1905); Le petit Hans (1909); L'homme aux rats (1909); L« president Schreber (1911); L'homme aux loups (1918).

Essais de psychanalyse, Payot, Paris, ,.P.B.P.", nr. 44. 1963 (înlocuit cu tr. din 1981):
Au delâ du principe du plaisir (1920); Psychologie collective et analyse du moi (1921); Le Moi et le ţa (1924); Considerations actuelles sur la guerre et sur la mort (1915).
Essais de psychanalyse appliquee, Gallimard, Paris, col. „Idees", 1971.
Le Moi'se de Michel-Ange (1914); La creation litte'raire et le reve ăveille (1908); Des sens opposes dans Ies mots primitifs (1910); Le theme des trois coffrets (1913); Quelques types de caractere degages par la psychanalyse (1915-1916); Une difficulte de la psychanalyse (1917); Un souvenir d'enfance dans „Fiction et Verile" de Goethe (1917); L'inquietante etrangete (1919); Une nevrose demoniaque du XVIIe siecle (1923); La psychanalyse et l'etablissement des faits en matiere judiciaire... (1906).
La Vie sexuelle, P.U.F., Paris, 1969.
Leş explications sexuelles donnees aux enfants (1907); Leş theories sexuelles infantiles (1908); Un type particulier de choix d'objet chez 1'homme (1910); Sur le plus general des rabaissements de la vie amoureuse (1912); Pour introduire le narcissisme (1914); Sur Ies transpositions de pulsions plus particulierement dans l'erotisme anal (1917); L'organisation genitale infantile (1923); La disparition du complexe d'Oedipe (1923); Quelques consequences psychologiques de la difference anatomique des sexes (1925); Le fetichisme (1927); Sur la sexualite feminine (1931); Des types libidinaux (1931).
Nevrose, psychose et perversion, P.U.F., Paris, 1973.
Leş psychonevroses de defense (1894); Qu'il est justifie de separer de la neurasthenie un certain complexe symptomatique sous le nom de „nevrose d'angoisse" (1895); Obsessions et phobies (1895); L'heredite et l'etiologie des nevroses (1896); Nouvelles remarques sur Ies psychonevroses de defense (1896); L'etiologie de l'hysterie (1896); Sur Ies souvenirs-ecrans (1899); Actions compulsionnelles et exercices religieux (1907); Caractere et erotisme anal (1908); Leş fantasmes histeriques et leur relation â la bisexualite (1908); Le roman familial des nevroses (1909); Considerations generales sur l'attaque hysterique (1909); Le trouble psychogene de la vision dans la conception psychanalytique (1910); Sur Ies types d'entree dans Ies nevroses (1912); Deux mensonges d'enfants (1913); Communication d'un caş de paranoia en contradiction avec la theorie psychanaly-tique (1915); Unenfantest battu(1919); Sur la psychologie d'un caş d'homosexualite feminine (1920); Sur quelques mecanismes nevro-tiques dans la jalousie, la paranoia et 1'nomosexualite (1922); Nevrose et psychose (1924); Le probleme economique du maso-chisme (1924); La perte de la realite dans la ne"vrose et dans la psychose (1924).

Anumite texte au fost „adăugate" în volume: de exemplu: L'humour (1927 în 1905); L'inquietante etrangete (1919 în 1971). Traduceri noi se află în curs.

Alte texte, printre care: Die Verneinung (La denegation, 1925); Analyse terminee et analyse interminable (1937) sînt reluate în volumele: *Resultats, ide e s, probleme s* I (1900-1920), II (1921-1938), P.U.F., Paris. 1984 şi 1985.

• Studii asupra lui Freud, freudism, psihanaliză freudiană, psihologie

ASSOUN, P. L., *Freud, la philosophie et Ies philosophes,* P.U.F., Paris, 1976.

ASSOUN, P. L., *Freud et Nietzsche,* P.U.F., Paris, 1980.

ASSOUN, P. L., în *Histoire de lapsychanalyse,* voi. I, Hachette, Paris, 1982.
„Leş fondements philosophiques de la psychanalyse", pp. 65-96.
„Leş grandes decouvertes de la psychanalyse", pp. 137-202.

ASSOUN, P. L., *Freud et lafemme,* Calman-Levy, Paris, 1983.

BALMARY, M., *L'Homme aux statues. Freud et lafaute du pere,* Grasset, Paris, 1979.

BAKHT1NE, M. (V. N. Volochinov), *Le Freudisme,* L'Age d'homme, Lausanne, 1980 (tr. de Guy Verret; ed. I în limba rusă, Leningrad, 1927).

BRENTANO, F., *Psychologie d'un point de vite empirique,* Aubier, Paris, 1944.

CHARRIER, J.-P., *L'lnconscient et lapsychanalyse,* P.U.F., Paris, 1968.

CHERTOK, L. et SAUSSURE, Raymond (de), *Naissance du psychanalyste: de Messmer ă Freud,* Payot, Paris, 1973.

CHERTOK, L., *Resurgence de l'hypnose,* Desclăe de Brouwer, Paris, 1984.

DALBIEZ, R., *La Methode psychanalytique et la doctrine freudienne,* Desclee de Brouwer, Paris, 2 voi.

DUFRESNE, T., *Bibliographie des ecrits de Freud,* Payot, 1973.

ELLENBERGER, H. F., *A la decouverte de l'inconscient,* Simep, Lyon, 1974(1970).

FERNANDEZ-ZOÎLA, A., „Leş Jeux *d'Oedipe", L'Information psychiatrique,* 52, 1976, pp. 525-534.

FENICHEL, O., *La theorie psychanalytique des nevroses, 2* voi., P.U.F., Paris, 1953.

GLOVER, E., *Technique de lapsychanalyse,* P.U.F., Paris, 1958 (7955).

HESNARD, A., *L'Oeuvre de Freud et son importance pour le monde moderne,* Payot, Paris, 1960.

HUBERT, W., PIRON, VERGOTE, *La Psychanalyse science de l'homme,* Dessart, Bruxelles, 1964.

LAGACHE, D., *La Psychanalyse,* P.U.F., Paris, 1955.

MOSCOVICI, S., *La Psychanalyse, son image et son public,* P.U.F., Paris, 1961.

NACHT, S., *La Psychanalyse aujourd'hui,* 2 voi., P.U.F., Paris, 1956. Cf. BOUVET M., „La clinique psychanalytique. La relation d'objet", pp. 41-122. — MARTY P. și FAIN M., „Psychanalyse et medecine psychosomatique", pp. 499-574. — RACAMIER P. C., „Psychotherapie psychanalytique des psychoses", pp. 575-691.

NACHT, S., *Trăite de psychanalyse, 5* voi., P.U.F., Paris, voi. l „Histoire", 1965.

NUNBERG, H., *Principes de psychanalyse,* P.U.F., Paris, 1957 *(1935).*

ROȘU, A., *Leş Conceptions psychologiques dans Ies textes medicaux indiens,* College de France, Paris, 1978.

REY, J. M., *Parcours de Freud*, Galilăe, Paris, 1974.

SACHS, H., *Freud, mon maître et mon ami,* Denoel, Paris, 1977 *(1944).*

WALDER, R., *Leş Fondements de la psychanalyse,* Payot, Paris, 1962.

WIDLOCHER, D., *Freud et le probleme du changement,* P.U.F., Paris, 1970.

WORTIS, J., *Psychanalyse â Vienne en 1934. Notes sur mon analyse avec Freud,* Denoel, Paris, 1974.

Bibliografia capitolului al IH-lea
Psihanalizele non-freudiene: Adler, Jung, Stekel

COLETTE, Albert, *Introduction â la psychologie dynamique.* Bruxelles, Institut de sociologie, 1963 (Lucrare de ansamblu: Freud, Jung, Adler).

ADLER, Alfred

• Opere

La compensation psychique de l'etat d'inferiorite des organes (1907), Payot, Paris, 1956.

Le Temperament nerveux (1912), Payot, Paris, 1956. *Pratique et theorie de la psychologie individuelle comparee* (1920), Payot, Paris, 1961. *Connaissance de l'homme* (1926), *Etude de caracterologie individuelle,* Payot, Paris, 1949. *La Psychologie de ienfant difficile, Techniques individuelles* (1928-1930), Payot, Paris, 1962.

Ecole et psychologie individuelle comparee (1929), Payot, Paris, 1975.

Le Sens de la vie (1932), Payot, Paris, 1950.

• Culegeri
Leş Nevroses (Prefaţă de Paul Sivadon), Aubier-Montaigne, Paris, 1969.

• Studii
LEWIS, Way, *Comprendre A. Adler* (1956), Privat, Toulouse, 1973.
SCHAFFER, H. et PARAU, *La Psychologie des profondeurs des origines ă nosjours* (operă de ansamblu), Payot, Paris, 1960. SCHAFFER, H., *La Psychologie d'Adler,* Masson, Paris, 1976. SPERBER, Manes, *A. Adler et la psychologie individuelle,* Gallimard, Paris, 1972.

• Articole
JACCARD, R., „A. Adler dans l'ombre de Freud", în: *Histoire de la psychanalyse,* 1982, pp. 235-244. MEYER, A., „Psychotherapie adlerienne", în: *Encyclopedie medico-chirurgicale,* Psychiatrie, III, Paris, 1955.

JUNG, Karl Gustav

• Opere
(Opere complete în curs de editare sub coordonarea lui Roland Cahen).
Leş Types psychologiques (1921), Buchet-Chastel, Paris, 1950.
La Dialectique du moi et de l'inconştient (1928), Gallimard, Paris, 1938 si reluată în tr. nouă, 1964.
L'Homme ă la decouverte de son ăme (1934), Payot, Paris, 1966.
Metamorphose de l'ăme et şes symboles, Buchet-Chastel, Paris, 1953.

• Studii
BAUDOUIN, Ch., *L'Oeuvre de Jung,* Payot, Paris, 1963.
ROCHEDIEU, E., *Jung,* Seghers, Paris, 1970. SOLIE, P., *Mythanalyse'jungienne,* E.S.F., Paris, 1981.

• Articole
DELACAMPAGNE, C., „La dissidence jungienne", în: *Histoire de la psychanalyse,* 1982, pp. 215-230. MORF, G., „La psychotherapie de G. Jung", *Encyclopedie medico-chirurgicale,* Psychiatrie, III, 1976. NUTTIN, J., *La Structure de la personnalite,* P.U.F., Paris, 1968 (Cf. pp. 114-143, despre tipologia lui Jung).

STEKEL, Wilhelm

La Femme frigide, Gallimard, Paris, 1949. *L'Homme impuissant,* Gallimard, Paris, 1950. *Onanisme et homosexualite,* Gallimard, Paris, 1951. *Technique de la psychotherapie analytique,* Payot, Paris, 1975.

Bibliografia capitolului al IV-Iea Derive, devieri: Abraham, Ferenczi, Jones, Sachs şi Rank

• Opere

ABRAHAM, K., *Oeuvres completez, 2* voi., Payot, Paris, 1965-1966, reluat în „P.B.P." cu o prefaţă de lise Barande. EITINGON, M., *Rapport sur la polyclinique psychanalytique de Berlin,* 1922, tr. în *Topique,* nr. 18, ian. 1977, pp. 68-77. FERENCZI, S., *Oeuvres completei, 4* voi., Payot, Paris, 1968-1981. FERENCZI, S., *Thalassa,* psychanalyse des origines de la vie sexuelle, Payot, Paris, 1962 *(1924)* (completată cu „Masculin et feminin").

JONES, E., *Hamlet et Oedipe* (1954), Gallimard, Paris, 1967 (şi col. „TEL").

JONES, E., *Essais de psychanalyse appliguee* (1923), Payot, Paris, 1973.

JONES, E., *Psychanalyse, folklore, religion,* Payot, Paris, 1973. Cf. *Sur Freud,* 3 voi. RANK, O., *Le Traumatisme de la naissance* (1924), Payot, Paris, uit. ed. 1976. RANK, O., *L'Art et l'artiste: creativite et developpement de la personnalite* (1932), Payot, Paris, 1983. SACHS, H., *Freud, mon maître, mon ami* (1944), Denoel, Paris, 1977.

• Studii

BARANDE, I., *Sândor Ferenczi,* Payot, Paris, 1972.

GIRARD, C., *Ernest Jones,* Payot, Paris, 1972.

GIRARD, C., „La psychanalyse en Angleterre", în: *Histoire de la psychanalyse,* 1982, II, pp. 313-362.

PALMIER, J. M., „La psychanalyse en Allemagne", în: *Op. cit.,* II, pp. 107-144.

LE RIDER J., „La psychanalyse en Hongrie", în: *Histoire de la psychanalyse,* 1982, II, pp. 145-186.

Bibliografia capitolului al V-lea Parafreudismele

1. W. REICH:

Oeuvres completes des premiers ecrits, în curs de editare, Payot, Paris.

La Foncîion de l'orgasme, L'Arche, Paris, 1978 (după ed. din 1945 revăzută de autor, prima variantă datînd din 1926). *La Revolution sexuelle* (1934), U.G.E., Paris, 1970, col. „10/18".

2. Freudo-marxismul:

ADORNO, T. W., *Minima moralia* (1951), Payot, Paris, 1980.
ADORNO, T. W., *Dialectique negative* (1966), Payot, Paris, 1978.
FERNANDEZ-ZOILA A., „La Relation d'objet", *La Raison,* Paris, 1957, pp. 96-99.
FERNANDEZ-ZOILA, A., „Psychothărapie et materialisme dialectique", *La Raison,* 1961,pp. 105-124.
FOUGEYROLLAS, P., *La Revolutionfreudienne,* Denoel, Paris, 1970.
FOUGEYROLLAS, P., *Marx, Freud et la revolution totale,* Anthropos, Paris, 1972.
FOUGEYROLLAS, P., *Contre Levi-Strauss, Lacan el Althusser,* Savelli, Roma, 1976.
MARCUSE, H., *Eros et civilisation* (1955), Ed. Minuit, Paris, 1963.
MARCUSE, H., *L'Homme unidimensionnel* (1961), Ed. Minuit, Paris, 1968.
PALMIER, J. M., „La psychanalyse en Union sovietique", în: *Histoire de la psychanalyse,* 1982, voi. II, pp. 187-235.
POLITZER, G., *Critique des fondements de la psychologie,* Rieder, Paris, 1928.
SEVE, L., CLEMENT, C. et BRUNO, P., *Pour une critique marxiste de la theorie psychanalytique,* Ed. Sociales, Paris, 1973.

3. Psihanalizele americane:

GREEN, A., *Le Discours vivant,* P.U.F., Paris, 1973.
JACCARD, R., „La psychanalyse aux Etats Unis", în: *Histoire de la psychanalyse,* 1982, voi. II, pp. 237-258.
THOMPSON, C., *La Psychanalyse, son evolution, şes developpements,* Gallimard, Paris, 1956.

4. Culturalismul psihanalitic american:

BASTIDE, R., *Sociologie et Psychanalyse,* P.U.F., Paris, 1950.
BRES, Y., *Freud et la psychanalyse americaine: Karen Horney,* Vrin, Paris, 1970 (studiu important pentru parcursul culturalist).
FROMM, Erich (cîteva titluri):
La Peur de la liberte (1941), Buchet-Chastel, Paris, 1963.
L'Art d'aimer (1956), L'Epi, Paris, 1969.
La Crise de la psychanalyse (1970), Anthropos, Paris, 1971.
L'Homme pour lui-meme (1947), E.S.F., Paris, 1968.
Bouddhisme Zen et psychanalyse, P.U.F., Paris, 1971 (cu Suzuki şi Martino).
HORNEY, Karen:
La Psychologie de la femme, Payot, Paris, 1969 (articole: 1923-1937).
L'Auto-analyse (1942), Gonthier, Paris, 1966.

Nos Conflits interieurs (1945), L'Arche, Paris, 1955. *La Personnalite nevrotique de notre remps* (1937), L'Arche, Paris, 1953.
Leş Voies nouvelles de la psychanalyse (1939), L'Arche, Paris, 1951.
STOETZEL, J., *La Psychologie sociale,* Flammarion, Paris, 1963 (pentru a poziţiona socio-psihanaliza şi pe H. Sullivan).

5. Egopsychology şi psihanalizele eului:
HARTMANN, H., *La Psychologie du moi el le probleme de I'adaptation* (1937), P.U.F., Paris, 1968. HARTMANN, H., KRIS, E., LOWENSTEIN, R., *Elements de psychologie psychanalylique,* P.U.F., Paris, 1975. FREUD, A., *Le Moi et Ies mecanismes de deferise* (1936), P.U.F., Paris, 1949.
KRIS, E., *Psychanalyse de l'art* (1952), P.U.F., Paris, 1978.
LOWENSTEIN, R., „La psychologie psychanalytique de Hartmann, Kris, Lowenstein", în: *Revue Franţaise de psychanalyse,* P.U.F., Paris, 1966, pp. 775-793.

6. Psihanalize de grup şi psihodrame:
ANCELIN-SCHUTZENBERGER, A., *Le Corps et le groupe*. Privat, Toulouse, 1977 (trecere în revistă a diverselor curente). ANZIEU, D. et MARTIN, Y., *La Dynamique des groupes restreints,* P.U.F., Paris, 1968.
MORENO, J. L., *Psychotherapie de groupe et psychodrame,* Paris, 1965.
ROGERS, C. R., *Le Developpement de lapersonne,* Dunod, Paris, 1965.

7. Etnopsihanaliza:
DADOUN, R., *Geza Roheim et l'essor de l'anthropologie psychanalytique,* Payot, Paris, 1972.
DEVEREUX, G., *Essais d'ethnopsychiatrie generale,* Gallimard, Paris, 1970.
DEVEREUX, G., *Ethnopsychanalyse complementaire,* Flammarion, Paris, 1972.
KARDINER, *A.,L'Individu dans la societe* (1939), Gallimard, Paris, 1969.
ROHEIM, Geza, *Psychanalyse et anthropologie* (1950), Gallimard, Paris, 1967.

8. Bioenergii psihanalitice şi alte curente:
GENTIS, R., *Leţons du corps,* Flammarion, Paris, 1980 (studiu asupra diverselor orientări dintr-o perspectivă psihanalitică şi lacaniană).
JANOV, A., *Le Cri primai* (1970), Flammarion, Paris, 1975. LOWEN, A. et L., *Le Plaisir,* Tchou, Paris, 1976.

LOWEN, A. et L., *La Depression nerveuse et le corps,* Tchou, Paris 1975. SEARLES, H., *L'Effortpour rendre l'autrefou* (1965). Gallimard, Paris 1977. SEARLES, H., *Le Contre-transfert* (1979), Gallimard, Paris, 1981.

Bibliografia capitolului al Vl-lea

Psihanalizele copilului

O lucrare de ansamblu:
Serge LEBOVICI et Michel SOULE, *La Connaissance de l'enfantpar la psychanalyse,* P.U.F., Paris, 1970.

FREUD, Anna:
(Opere complete, în S.U.A., 7 volume.)
Le Traitement psychanalytique des enfants, P.U.F., Paris, 1951 (texte 1927-1945).
Le Normal et le pathologique chez l'enfant (1965), P.U.F., Paris, 1968.
Le Moi et Ies mecanismes de deferise (1936), P.U.F., Paris, 1949.

KLEIN, Melanie:
La Psychanalyse des enfants (1932), P.U.F., Paris, 1959.
Developpement de la psychanalyse (1952), P.U.F., Paris, 1966 (texte de M. Klein, Joan Riviere, S. Isaacs, Paula Heimann). *Envie et gratitude* (1957), Gallimard, Paris, 1963 (în col. „TEL", 1981). *Essais de psychanalyse* (1947: primele texte ale M. K.), Payot, Paris, 1968.

• Studii despre Melanie Klein:
JACCARD, R., *La Pulsion de mort chez M. Klein,* L'Age d'Hornme, Lausanne, 1971.
JACCARD, R., *Ce que M. Klein a vraiment dit,* Marabout, Paris, 1974.
PETOT, J. M., *M. Klein: premieres decouvertes,* Dunod, Paris, 1979 (perioada 1919-1932; al doilea volum priveşte perioada 1934-1960). SEGAL, H., *Introduction ă l'aeuvre de M. Klein* (1964), P.U.F., Paris, 1969. SEGAL, H., *M. Klein, developpement d'une pensee* (1979), Payot, Paris, 1982.

SPITZ, Rene:
„Hospitalism" (tr. în: *Revue Franţaise de psychanalyse,* P.U.F., XIII, 1949, pp. 397-425).

„Anaclitic depression", *The Psychanalitic Study ofthe Child*, New York, 1946, II, pp. 313-342. *La Premiere annee de la vie de I'enfant* (1953: De la naissance â la parole), P.U.F., Paris, 1958. *Le Non et le oui, genese de la communication humaine* (1957), P.U.F., Paris, 1962.

WINNICOTT, Donald:
De la pediatrie ă la psychanalyse (1958), Payot, Paris, 1969.
Processus de maturation chez I'enfant (1965), Payot, Paris, 1970.
L'Enfant et sa familie (1957), Payot, Paris, 1975.
L'Enfant et le monde exterieur (1957), Payot, Paris, 1975.
La Consultation therapeutique de I'enfant (1971), Gallimard, Paris, 1972 (aceste lucrări au fost reeditate în col. „poche"). *Jeit et realite. L'espace potentiel* (1971), Gallimard, Paris, 1975.

• Studii despre Winnicott:
L'Arc, m. 69, mai 1977.

• Alte lucrări referitoare la psihanalizele copilului:
ANZIEU, D., *Le Psychodrarne analytique chez I'enfant,* P.U.F., Paris, 1956.
BOWLBY, J., *Attachement et perte* (1969), 2 voi., P.U.F., Paris, 1978.
BETTELHEIM, B., *Blessures symboliques* (1954), Gallimard, Paris, 1969 et col. „TEL".
BETTELHEIM, B., *La Forteressc vide* (1967), Gallimard, Paris, 1969.
DOLTO, F.,: o singură lucrare semnalată, printre cele publicate la Seuil, *Psychanalyse et Pediatrie,* Le Seuil, Paris, 1961.
ERIKSON, E. H., *Adolescence et Crise. La quete d'identite* (1968), Flammarion, Paris, 1972 (şi în col. „poche Champ").
KOHUT, H., *Le Soi. La psychanalyse des transferts narcissiques* (1971), P.U.F., Paris, 1980.
JACOBSON, E., *Le Soi et le monde objectal* (1964), P.U.F., Paris, 1975.
LEBOVICI, S., *Le Nourrisson, la mere et le psychanalyste,* Paidos/Centurion, Paris, 1983.
MAHLER, M., *Psychose infantile. Symhiose humaine et individuation* (1968), Payot, Paris, 1977.
MANNONI, M.: o singură lucrare semnalată printre cele publicate la Seuil: *L'Enfant, sa maladie et Ies autres,* Le Seuil, Paris, 1967.
PICHON, E., *Le Developpement de I'enfant et de l'adolescent,* Masson, Paris, 1936.
PONTALIS, J.-B., *Apres Freud,* Gallimard, Paris, 1968.

Bibliografia capitolului al VTI-lea
Psihosomaticile şi psihanalizele corpului

O lucrare introductivă: A. HAYNAL, W. PASINI, *Medecine psychosomatique,* Masson, Paris, 1978. ABOULKER, P., CHERTOK, L., SAPIR, M., *Psychosomatique et gastro-enterologie,* Masson, Paris, 1962. ALEXANDER, F., *La Mededne psychosomatique* (1950), Payot, Paris, 1952. AJURIAGUERRA, J. de, *Manuel de psychiatrie de l'enfant,* Masson, Paris, 1977. BALINT, M., *Le Medecin, son malade et la maladie* (1950), P.U.F., Paris, 1960. BOSS, Medard, *Introduction ă la medecine psychosomatique* (1954), P.U.F., Paris, 1959. BYKOV, C., *L'Ecorce cerebrale et Ies organes internes,* Moscova (în fr. 1950). CANNON, W. B., *Bodily changes in pain, hunger,fear and rage,* Appleton-Century-Crofts, New York, London, 1915. DEJOURS, C., MARTY, P., HERZBERG-POLONICKA, R., „Leş questions theoriques en psychosomatique", *Encyclopedie medico-chirurgicale, Psychiatrie,* Paris, 1980 (37400, C 10, 7). DELAY, C., *Introduction â Ia medecine psychosomatique, Masson, Paris,* 1961. DONGIER, M., *Nevrose et troubles psychosomatiques,* Dessart-Mardaga, Bruxelles, 1967. DUNBAR, FLANDERS H., *Emotions and bodily changes,* Columbia University Press, New York, 1935. Texte din 1910-1933.
DUNBAR, FLANDERS H., *Psychosomatic diagnosis,* Hoeber, Harper and Brothers, New York, 1943. FERNANDEZ-ZOÎLA, A., „La relation d'objet" , Paris, *La Raison,* 1941, pp. 96-99. FERNANDEZ-ZO1LA, A., „De l'irrăalite des troubles dits fonctionnels en medecine psychosomatique quotidienne", *Revue de medecine psychosomatique,* Privat, Toulouse, 1979, 4, pp. 445-464.
FERNANDEZ-ZOÎLA, A., „Intra et inter-relations corporelles. Le corps en relation", *L'Evolution psychiatrique,* 1982 (47, 3, pp. 813-822).
GENTIS, ROGER, *Leţons du corps,* Flammarion, Paris, 1980 (reluat în col. „Champs")-GRINKER, R. R. si ROBINS, F. P., *Cliniques psychosomatiques* (1953), P.U.F., Paris, 1959.

GRODDECK, G., *Au fond de l'homme, cela,* Gallimard, Paris, 1963 (devenit: *Le livre du ţa,* 1973, col. „TEL").
GRODDECK, G., *La Maladie, l'an eî le symbole,* Gallimard Paris, 1969.
HAYNAL, A., „A propos de la problematique des modeles en medecine *psychosomali(i\ie",L'Evolutionpsychiatrique,* Privat, Toulouse, 1983 (48, 4). Cf. Textele unui colocviu: „Model psihosomatic: iluzie sau sinteză?", un fel de aducere la zi în acest număr din *L'Evolution Psy.* din 1983.
MARTY, P., FAIN, C., „Psychanalyse et medecine psychosomatique", în: *La Psychanalyse d'aujourd'hui,* 2 voi., P.U.F. Paris, 1956.
MARTY, P., de M'UZAN, M., DA VID, C., *L'lnvestigation psychosomatique,* P.U.F., Paris, 1963.
McDOUGALL, J., *Plaidoyer pour une certaine anormalite,* Gallimard, Paris, 1978.
PANKOW, G., *L'Homme et sa psychose,* Aubier, Paris, 1969.
SAPIR, M., *La Formation psychologique du medecin,* Payot, Paris, 1972.
SAPIR, M., *La Relaxation: son approche psychanalytique,* Dunod, Paris, 1975.
SAPIR, M., *Soignant-soigne: le corps-â-corps,* Payot, Paris, 1980.
SCHILDER, P., *L'Image du corps* (1935), Gallimard, Paris, 1968 (reluat în col. „TEL").
WEISS, E. şi ENGLISH, S. O., *Medecine psychosomatique* (1943), Delachaux et Niestle, Paris, 1952.
WEIZSĂCKER, (V. von), *Le Cycle et la structure* (1939), Desclde de Brouwer, Paris, 1959.

Bibliografia capitolului al VlII-lea
Psihanaliza (freudiană) în Franţa

Lecturi de ansamblu:
BERTLN, C., *La Derniere des Bonaparte* (Mărie Bonaparte), Perrin, Paris, 1982.
MIJOLLA, A. de, „La psychanalyse en France", în: *Histoire de la psychanalyse,* Hachette, Paris, 1983, voi. II., pp. 9-105.
NACHT (si colab.), *La Psychanalyse aujourd'hui,* 2 voi., P.U.F., Paris, 1956. *Trăite de Psychanalyse, 5* voi., P.U.F., Paris, 1965.
ROUDINESCO, E., *La Bataille de cent ans. Histoire de la psychanalyse en France,* Ramsay, Paris, 1983 (voi. I: 1885-1939).
Le Magazine litteraire (Hachette) a consacrat mai multe numere psihanalizei :
nr. 74, martie 1973: *„W. Reich et la revolution sexuelle (un constat.')"*
nr. 109, februarie 1976: *„S. Freud, le present et l'avenir"*

nr. 121, februarie 1977: *„Lacan (hommage et rayonnement)"* nr. 159/160, aprilie 1980: *„Leş heritiers de Freud. Lepoint en 1980."* nr. 175, iulie-august 1981: *„Autour de la folie. Evolutions..."* Aceste dosare de popularizare, bine documentate, se pot completa cu două numere din revista *„L"Arc":*

nr. 34, 1968 (primul trimestru): *„Freud"* (articole semnate de Green, Starobinski, J. Rosolato, Laplanche, Pieră Aulagnier, Marthe Robert. Irigaray, Pontalis...); nr. 58, 1974 (trimestrul al treilea): *„Lacan"*

Cîteva repere:

Pierre JANET, *L'Automatisme psychologique* (1889), Payot, Paris, 1973.
Nevroses et idees fîxes, Alean, Paris, 1898.
De l'angoisse ă I'extase, Alean, Paris, 1926 (reeditare: 1975).
Jacques LACAN: *De la psychose parano'iaque dans şes rapports avec la personnalite,* urmată de *Premiers ecrits* (1932), Le Seuil, Paris, 1975.
Ecrits, Le Seuil, Paris, 1966. *Television,* Le Seuil, Paris, 1974. *Le Seminaire de Jacques Lacan:* text stabilit de J. A. Miller: 20 de volume prevăzute:

Livre l: Leş Ecrits techniques de Freud, Le Seuil, Paris, 1975.
Livre II: Le Moi dans la theorie de Freud et dans la technique psych-analytique, Le Seuil, Paris, 1978.
Livre III: Leş Psychoses, Le Seuil, Paris, 1981.
Livre XI: Leş Quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, Le Seuil, Paris, 1973.
Livre XX: Encore, Le Seuil, Paris, 1975.

Indicăm în ordine alfabetică o serie de autori, semnalînd cîte o singură lucrare.

AMADO G., *Fondements de la psychopathologie,* P.U.F., Paris, 1982.
AMADO-LEVY-VALENSI, E., *Le Dialogue psychanalytique,* P.U.F., Paris, 1962. AULAGNIER-CASTORIADIS, P. şi colab., *Le Deşir et la Perversion,* Le Seuil, Paris, 1967. ANZIEU, D., *L'Auto-analyse de Freud et la decouverte de la psychanalyse,* P.U.F., Paris, 1959.
BONAPARTE, M., *Sexualite de lafemme,* P.U.F., Paris, 1951. BOU VET, M., *OEuvres psychanalytiques,* Payot, Paris, 2 voi., 1972 şi 1976.
CASTEL, R., *LePsychanalysme,* Maspero, Paris, 1973.
CASTORIADIS, C., *L'Institution imaginaire de la societe,* Le Seuil, Paris, 1975. CHASSEGUET-SMIRGEL şi colab., *Leş Chemins de l'Anti-Oedipe,* Privat, Toulouse, 1974.

CHAZAUD, J., *Leş Contestations actuelles de la psychanalyse,* Privat, Toulouse, 1974. CHERTOK. L., *Le non-savoir despsy. L'hypnose entre la psychanalyse et la biologie,* Payot, Paris, 1979.
CH1LLAND, C., *L'Enfant de six ans et son avenir,* P.U.F., Paris, 1974.
DIATKINE, R., SIMON, J., *La Psychanalyse precoce,* P.U.F., Paris, 1972.
DAVID. Ch., *L'Etat amoureux,* Payot, Paris, 1979.
FEDIDA, P., *L'Absence,* Gallimard, Paris, 1978.
GILLIBERT, J., *L'Oedipe maniaque,* Payot, Paris, 4 voi., 1978-1979.
GREEN, A., *Le Discours vivant,* P.U.F., Paris, 1973. GRUNBERGER, B., *Le Narcissisme,* Payot, Paris, 1975. GUYOTAT, J., *Mort, naissance etfiliation,* Masson, Paris, 1980. HELD, R., *L'Ml du psychanalyste,* Payot, Paris, 1973. KAUFMANN, P., *L'Experience emotionnelle de l'espace,* Vrin, Paris, 1967. KESTEMBERG, J. şi E., DECOBERT, S., *La Faim et le corps,* P.U.F., Paris, 1970. KREISLER, L., FAIN, M., SOULE, M., *L'Enfant et son corps,* P.U.F., Paris, 1981.
LAGACHE, D., *Oeuvres completes,* P.U.F., Paris (în curs de apariţie).
LAPLANCHE, J., *Problematiques,* P.U.F., Paris (în curs de apariţie: 4 volume).
LECLAIRE, S., *Psychanalyser,* Le Seuil, Paris, 1968. MÂLE, P., *Psychotherapie des adolescenţi,* Payot, Paris, ediţia 1980.
MANNONI, O., *ţa n'empeche pas d'exister,* Le Seuil, Paris, 1982.
MENDEL, G., *La Revolte contre le pere,* Paris, Payot, ediţia a cincea: 1978 (o introducere în socio-psihanaliză). MISES, R., *Cinq etudes de psychopathologie de l'enfant,* Privat, Toulouse, 1981.
NACHT, S., *Le Masochisme,* Payot, Paris, 1938, ediţia a patra, 1976.
NEYRAUT, M., *Leş Logiques de l'inconscient,* Hachette, Paris, 1978.
PERRIER, F., GRANOFF, W., *Le Deşir et le feminin,* Aubier, Paris, 1979.
PONTALIS, J.-B., *Entre le reve et la douleur,* Gallimard, Paris, 1983.
RACAMIER, P. C., *De Psychanalyse en psychiatrie,* Payot, Paris, 1979.
ROSOLATO, G., *Essais sur le symbolique,* Gallimard, Paris, 1969.
ROUSTÂNG, F., *Un Destin si funeste,* Ed. de Minuit, Paris, 1976.
SAFOUAN, M., *La Sexualite feminine,* Le Seuil, Paris, 1976. SAMI-ALI, *L'Espace imaginaire,* Gallimard, Paris, 1982. SIBONY, D., *Le Nom et le corps,* Le Seuil, Paris, 1974. STEIN, C., *L'Enfant imaginaire,* Le Seuil, Paris, 1971.

VALABREGA, P., *La Formation dupsychanalyste,* Belfond, Paris, 1981.
VIDERMAN, S., *La Construction de l'espace analytique,* Denoel, Paris 1970.

Psihanalizele mîine.

BATESON, G., *Vers une ecologie de l'esprit,* Le Seuil, Paris, 2 voi., 1977 şi 1980. *Perceval lefou. Autobiographie d'un schizophrene,* Payot, Paris, 1975.
BENOIT, J. C., *Leş Doubles liens,* P.U.F., Paris, 1981.
BERGERET, J., *La violence fondamentale,* Dunot, Paris, 1984 (şi *Synapse,* 1984, nr. 6).
DEJOURS, Ch., *Travail: usure mentale el souffrance,* Le Centurion, Paris, 1980 (pentru o psihanaliză „aplicată" la situaţiile de muncă).
FERNANDEZ-ZOÎLA, A., *L'Alterite dans le langage psychopathologique: „Le double sans dialogue",* în: *Annales Medico-Psychologiques,* 1982, l, pp. 27-44. *„Le(s) JE du soliloque"* — „Eul (Eurile) dintr-un monolog", în: *Annales Medico-Psychologiques,* 1982, 10, pp. 1054-1076. *„Le sexe des mots",* în: *Annales Medico-Psychologiques,* 1983, 3, pp. 279-296.
JACQUES, F., *Difference et subjectivite,* Aubier, Paris, 1982.
MARUANI, G. si colab., *L'interaction en medecine et en psychiatrie,* Gănitif, Paris, 1982.
ROSEN, J. N., *L'Analyse directe* (1953), P.U.F., Paris, 1960.
WATZLAWICK, P. şi colab., *Une logique de la communication* (1967), Le Seuil, Paris, 1972.
WATZLAWICK, P. şi colab., *Changements, paradoxes, psychotherapie* (1973), Le Seuil, Paris, 1975.
WATZLAWICK, P., *Le Langage du changement,* Le Seuil, Paris, 1978.
WATZLAWICK, P. si colab., *Sur l'interaction, une nouvelle approche therapeutique,* Le Seuil, Paris, 1977.
WINKIN, Y., *La Nouvelle communication,* Le Seuil, Paris, 1981 şi colecţia „Points", 1984 (texte ale membrilor Şcolii de la Palo-Alto, cu o introducere foarte documentată, semnată de Yves Winkin).

Cuprins

Culegere şi paginare HUMANITAS

TIPARUL EXECUTAT LA

INTERGRAPH

Bulevaidul Păcii ni. 69 A sect 6.
Bucureşti - România